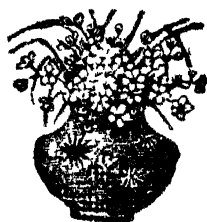

ખીઝરા-સેવપાળ પ્રધાવણી નંબર ૪ થી.

કચ્છની લોક કથાઓ.

ભાગ ૧ થી.

લેખક અને પ્રકાશક,
લાલજી સૂળજીભાઈ જોશી.
(કોટડી: કચ્છ)

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૨૮-૬ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ દુશ્મની લોક દુષાઓ

વિષય રંગ : ૨૫૪ : ૨૩૪૬.૦૦

ખીએરા-ક્ષેત્રપાળ ગ્રંથાવલી નંબર ૪ થો.

કચ્છની લોક કથાઓ.

લેખક અને પ્રકાશક.

લાલજી મૂળજીભાઈ જોશી.

(કોટડી: કચ્છ.)

સભ્ય: “કચ્છી સાહિત્ય સભા-(મુંબઈ)”

“સાહિત્ય ઉત્તેજક સમાજ-(અમદાવાદ)”

વિક્રમાક: ૧૯૮૬] કિંમત. ૨-૦-૦ [ઇ.સ. ૧૯૨૯

(ટપાલ ખર્ચ જૂડું)

આવૃત્તિ ૧ લી,
પ્રત : ૧૦૦૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૯૨૬

(સર્વ હક્ક ગ્રંથ કર્તાને સ્વાધીન છે,)

: મુદ્રણસ્થાન : ધી સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ.

પાનકોરનાકા—અમદાવાદ.

: મુદ્રક : પટેલ મૂળચંદ્રભાઈ ત્રીકમલાલ

મારું નિવેદન.

“બુકશાઈ દરમ કે દર કુશાયન્દા તુમ
બેનુમાઈ રેહમ કે રેહ નુમાયન્દા તુમ
મન દસ્ત બહેચ દસ્તગીરે ન દેહમ
કે ઇશાં હમે શની અંદ વ પાયન્દા તુમ.”

(“મારાં દ્વાર ખોલ, કારણ કે તુંજ દ્વાર ખોલનાર છે. મને ર-
સ્તો બતાવ, કારણ કે તુંજ રસ્તો બતાવનાર છે. હું બીજા કોઈના
હાથમાં મારો હાથ નહિ મૂકું. કારણ કે આ બધું કાની છે અને
હમેશાં રહેનાર તો પ્રકૃત તું છે.”—ઉમ્મર ખય્યામ.)

હલે દેશ દેશાવર, એડન, આફ્રિકા, ઈંગ્લાન્ડ, જમની,
જાપાન, અમેરિકા જેટલે લાંબે બેસી વેપાર અને કૈંક
અંશે રાજદ્રારી શેત્રંજના મહાવત મનાતા કચ્છીઓ હમણા ભલે
પોતાને સુખી તાંદુરસ્ત અને નિશ્ચિંત શાંતિરૂપ હોવાનું માનતા હશે;
મનાવતા હશે; પણ તે સાથે એટલુંએ ચોક્કસ છે, કે એમની એ
શાંતિ અને સુખશાતા જેટલેજ અંશે તેમનાં વીરત્વના પાણી પાગ
ઓસરી જતાં દેખાય છે. અપકર્ષ બનતાં જાય છે. એમ કાઢીશ તો તે
અપરિચિન્ન નહિજ મનાય.

કારણ એક વખત ખરેખર “કારણો? જ હતો? તેના ભવ્ય
ભૂતકાલની ગાથાઓનું બે આપણે અન્વેષણ કરીશું તો અવશ્ય

અપરિચિન્ન=સીમાવગરનું. અતિશયંકિત ભરેલું.

અપકર્ષ=મુલ્યમાં ઘટી જવું.

(૧) કારણો=દોઢ વેત પહોળો લાંબો પટકો. તાણીને બે સાથળની
વચ્ચે બાંધે છે તે.

એક જડત્વ પથ્થર પણ શૂરાતનથી ઊછળી રહેશે. રૅનોલ્ડ, શૅક્સ-પિયર, ડૂમા કે ટૅનિસન જેવા અંગ્રેજ લેખકો, કવિયોની વીરત્વ કલમના કચ્છી ચાહકો જે તપાસ કરશે તો એમને એજ ઘડીએ ખુલ્લે ખુલ્લું જણાઈ આવશે કે તેમના અંધિ હેઠળની જમીનનું=આ કાચ્છાનું= એકે એક પથ્થર એક વખતે વીર રત્નોના અંધિની રજથી પાવન થયું'તું, દરેકે દરેક ઝાડ, દરેકે દરેક પહાડ; અરે એટલુંજ નહિ, પણ આ વા'લા કાચ્છાનું દરેકે દરેક ગામ ભૂતકાળમાં એકાદ બે નહિ, પણ કેટલાએ વીર-મર્દ-નર-રત્નો, અને દેવી સતીઓથી શોભી રહેલું'તું. જેનો ખ્યાલ એ દિશામાં આગળ વધેલાનેજ આવી શકે. હું વાચકને એક પ્રશ્ન પૂછીશ કે “આપણા કચ્છમાં મને કોઈ પણ એકાદું એવું ગામ બતાવશે કે જેને પાદરે વીરોના પાળિયાં ન હોય ? ! ”

ધુરંધર સાહિત્ય લેખક શ્રીયુત રાં રાં વૃજલાલભાઈ ભ-ગવાનલાલ છાયા, (એમ. એ. બી. એસ સી; ઉપ પ્રમુખ “કચ્છી સાહિત્ય સભા-મુંબઈ)ના શબ્દોમાં કહીશ, કે; “ઇતિહાસ એ આરસી છે. સત્ત્વહીન બની ગયેલી કોઈ પણ પ્રજાને ભૂતકાલીન ઘટનાઓનું ભાન કરાવનારી તેમજ વીર નરોના સૂક્ષ્મ દેહોનાં દર્શનને લાભ દેનારી એ અમૂલ્ય આરસી છે.

x x x x x

ઇતિહાસ એ એક શક્તિ છે. ઉન્નત પ્રદેશ પરથી સરી પડેલી અને પાયમાલી ભોગવતી કોઈપણ પીડિત પ્રજાના પુનરુદ્ધાર અર્થે જે શક્તિ પોતાનું દૈવત દેશે દેશમાં દર્શાવતી રહી છે તે દિવ્ય શક્તિ ઇતિહાસ છે.”^૨ પ્રસિદ્ધ સાહિત્ય લેખક શ્રીમાન મુનિ શ્રી

“કાચ્છા જ હતો”=એટલે મરદાનગીથી ભરેલો હતો. મરદ હતો. આ કાચ્છા પહેલવાન લોકો અહિંનિંશ બાંધી રાખે છે.

અન્વેષણ = સંશોધન : અંધિ = પગ.

(૨) વાંચો “કચ્છના રસઝરણાં,” ની (૧૯૨૮) ની પહેલી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

જિનવિજયજી^૩ પણ પોતાના એક મહત્વપૂર્ણ નિર્બંધમાં^૪ કેક એને લગતુંજ કહે છે.

“ઐતિહાસિક સાહિત્ય દ્વારાજ આપણે ભૂતકાલીની વાતોને જાણી શકીએ છીએ. ઇતિહાસ જેટલો યથાર્થ અને વિસ્તૃત હોય તેટલુંજ આપણું ભૂતકાલીન જ્ઞાનપણુ યથાર્થ અને વિસ્તૃત હોઈ શકે, એ સ્વતઃ સિદ્ધ છે. આપણા કમનસીબે આપણા પૂર્વ-જ્ઞેએ રચેલો આપણા દેશનો યથાર્થ કે વિસ્તૃત ઇતિહાસ ઉપલબ્ધ નથી. જગતની બીજી પ્રાચીન પ્રજાઓને તેમના દેશોના વિષયમાં જેટલો પ્રાચીન તથા વિસ્તૃત ઇતિહાસ મળી આવે છે તેટલો આપણા આ વિશ્વવૃદ્ધ આર્યાવર્તનો ઇતિહાસ મળી આવતો નથી. પ્રાચીન અને વિસ્તૃત ઇતિહાસ તો બાબુએ રચ્યો પરંતુ આપણા માટે તો આપણી પહેલાંની ત્રીજી પેઢીનોય ઇતિહાસ બહુ દુર્લભ્ય છે”

“વિદ્વાનોએ સાધારણ જનસમાજને ઇતિહાસના જ્ઞાનથી મંડિત કરવાનો એક નવીન માર્ગ શોધી કાઢેલો છે અને તે માર્ગ બીજો કોઈ નહિ પણ ઐતિહાસિક નવલકથાઓનો જ છે. (પ્રો. મેકમિલન અને શ્રીયુત નારાયણજી વિશ્નજી ઠક્કુર)^૧

(૩) મુનિશ્રી જિનવિજયજી, એક સમર્થ સાહિત્ય લેખક છે. તેમનો જન્મ રજપૂતાનામાં “રૂપેલી” ગામે થયેલો. આ વખતે ચાલીશેક વરસની તેમની અવસ્થા હશે. તેઓ કેટલાક વરસો સુધી “ગુજરાત પુરાતત્ત્વ મંદિર” ના મંત્રી હતા. પુરાતત્ત્વને તેમને ઘણો શોખ છે, તેમણે લગભગ વીસેક પુસ્તકો (કેતમ સાહિત્ય પુરુષાડતા) લખ્યા છે. આ વખતે તેઓશ્રી જર્મનીમાં રોકાયા છે અને ત્યાં પુરાતત્ત્વને લગતી બાબત તેમને સોંપવામાં આવેલી છે, ”

(x) જુઓ “ ગુજરાત પુરાતત્ત્વ મંદિર ” અંશાવલી પુસ્તક ૩ જી. પૃષ્ઠ. ૧—૩૦

(૧) “ભરિમભૂત ચિત્તોડ” પૃષ્ઠ ૬ હું.

આ ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ વીરોની ભૂમિ ઉપર પૂજ્ય મહાવીર, બુદ્ધ દત્તાત્રય, આદ્યશંકરાચાર્ય, વલ્લભાચાર્ય, સહજનંદ, અને વધુમાં બુદ્ધ શ્રીરામ અને કૃષ્ણ જેવી અદ્ભૂત યોગશાસ્ત્ર સંપન્ન અને ઇશ્વરી અંશ મનાતી અજસ્ર વ્યક્તિઓ આવી ગઇ. ચાલી ગઇ. આ કાચ્છાને પવિત્ર કરતી ગઇ.

મહાભારત અગર રામાયણના વખતને બાજુએ રાખી આપણે માત્ર ઓગણીસમી સદીપર દષ્ટિ ફેરવશું તો સ્પષ્ટ જણાઇ આવશે કે એ સદીમાં ફ્રેન્ચબ્રહ્મ જમાદાર, લક્ષ્મીદાસ કામદાર, સુદર સોદાગર, પૂજ્ય પંડિત પિતાંબરજી, જેવા મહા-વીરમદ્, મુસદ્દી, કર્ણ જેવા દાની, અને શાસ્ત્રસંપન્ન ધુરંધર વીરો આપણી ભૂમિપર પાક્યા'તા કે જે વખતે હમણું જેટલું વિજ્ઞાન કે અભ્યાસ આગળ વધ્યું ન હતું તથા હમણા જેટલા ભારે વેતન નો'તા અપાતા.

ગૃહસ્થો? હું આગળ કહી ગયો તે પ્રમાણેજ ફરીથી કહું છું. કે કચ્છ એ વીરોની ભૂમિ છે. બીજા બધા દેશોની પ્રજા કરતાં પણ કચ્છી જનતા પોતાના દેશને, રાજવીને વધુ વફાદાર Grateful રહી છે; અને “જિએરા”ની જય ઘોષણા એક બાળકના મુખ-માંથી પણ હર્ષ સાથે બાહેર પડે છે; એના કારણાનું આપણે અન્વેષણ કરીશું તો જણાઇ આવશે કે વીર વિક્રમની ઓગણીસમી સદીની આખર સુધી કચ્છના રાજકર્તા રાજની ધુરા પોતાની વા'લી રૈયતના આગેવાન અને મુસદ્દી મનાતા નરોની સલ્લાહથીજ ચલાવતા

.....
.....ગૃહસ્થો? આ બધું લખાઈ ગયા બાદ હું કહીશ, કે હમણાની ધોરણસરની પદ્ધતિ સ્થપાયા અગાઉ કચ્છ સ્વતંત્ર હતું. સુખી હતું. શૂરવીર હતું; કે જે વખતનું સ્મરણ યત્કિચિત્ પણે કાયમ રાખવાને આ વીરોની જ્યંતી ઉજવવાના નિમિત્તે આ પુસ્તક લખવામાં આવ્યું છે.

“શ્રાદ્ધ” એ શબ્દ વિષે બહુ મારા મારી ચાલે છે. એક પક્ષ કહે છે કે શ્રાદ્ધ કરવું. જ્યારે બીજો કહે છે કે ના. મેં આ પર ખૂબ વિચાર કરેલો છે. ઘણી વખત કેટલાક ધુરંધર મનાતા પડિતો સાથે વિચારોની ‘આપ-લે’ કરી છે. ઘણા પુસ્તકો જોઈ ગયો છું; અને આખરે એવા મત પર આવેલો છું કે “શ્રાદ્ધ એ શાસ્ત્ર સિદ્ધ ક્રિયા છે પણ તે અમુકજ મિતિએ અને તેમાં પણ ખાસ કરીને ભાદરવા માસના કૃષ્ણ પક્ષમાંજ કરવું એ પ્રથા કઢંગી છે. કાંઈ નામના જ બ્રાહ્મણોનેજ જમાડવાથી શ્રાદ્ધની સાર્થકતા જળવાતી નથી.”

મરહૂમના આત્માને કે જે આત્મા અમર હોવાનું હાલનું વિજ્ઞાન પણ કબૂલે છે તે આત્માના સંતોષ દાખલ શ્રાદ્ધ કરવું એ ઉત્તમ છે. પણ તે શ્રાદ્ધનો અર્થ બ્રાહ્મણોને લાડુ કે દૂધ-પુરી જમાડવામાં નથી સમાઈ જતો. મરહૂમની શ્રાદ્ધ તિથિ જે મિતિના અને જે માસમાં આવતી હોય તે મિતિના રોજ પોતાથી બની શકિત રીતનું સંયમ પાળવું. અનાથાશ્રમ અને એવા બીજા ઉપયોગી ખાતાંઓને મરહૂમના નામથી મદદ આપવી. વિદ્યાને, વિદ્વાનોને ઉત્તેજન આપવું, તેમનું ઉત્તમ મનવર કરવું તેનું નામ શ્રાદ્ધ અને એ પદ્ધતિ અંગ્રેજ, પારસી, કે મુસલમાન બિરાદરોમાં પણ જોવામાં આવે છે.

પીરોના ઓરસની હકીકતોની ઐતિહાસિક ઘટનાઓ પર જે આપણે વિચાર કરીશું તો સેંકડે નવાણું ટકા જેટલા ઓરસ એ પીર સાહેબોએ જ્યારે પ્યાલો પીધો (સ્વધામ ગયા)હશે તેજ મિતિના રોજ તેની યાદમાં ભરાતા નજરે ચઢે છે.

કરોલ કાસમ, હાજીપીર, જખબૌતેર, પીરાનપીર, ગુલમાલિશાહ, (=ગુલામઅલ્લીશાહ) રૂકનપીર, ભિખૂપીર, હકિમશાહ. એ રીતે જે જે મેળાઓની તવારીઓ આપણે જોઈશું તો તે સરવે જે દિવસ તેવા મહાન નરો પોતાના દેશને માટે, ધર્મને માટે, કે ટેકને માટે પોત

મનવર=અતિથ્ય; સ્વાગત.

ઓરસ=મેળાઓ,

પોતાના પંથે પડ્યા હશે તેજ મિતિના રોજ દર વરસે એ મેળા ભરાતા હશે (છે); અને તે દિવસે હજારો લોકો એકઠા થઈ કાફીઓ, ભજનો વગેરે ગાઈ તે નરવીરોના આસ્થાનાને નજરે નિહાળી તેની વીરતાની ગાથાઓનું સ્મરણ તાજું થઈ આવતાં ઘડીભર દિગ્મૂઠ બની જાય છે. અને એવા મેળાઓને આપણે (એકજાતના) “શ્રાદ્ધ” તરીકેજ કખૂ-લીશું. શ્રાદ્ધ એટલે શ્રદ્ધા=જે શ્રદ્ધા પૂર્વક થાય તે.

પવિત્ર યજુર્વેદની શરૂઆતમાં કહ્યું છે, કે “યજ્ઞના પ્રકાર એ છે માનસિક અને કર્મીક” પૂજનપણ એ પ્રકારે થાય છે. માનસિક અને કર્મીક અને શ્રાદ્ધ એ યજ્ઞની મીમાંસા હોવાથી તે પણ એજ રીતે થઈ શકે છે.—માનસિક અને કર્મીક.

માનસિક એટલે જેનું પૂજન—સ્મરણ, વિચારોથી થઈ શકતું હોય તે અને કર્મીક એટલે જેનું પૂજન કર્મ=કર્તવ્ય=ક્રિયાઓથી થઈ શકતું હોય તે. આમાં માનસિકમાં યાદ કરવું, લખવું, ગાવું, વગેરે સમાઈ જાય છે. જ્યારે કર્મીકમાં તો ક્રિયા અને તે પણ રૂપક એટલુંજ સમાઈ જાય છે. અને તે દષ્ટિએ મેં મારા દેશના વીરનરોનું શ્રાદ્ધ માનસિક રીતે કરી તેને રૂપક બનાવી વાચકના કરકમળમાં રજુ કર્યું છું.

ભાઈઓ ! આપણા દેશની હસ્તી ઈ. સ. પૂર્વે સેંકડો વરસ પર હોવાની સાબિતી મળેલી છે. પ્રખ્યાત પાંડુ પુત્રો સંકટ વખતે આપણા દેશમાં આવ્યા’તા તે પણ હવે નિશ્ચિત મનાય છે. એવી ગૌરવશાલી ગાથા યુક્ત ભૂમિના વીરોનું જે સંશોધન કરવામાં આવે તો મને ચોકસ ખાતરી છે કે “૪૦૬ રાજસ્થાન” જેવા એક બે નહીં પણ ૨૫-૫૦ પુસ્તકો ભરાય તેમ છે. અને હું ખાતરીથી કહું છું કે જે તેવા ગામોની પૂરાતન બાબતોની ચીવટ ભરી શોધ ચલાવવામાં આવે તો એકે એક ગામનું એકેકું જુદું અને મોટું પુસ્તક ભરાય તેટલી સામગ્રી મલી શકે તેમ છે કે જે વાંચ્યા પછી દરેક કચ્છી આનંદ અને અજાયબી સાથે ખીલી નીકળશે કે મારા પૂર્વજો નેપોલિયન, શેકસ્પિયર, ઑલફ્રેડ ધી ગ્રેંટ. રૉબીનસન, અને ગ્રેડ-

સ્ટનને પણ વટાવી જાય તેવા વીર, વિદ્વાન, દાનવીર મર્દ છૂટાડે, અને ચાણક્ય, રત્નો હતા. અને તેમના ચારિત્રોનો ઇચ્છવા લાયક ભાગ પોતે ગ્રહણ કરવાની કોશિશ કરે કે જોથી એ અગર એની સંતતિ તેવી બને. હમણાં તો;

“જાઇ કે બુદ્ધ આન દિલસિતાન બા દુસ્તાન દર બુસ્તાન
શુદ્ધ ગુર્ગો રમેહ રા મકાન, હમ બુમો કિરગિસ રા વતન”

(જે બાગ બગીચામાં સુંદર સ્ત્રીઓ પોતાના પ્રેમીઓ જોડે આનંદમાં દિલ બહેલાવતી હતી, તે ફુલવાડીમાં આજે વર અને શિયાળવાં ભટકે છે, તે મહેલોના ખાંડિયેરો ઉપર ઘુવડો અને ગી-ઘોષે પોતાનું ઘર કર્યું છે.)^૧ એના જેવુંજ પ્રસિદ્ધ શાયર ઉમ્મર ખય્યામ નીચે મુજબ કહે છે:—

“આં કસૂર કે બર ચર્ખ હમી અદ પેહલુ
બર દરગહે ઉ શહાન નેહા દન્દી રૂ
દીદીમ કે બર કંગરે અશ કાખતઇ
આવાજ હમી દાદ કે ફૂ ફૂ ફૂ ફૂ ” (x)

(પેલો મહેલ આસમાનની બરાબર હતો એના ઉમરા ઉપર બાદશાહો નોકરી ભરતા. મેં જોયું તો એના કાંગરાપર એક હોલી પૂકારતી હતી કે ફૂ. ફૂ. ફૂ. ફૂ—કોણ છે? કોણ છે?)

“રહે છે ઉલ્લુ ગુલ્શનમાં હતો જ્યાં વાસ બુલબુલનો
મયૂરા જ્યાં હતા ત્યાં કાગડાઓ રાગ ગાએ છે.”^૨

એ શ્રે ગયેલા વીર મર્દ, નર રત્નોનાં રક્ષાં સક્ષાં અવસેષોની પણ આ સ્થિતિ થતી જાય છે. વીર કારાયલની મેડી હજુ હાજર છે. પણ તે માત્ર પાંચ આઠ પથ્થરના આકારમાંજ. સુંદર કપૂરદે' ની વાવ હૈયાત છે પણ તે માત્ર એક એંધાણી દાખલજ. પ્રખ્યાત

(૧) “પ્રસ્થાન” પુસ્તક ૬. અંક ૫ મો. પૃષ્ઠ ૩૦૧.

(x) “ગુ. પુ. મં. પુ. ૩ જુ. પૃષ્ઠ. ૧૨૩

(૨) શ્રી નારાયણ વીશનજી ઠક્કર દ્વારા “કલ્પેઆમ” પૃષ્ઠ. ૧૩૮.

આરાના યુદ્ધની ભૂમિ હજુ એજ સ્થિતિમાં ઊભી છે. પોતાના વાલા વતન માટે શિરની કુરબાની કરનારા કે એક વીરો એ યુદ્ધમાં એ ભૂમિપર હોમાઈ ગયા. કે એક આશા ભર્યા યુવાનો એ ભૂમિપરથી અમરપંથને રસ્તે પડ્યા. તે બધાની ખેદ પમાડે એ રીતની સમાધિયો અસ્થિયોના ઢગલાના રૂપમાં આરા પર હજુએ કોઈ કોઈ જગોએ દષ્ટિગોચર થાય છે. અને પાંચ પચીસ વરસે એ ગૌરવશાળી ઠેકાણુઓ પણ જનતાના સ્મૃતિપટ પરથી ભૂંસાઈ જશે.

“ઇતિહાસ એ એક આરસી છે.” અને તે પણ ક્યાં સુધી કે જ્યાં સુધી તેને સાફ સુદ્ધ રાખવામાં આવે. પણ જો તેના પર વિસ્મૃતિરૂપી ધૂળના થર બાઝી જાય તો “ઇતિહાસ એ એક કોલસો છે.” એમ શું નહીં કહેવાય ? અને તેમાં પણ કચ્છનો ઇતિહાસ કે જેના વીર તનુજો હજુ સુધી પણ પોતાની વીરતા, સાહસિકતા ઉદારતા અને મુસદ્દીપણુ માટે સર્વમાં અગ્રસ્થાન ભોગવે છે તેવા પ્રસિદ્ધ નરવીરોની જન્મ ભૂમિનો ભવ્ય ઇતિહાસ—યા માલિક ?—શું હીરાઓની દટાયેલી એક ખાણુ જેટલોજ શોભતો રે ? અને એ સ્થિતિ ટાળવાને શ્રી રાજે બનતો પ્રયાસ આદરવો જોઈએ.

પોતાના વિદ્યાર્થીઓ ઇંગ્લેંડમાં ના. શહેનશાહની કચેરી કેવા પ્રકારની છે ? પ્રધાન મંડળ કેવી રીતનું છે ? ઇંગ્લેંડના મહાન મુસદ્દીનું નામ શું ? તે શિખડાવવા માટે રાજ જેટલે અંશે પૈસાનો અને વખતનો વ્યય કરે છે તેના કુભાગ જેટલું પણ ખર્ચ શ્રી કચ્છરાજ પોતાને પીછાણુવા માટે કરે તો પણ તેમાંથી ઘણું સાફ પરિણામ લાવી શકાય.

ઈ. સ. ૧૯૧૩ માં સર રતન જમશેદજી તાતા એ દર વરસે રૂપિયા બાવીસ લાખની મદદ આપી ઇતિહાસપર પ્રકાશ પડે તેવા ઉદ્દેશ માટે અમુક મુદત સુધી પુરાતત્ત્વ શોધન ખાતા [Research work] ની શરૂઆત કરી. એ ખાતાના સુપરિન્ટેન્ડન્ટ તરીકે ડૉ. સ્પૂનર નામના એક સાહિત્ય પ્રેમી શૃદ્ધસ્થ નિમા-

યા'તા. અને તેના પરિણામ રૂપે દુનિયા અજયબ પામી, તેવા પુ-
રાવાઓ આ ભારતના ઇતિહાસને દીપાવનારાં મળ્યાં. જે જે રાજ
મહારાજાઓના નામોને જનતા કલ્પિત હોવાનું માનતી'તી તેવા તેવા
મહારાજાઓના મહેલો, દેવળો મલી આવ્યાં. અને જે શ્રી કચ્છરાજ
તેવા કામ પછવાડે પોતાનીજ જન્મ ભૂમિ માટે પોતાના વૈભવના
પ્રમાણ પૂરતું ખર્ચ કરે તો શું એ જેવું પરિણામ ન આવે કે ? !
અલબત્ત આવે જ.

(૧) આ બાબતમાં ભાવનગર, રાજકોટ, માઈસોર, ત્રાવણકોર
દ્વિદ્રાખાદ, કાશ્મિર, ઉદેપુર, આલાવાર, ગ્વાલિયર, ભોપાળ, વડોદરા
જૂનેગઢ; વગેરે રાજ્યોએ ઘણું જાણુવા યોગ કરી બતાવ્યું છે. આમાં
કેટલાંક રાજ્યોએ પ્રાચીન વસ્તુઓ એકઠી કરી સંગ્રહસ્થાનો ખોલ્યાં
છે. કેટલાકોએ જૂના જૂના શિલાલેખો, તામ્રપત્રો દાનપત્રોની શોધ
ખોળ ચલાવવાને મોટા મોટા ધુરંધર મનાતા પડિતોને રોક્યા છે.
કેટલાક રાજ્યો પોતાના રાજ્યમાં આવા પુરાતન સ્થળો અને વીર
મહોના ઇતિહાસોનું સંશોધન કરવા માટે ખાસ ખાતાંઓ ખોલી તેવી
શોધો કરાવી પોતાના દ્રવ્યનો સત્તાનો, અને ડહાપણનો સદુપયોગ
કરી રહ્યા છે.

ભાવનગર જેવા સંસ્થાને (state) કેટલાક વિદ્વાનો દ્વારા
કાઠિયાવાડ, ગુજરાત અને રાજપૂતાનાના અનેક શિલાલેખો અને
દાનપત્રોની નકલો મેળવી એક પુસ્તક (“ભાવનગર પ્રાચીન શોધ
સંગ્રહ”) દ્વારાએ તેને પ્રકાશિત કરેલ છે. રાજકોટમાં “વૉટ્સન મ્યુ-
ઝીયમ” નામના એક સંગ્રહસ્થાનમાં કેટલાએ લેખો, તામ્રપત્રો, શિ-
ક્કાઓ, પ્રાચીન શિલ્પકળાના (અજયબી પમાડે તેવા) નમુનાઓ
આદિનો સારો સંગ્રહ થયો છે. માઈસોર રાજ્યે પણ આવું એક
સંગ્રહાલય સ્થાપ્યું છે. અને સાથે “આર્કિઓ લૉજીકલ ડિપાર્ટમેન્ટ”
પણ ઉઘાડ્યું છે. જે દ્વારા આજ સુધીમાં અનેક રિપોર્ટો, પુસ્તકો,
અને લેખ સંગ્રહો છપાઈ પ્રસિદ્ધ થયાં છે. ત્યાંથી “એપિગ્રાફીઆ

કર્નાટિકા” નામની એક સીરિઝ નીકળે છે જેની અંદર હજારો શિક્ષા લેખો, તાત્રપત્રો, ઇત્યાદિ પ્રસિદ્ધ થયાં છે, ત્રાવણકોર, હૈદરાબાદ, અને કાશ્મિરના રાજ્યોએ પણ આ કામ સ્વતંત્ર રીતે કરવા માંડ્યું છે. એ સિવાય ઉદેપુર, ગ્વાલિયર, ભોપાળ, વડોદરા, જૂનેગઢ, ભાવનગર રાજ્યમાં પણ સ્થાનિક સંગ્રહાલયો થતાં જાય છે. ગવરમેન્ટે પણ આ ખાતા માટે ઘણું કર્યું છે અને હજુ પણ કરે છે.

“કર્નિંગહામના રિપોર્ટ” પરથી સરકારની ખાતરી થૈ કે—આખું હિંદુસ્તાન મહત્વપૂર્ણ સ્થાનોથી ભરેલું છે અને તે બધાની શોધ-ખોળ થવાની આવશ્યકતા છે એટલા માટે આખા હિંદુસ્તાનની શોધ ખોળ કરવા માટે કર્નિંગહામ સાહેબને ડાયરેક્ટરને બદલે ડાયરેક્ટર જનરલ બનાવ્યા અને તેમની મદદમાં બીજા વિદ્વાનોની નિમણૂક કરી. પરંતુ ૧૮૭૪ સુધી એકલા કર્નિંગહામ સાહેબજ ઉત્તર હિંદમાં શોધ ખોળ કરતા રહ્યા આથી દક્ષિણ ભાગમાં શોધ ખોળ કરવા માટે સરકારે ૧૮૭૪ માં ડૉ. બર્નેસ નામના એક સાહિત્ય પ્રેમી ગૃહસ્થની નિમણૂક કરી. (૧)”

આ નોંધ પરથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે કે ના. સરકારે આ બાબતમાં સારી ચીવટ બતાવેલી છે. અને હજુ પણ જો વધુ શોધ-ખોળ કરવામાં આવશે તો બીજા પણ ઘણા સરસ વૃત્તાંતો મંત્રી શકે તેમ છે.

અમારા ખુદાવંદ નામદાર મહારાજો શ્રી સર ખેંગારજી સવાઈ બહાદુર G.C.S.I.G.C.I.E. માલિક મુલકે કચ્છ. અને તેમના યુવરાજ કુમાર ખુદાવંદ નામદાર શ્રી વિજયરાજજી સાહેબ બહાદુર કેલવણીના ખાસ હિમાયતી છે, દર વરસે સારી જેવી રકમો તે પછવાડે ખરચાય છે. તેવણુ નામદારોને રૈયત પ્રત્યે ઉત્તમ ચાહના છે. તેવણુ નામદારો વીર અને તેના ચાહકો છે. ઇતિહાસના ખાસ

(૧) વધુ માટે વાંચો “આર્ય વિદ્યા વ્યાખ્યાન માળા” પુ. ૩ ન્હ.

શોખીન છે. અને આ લખતી વખતે મને મજબૂત આશા છે, કે તેવણુ નામદાર સાહેબો અને તેમનું કારોબારી મંડળ મારા આ લખાણુપર અવશ્ય લક્ષ આપશેજ અને વારસીક અમુક ગ્રાંટ સાથેનું એવું એક શોધ જોળ ખાતું (Research Work) ખોલી કચ્છના ઇતિહાસ પર નવીન પ્રકાશ પાડી પોતાના દેશને વધુ આભારી બનાવશે.

મિત્રો ! આ પુસ્તક લખવાની પ્રેરણા મને સંવત ૧૯૮૨ની સાલમાં થૈ કે જે વખતે હું રાજના ડિસ્ટ્રિક્ટ વેકસીનેટરની જગોપર (નોકરીએ) હતો. અને તે કામગીરી પ્રસંગે મારે દરરોજ નવા નવા ગામડાઓની મુલાકાત લેવી પડતી. એ વખતે દરરોજ જુદા જુદા વાતૂડિયા લોકો સાથે મારો પરિચય થતો અને તેમની એ દંત કથાઓમાં મને કેંક સત્યનો ભાસ જણાયો. મને વિચાર થયો, કે “એ રીતે પણ હું મારા વતનની કેટલેક અંશે સેવા બજવી શકું તેમ છું.” મેં મારી ઇચ્છાઓ અમલમાં આણી અને તેવા સ્થળોની ૩૫૩ મુલાકાત લૈ (ડાયરી) બુકમાં કેટલીય નોંધો કરી લેતો અને દંતકથાઓનું ટિપ્પણુ કરવા સાથે આજુ બાજુના સંયોગો ધ્યાનમાં લૈ મારા વિચારો પણ નોંધી લેતો. આ સ્થિતિ લગભગ ૮૫ સુધી ચાલી. જેકે મારી આ શોધ અપૂર્ણ હતી (છે) છતાં પણ તે સર્વ એક પુસ્તક આકારે પ્રસિદ્ધ કરવાની ઇચ્છા થૈ. કારણ કે એથી કચ્છી જનતાનું દિલ માપી શકાય અને જે મારા આ પહેલા સાહસને કચ્છી જનતા વધાવી લેશે તો હું મારેથી બની શકિત કેશિશે બીજી વધુ હઠીકતો એકત્ર કરી તેને પ્રકાશમાં લાવી શકીશ. પણ તે બાબતમાં હું ફરીથી કહીશ કે રાજની મદદ વિના તે બાબતનો પરિશ્રમ ફેકટ છે. કારણ કે કેટલાક ગરાશિયાઓ અને જ-મીનદારોના ઘરમાં સાહિત્યને ઉપયોગના કેટલાક લેખો, દસ્તાવેજો, તામ્રપત્રો, ચોપડાઓ, આદિ પડેલું છે અને તે રાજની સંમતિ કે મદદ વિના મળી શકે નહિ તેવું છે. (આ બાબત તેવા જમીનદારોએ ભાયાતોએ પણ વિચારવા જેવી છે. પોતાના દેશનું સાહિત્ય

ખીલે કેટલીક નવીન બાબતોપર પ્રકાશ પડે એ પણ દેશની એક જાતની સેવા કર્યા જેવુંજ છે, અને મને આશા છે, કે સુસ્ત એવા જડેજ લયાતો મને પોતાથી બની શકે તેટલી મદદ આપશે.) તેમજ એવી શોધ જોળ ચલાવતાં પૈસાનો મોટો ભોગ આપવો પડે તથા કેટલાક જમીનદારોની હદમાં તેવી શોધજોળ ચલાવતાં તેમના તરફથી ડખલગીરી થવાનો પણ ભય રે' છે અને તે બધું ટાળવા માટે રાજની બાંહેધરીની ખાસ અગત્ય છે. અને જો કચ્છરાજ આ વાત મનપર લે તો અવશ્ય એ દિશામાં ઘણું આગળ વધી શકાય.

જો કે આજ લગલગ છ સાત વરસ થયા હું કેટલાક પત્રોમાં મારી જૂદી જૂદી સંજ્ઞાઓથી લેખો લખું છું પણ આ રીતે ઐતિહાસિક વિષય અને તેમાં પણ ખાસ કરીને કચ્છના ઇતિહાસપર લખવાનો મારે આ પ્રયાસ પહેલોજ છે, અને તેથી હું પોતે પણ કબૂલ કરું છું કે માંડે આ કાર્ય અવશ્ય અપૂર્ણ હશેજ. એમાં ઘણી બાબતોની જાણપ અને ખામીઓ હશે પણ તે દરગુજર કરવી એ ઉદાર વાચકોની ફરજ અને મારી પ્રાર્થના છે.

ગૃહસ્થો ! આ પુસ્તક ખૂબ વિચારપૂર્વક લખાયું છે. અને તેના બધાંય સ્થળો મેં મારી જાતે જોયાં છે. ભાટ, ખારોટ, ચારણ અને જન લોકો પાસેથી મેં તેની વીગતો વારતા અને કાફી-ઓના રૂપમાં સંભાળપૂર્વક સાંભળી છે. કેટલાક પુસ્તકો સંભાળ પૂર્વક તપાસી ગયો છું અને તે બધી હકીકતો ધ્યાનમાં લેનેજ મેં આ પુસ્તક લખેલું છે. તે પણ આપે એટલું ખાસ ધ્યાનમાં લેવાનું છે. કે “ ઐતિહાસિક પુસ્તકમાંનો દરેકે દરેક શબ્દ કે ઐતિહાસિક હોતો નથી. ” પ્રસિદ્ધ નવલકથાકાર શ્રી નારાયણભાઈ વીશનજી ઠક્કર પણ વારંવાર કે' છે, કે આખું પુસ્તક કે' ઐતિહાસિક હોતું નથી. પણ તેમાં મૂળ ઘટનાજ માત્ર ઐતિહાસિક હોય છે. અને તેને વજનદાર બનાવવા માટે આજૂ બાજૂના પાત્રો અને વિષયો નવીન રીતે ઉભા કરવા પડે છે. કેટલાક પાત્રો કલ્પિત લેવા

પડે છે. અને મૂળ ઘટનાને બાધ ન આવે તે રીતે ઐતિહાસિક પુસ્તક લખાય છે.^૧ અને તે હકીકત હું મારા આ પુસ્તક માટે દાખલ કરું છું.

આ ઉપરથી આપ સમજી શક્યા હશે કે, ઐતિહાસિક વસ્તુ જેટલે દરજ્જે બોલી જવામાં સહેલી છે તેથી વિશેષ દરજ્જેની અઘરી લખી જવામાં છે અને ઐતિહાસિક વસ્તુનું મૂળ કાયમ રાખી તેને રસિક બનાવવા માટે તે સાથે બીજું કિંચિત્ કલ્પનામય ઉમેરવામાં આવે તો તે ઐતિહાસિક નવલકથાના ધર્માનુસાર (પદ્ધતિ) વાજબીસરજ કહી શકાય.^૨ (આને લગતા બીજા પૂરાવા ઘણા છે પરંતુ લંબાણ થઈ જવાના ભયથી આપ્યા નથી.) અને મેં પણ મારા આ પુસ્તકની બાબતમાં કેંક અંશે તેવું લીધેલું છે, પરંતુ તે પ્રોફેસર સાહેબ મી મેકમિલનસાહેબના અભિપ્રાય મુજબજ માત્ર ઐતિહાસિક ઘટનાને કંઈક રસપૂર્ણ=ઉત્સાહ વર્ધક=બનાવવાના નિમિત્તસરજ અને “ઇતિહાસની સત્ય ઘટનાને કોઇપણ

(૧) “નવલકથાના ધર્મને અનુસરીને જે કે પ્રસ્તુત વાર્તામાં કેટલાક કાલ્પનિક પ્રસંગો ઉમેરેલાં છે. છતાં સત્ય ઐતિહાસિક ઘટનામાં કોઇપણ પ્રકારનો વિપર્યાસ કર્યો નથી.” ‘કલેઆમ’ (શ્રી નારાયણ વિશનથ ઠંકુર કૃત) પૃષ્ઠ. ૭.

(૨) “ઐતિહાસિક પ્રસિદ્ધ ઘટનાઓને સરસ રસોત્પાદક કથાના સ્વરૂપમાં વર્ણવવી એ ઐતિહાસિક નવલકથાઓનું મુખ્ય લક્ષણ છે. બનતાં સુધી ઐતિહાસિક નવલકથામાં ઇતિહાસથી વિરુદ્ધ ન લખાવું જોઈએ. પરંતુ કવચિત્ રસની વૃદ્ધિ કરવા માટે ઇતિહાસને બાધ ન આવે એવી રીતે જે કિંચિત્ કલ્પના અદ્ભુત ઘટનાનો તેમાં સમાવેશ કરાય તો તે ક્ષમ્ય મનાય છે. એ પ્રમાણે લખાયેલી ઐતિહાસિક કથાઓ ઇતિહાસનાં નીરસ પૃષ્ઠોના વાંચન કરતાં પોતાના વિવિધ રંગીય વર્ણનોથી વાચકોના હૃદયમાં ઘણી જ જાંડી બાપ પાડી શકે છે, એમ જે પ્રો. મેકમિલન કહે છે તે અક્ષરે અક્ષર સત્ય છે.” શ્રી. ના. વિ. ઠંકુર કૃત. “પદ્મિની” પૃષ્ઠ. ૬ હું.

પ્રકારની બાધ ન આવે તે ધ્યાનમાં લેનેજ લખેલું છે ”
આટલો ખુલાસો કર્યા પછી હું મૂળ મુદ્દાપર આવીશ.

કૈક સૈકાઓપર બની ગયેલી હકીકતોને ભાટ, ચારણ, આરોટ અને વૈયાવંચ મનાતી કામો તે બનાવને રસિક બનાવવા માટે તે મૂળ ઘટના સાથે (ઇતિહાસના ધર્મને અનુલક્ષી) પોતાના બુદ્ધિબળથી કેટલીક નવીન હકીકતોની સેળબેળ કરી એવી ગૂંચવણ ઉભી કરે છે, કે તે પછી એ આખી વસ્તુસ્થિતિમાં મૂળ અને સત્ય ઘટના કેટલી તે પણ સમજવું મુશ્કેલ બને છે. અને ધીમે ધીમે તેવા વીર રત્નોની ઘટનાપર એવા વાચાળ લોકોની કલ્પનાના મોટા થર બાજી જાય છે. કેટલાક પુસ્તકો તપાસતાં જણાય છે કે:—

“ વીર કારાયલ વિક્રમ સંવત ૧૨ ની આખરીએ અગર તેરની શરૂઆતમાં થૈ ગયેલો હોવો જોઈએ તે એક વીર મર્દ, અને દાનેશ્વરી હતો, તેનું પહેલાંનું રે’ઠાણુ ગરડામાં ‘છારી’ નામક ગામની બાજુમાં એક (મણીઆરા) ડુંગર પર હતું. એક વખત કારાયલના વડીલો નગરસમૈ (નગરઠઠા) ના રાજકર્તા હતા પણ સુમરાઓએ તે રાજ તેમની પાસેથી ઝૂંટવી લીધેલું હોતાં કારાયલે તેમની સામે બારવટું આદરેલું કારાયલના વડીલો સિંધમાંથી નાસી આવી આંહી (છારીમાં) ભરાયા’તા (છારીમાં રહીને) કારાયલ સિંધમાંથી લૂંટ કરી આવતો અને તેને મોટો ભાગ તે પોતાના આશ્રિતો, યાચકોમાં વહેંચી આપતો, વખત જતાં મોડાસા^૧ પરગણામાં આવેલ પોલડિયાના રહીશ અને સંગાર નામક જ્ઞાતિના જમોતરની એકની એક ખૂબસૂરત કન્યા સાથે

(૧) હાલે મોડાસાના કેટલાક ગામો માંડવી તાલુકા તથા અબડાસા તાલુકા હેઠળ છે.

તેનું લગ્ન થયું અને તેની વીરતા જોઇ પોલિડિયાના કાઠી ઠાકોરે ?
તેને પોતાની નોકરીમાં રાખ્યો. ”

આટલે સૂધી ખંને પક્ષોનું કહેવું મળતું આવે છે અને હવે મૂળ તકરાર અહીંથી ઉત્પન્ન થાય છે. આપણે ખંને બાબુની હકીકતો તપાસી જઇશું.

એક નાની સાધ્વિની છાપેલી બુક મારા વાંચવામાં આવી છે. પણ તે પરના આગળના કેટલાક પાનાઓ ફાટી ગયેલા હોવાથી (તે પર) તેના લેખક, પ્રકાશક, કે પ્રિન્ટરનું નામ સુદ્ધાંત મળતું નથી. તેમજ તેની ભાષા શૈલી પણ બારોટોની ભાષાને ઘણી ખરી મળતી આવે છે. તથા ચારેક વખત મેં ભાટ અને ચારણો પાસેથી એ વીર કારાયલની વારતા સાંભળેલી છે. અને તે પરથી એવા અનુમાનપર આવ્યો છું કે એ ચોપડી અને દંતકથા એકજ પ્રકારની છે. પુસ્તકમાં લખેલું છે, કે:—“આશ્રિતો ધીમે ધીમે પોલિડિયે આવવા લાગ્યા. અને કારાયલ તરફથી તેવાઓને ભેટ મળવા લાગી. દુષ્કાળ પડતાં ચાચકોની સંખ્યામાં વધારો થયો. અને કારાયલની મૂડી ખલાસ થઈ ગઈ. એટલે કારાયલ અને તેનો પુત્ર વીંઝાર પોલિડિયાના દરબારનો ખબનો લૂંટવાને ચાલ્યા. તેમણે પહેલે દિવસે ખબનો લૂંટ્યો એટલે દરબાર સાહેબે તથા કારભારીએ એક યુક્તિ રચી. દરબાર ગઢને ફરતી એક ખાઇ બોદાવી તેમાં ઠીલ ભર્યું. કારાયલ તેમાં સપડાયો. વીંઝાર તેનું મસ્તક લઈ ચાલતો થયો. પછી કારભારીએ કારાયલનું શબ ગામ ઝાંપે રખાવ્યું. પહેલે દિવસે વીંઝારે યુક્તિ રચી દાહ આપ્યો. ત્રીજે દિવસે રાખ ઠારી અને છેવટે કારભારીનું માથું પણ વાઢ્યું અને આ બધું બન્યું પોલિડિયામાં. ” આ બાબુના લોકોમાં કારાયલ વિષે જે હકીકત ઠસાઈ ગઈ છે તેનો ટુંક સાર મેં ઉપર મુજબ

(૧) આ વખતે પોલિડિયા પર કોની હકુમત હતી ? એ પ્રશ્ન શંકાસ્પદ છે. કારાયલનો કાળ નિર્ણય હજી ચોક્કસ થયો નથી. સંશોધન ચાલુ છે.

આપ્યો છે. અને જે બુક મારા વાંચવામાં આવી છે તેમાં પણ એજ હકીકત છે. હવે આપણે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ એ પર વિચાર કરીએ.

“ કારાયલ પોલિડિયે આવ્યો અને નોકરીએ રહ્યો ” એટલું તો સર્વ કબૂલે છે. પણ તે વખતે દુકાળ હતો. આપણે કચ્છનો ઇતિહાસ તપાસીશું તો જણાઈ આવશે, કે આગળ “બળિયાના એ ભાગ ” જેવું હતું. શરવીરોનો એ જમાનો હતો. મારે તેની તલવાર હતી જમીનદારો એક બીજાની જમીન દબાવવા માટે માથાઓની કુરબાની કરતા. ભેત ભેતામાં સેંકડો વીરોનાં હસતાં મુખડાં એ યજ્ઞમાં હોમાતાં તે વખતે પોલિડિયાની જમીન કળદ્રુપ હતી. (હજુ પણ છે) અને તેની આથમણી સીમ પાણીના અરાઓ ઘાસ, અને ચાસથી ખીચોખીચ ભરાયલીજ રે’તી અને દુકાળ વરસના કારણે આજુબાજુના ગરાશિયાઓ પોતાનું પશુધન એમાં ચોરી છૂપીથી ચારી જતા. આ ક્રિયાદ પોલિડિયાના ઠાકોર પાસે પહોંચી અને તેમણે પોતાની એ સીમની રક્ષા કરવા માટે વીર પુરૂષની તપાસ કરાવી. કારણ કે બે ઠાકોર પોતાની એ સીમની રક્ષા વેળાસર ન કરે તો બીજા લોક તેને ઉજ્જડ બનાવી મૂકે. અને જો તેમ થાય તો પછી પોતાના પશુધનનું શું ? એ વિચાર બધાને થયો. પ્રસંગોપાત કારાયલથી પરિચય થયો અને એ માટે તે યોગ્યજ હતો. ઠાકોરે તેને પોતાની આથમણી સીમનો રક્ષક (હવાલદાર) નીમ્યો. અને કારાયલના રહેવા માટે ઠાકોરે એક મજબૂત બાંધણીની જગ્યા તે સીમમાંજ એક ટેકરી પર બંધાવી આપી કે જેથી તે (જગા) પર ચઢતાંજ સીમનો મોટે ભાગ દ્રષ્ટિ-ગોચર થાય. (આ જગ્યા “સ્મૃતિપટ્ટ” ના રૂપમાં પોલિડિયાની આથમણી બાજુના એક ડુંગરપર હજુ ઉભેલી છે. ગામ અને ડુંગરનું ૧૧-૨ મૈલનું છેડું છે.) કારાયલ અને તેનો પુત્ર વીંઝાર રાત્રી દિવસ એ સીમનું રક્ષણ કરવામાં રોકાયા. ”

આહી મત ભેદ છે. દંતકથાઓ કહે છે, કે “કારાયલ પોલડિયાના ઠાકોરનો ખજનો લૂંટતો.” પણ ઐતિહાસિક પુરાવાઓ તે વાતને જૂઠી પાડે છે. “કારાયલ વીર, મર્દ, નિમક-હલાલ અને દાનવીર પુરૂષ હતો. આશ્રિતોનો પાળક હતો. અને તે વાત ભાટ, બારોટ, ચારણ, વગેરે પણ કબૂલે છે. ત્યારે અહીં એકજ પ્રશ્ન રે’ છે, કે “આવો ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ મર્દ, અને ધર્મને પીછાણનાર વીર કારાયલ શું કૃતઘ્ની કે નિમકહરામ થયો હતો ?” મેં એ પર ખૂબ વિચાર કર્યો છે અને છેવટે એવા નિર્ણય પર આવ્યો છું કે “કારાયલ તેવો નિમકહરામી કે કૃતઘ્ની નોતો ખન્યો” અને તેનું મોત પણ એ ધર્મની ટેકને વળગી રહેવાથીજ થયું હતું. કારણ કે કારાયલનો સસરો પોલડિયા અને તેની આજુબાજુ ગામડાઓમાં રે’તા સંગાર નામક જાતિનો એક સત્તાધીશ જામોતર હતો. અને તેના એકજ હુકારે સેંકડો લઠ્ઠખંધ યુવાનો પોલડિયા જેવા પાંચ-પચાસ ગામ ભાંગી નાખવાને પૂરતા હતા. અને ઇતિહાસ પણ સાક્ષી પૂરે છે કે કર્પૂરદે’નો પિતા સારોજી સંગાર પોલડિયાના ઠાકોરનો ખાસ મિત્ર થતો’ તો, જામોતર એ શૂરવીર કેમનો તાજ વિનાનો રાજ હતો. અને જો તે પોલડિયા ગામમાં અને તે પણ વીર જામોતરની હાજરીમાંજ જો કારાયલનું મૃત્યુ થાય તો હમણા હસ્તી ધરાવતું પોલડિયા તે વખતે હયાત રે’ત, કે નહીં ? તે એક શંકા છે પણ “કારાયલ તથા વીંઝાર પોતાનું વતન (કચ્છ) મૂકીને સિંધના પાયતખ્તમાં લૂંટ કરવાને ગયા હતા” એજ બીના ચોક્કસ ઠરે છે—અને એ રીતે આપણે જોશું તો એ મુજબ કે’ એક વીરોની માથાઓ ઉપર એ વાંતુડિયા લોકો તરફથી (ઇતિહાસના ધર્મને ભંગ કરનારી) કલ્પનાઓના થર ચઢાવવામાં આવ્યા છે જે અટકાવવા માટે શીરાજે એક “પબ્લીક શોધખોળ ખાતુ” સ્થાપવું અગત્યનું છે.

ભાઈઓ! મેં આપને ઉપર જણાવ્યું છે તેમ આ પુસ્તક ખૂબ વિચારપૂર્વક લખાયું છે. (અને તેનો ખ્યાલ એ દિશામાં પ્રવૃત્તિ કરનારજ જાણી શકે) તોપણ તેને સુધારવા માટેની તથા તે (પુસ્તક) પ્રજાને વધુ ઉપયોગી અને તેના આદરને પાત્ર બને તે માટે બનતી કેશિશ કરવામાં આવી છે. અને વાચક બિરાદર જાણીને ખુશ થશે કે આ પુસ્તક છપાઈને પ્રસિદ્ધ થાય તે અગાઉ કચ્છના મારા કેટલાક વિદ્વાન મિત્રોને (તે) તપાસવા માટે મોકલાયું તુ જોમાંના મુખ્ય પૂજ્ય જૈન મુનિમહારાજશ્રી **પદ્મવિજયજી** સાહેબ તથા પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી **બાલવિજયજી** સાહેબ (પ્રસિદ્ધ પુસ્તક “મહિલા મહોદય”ના કર્તા)ના નામો મુખ્ય આવે છે. આ પૂજ્ય સાહેબોએ પોતાના અમૂલ્ય વખતનો ભોગ આપી મારું આ પુસ્તક તપાસી આપી મને આભારી કરેલ છે. અને તેવા મારા માનવંતા મિત્રોની નામાવલીમાં હું આ મુજબ મારા બીજા શુભેચ્છક મિત્રોનો વધારો કરી મારો આનંદ પ્રદર્શિત કરૂ છું.

(૧) રા. રા. સાક્ષરવર્ચ્ય શ્રી વૃજલાલભાઈ ભગવાનલાલ છાયા. M.A.B.SC. ઉપ પ્રમુખ “કચ્છી સાહિત્યસભા” (૨) રાવ. સાહેબ શ્રી. મગનલાલભાઈ દલપતરામ ખખખર J.P. રા. રા. શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણી. B.A. (સૌરાષ્ટ્રની રસધારા ”ના લેખક) ૩, રા. રા. બી. એન મહીશેરી. તંત્રી “સ્વદેશ” (૪) રા. રા. રમેશભાઈ રંગનાથ. ઘોરખાન B.A. તંત્રી “પ્રહ્લદેશ” (૫) પૂજ્ય શ્રી મતિ બહેન શ્રી લક્ષ્મીબહેન. ગોકળદાશ ડોસાણી. તંત્રી “સમાજ જીવન” (૬) શ્રીમાન ગોકુલદાસભાઈ દ્વારકાદાસ. રાયચૂરા તંત્રી “શારદા” (૭) શ્રીમાન નેણુસિંહભાઈ તેજપાળ ઠકર. (૮) શ્રીમાન મંગળદાસભાઈ મેંગળ ઠકર ગુંદીયાળીવાલા (૯) શ્રીમાન લાલજીભાઈ સુંદરજી રાઘાણી (૧૦) શ્રીમાન મીડુભાઈ વેલજી સોનાવલા (૧૧) શ્રીમાન દામજીભાઈ ગાંગજી ઠકર વરાડિયાવાલા (૧૨) શ્રીમાન ખટાઉભાઈ કુંવરજી રાઘાણી કોટડીવાલા (૧૩) શ્રીમાન રામજીભાઈ જેરામ ખાંટ નાગરેચાવાળા (૧૪) અને પ્રસિદ્ધ દાનવીર શેઠ;-દુઃખીઆનો

આં-બેલી:—શ્રીમાન કાનજીભાઈ બદવજી મોનાણી કેટડીવાલા.
આ શ્રીમાનેનો હું આ તકે અંગત આભાર માનવાની રજા લઉં છું.

આ ભાઈ ઓમાંથી કેટલાકોએ મારા આ પુસ્તકના છાપેલા
ટૂકેા જાતે તપાસી આપી કેટલીક ખામીઓ સુધરાવરાવી છે. જ્યારે
કેટલાકો એ મારા આ પુસ્તકને વધુ સુંદર બનાવવા માટે કેટલાક
સાહિત્ય રત્નો સાથે મુલાકાત (પરિચય) કરાવી આપ્યો છે. જ્યારે
કેટલાક ભાઈઓએ મને જોઇતું સાહિત્ય પુરૂં પાડેલું છે. કેટલાક
સાહેબોએ માફ આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધિમાં આવવા માટે અંગત લાગણી
બતાવેલી છે. પત્રકાર ભાઈઓએ પોતાના પત્રમાં મારી મોકલાયલી
વાર્તાઓને સ્થાન આપી તે પ્રત્યે જાહેર જનતાનું લક્ષ ખેંચવા
બદલ મને પોતાનો જે સહકાર આપ્યો છે એ બધાનો હું આ તકે
મુકે મુખે મારા શુદ્ધ હૃદય ભાવથી આભાર માનુ છું. (ભાઈઓ
આ આભાર પત્રકની અંદરના ૧૩ વાલા ગૃહસ્થ શ્રીમાન રામજી-
ભાઈ જેરામ ખાંટની મહેનત આ પુસ્તક માટેની અપૂર્વ છે.
પુસ્તકની શરૂઆતથી તે અંત સુધીનો હું તેમનો મીઠો સહકાર,
કદી પણ ભૂલી શકીશ નહિ. આ પુસ્તક છપાતું હતું તે અગાઉ
તેનો કેટલોક ભાગ તપાસવા માટે તેમને મારા તરફથી મોકલાયલો
અને એ વખતે પોતાની નાદુરસ્ત તબિયત હોવા છતાં પણ તેમણે
પરિશ્રમ વેડી પોતાનો મિત્ર ધર્મ યાદ કરેલો. પોતે બહુ જાનની
હોવા છતાં આ પુસ્તકના સંશોધન આદિમાં ખૂબ તનતોડ મહેનત
કરેલી છે અને હું તો એટલે દરજ્જે સુધી કહેવાને તૈયાર છું કે
શ્રીમાન રામજીભાઈ જેરામ ખાંટનો જે આ બારામાં મને મીઠો
સહકાર અને ઉત્સાહ ન મળ્યો હતો તો આ પુસ્તક હું પ્રસિદ્ધ
કરી શકતે કે નહિ? એજ એક શંકાબદ સવાલ છે. આવા એક
સેવાભાવી અને ઉત્સાહી બંધુની હું આપને જે કે' પીછાણ
આપું તો તે વાજબીજ ગણાશે.

“શ્રીમાન રામજીભાઈ જેરામ ખાંટનો જન્મ કર્ચ નાગ્રેયા

(Nagrecha) માં થયેલ છે. નાગ્રેચાના રાજકર્તા પુરૂષો વૈશ્વ ધર્મે પાળે છે અને શ્રીનાથજીને પોતાના ઇષ્ટદેવ તરીકે માને છે તેમણે પોતાને ત્યાં શ્રીનાથજીની પ્રતિષ્ઠા કરેલી છે. ત્યાંના શેઠ અર્જુનભાઈ વેદ પારંગત હતા, અને તેમના પૌત્ર રાઘવજીભાઈ પ્રાગજી કચ્છી કાવ્ય રચનાર તરીકે મશહૂર હતા. (આ સદ્. શ્રીરાઘવજીભાઈએ રચેલું “ ખેતાખાવની ” નામનું નાનું પુસ્તક કચ્છી જનતામાં બહુ પ્રસિદ્ધ છે.) એવી પવિત્રભૂમિમાં જ્ઞાતિ તથા દેશના સાચા સેવક શ્રીયુત રામજીભાઈને જન્મ સંવત્ ૧૯૩૧ ના ચૈત્ર વદી ૧ ને બુધવારના માંગલિક પ્રભાતે થયેલો. તેમના સ્વ. દેવીતુલ્ય માતૃશ્રીનું નામ. પૂ. પ્રેમાખાઈ મા, હતું.

શ્રીરામજીભાઈએ ગૃજરાતી તથા અંગ્રેજી કેળવણી પોતાના ધંધા પૂરતી લીધેલ છે. સંવત્ ૧૯૫૨ ની સાલમાં મુંબઈમાં પહેલ વહેલો પ્લેગ ફાટી નીકળ્યો ત્યારથી તેમની સેવાવૃત્તિ પ્રસિદ્ધિમાં આવેલી છે. એ વખતે તેમની ‘ઉમ્મર એકવીસેક વરસની’તી. આટલી નાની ઉમ્મરે પ્લેગ જેવા ભયંકર અને ચેપી રોગથી પીડાતા દરદીની સેવા કરવામાં ભયભિત ન બનતાં તેમણે તે કાર્ય પૂર ઉત્સાહથી ઉપાડી લીધું.

પ્લેગ જેવા ભયંકર રોગથી પીડાતા દરદીની સેવા કરવી એ અત્યારે પણ ભયપ્રદ મનાય છે. તો એ શરૂઆતની ભયંકરતા માટે સંપૂર્ણ ખ્યાલ આપવાની જરૂર નથી. એ વખતે સામાન્ય રીતે જનતામાંથી પિતૃભક્તિ અને વાત્સલ્યતાના અનેરાં ભાવ (બહુભાગે) અદૃશ્ય થયા’તાં એ વખતે જીવનની કે પણ પરવા રાખ્યા વિના નિડરપણે જાહેર જનસમૂહની સેવા બજાવવી એ ખરેખર અવર્ણનિય ધન્યવાદને પાત્ર બને છે.

માતૃભક્તિ આપણા વીરમાં અવર્ણનિય છે. છતાં તે પ્રેમ આવા સેવાકાર્યમાં અટકાયત રૂપ ન બની શક્યો. પૂ. પ્રેમાખાઈ માએ પોતાના આ લાડ-ઘેલા પુત્રને પ્લેગની ભયંકરતા સમજાવી

અને શીખામણુ રૂપે કક બે શબ્દો કહ્યા. પણ સેવાને જ પોતાનું જીવન સમજનાર આ વીર એ વખતે ખંડખેર બન્યો. તેણે વિનયી પણ કૈંક જુસ્સા ભરેલા શબ્દોથી પોતાના વહાલા માતૃશ્રીને કહ્યું, કે “હું આ સેવાકાર્ય દ્વારાએ આપના નામને ઉજવળ કરવાને ઇચ્છું છું. ધર્મ પ્રેમી પ્રેમાત્માધિમા એ જવાબથી એાર ખુશ થયા અને તે દિવસથી આ સેવાભાવી યુવકના હૃદયને એક દેવી તરફથી તેના આ સદ્કાર્યો રૂપી અંકુરોને વધુ અને વધુ સીંચન મળતું ગયું.

મેં ઉપર જણાવ્યું છે, તેમ આ વીર એક ચુસ્ત માતૃભક્ત છે. અને ગમે તેટલો વૈભવ ગમે તેટલી લાગવગ, ગમે તેટલી જંજળ ભોગવતો હોવા છતાં એ વખત બચાવી પોતાના સ્વ. પૂ. માતૃશ્રીના ફાટાને દરરોજ ગદ્ગદિત કંઠે પગે પડે છે. (આવીજ એક હકીકત આપણા એક બીજા કચ્છી બાંધવના માટે મારા સાક્ષણવામાં આવી છે. તે આ વખતે કોટાધિપતિ મનાય છે. તેની સાહેબી કો'ક રાજા-મહારાજા જેટલી છે, સંકડો લોકો તેના આધિપત્ય હેઠળ પોતાનો નિર્વાહ ચલાવે છે. એટ એટલો વૈભવ, એટ એટલી સાહેબી માણવા છતાં પણ એ બાંધવ દરરોજ વહેલી સવારમાં પોતાના પૂ. માતૃશ્રીના પવિત્રપાદની રજ પોતાના મસ્તકપર ચઢાવી પાવન બનવાનું પહેલું કાર્ય કરે છે.) મી. ખાંટેને પોતાના માતૃશ્રી તરફ ચાહ વિશેષ હતો અને પોતાના પૂ. માતૃશ્રીના સ્વર્ગવાસ વખતે તેમની સ્થિતિ મધ્યમ હોવા છતાં તેમણે તેમના (માતૃશ્રીના) કારજ પ્રસંગે સાત તડાં કરી પોતાનો માતૃપ્રેમ પુરવાર કર્યો હતો.

રાજભક્તિ પણ તેમના દિલમાં ઓતપ્રોત રમી રહેલી છે. તેમના રહેવાના મકાનમાં મહારાણી વિક્ટોરિયા. નાં મહારાવશ્રી, તેમ જ પોતાના વતનના (નાગરેયાના) દરબાર સાહેબોના, કુમારશ્રી-ઓના ફાટાઓ સુંદર રીતે મઢાવી યોગ્ય સ્થળોએ ગોઠવ્યાં છે. અને તેઓ તેમને હંમેશાં માનપૂર્વક પૂજે છે.

શ્રીયુત રામજીભાઈ સનાતન ધર્મના ચુસ્ત હિમાયતી છે. તેઓ શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીરંગબાલાજીની પ્રતિમાઓની નિયમિત પૂજા કરે છે. વારંવાર લજ્જન કિર્તન, તુલસી વિવાહ, અને સાધુ સંતનો સમાગમ કરતા રહે છે. ધાર્મિક ઉત્સવો ભારે શ્રદ્ધાથી ઉજવે છે. છેલ્લા (તા. ૬-૧૧-૧૯૨૭) તુલસી વિવાહ પ્રસંગે ભારે ખર્ચ કરેલ જે વખતે સ્વસ્થાતિ તથા અન્યસ્થાતિના ભાઈ બહેનોને આગ્રહપૂર્વક આમંત્રણ આપી પોતાને ઘેર બોલાવ્યા હતા. આ વખતે શ્રી “ રણછોડદાસ ચતુર્ભુજ કચ્છી લોહાણા બાળાશ્રમ. ” ના બાળકોને તથા શેઠ “ પેરજીભાઈ પદ્મસિંહ કન્યાશાળા. ” ની બાળાઓ તથા શિક્ષિકાઓને આમંત્રણ આપવાનું ચૂક્યા નો’તા. બાળાઓએ ગાયેલ ગરબીઓ અને બાળકોના સુંદર સ્તવનોથી આનંદમાં વૃદ્ધિ થઈ’તી. આ પ્રસંગે બાળાઓને જર્મનસિદ્ધવરના દાબડાઓનું લાણું મળ્યું ’ તું. અને અન્ય ગૃહસ્થો યોગ્ય રીતે સત્કારાયા ’ તા. આ ધાર્મિક ક્રિયાપરની શ્રદ્ધા અને દબદબાનું વર્ણન મનોહર છે. તેમની ધર્મપરની આવી શ્રદ્ધા હોવાનું માન તેમના સ્વ. માતૃશ્રી ઉપરાંત, સારસ્વત બેશી ત્રીકમજીભાઈ દેવચંદ ગુદિયા-ળીવાલા તેમજ પૂજ્ય પંડિત શ્રી દાયરામ રતનસિંહ રોહાવાલા ને ઘટે છે. ધાર્મિક બાબતોનો ઉપદેશ પંડિતશ્રીથી હંમેશાં થતો રહે છે. તેમજ ધાર્મિક ક્રિયાઓ તેમનાજ હાથેથી કરાવાય છે.

શ્રી રામજીભાઈના ધર્મપત્ની અ. સૌં બહેન શ્રી. ગંગાબહેન તેમના પતિના પગલે ઊંડા અંતઃકરણની લાગણીથી ચાલે છે. પૂજા વગેરે નિત્યનિયમની સર્વ પ્રકારની સગવડ હંમેશાં તેમના હાથે જ થાય છે. તુલસી વિવાહ તેમજ બાલકૃષ્ણ લાલજીના ઉત્સવો ભારે શ્રદ્ધા અને ઉમંગથી ઉજવે છે.

શ્રી રામજીભાઈ જ્ઞાતિ સેવા કરવા ગમે તેવા વખતે અને ગમે તેવા સંયોગોમાં તૈયાર હોય છે. તેમનું સેવાભાવી હૃદય પીછાની કચ્છી લોહાણાભાઈ ઓએ પંચમ્ પરિષદ વખતે લોહાણા સ્વયં સેવક

ટીમ ના કમાન્ડર-ઇન-ચીફ બનાવ્યા હતા. ઉપરાંતમાં તેઓ શેઠ રણછોડદાસ ચતુર્ભુજ કચ્છી લોહાણા ખાળાશ્રમ, મહાગામ લોહાણા નિવાસગૃહ, લોહાણા સ્વયંસેવક મંડળ, અને શ્રી કચ્છી લોહાણા મહાજન મેનેજિંગ કમિટિના તેઓ મેમ્બર છે અને તે અંગેની ફરજે તેઓ ઉત્તમ રીતે બજાવતા રહે છે. શ્રી લોહાણા પંચમ પરિષદ ” કચ્છ માંડવીમાં ભરાયેલ તે વખતે ભરાયેલ રકમે એકઠી કરવા માટે (પોતાની તબિયત નાદુરસ્ત હોવા છતાં) તેમણે કરાંચી અને કચ્છમાં વિકટ મુસાફરી કરી ’તી અને જ્ઞાતિની મહામૂલ્યવાન સેવાના કાર્યમાં જોડાઈ પ્રાણની રકમ એકઠી કરવામાં (તેમણે) ભારે શ્રમ લીધો હતો.

ગયા વરસમાં તેમની તબિયત ખરોખર નહિ હોવાથી હવાફેર માટે તેઓ અહીં (કચ્છ મસકામાં) આવ્યા હતા. ત્યાં નિવૃત્તિ નહિ હોતાં સ્વજ્ઞાતિના તેમજ અન્યજ્ઞાતિના સાર્વજનિક ખાતાંઓની મુલાકાતો લઈ પોતાની સેવાનો બનતો ફાળો આપવા ચુક્યા નો’તા. આ વખતે કચ્છ ભૂજમાં “લોહાણા યુવક સંમેલન ” તથા “લોહાણા લેખક સંમેલન ” ભરવાની હીલચાલ ચાલતી’તી તેને ફત્તેહમંદ બનાવવા માટે કેટલાક આગેવાનો તરફથી તેમને ભલામણ થયેલી પણ આ વખતે (પોતાની નાદુરસ્ત તબિયતના કારણે) તેઓ જતે હાજરી આપી શક્યા નો’તા. તોપણ પ્રમુખ સાહેબ માટે શુદ્ધ ખાદીનો હાર મોકલાવી તેમણે સંમેલનની ફત્તેહ ઇચ્છી’તી.

જ્ઞાતિસેવા ઉપરાંત દેશસેવાની ધગશ તેમનામાં જોઈ શકાય છે. દેશનેતાઓના તથા રેટિયાઓના ફેાટાઓ તેમના રહેવાના મકાનમાં યોગ્ય સ્થળે મૂકાયલા જોવામાં આવે છે. અને તેમને તેઓ પૂજ્ય-ભાવથી અહર્નિશ જોય છે. જલિયાનવાલા ખાગના ફાળામાં રૂપીઆ અગિયાર હજાર જેટલી રકમ એકઠી કરી શક્યા’તા. અને તિલક સ્વરાજ્ય ફૂંડના ફાળામાં પોતાની ટીમના વાલંટિયરો સાથે રાખી મહાત્મા ગાંધીજી મુંબઈમાં પધાર્યા ત્યારે રાતદિવસની તનતોડ

મહેનત કરી રૂપિયા સવાલાખ જેટલી મોટી રકમ એકઠી કરી મહાત્માજીના ચરણે ધરી'તી. પ્રાતઃ સ્મરણિય લોકમાન્ય તિલકને જ્વેલની સજા થૈ તે વખતે તેમણે તિલક મહારાજ જ્વેલમાંથી છૂટા ન થાય ત્યાં સુધી ફેંટો નહિ બાંધવાની પ્રતિજ્ઞા લીધેલી જેને તેઓ અઘાપિ પર્યંત (લગી) વળગી રહ્યા છે. આ બધી બાબતો દેશને-તાઓ પ્રત્યેની તેમની પૂજ્ય ભાવના સિદ્ધ કરાવે છે. સ્વદેશ પ્રત્યે તેમની તીવ્ર લાગણી હોતાં તેઓ તે માટે પોતાથી બનતું કરવાને ચૂકતા નથી. સ્વ. રાવ બહાદુર શેઠ કેશવજી નથુ શેલર. J.P. ના સાત તડાં પ્રસંગે તેમણે સ્વદેશી સાકર અને કેશર વાપરવાનો ઠરાવ મહાજનની મિટિંગમાં પાસ કરાવેલ જેનો અમલ એ સાતતડાં વખતે થયો'તો.

મહાત્માશ્રીએ પ્રજાના કાનમાં ખાદીનો મહામંત્ર ઝૂંક્યો ત્યારે તેમણે તે ભારે ઉત્સાહથી ઝીલેલો અને પોતે ખાદી ધારણુ કર્યા ઉપરાંત ખીજ ભાઈઓને પણ તેની લગની લગાડી ઘણાઓને ખાદી વાપરતા કર્યા છે. તેમના વતનના (નાગરેચાના) કુમાર સાહેબશ્રી વેરિસાલસિંહજીને તેમણે ખાદી વાપરવાની અરજ કરી. કુમાર સાહેબે તે સ્વીકારી એટલુંજ નહીં પણ **વરતેજ** મુકામે ભરાયેલ **રાજપૂત પરિષદ**માં ખાદી વાપરવાનો ઠરાવ પાસ કરાવ્યો. શ્રી-માન કુમારસાહેબ મહાત્મા **ગાંધીજી**ના દર્શનાર્થે પધાર્યા જ્યાં મહાત્માજીએ ખાદીનો હાર તેમને અર્પણુ કર્યો. જે તેમણે ભારે માનપૂર્વક સ્વીકારી એ ખાદીનો મહામંત્ર (કુમાર સાહેબે) ગ્રહણુ કર્યો. આનું માન શ્રી **રામજીભાઈ**ને ઘટે છે. (એક વખતે ખાદીનો મહામંત્ર ગ્રહણુ કરી ચૂકેલા આ કુમારશ્રીના અંગપર હમાણા પરદેશિય વસ્ત્રો દષ્ટિગોચર થાય છે.) આટલું કરી તેઓ અટક્યા નહિ પરંતુ હવે તો તેમણે કંઠેનીઓ તેમજ નૂતન વર્પાલિનદની પત્રિકાઓ પણ ખાદીપર છપાવવાની પહેલ કરી. આ બધી સ્તુતિપાત્ર સેવાથી ખુશ થઈ માંડવી જીલ્લા મહાસભા સમિતિએ તેમને સભાસદ તરીકે ચુંટી

કાઢયા. સ્વદેશી હુન્નર ઉઘોગને ઉત્તેજન આપવા માટે તેઓ ખનતું કરવાને ચૂકતા નથી. સ્વદેશી હુન્નર ઉઘોગોનું પ્રદર્શન માંડવી લતા પર થોડા વર્ષ પહેલાં ભરાયેલ એ પ્રદર્શનમાં તેમણે પોતાની સેવા પંદરવીસ દહાડા સુધી અર્પેલી.

કેળવણી પ્રત્યે તેમની પ્રીતિ બેઠ શકાય છે. કેળવણીને અંગે થતા મેળાવડામાં તેમની સેવા અવશ્ય હોયજ. અને એવા મેળાવડા ને ક્ષતોદ્ધમંદ બનાવવા તેઓ પોતાથી ખનતું અવશ્ય કરે છે. શેઠ પેરાજ પદ્મસિંહ કન્યાશાળાને મેલાવડો શ્રીયુત નારાયણ વિશનજી ઠકુરના પ્રમુખપદે કરવામાં આવેલ જેમાં રામજીલાઈની સેવા પ્રશંસક હતી. શ્રી રામજીલાઈની આવી નિઃસ્વાર્થ સેવાઓનું ધ્યાન વારંવાર બહાર પેપરોમાં આવે છે. એથી વાચકવર્ગ ભાગ્યેજ અજાણ હશે. આવા એક સાચા દેશ અને સ્વજ્ઞાતિ સેવકને પ્રભુ લાંબું આયુષ્ય અર્પે અને શરીરે નિરોગી રાખે જેથી તેઓ પોતાની શક્તિ, સેવાનો લાભ દેશને તથા જ્ઞાતિને વધુ પ્રમાણમાં આપી શકે. શ્રીમાન રામજીલાઈ દિન પ્રતિ દિન વૃદ્ધ થતા જાય છે. પણ સેવા કાર્યમાં તેમની શક્તિ તો એક યુવકને પણ શરમાવે તેવી છે. આ હકીકતથી દેશના નવયુવાનો દેશ તથા જ્ઞાતિની સેવા કરવા ઉત્સાહી બને તો લખનારનો હેતુ સફળ થયો મનાય. (૧)

આ પુસ્તકમાંની કેટલીક વારતાઓ જુદા જુદા અઠવાડિકો, માસિકોમાં મારા તરફથી આવી ગયેલી છે. અને તેની નોંધો મેં એ વારતાઓના છેડે આપેલી છે,

વારતા નં. ૧૬ “લાલીનું મોણું” રેનોલ્ડના એક ઐતિહાસિક પુસ્તકની છાયામાં રહીને લખેલી છે; આ વારતાના મુદ્દાને મળતી એક વારતા સ્વ. કવિ ગૌરીશંકર જયશંકર વેરા સાતના લખેલા “કચ્છ દેશની જૂની વારતાઓ” નામના પુસ્તકના ૧૪ મા પાનાપર “કોઝ અને લીલા” એ શીર્ષક હેઠળ આપવામાં આવેલી

(૧) વધુ જાણવા માટે વાંચો) “લોહાણા રત્નમાળા” ભા. ૧ લો

છે. તથા શ્રી દુલેરાય કારાણીના ” કચ્છનાં રસઝરણા ” નામક પુસ્તકના ૫૮ માં પૃષ્ઠપર લીલાં અને ચનેસર ” નામક વારતાના શિર્ષક હેઠળ આપવામાં આવેલ છે. આ ત્રણે વારતાઓના મુદ્દા એકજ છે પણ લખાણ પદ્ધતિ જુદી ભાત પાડે છે. વારતા નં. ૧૪ ” આપની ઈચ્છા ” માં મોટો ભાગ કલ્પનાનો લેવામાં આવ્યો છે.

મિત્રો ! કેં એક જાતના વાંચનો વચ્ચેથી પસાર થઇ હવે હું આપને એક ખેદનો વિષય સંભળાવવા ઈચ્છું છું. અને તે મારા એ વિદ્વાન મુરબ્બી મિત્રોના સ્વર્ગાગમનનો ખેદયુક્ત વિષય છે કેજે આ વખતે યાદ કરવાની હું મારી પવિત્ર શ્રદ્ધા સમજું છું.

આ પુસ્તક પૂર્ણ થૈ પ્રસિદ્ધ થાય તે અગાઉ તેના ચાહકો અને મારા શુભેચ્છક મિત્રો કે જેઓ આ પુસ્તકને પ્રસિદ્ધ થયેલું જોવાને બહુ ઈતિજારી ધરાવતા’તા તેવા સાહિત્ય રત્નો રા. રા. શામળભાઈ હરિરામ વકીલ ખિટ્ટાવાળા તથા કેપ્ટીના માળ મેનેજર રા. રા. ગૌરીશંકરભાઈ જયશંકર વોરા સાત જૂજવાલાના સ્વર્ગવાસથી મને ન જૂલાય તેવી ખોટ પડેલી છે. આ ભાઈઓ આપણા કચ્છી સાહિત્યના ધુરંધર મનાતા અભ્યાસીઓ હતા. તેમણે ઘણા મનનિય લેખો લખી આપણા આ શુદ્ધ પ્રદેશના સાહિત્ય પર ઘણોજ નવો પ્રકાશ પાડી આપણને ઉપકારી બનાવ્યા છે. પ્રભુ તેમના આત્માની શક્તિ આપણામાં પ્રેરે એવી પ્રાર્થના કરવામાં આપ સામેલ થશોને ? પ્રભુ તેમના આત્માને શાંતિ અર્પે !

સન્નજો ! આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખી આપવા માટે હું આપણા દેશના સાહિત્યના ધુરંધર મનાતા પ્રસિદ્ધ લેખક રાવસાહેબ શ્રી મગનલાલભાઈ દલપતરામ ખખખર. J. P. નો ખાસ ઋણી બન્યો છું. આ પુસ્તકના પ્રિન્ટર “ધી સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ” ના મેનેજર સાહેબે આ પુસ્તકના પ્રિન્ટીંગ કામમાં અમોને

ઘણાજ સંતોષ આપ્યો છે. તેમની નમ્રતાઈ, કામ કરવાની ચોક-સાઈ, ખંત, અને રેગ્યુલારીટી ખાસ વખાણુવા લાયક છે. અને તેમણે તથા તેમના સ્ટાફે મને પોતાનો જે સહકાર આપ્યો છે તે બધાનો હું આભાર માનુ છું.

અંતિમ.

મારી એક પ્રાર્થના સાંભળો ?

આ પુસ્તકને અંગે આપને ઘણી ઉણપો જોવામાં આવશે. ઘણા હોપ રહી ગયેલા જોવામાં આવશે. ઇતિહાસની સાંકળો ગોઠવતાં (વખતે કોઈને શરત ચૂકથી યાતો ખાસ સંયોગોને આધિન બનતાં) કોઈને મારા તરફથી અન્યાય પણ મળી ગયો હશે. તો તે બધી ભૂલો ક્ષમા કરી આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થયા અગાઉ તેવી ઉણપો, ભૂલો, અન્યાયો, મને લખી જણાવવાની કૃપા કરવી. કે જેથી તેનો સુધારો નવિ આવૃત્તિમાં થઈ શકે. સાહિત્ય રસિકોએ સાહિત્યના ખીલેલા એક બગીચામાં ઉગેલા આ નવીન રોપાને તથા મારા કચ્છી ખિરાદરોએ આ આપણા પ્રદેશના વીર મદ્દ અને નર રત્નોના જીવનચરિત્રો પવિત્ર ગાથાઓ સુણાવતો આ ચોપડો છે; યજ્ઞ છે; કીર્તિસ્તંભ છે; શ્રાદ્ધ છે; ચોરસ છે. એવું સમજી તેને ઉત્તેજન આપવાની કૃપા દર્શાવવી. ઇશ્વર કૃપા હશે તો આપણે પુનઃ લોક કથાઓના બીજા ભાગ વખતે મળીશું હમણાં તો.

જિએરા, જિએરા, જિએ રાજન.

મુ. શ્રી મહાદેવપુરી કોટડી

કચ્છ કારતક સુદ ૧ સંવત

૧૯૮૬

તા. ૨ જી નવેમ્બર સ. ૧૯૨૬

આપનો સેવક.

લાલજી વિ. મૂળજીલાલ જોશી
સભ્ય “સાહિત્ય ઉત્તેજકસમાજ”
(અમદાવાદ).

“કચ્છી સાહિત્ય સભા” (મુંબઈ)

ત્રંથ-કર્તા.

શ્રીમાન ઠક્કર નેણસિંહભાઈ તેજપાળ સોમૈયા.

(Builder & Contractor)

“ આપણા સ્વાગત પ્રમુખ અને મારા બંધુ શ્રીયુત માવજી ગાવિંદજી શેઠે કહ્યું છે તે પ્રમાણે આપણા સ્ત્રી સમાજને તો આપણે લગભગ વીસરી ગયા છીએ. પાંચ પંદર કન્યાશાળો કે એ ચાર સુતીકાગૃહો સિવાય આપણે એ દિશામાં બહુ કર્યું નથી. આપણે ત્યાં સુભાગ્યે વિધવા વિવાહની છૂટ છે. છતાં આપણી કોઈ પણ વિધવા બહેન કુટુંબીઓની છાયાના અભાવે મહાજનની રક્ષા શોધે તો મહાજનનું કર્તવ્ય છે કે પ્રદેશે પ્રદેશમાં અકેક સુરક્ષિત વિધવાશ્રમની વ્યવસ્થા કરવી. અને અનાથ બાળકોને માટે બાળાશ્રમો છે તેવી રીતે અનાથ બાળિકાઓ માટે બાળિકાશ્રમની યોજના થવાની તાત્કાલિક જરૂર છે. અને મારી આશા છે કે આપણા શ્રીમંતો અને દાનેશ્વરીઓ આ વાત પર તાકાદે ધ્યાન પહોંચાડશે. ”

(પ્રમુખ સ્થાનેથી)

સુદાતા ભવતી વાનવા.

જે મ સૂરજ મા'રાજ છાબડે ઢાંકયા ન રે'; જેમ સાચું સોનું આપે ન મઢાય; તેજ રીતે આ એક સજ્જન ગૃહસ્થની કીર્તિ વિષે માનવાનું છે. સંવત ૧૯૮૫ ના ચૈત્ર સુદ ૯ ના રોજે કચ્છના ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ પાટનગર ભૂજમાં લોહાણા યુવકોથી ઉભરાઈ જતી પ્રચંડ સભાને કયાં બબર હતી, કે અમારો પ્રમુખ કોણ થશે ? કોણ જાણતું ? તું, કે એક વખતનો તોશાની નેણસિંહ પોતાની વા'લી જન્મભૂમિમાં આનંદ ઉજવતી આ વિરાટ સભાને મુકાની બનશે; અપૂર્વ રીતે સત્કારાશે; વિરાટપર્વને ગભવી મૂકશે !

પ્રથમ લોહાણા યુવક પરિષદની રચનાત્મક તૈયારીઓ પૂર દમામથી શરૂ થઈ ચૂકી'તી. પ્રચારક કમિટીના મંત્રીઓ, જોઈંટ મંત્રીઓ તરફથી અવારનવાર સરકયુલરો બહાર પડતા'તાં પરિષદ ઓફિસ

અને ભૂજકેમ્પ તાર ઑક્સિસ વચ્ચે પ્રચારકો દોડધામ કરી રહ્યાંતા દરેકના હૃદયમાં મહાસાગરનું મંથન થઈ રહ્યુંતું. તે વખતે પરિષદના સુકાનીઓની શી મનોદશા હતી તે હું મારા પર આવેલ એક પત્ર-માંથી આ નીચે ટાંકું છું.

ભાઈશ્રી !

xx xx xx શું થશે તે પ્રભુ જાણે અમે કાર્ય હાથમાં લીધું છે પણ તેની મુશ્કેલીઓનો ખ્યાલ હવે આવે છે. તમારું કહેવું સત્ય હતું. xx xx પ્રભુકૃપાથી ખરાબર થતું આવે છે. હવે જો કોઈ લાયક સુકાની મળે તો કામ બધું શાભી નીકળે બે જગોએ અરજ થએલી પણ જવાબ નિરાશાજનક મળ્યો છે. પ્રભુ પત્ત રાખનાર છે. ”

આ પત્ર કોઈ પંતૂજનો નહિ પણ ભૂજ પરિષદની કાર્ય-વાહક કમિટિના એક ઉત્સાહી સભ્ય તરફનો છે. તેઓ મારા ખાસ સ્નેહિ થાય છે. આ પત્રનો સારાંશ એજ છે, કે પરિષદના સુકાનીઓ બુદ્ધિશાળી અને લાયક પ્રમુખ મેળવવા માટે કેટલા બધા આતુર હતા. આખરે પ્રભુએ ખાનાઓની પત્ત રાખી. કાય વાહકોના શુદ્ધ હૃદયની ભાવના ધૂળી. ચોમેર સમાચાર ફરી વળ્યા સેંકડો નહીં પણ હજારો લોકો હર્ષનાદથી ગાજી ઉઠ્યા તે એકજ વ્યક્તિ માટે કે જેનું ચારિત્ર આ જગોએ આપવામાં આવે છે. “ લોહાણા યુવક પરિષદ ” ના પ્રમુખની દરખાસ્ત મૂકતાં પ્રસિદ્ધ ચાણુક્ય મૂર્તિ રાવમહાદુર હરજીવન ભવાનભાઈ કોટક B. A. L. L. B. એમણે આ ચરિત્ર નાયક માટે નીચે મુજબ ઉચારેલું છે.

“ આજના સંમેલનના પ્રમુખ શ્રીમાન નેણસિંહભાઈ તેજ-પાળ જી. આઈ. પી. અને બી. બી. રેલ્વેના માતબર કોન્ડેક્ટર છે. એમના હૃદયની ઉદારતા વિશાળ છે. એમનામાં કેળ-

વણી કરતાં વિશેષ સંકારો છે. એવા એક જ્ઞાતિના કુળદિપ-
કને એકી અવાજે આપ પ્રમુખ તરીકે કબૂલ કરશે. ”

“ એમના દિલમાં યુવાનોના દિલ પારખી શકવાની શક્તિ છે.
એમના દિલમાં યુવાનીની ભાવના રમી રહી છે. ” (શ્રી.
ગો. દ્વા. રાયચુરા તંત્રી “ શારદા ” ના એક ભાષણમાંથી)

આ ચારિત્ર નાયકનો જન્મ વિક્રમ સંવત્ ૧૯૪૦ ના જ્ઞેઠ
સુદ ૧૫ ના એક માંગલિક પ્રભાતે કચ્છ રાજના ભૂજ તાલુકાના
કલ્યાપર નામક એક ગામડામાં થયેલો તેમના પિતાશ્રીનું નામ શેઠ
તેજપાળભાઈ શૂરજી સોમૈયા તથા પૂજ્ય માતૃશ્રીનું નામ શ્રીમતિ
પુરબાઈમા હતું. શેઠ તેજપાળભાઈના ભાઈઓના નામ આ
પ્રમાણે હતાં (૧) શામજીભાઈ (૨) આણંદજીભાઈ (૩) તેજ-
પાળભાઈ (૪) કરમસિંહભાઈ (૫) જીવરાજભાઈ (૬) નારા-
યણજીભાઈ-આમાંથી ત્રીજા નંબરવાળા શેઠ તેજપાળભાઈના
સંતાનોનાં નામ આ પ્રમાણે છે. (૧) શેઠ નેણસિંહભાઈ (૨)
શેઠ કાનજીભાઈ (૩) શેઠ સુદરજીભાઈ (૪) શેઠ ગોકળદાસભાઈ

આ ચરિત્ર નાયક બાળરાજ મટી કુંક મોટા થયા. શેરી-
ઓમાં રખડવા લાગ્યા. અને આ કરમી પુત્ર પોતાની બહાદુરીને
ઉપયોગ પાડોશના છોકરાંઓને રળાવવામાં તથા પોતાની ફરિયાદ
પોતાના પિતાશ્રીના કણે પડે લાવવામાં કરતા. ધીમે ધીમે તેમના
તોફાનના ડંકા ગામમાં ચોમેર ફરી વળ્યા. પછી તો આ બહાદુર-
ખાને પોતાના વીર મિત્રોની એક આખી ટોળી ઉભી કરી, પોતે
તેના પ્રમુખ (!) બન્યા અને તે હોદ્દાની રૂએ તેઓ ગામના બાળ-
કોની ફરિયાદો સાંભળતા અને સ્વમુખે ધનસાધ આપતા. કલ્યાણ-
પુરના બાળકો પોતાના આ પ્રમુખનું કહ્યું ઠીક માનતા અને આવી
જાનજો બેડતાં જે વખત મળતો તેનો ઉપયોગ વૃદ્ધ ગુરૂજી પાસે
એકઠે એક ઘૂંટવામાં કરતા આ રીતે આપણા આ ચરિત્ર નાયકની
બાળક અવસ્થા વનરાજની માફક મસ્તી તોફાનમાં પસાર થઈ ગઈ.

શ્રી. નેણુસિંહલાઠની અવસ્થા ૧૨-૧૩ વરસની થતાં શેઠ શૂરજીલાઠ સોમૈયાના પુત્રો જૂદા થયા અને તેમના ત્રીજા નંબરના પુત્ર શેઠ તેજપાળલાઠ પાંતિએ આવેલ જૂજ મુડિ લૈ મુંબ-ધમાં જૂદા થયા (૧૯૩૪ના અરસામાં શેઠ શૂરજીલાઠ સોમૈયાના પુત્રો મુંબધમાં આગ્યા તે પહેલાં શેઠ શૂરજીલાઠની દાણુની દુકાન મુંબધમાં હતી. અને સંવત ૧૯૫૪ ના અરસામાં એ દાણુની દુકાનમાંથી જૂજ મુડિ લઈ શેઠ તેજપાળલાઠ જૂદા થયા જે વખતે આપણા આ ચરિત્ર નાયકની અવસ્થા ૧૨-૧૩ વરસની હતી.) અને કોલાખા મધે દાણુની એક નાની દુકાન સ્વતંત્ર રીતે જમાવી પહેલાં તો શ્રી નેણુસિંહલાઠના તોશાની મગજને એ પરતંત્રતાની બેડીઓ ગમી નહીં પણ ધીમે ધીમે તેમને એ ઉઘમમાં લગની લાગતી ગૈ. તેઓ પોતાના ગ્રાહકોમાં ભેળાતા ગયા. તેમની નમ્રતા, આનંદી સ્વભાવ, દરેક સાથે હસી હસીને વાત કરવી. કો'ક વખતે ગ્રાહક તપી જાય તોપણ પોતે શાંત ઉભા રહે. એવી રીતલાતથી ગ્રાહકોનું વલણ તેમના પ્રત્યે વધુ ખેંચાયું. પછી તો કામગીરી પણ વધી અને ધીમે ધીમે દુકાનનો વહિવટ વધતો ચાલ્યો. ગ્રાહકોને જવાબ આપતાં તેઓ હવે શ્રમિત થવા લાગ્યા. પાંચ સાત વરસની અંદર પાવરધા બની જઈ દુકાનનો બધો વહિવટ આપણા આ ચરિત્ર નાયકે પોતાના શીર પર વહોરી લીધો. અને તેમની કુનેહથી તે ધંધો દિન પ્રતિદિન ધીકતો ચાલ્યો.

ધીમે ધીમે શ્રી નેણુસિંહલાઠનું ધ્યાન બીજી લાઠનમાં પરેવાતું ગયું. તેમણે જી. આઈ. પી. રેલ્વેના નાના નાના કંટ્રાક્ટો લેવાનું શરૂ કર્યું. શ્રી પ્રભુકૃપા અને તેમના પુરુષાર્થના યોગે તેમને પાસો સવળો પડતો ગયો. અને આજે જી. આઈ. પી. રેલ્વે તથા બી. બી. એન્ડ સી. આઈ. રેલ્વેના એક માતખર કોન્ટ્રેક્ટર તરીકે તેમનું નામ ચોમેર ફરી વળ્યું છે. તેમની પાસે આ વખતે લાખોની દોલત છે. વૈભવ છે. કેટલીક સત્તા છે. સેંકડો મનુષ્યો તેમના

આશ્રય હેઠળ રહી પોતાનો ઉદર નિર્વાહ ચલાવી રહ્યા છે. છતાં તેનું એમને લવલેશ પણ અભિમાન નથી. આટ આટલી દોલત, આટઆટલો વૈભવ, આટઆટલી લાગવગ અને પ્રસિદ્ધિ પામ્યા છતાં પણ તેઓ પોતાની જન્મભૂમિને, પોતાની જ્ઞાતિને, પોતાના મિત્રોને, પોતાના આશ્રિતોને ભૂલી શક્યા નથી.

વિદ્યા માટે, સાહિત્ય માટે, વિધવા બહેનોના માટે, અનાથોના માટે તેમનું હૃદય અહર્નિશ લાગણી વશ રહે છે. અને તે માટે તેમણે છૂપી તેમજ બહાર ઘણી સખાવતો કરેલી છે. તેમનું હૃદય કેટલું બધું લાગણી યુક્ત છે. તે તો જેમણે તેમનું “લોહાણા યુવક પરિષદ” વખતે બોલાયલું ભાષણ સાંભળ્યું હશે વાંચ્યું હશે તેઓજ બહુ શકે તેમ છે. તેમની સખાવતોના મોટા ભાગ ગુપ્ત રહેલો છે. તેમની જન્મભૂમિ (ગામ શ્રી કલ્યાણપુર)માં પણ તેમના તરફથી સારી જેવી રકમો ખરચાઈ છે. ખરચાય છે, અને હમણા પાંજરાપોળ ધર્મશાળા જેવી લોકોપયોગી સંસ્થાઓ તેમના મુખારક હાથે અડકેલી મોટી રકમોના ભોગથી શોભી રહેલી છે. તળાવનું ખાણતું પણ તેમની મોટી મદદના યોગે થયું હતું. છેલ્લે ભૂજ મુકામે “લોહાણા યુવક પરિષદ” માં જૂદા જૂદા ખાતાઓમાં તેમણે સારી જેવી રકમો અપેલી છે.

આજથી ત્રીસેક વરસની વાત પર આ ચરિત્ર નાયકને ધાનના મોટલા પુંઠ પર ઉપાડી દરેકને ઘેર બેસે પહોંચાડતો જોવાનું ઘણાં-ઓને માલૂમ હશે. એક વખત મુંબઈના મહોલ્લાઓમાં ફેરિયાની બૂમો મારતા સેઠ નરસિંહ નાથા વિષે કોણ જાણતું તું, કે તે કચ્છી દશા ઓસવાળા જૈન કોમનો એક પૂજ્યનિય શેઠ કહે-
નારી. ભવિષ્યમાં તેની ગાદીને દશા ઓસવાળા કોમનો ખરચો પ્રેમથી થશે પડશે. એવું કોણ જાણતું તું, કે ક્રાંતેલા વસંતોથી શોભી રહેલો એક લુહાર આખી અમેરિકાનો કુબેર ભંડારી બનશે. એવું

‘કોણુ ધારતો’ તો કે મુંબઈની મ્યુનિસિપાલ બત્તિઓના ઝાંખા પ્રકાશમાં પોતાના પુસ્તકોનું અધ્યયન કરતો લીખાણ જવાણ દમણીઓ નામનો મુકલિસ પારસી યુવક કચ્છ રાજનો ચીફ-મેડિકલ-ઓફિસર બનશે. અને પોતાની કીર્તિને અમર બનાવી ચાલ્યો જશે. એવું કોણુ ધારતું’ તું, કે એક પૌંડ માટે આત્મઘાત કરવાના ખાયલા વિચારો યોજતો શુદ્ધસ્થ ઇન્ડિયની બેન્કોનો મુખ્ય આગેવાન બનશે. એવો કયો નજૂમી ઉગ્યો’ તો, કે જોણે કહેલું હોય, કે ખેતી કરતો એક મજૂર કચ્છી જનતામાં શેઠ ખેતસિંહ ખીયસિંહ (J. P.)નું નામ ધારણુ કરી પોતાની જન્મભૂમિ માટે લાખો રૂપીઆની ઉદારતાનો વરસાદ વરસાવશે. એક વખત ગુબિતની ફેરી કરનાર નિરાધાર બાળક આ વખતેકોટાધિપતિ બની લાખો રૂપીઆની રેલમછેલ પોતાની વાલી જન્મભૂમિ માટે, સ્વ-જ્ઞાતિ માટે, ચલાવી કોઈ પણ જાતના ભેદભાવ વિના લાખોની મિલકત સાધુ-સંત-ફકીર-કુકરો-અનાથ-નિરાધારને આશ્રય આપવા માટે વાપરી દાનેશ્વરીનું સર્વોત્તમ પદ મેળવનાર શ્રીમાન બન્ધુ કાનણ જાદવણ મોનાણીના નામથી દીપી નીકળશે. એવું કોણુ કહેતું’ તું? તેજ રીતે ધાનના મોટલા ઉપાડતો આ યુવક આ વખતે સ્વજ્ઞાતિનો તાજ વિનાનો રાજ બન્યો છે.

ઉપર કહેલા પ્રતિષ્ઠિત યુવકોમાં દયા છે. શ્રદ્ધા છે. ઉદારતા છે. ક્ષમા છે. પુરુષાર્થ છે. આ બધા ગુણો કદાચિત્ આપણા આ ચરિત્ર નાયકમાં નહિ પણ હોય; તોપણ મને અનુભવ છે તે પરથી કહીશ, કે તેનો મોટો ભાગ તેમને શોભાવી રહ્યો છે. તેઓ ધુરં-ધર વિદ્વાન નથી છતાં ઘડાયલા અને સંજ્ઞકારી બહુ છે. વિદ્યા તરફ તેમને ચાહના સારી છે. સ્ત્રી કેલવણીના તેઓ ખાસ હિમાયતી છે. અને “લોહાણા યુવક પરિષદ” ના પ્રમુખપદેથી સંભળાયલું તેમનું ભાષણ ઉંડા સંજ્ઞકારોથી ભરપૂર, ઘણુંજ ભાવ-

વાહિ અને ઉમદા મનાયું છે. તેમના આ લાપણે જન સમાજપર ઉંડી છાપ પાડેલી છે.

એક દાણાની દુકાન ચલાવતો યુવક શ્રી પ્રભુકૃપાથી અને જાત મહેનતથી આ વખતે લક્ષાધિપતિ બને છે. તેની પાસે લાખોની ઈસ્ટેટ છે. લક્ષ્મી છે. અને તે ઉપરાંત જી. આઇ. પી. તથા બી. બી. સી. આઇ. રેલ્વેનો એ મોટો કન્ટ્રાક્ટર બન્યો છે. એ ઘણી વજનદાર સંસ્થાઓનો મેમ્બર છે. સભ્ય છે. પ્રમુખ છે. અને એવી “શ્રી” માં માલતો જે યુવક પોતાની જ્ઞાતિને, પોતાના મિત્રોને, જન્મભૂમિને, વિદ્વાનોને ભૂલી નથી શક્યો તેને શું આપણે ભૂલી જઇશું કે ?

અંતિમ.

શ્રી વિભુજી આ દાનવીર અને ઉદાર શ્રીમાન શેઠજીનું અહ-નિંશ કલ્યાણ કરે. અને તેમના હાથેથી આવા સદ્કાર્યો દિન પ્રતિ-દિન વધુ અને વધુ બનતા રહે, તેઓ યશસ્વી, ઉદાર, રિદ્ધિ, સિદ્ધિ યુક્ત અને તંદુરસ્તિ સાથે દિર્ઘાયુષ્ય બનો એવી મારી એ વિભુજી પ્રત્યે નમ્ર યાચના છે.

લાલજી મૂળજીલાઇ જોશી.

ગ્રંથ-કર્તા.

પ્રસ્તાવના.

(લખનાર: *શ્રીમાન રાઓ સાહેબ મગનલાલભાઈ દલપતરામ
ખખર J. P. Hon. Presidency. Magistrate Bombay.)

ભારતખંડમાં અનેકાનેક ભારતનૃપોએ ભારતભૂમિપર પોતાનો ભાગ ભજવી રણચંડીને પોતાના રક્તનું પાન કરાવી, શૌર્યતા દર્શાવી પોતાના પ્રાણોનાં બલિદાન અર્પ્યાં છે. તેમાં ગર્વી ગુજરાતના ગુર્જરનૃપોએ, તેમજ કાઠીઆવાડના કાઠીનૃપોએ પણ પોતાના ધર્મને માટે, રાજ્યને માટે, કુલની રક્ષાને માટે પોતાના પ્રાણોની આહુતિ આપી પોતાના ધડથી શત્રુઓ સાથે બહુ બહાદુરીથી લઢાઈ કરી પરાક્રમનો જ સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો છે, તે સર્વથા અલૌકિક, અશ્રુત-પૂર્વ, અને અનિર્વચનીય છે.

આ કચ્છ પ્રાન્તની બલિહારી એથી કંઈક ઓરજ છે. એ દેશ સર્વથી અલગ છે. નકશામાં જોશે તો પણ ભારતખંડથી કચ્છ-નો પ્રદેશ સમુદ્રની સપાટી ઉપર એક વહાણ અગર તૂંબડા પ્રમાણે અલાહિદો તરતો, હિમાલય સમાન અચલ, એક સ્થાનમાં અડગ થઈ, પોતાનો કચ્છવાળી મદાંગી સ્થિતિમાં ઇતર પ્રજાને પોતાનું ભાન કરાવતો ઉભો છે, એટલુંજ નહિ પણ તેની ભાષા પણ સર્વ પ્રકારે અલાહિદી છે. નર અને નારી (જાતિ) સિવાય તો કોઈ દષ્ટિએ પડતુંજ નથી. નાન્યતરનું તો નામોનિશાનજ ન મળે. જો ઉર્દુભાષામાં નાન્યતર હોય તો એ ભાષામાં હોય.

એ દેશના આબાલવૃદ્ધ સ્ત્રી પુરૂષોમાં પોતાના દેશને માટેનું અનહદ અભિમાન હોય છે. પછી પોતે પોતાના દેશમાં હોય, કે

(*) કચ્છી સાહિત્યના ખાસ અભ્યાસી અને લેખક.

જોઈએ તો હઝારો મૈલને છેટે દૂર દેશાંતરમાં સાહસ કરતો કરતો
 ફરે, પણ તેના હૃદયમાં સ્વદેશભાવના હરહમેશ તરવરતીજ રહેશે.
 કચ્છની ભાષા તથા હાલારની તેમજ સિંધી ભાષામાં ઘણોજ અંતર
 છે. કચ્છીભાષા કંઈક વિશેષ કડક છે. સત્ય કહીએ તો કચ્છી
 ભાષામાં કરડાકી, કચ્છી બોલવામાં કરડાકી, કચ્છી ચાલામાં
 ચાલાકી, કચ્છી ફેંટાના મરોડમાં મરડાકી, કચ્છી એઠ બાંધવામાં
 મદાંગી. અને છેલ્લે નિષ્ક્રિયન અવસ્થામાં પણ દરિયાવ દિલની
 ડિમાકી દષ્ટિએ પડે છે. પોતાના વતનની હુબબ તેઓના રંગેરંગમાં
 ભરી પડી છે. તેમનો સિદ્ધાંત તો એ છે કે:—

મુંજ માતૃભૂમિ કે નમન, આય વલ્લો અસાંજો વતન,
 ઇશ્વર જેડા દાસઈશ્વરજ મેંકણુ જેડા મહંત;

જગદૂશા, ખેંગાર, પીતાંબર, માડીજ મહાજન,
 મુંજ માતૃભૂમિકે નમન, આય વલ્લો અસાંજો વતન;
 તેજવતીઉં, જલજયું લિખમ્યું, જગ માલણુજી, જુલન,
 જિત કપુરી, હોથલ જેડયું, પદમણીઉં પ્રગટન... મુંજ માતૃભૂમિકે.

વળી તેઓ શું કહે છે:—

કચ્છ દેશમેં શરીર બંધાણું, ઇન ભૂમિજો ઝણી ગણાણું,
 ઉપકાર અસીં ન ભુલોંતારે, અસીં કચ્છી અંધયો ઇંચ ચોંતા,
 દેશ છડે પરદેશ વિંજુતા, ઉતપણુ મુડસાઇસે ચોંતા;
 કેંજો પણુ ધ્રા ન રખોંતારે, અસીં કચ્છી અંધયો ઇંચ ચોંતા;
 મુંબસો મલબાર જમાયો, એડન ને રંગૂન કમાયો,
 માલ ડીયું ને ગિનુતારે, અસીં કચ્છી અંધયો ઇંચ ચોંતા;
 કિન કમમેં પાછા ન પોંતા, મુડસ અંધયો મિણીકે ઠસાયો,
 ગોંઠરવટ ન ધ્રજોંતારે, અસી કચ્છી અંધયો ઇંચ ચોંતા.

એમ ગવોંનત મસ્તકે તેઓ બોલે છે.

કચ્છ નૃપતિઓ સિંધના સમા રજપૂત વંશના છે. તેમણે પોતાની બળકતી કારકીર્દિથી કચ્છ પ્રદેશની તવારીખને સુવર્ણ-ક્ષરોથી અંકિત કરી, પોતાની પાછળ મુલ્કઅવલ કચ્છ દેશની ભૂમિના આદર્શ રાજ્યકર્તા તરીકે સુવિખ્યાત થઈ, ‘અમરનામના મેળવી છે, અને તેમનાં શરીર યશઃશેષ થયાં છે.

અસલના રાજપૂત રાજાઓ રાજ્યશકટ ચલાવવામાં ફેટલા નિબળાત હતા. શત્રુઓ સાથે લડવામાં તેઓ કેવા સમશેર બહાદુર હતા, ને આ પુસ્તકની કથાઓ તેનું કથન કરી સાક્ષી આપે છે. પોતાના નિમકહલાલ નોકરોની કદર કરવામાં તેમની કદરદાની, અને ફારક જેવી બાંદીને (જૂઓ પૃષ્ઠ ૧૭૪) પોતાના સ્વામીની સકુમાર કુમારના પ્રાણરક્ષણ માટે પોતાં પર આવી પડેલા કટોકટીના વિકટ ધર્મસંકટ સમયે, સ્વાત્મજને સ્વામીસેવાની વેદી ઉપર મૂકે, પ્રાણથી અધિક પ્યારા એવા પોતાના ફૂણા કિશોર અર્લકની આહુતિ અર્પવામાં નિર્દિષ્ટ કરેલી વિસ્મયચકિત સમયસૂચકતા, અને નિમકહલાલીથી, પોતાને એક સાધારણ નારી નહિ, એક બળહીન અબળા નહિ, કિન્તુ એક પ્રતાપી પ્રબળા—અબળા તરીકે પૃથ્વીપટ પર પૂણું પ્રતિષ્ઠાને પ્રાપ્ત થઈ અને જનતાને માટે એક આદર્શ જનેતા, યાને એક વીરમાતાની એક વીરપુત્રી તરીકે પોતાની પાછળ અનુકરણીય દષ્ટાંતનું આદર્શ ઘડતી ગઈ, એવી જનનીને સહસ્રશઃ ધન્ય છે.

પૂર્વે કચ્છમાં જે જે અમાત્યો થઈ ગયા તે પણ રાજ્યકલા વિશારદ હતા. જમાદાર ફતેહમહમદનો દોર દમામ એટલો હતો કે તેની ધાકથી મીયાણા પણ ડરતા. ફતેહમહમદ જ્યાં જ્યાં પોતાની ફાજ લઈ સવારીએ ચડતો ત્યાં તે પોતાની નેમમાં અચૂક ફાવતો, ને ફતેહનો વાવટો ફરકાવતો તેને માટે ગામની લલનાઓ લલકારીને ગાતી કે:—

ફતીયા તહારી ફેજનો, ભયનો ડંકો ભારી,
અર્ધી રાત્રે ચમકી ઉઠે, નગરતણી નારી.

એ વીરમદ્ ફતેહમહમદ, સુલતાને સોદાગર પ્રભક્ષત્રિય આ-
જમ શેઠ સુદરજી શિવજી, તથા ચાણુકય બુદ્ધિ લક્ષ્મીદાસ
કામદાર, એ ત્રણે વિભૂતિઓ પ્રભા, વિષ્ણુ, મહેશ્વરની ત્રિપુટી
પ્રમાણે એક સમયાવચ્છેદે કચ્છની જતી પ્રતિષ્ઠાને સચોટ ટકાવી
રાખી છે, તે માટે કચ્છપ્રજા તેમની અકથ્ય આભારી છે.

દંતકથા અને ઐતિહાસિક કથામાં વિશાળ અંતર છે. દંતકથામાં
તો કેવળ કાલ્પનિક ખંબગોળા, વા ગોબારા આસ્માનમાં ઉરાડી
હવાઈની માફક તેમાંથી રંગબેરંગી તડતડતા તારા ટપકાવી શકાય.
પરંતુ વસ્તુસાહિત્યના સપ્રમાણ પુરાવાના અભાવે કથાને ઐતિહા-
સિક કથા કહી ન શકાય.

ઇતિહાસ એ દેશની પ્રાચીન સ્થિતિનો પરિચય કરાવનાર ભાવિ
સ્થિતિનો માર્ગદર્શક ભોમીઓ છે. ઇતિહાસ એ એક એવો આયનો
છે કે તે જોવાથી થઈ ગયેલા અવનવા ભૂતકાલીન બનાવોનું દિગ્-
દર્શન કરાવી ક્ષીરનીર ન્યાયેન સારાસારનો બોધ આપી જાગૃત કરે છે.

“કચ્છની લોક કથાઓનું” અલૌકિક ઐતિહાસિક કથન આ
પુસ્તકમાં કરવામાં આવ્યું છે. તેના વાંચનમાં વીરોની વીરહાંકતથા
વીર ગર્જનાથી ઉદ્બલવતા રોમાંચ, નૃપતિઓનો નેક તથા ટેક,
વિશેષમાં તેમનું એક વચનના સૂત્રનું સમ્યક્ પરીપાલન. શરણાંગત
શત્રુમિત્રને મળતું અભયદાન, એ સર્વ અમુલ્ય ગુણોનું તેમાં પ્રતિ-
પાદન કરવામાં આવ્યું છે.

તેનાથી ઉલટું જ્યારે આવા સ્પષ્ટ હૃદયના રાજવીરો ખલ
વિદેશી નૃપોના સપાટામાં શૂંખલાબદ્ધ થઈ જાય, ત્યારે પોતા ઉપર
કરેલા ઉપકારો વિસરી જતાં, તેનો બદલો અપકારમાં જ વાળી

તેમનો દેહાંત કરતા, અને તેમના કુટુંબ કમિલાનું સર્વેનું નિકંદન કરી, તેનું રાજ્ય પોતે પચાવી પાડતા, એવા અનેક દૃષ્ટાંતો વાંચન પાઠમાં આવી ગયા છે. સમયના પરિવર્તનથી, શૌર્ય સંપના અભાવે, વૈભવવિલાસમાં વિલસિત થયેલા નૃપોએ પોતાના પ્રદેશનું સ્વામિત્વ ગુમાવી, અન્ય રાજ્યકર્ત્તા કોમને સ્વાધીન થઈ, પરતંત્રતાની પરિવર્તિત પરિસ્થિતિના ભોગી થઈ, ભાગ્યહીણ બની ગયા છે; એટલું જ નહિ પરંતુ પોતાના પ્રતાપી પૂર્વજોની પરંપરા પ્રચલિત પ્રણાલિકાને પ્રણામ કરી, સદા સર્વદાને માટે નિસ્તેજ થઈ, નિર્માલ્યતાને નમન કરી રહ્યા છે. એ ખરેખર શોચનીય છે. અરે! પૂર્વના, તે હિ નો દિવસો ગતા :

સિન્ધ તથા કર્ણ દેશની ગૌરવાન્વિત ઘટનાઓના ઘણા લેખો મહારા તરફથી પ્રકટ થયા છે, જેવા કે-લાખો ઘુરારો, સિંધની સુમરીઓ, લાખો ફૂલાણી અને જશમા ઓડણ, ફૂલભદ્રવો ને ભોરી રાણી, પ્રથમ રાવખેંગારજી, કર્મવીર કારાયડો ને રણવીર શયડો, હમીર સુમરો અને વીઅડ ગુજર, જામલાખીઆર, ફૂલસમો અને સોનલપરી, વીઠીઓપુનાણી અને સોનંગ ખારોટ, દાતાંર હણુત-થધીઆણી, રાણો ચાંદન, લા ને સા, મંઢો સોનલ અને સપડ ચોટાણી, જામ નોતીઆર, જામ પુંવરો ને રાણી રાજે વાઘેલો મૂળરાજ સોલંકી, સિંધનો જામ ચનેસર અને રાણી કોરૂ વગેરે, વગેરે. પરંતુ તે સર્વે એટલા બધા વિસ્તૃત વિસ્તારમાં વર્ણવાયલા છે કે તે સર્વે પ્રકટ કરતાં એક બહુ પુસ્તક થઈ જાય.

મહારા સદ્ગત તીર્થંક પિતાશ્રી રાવ સાહેબ દલપતરામ પ્રાણજીવન ખુખર આજથી સુમારે પોણા સૌકા પૂર્વે મરહુમ કર્ણ મહારાવ શ્રી સર પ્રાગમલ્લજી બહાદુરના પૂર્ણ અનુગ્રહથી કર્ણમાં આવ્યા, અને હાલના મહારાવ શ્રી સર ખેંગારજી સવાઈ બહાદુરના વિદ્યાગુરૂ નિમાયા, પશ્ચાદ્ એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર થઈ,

તેમણે આખા કચ્છના કેળવણી ખતાનું ખંધારણ સંગીન પાયાપર નવેસરથી બાંધ્યું. તે સમયે તેમને જૂના લેખ, ઇતિહાસ વગેરેનો અતિશોખ હોવાથી તે દિશામાં સંશોધન કરવાનો સુયોગ પ્રાપ્ત થતાં, કચ્છનું “ આર્ક્યોલોજીકલ સર્વે ” નામક દળદાળ અંગ્રેજી પુસ્તક ફક્ત ૩૫ દિવસના અતિ અલ્પકાલાવધિમાં તૈયાર કરી, અંગ્રેજ સરકારને મોકલી આપ્યું. અને તે અંગ્રેજ સરકારે સ્વખર્ચે સીલેક્શન તરીકે પ્રકટ કર્યું. તેમાંથી તથા મહારા બનાવેલા જગદ્ગચરિતમાંથી પણ કચ્છ દેશના ઇતિહાસને લગતી ઘણી હકીકતો મળી આવે છે.

કચ્છીકથાનાં કંઠસ્થ સાહિત્યનું સંગઠન કરી એક મોંઘા મૂલનો સુવર્ણ માંસલો રા. રા. લાલજી મૂલજીભાઈ જોષીએ વાચક વર્ગ સમક્ષ રજુ કર્યો છે, અને તેમ કરવામાં તેમણે આત્મ-ભોગ, પરિશ્રમ, અને દ્રવ્યનો ભોગ અર્પી સ્વદેશની સ્તુત્ય સેવા કરી છે. તેમાં સમાવેશ કરેલી કથાઓમાં “ ભાભીનું મહેણું, કારાયલ, કચ્છની વીરાંગના ” ઇત્યાદિ વાર્તાનાં વર્ણન વાચનને રસમય બનાવી, માનસિક ચક્ષુ આગળ વાર્તાનું તાદૃશ્ય ખડું કરી આપને નવલકથાના નાયકોની સાથેજ પ્રવાસમાં સહગામી બનાવે છે. વર્ણી આ પુસ્તકમાં સરળ ભાષા, ઉત્તમશૈલી, અને સુંદર ઘટનાનો ત્રિવેણી સંગમ થવાથી તે લોકદરને પાત્ર થયા વગર રહેશે નહિ. કચ્છી દુહા ત્યાંની પ્રજા, પ્રેમથી મુક્ત કંઠે લલકારે છે, અને તેવા દુહાઓ ઐતિહાસિક રસની સ્વાદિષ્ટતામાં વધારો કરે છે, તેનો દ્વિતીય વિભાગમાં ઉપયોગ કરવાની આવશ્યકતા છે.

સ્વલ્પમાં આ દેશનો અખિલ ઇતિહાસ પ્રવીણ ઇતિહાસકારોદ્વારા લખાવી, પ્રસિદ્ધિમાં આણુવાની રાજ્યકર્તાની પ્રરજ છે. પરંતુ રાજ્યનો ઉત્સાહ એ દિશામાં અતિમંદ જણાય છે, નહિતર એ ઇતિહાસ અઘાપિપર્યન્ત અપ્રકટ રહ્યો નહોત.

કચ્છપ્રદેશના ઇતિહાસને પૃષ્ઠે પૃષ્ઠે, અને ગ્રામે ગ્રામે શૌર્યના અણુકાર જણાયા છે, અને ગુણગુર્વી કચ્છભૂમિપર અનેક વીર યોદ્ધાઓએ રણતાંડવોના નૃત્યો કરી, તાનમાં તન્મય થઈ ખૂબ ખેલો ખેલ્યા છે.

કચ્છની ભૂતકાલીન પ્રજા, અને તેના પ્રજાપાલક નૃપતિઓ વચ્ચેના અન્યોન્ય, અપૂર્વ અને અપ્રતિમ પ્રેમની સીમા તેના સીમાડાની હદ જ ઓળંગીને બહિર્ગત થયેલી છે. જે કે હાલની પ્રજા તો પોતાના રાજા પ્રત્યે તેવા જ પ્રેમનું પરીપાલન કરી રહી છે. કચ્છી ઇતિહાસનો પ્રત્યેક આશક તેની પ્રત્યેક ઘટનામાં પોતાના દેશમાં પ્રતાપી ભૂતકાળને વાંચી શકશે, એ નિઃસંદેહ છે, અને એજ આ પુસ્તકના સંપાદક **મી. લાલજીલાઈ**ના યતનની સંપૂર્ણ સાર્થકતા છે, આવાં અનેક પુસ્તકો લખાય, એજ મહારી ઉત્કંઠા છે.

મુંબઈ, વિક્રમાર્ક ૧૯૮૬,
કાર્તિક શુકલા પ્રતિપદા.
તા. ૨ જ નવેમ્બર, ૧૯૨૯
શનિવાર.

મગનલાલ દલતપરામ ખખખર.

શુદ્ધિપત્રક.

(આ પુસ્તક અંદરની જોડણીઓ, શબ્દો વગેરે શ્રી ગોકળદાસ પટેલ કૃત “ ગુજરાતી શબ્દ કોષ ” તથા શ્રી ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ તાજેતરમાં બાહર પાડેલ “ ગૂજરાતી જોડણી કોશ ”ના આધારે લેવામાં આવ્યા છે. પ્રયોગ દાખલ વચ્ચે વચ્ચે કેટલાક પરિચિત કચ્છી શબ્દો પણ દાખલ કરેલા છે અને તેનું ગૂજરાતી ભાષાંતર એની સાથેજ આપવામાં આવ્યું છે. વાચકની જિજ્ઞાસા વૃત્તિને પોષણ આપવાના નિમિત્તે એ કચ્છી શબ્દો તથા કેટલાક અધરા શબ્દોનો કોષ એક જૂદા પાના પર આપવામાં આવ્યો છે. આ પુસ્તકના લખાણનું સંશોધન ખૂબ કાળજીપૂર્વક કરવામાં આવ્યું છે; છતાં પણ, જે આપને ક્યાં દોષ રહી ગયાનું જોવામાં આવે, તો આપે તે બદલ લેખકને સુચના અને ક્ષમા અર્પવી.)

લેખક :

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪	૧	ભારોજી	(૧) ભારોજી
૮	૧૪	હઝારો	હજારો
૯	૧	મરદુંની	મરદની
૧૧	૪	ઝોગણીસ	ઝોગણીસમો
૫૩	૨	બારવટીયે	બારવટિયે
,,	૨૩	મરદું	મરદ.
૧૫	૨૨	દ્રઢતા	દઢતા
૧૯	૧૦	દૂર્ગની	દુર્ગની
,,	૧૬	માસ ઉપરેજ	માસ ઉપરજ
૨૩	૧૩	શકાર	શિકાર

૨૪	૨૧	ફ્યો	ફ્યો
૨૫	૨૧	ગિરાસ	ગરાસ
૨૯	૯	કી ?	કી ?
„	૧૦	લુટાન્નોતા	લુટાન્નોતા
૩૬	૨૧	સાધરણ	સાધારણ
૪૭	૯	રાયધણુ (પહલા)	રાયધણુ (પહેલા)
૪૯	૧૬	અખાત્રીનેજ	અખાત્રીને
૫૪૮.	લીટી.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ.
૫૫	૨૬	છિદારકર્યો	જીણોદારકર્યો
„	૨૦	છપીરીતે	છપી રીતે
૬૪	૧૧	પૂછયુ	પૂછયું
૭૧	૧૧	વડિલો	વડીલો
૯૯	૫	મુત્સદી	મુસદી
૧૦૧	૬	સુમરા	સુમાર
૧૨૦	૧૩	સૂતા	સૂતો
૧૨૬	૧૨	અંદર	Dis.
૧૨૬	૨૦	ત્યારે	ન્યારે
૧૩૪	૧૮	વારં	વાર
૧૩૫	૯૧	ખનલાગ્યો	ખૂનલાગ્યો
૧૩૭	૧૧	ચિહનોવાળી	ચિહનોવાળી
૧૪૧	૨૨	અર્મા પાર્ટના	અર્માપાર્ટના
૧૫૪	૨	તનો	તેનો
૧૬૯	૩૮	મરદમણી	મદદમણી
૧૭૦	૫	તાપણુ	તો પણુ
૧૭૧	૨૦	થયું છે	થઇ છે
૧૭૨	૨	આદ્યો	આદ્યો
„	૨૦	કમળેકયું	કમળે કયું

૧૭૫	૧૫	સ્થિતિમાં	સ્થિતિમાં હતું
૧૭૭	૨૩	કૃત્યોનો	કૃત્યોનો
૧૮૨	૧૫	સમૈયાની	સમૈયાના
”	૨૦	સાંમે	સામે
૧૮૯	૧૮	Naliy a	Naliya
૧૯૧	૧૦	ગગનાબેદી	ગગનબેદી
૧૯૩	૩	ખમું ઉત્સાદની	ખમું ઉરતાદની
૧૯૪	૯	મોંખતકે	મોખત કે
૨૦૧	૨	નહિં	નહિ
૨૦૬	૨૫	તળેધ	તે ત્લેધ
”	૨૬	માણાક	માણકિ
૨૦૭	૩	તદોડયો	તે દોડયો
”	૨૧	ન પીધોસ	ન ડીધોસ
”	૨૩	માણાક	માણકિ

પ્રથમ લોહાણા યુવક સંમેલનના માનવંતા પ્રમુખ

સ્વુવંશી લોહાણા નરરન
શ્રીમાન શેઠ નેણસી તેજપાત્ર.

ૐ

અર્પણપત્રિકા.

શ્રીમાન ઠક્કર નેણસિંહભાઈ તેજપાળ સોમૈયા.

પ્રમુખ પ્રથમ લોહાણા યુવક સંમેલન.

શુભ નિ. મુંબઈ.

માનવંતા સાહેબ.

“હું યુવકોનો સેવક છું” એવી ભાવના હૃદયમાં ધારણ કરી આપે યુવકોને આપના સેવકો-ઉપાસકો, બનાવી મૂક્યા છે. જેમ પ્રભુને રટનાર પ્રભુનો અધિસ્થાતા બની જાય છે. તે મુજબ યુવકોનું રટન કરનાર એવા આપ યુવકોના વડિલ સ્વયં બની ચૂક્યા છે. આપ યુવક પ્રવર્ત્તિઓના ચાહક છે; યુવકો પ્રત્યે આપને માન છે. ખ્યાર છે. શ્રદ્ધા છે. અને “આજનો યુવક આવતી કાલે પ્રસિદ્ધ નાગરિક થવાનોજ.” એવા મજબૂત સિદ્ધાંતના આપ પૂજક હોવાથી હું મારું આ લઘુ પુસ્તક પ્રેમ પૂર્વક એક યુવક તરીકે આપને અર્પણ કરવાની રજા માગુ છું.

આપનો સ્નેહાધીન.

લાલજી મૂળજીભાઈ જોશી.

અંથ-કર્તા.

આભાર-દર્શન.

શ્રીમાન રામજીભાઈ, જયરામ ખાંટ. નાગરેયાવાલા

સુ. નિ. મુંબઈ.

તેઓ સાહેબે આ પુસ્તક માટે મને પોતાનો
જ મીઠો સહકાર આપ્યો છે તે બદલ હું તેમનો ખાસ
ઋણી બનું છું.

લાલજી મૂળજીભાઈ જોશી.

ગ્રંથ-કર્તા.

ખીએરા ક્ષેત્રપાળ ગ્રંથાવલી

તરકથી

પ્રસિદ્ધ થયેલ પુસ્તકોની યાદ.

૧ મહારાજ સિમ્બેલાઇન.

(લે. શ્રીમાન ડૉ. મુળજીભાઈ જેઠું જોશી) હાલ સિલકમાં નથી.

૨ અજબગણિત.

(લે. શ્રીમાન ડૉ. મુળજીભાઈ જેઠું જોશી) હાલ સિલકમાં નથી.

૩ મનોરંજક ગણિત.

(લે. શ્રીમાન ડૉ. મુળજીભાઈ જેઠું જોશી) કિંમત રૂ. ૨-૦-૦.

૪ કચ્છની લોક કથાઓ.

(લે. રા. લાલજી મુળજીભાઈ જોશી) કિંમત રૂ. ૨-૦-૦

આ પુસ્તક માટે ઉપયોગી થયેલ પુસ્તકોની આભાર નોંધ

- (૧) “ ગુજરાતી જોડણી કોશ ”—પ્રકાશક ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ (સને ૧૯૨૮)
- (૨) “ ગુજરાતી શબ્દ કોશ ”—,, લલુભાઈ ગોકળદાસ પટેલ
નડિયાદ (સને ૧૯૦૯)
- ૩) “ કચ્છના રસમરણાં ”—પ્રકાશક સ્વદેશ કાર્યાલય મુંબઈ
(સને ૧૯૨૪)
- (૪) “ કચ્છ દેશની જૂની વાર્તાઓ ” લે. ગવરીશંકર જયશંકર
વેરાસાત (સને ૧૯૨૪)
- (૫) “ કાઠિયાવાડી સાહિત્ય ” ભા. ૨ જે પ્ર. કડાનજી ધર્મસિંહ
રાજકોટ (સને ૧૯૨૩)
- (૬) “ કચ્છનો ધૃતદ્રઃ ક્રાંતિદાસ ” પ્ર. જયરામદાસ જેઠાભાઈ નય
ગાંધી અંજાર ૧૯૨૬
- (૭) “ આર્ય વિદ્યા વ્યાખ્યાનમાળા ” પ્ર. ગુજરાત પુરાતત્વ
મંદિર અમદાવાદ (સને ૧૯૨૨)
- (૮) “ કચ્છનો કેસરી ધોધો અને અનેસર ” ગુજરાતીની ભેટ
લે. શ્રી. નારાયણભાઈ ઠક્કર
- (૯) ૧૧૦ વરસ પરલખાયેલા હસ્તલિખિત અપ્રસિદ્ધ ૨ ચોપડાઓ
- (૧૦) મારી પોતાની નોંધ પોથી.
- (૧૧) મિત્રો તરફથી મળેલ છૂટક છૂટક હકીકતોની કાંઈવ.
- (૧૨) પ્રસ્થાન (માસિક) સ્વદેશ (અઠવાડિક) બ્રહ્મદેશ (અઠવાડિક)
સમાજજીવન (માસિક) શારદા (માસિક) ની કાંઈલો.

English.

“Gazetter of the Bombay Presidency”

Vol. V. Cutch,

PALANPUR AND MAHIKANTHA (1880)

મારી-યાચના.

(શહેર-ગઢલને મળતું.)

વંદુ વારંવાર તુજકો,
જય નિરંજન જગતકા (૨) ટેક.
વંદન હય તુજકો કૃપાળુ,
ક્ષમા કર હમ દોષકો; (૨)
આરજુમંદ આ ગયા હું—વંદુ નિરંજન.
કર ભલા તું સારે જગકો;
રહમદિલિ કયા ઓર હય? (૨)
રક્ષાકર તું યે ગરિબાં
હમદુઃખી યે સાગરોંકા—જય નિરંજન.

“ ચંદ્રરશ્મિ ”

મારી-ઇષ્ટ વસ્તુ.

(ભીમપક્ષાસને મળતું.)

મારા જીયે ખુદાવંદ પ્યારા રાઓશ્રી

દીર્ઘાયુષ્યજ પામોને. મારા.

રિક્ષિ સિક્ષિ પામો રાજન;

ઇષ્ટ સિક્ષિ રાઓ ને, (૨)

કુડુંબ-કબિલું રહો તાંદુરસ્ત;

ઇષ્ટ દેવી રાઓને.

મારા જીયે ખુદાવંદ-

“ચંદ્રરશ્મિ”

કેળાંપીઠ

ગાંડીવ

સુરત

એટલે

બાળસાહિત્ય.

સર્વત્ર વખણાયેલી રૂપાળી રસીલી ચોપડીઓ.

૧ ટોલ્સટોયની ૩ વાતો	૦૮	૧૯ એક હોતો કુતરો	૦૧
૨ બકુલ	૦૧	૨૦ નવનીત	૦)૬
૩ બિરબલનો બન્ધુ	૦૧	૨૧ મિયાઈ	૦)૮
૪ મૂરખરાજ	૦૧	૨૨ મેઘધનુષ	૦૧
૫ નીલમ	૦૮	૨૩ હાથી ધમ ધમ ચાલે	૦)૮
૬ ભીષ્મ	૦૧	૨૪ બાળકાયરી	૦)૬
૭ જય બજરંગ	૦૮	૨૫ ચોપગાંની ચતુરાઈ	૦૧
૮ બાળવિહાર (૧)	૦૧૧	૨૬ ગંધેડાનું રાજ	૦)૮
૯ વાઘોનું વન	૦૧	૨૭ રમકડાંની દુકાન	૦)૮
૧૦ જાદુઈ હાર	૦૧	૨૮ જાદુઈ જમરખ	૦)૮
૧૧ બરફીપુરી	૦૧	૨૯ મકનો મસ્તાનો	૦)૧૧
૧૨ સોનાકુમારી	૦૧	૩૦ ખંગાળી બિરબલ	૦૮
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦૮	૩૧ ભુલભુલામણી	૦)૮
૧૪ કચુંબર	૦)૬	૩૨ સવાકાની આપવીતી	૦)૮
૧૫ ધૂપસળી	૦૧	૩૩ ખોટી ખોટી વાતો	૦૧
૧૬ બાળવિહાર (૨)	૦૮	૩૪ સિપાઈદાદા	૦)૧૧
૧૭ મોતીના દાણા	૦૮	૩૫ કોલસા કાકા	૦૮
૧૮ કેરીના ભજ્યાં	૦)૬	૩૬ દહાડોપાણી	૦)૬

* નવી નવી છપાતી જાય છે *

ઇનામ-લ્હાણી માટે અંગ્રેડ.

મુંબઈ, અમદાવાદ, કરાંચી, વડોદરા, નડીયાદ, ભરૂચ વગેરે

અથવા બુકસેલરો વેચે છે.

કચ્છી: (કાશ. તથા કેટલાક અધરા) શબ્દોના અર્થ.

અભેર=ગામનું પાદર, પાદરે આ-

વેલું મોટું ખેતર.

અચો=આવો.

અચ=છે.

અપનાવી=વધાવી. (ચુ.)

આંધ=તમે.

અસી=અમે,

આમ=તમારા.

આરોંટ=બેશુદ્ધ.

કુલાય=શું કામ ? શા માટે ?

કુરો=કેમ ?

કી ?=કેમ ?

કરપા=કૃપા,

કયો=કયો. કયું ? (which ?)

કેર=કોણ ?

કીડાં=કયાં ?

ખપે=જોઈએ.

ખમરૂં=ખમર.

ગોડ=ગામખન્યુ=ની

ગાલ=વાત.

ગાં=ગાય.

ગીનગ્ગ=લેતા.

ગંજે=ગામ.

ધસ=ધસવાટ

જેજી=જેની.

ડીસોતા=જોઈ શકે છે ?

દુક=થોડુંક.

તોમ્ગ=તારા.

થ્યાઐયો=થયાછીએ.

થાખા=પડતા આખડતા.

દીધોસ=આપીશ.

ધોખો=દિલગીરી.

પોય=પછી

થાકેડો=શ્રમ.

પાટેવો=હાંકી ગયો.

પાંખા=આપણા.

ખોઅચ=પડ્યે

ખન=ધાટી ઝાડી.

ખારલીવાડ=ગામનું પાદર.

ભેરા=એકઠા,

ભેચીધા=નિશ્ચિંત.

મગુરાધ=મિત્રજ.

મુંજે=મારો.

મ=નહિ.

મુંતે=મારી ઉપર.

મીડે=બધા.

મુંવટ=મારીપાસે.

રંધ=શાખાશ.

રાસખાન=ક્ષોડેકમુધી.

લાગ-તક; રાહ+ધારે=જોઈ.

લંધાયઆયા=નસાડી આવ્યા મુકી

આવ્યા.

હાંણે=હવે.

હીતાનું=અહીંથી.

હકડી=એક.

હંધ=ડોકાણુ રથળ.

હુએ=હોય.

હેકલો=એકલો.

હાજરહુઓ=હાજર હો.

ગ્રાહકોનાં મુખ્યારક નામ.

પ્રત સંખ્યા	નામ.	શહેર
	શ્રીમાન નેણુસિંહભાઈ તેજપાળ ઠક્કર કલ્યાણ- પરવાલા-પ્રમુખ લોહાણા યુવક પરિષદ.	મુંબઈ.
	„ મંગલદાસભાઈ મેગજી ઠક્કર ગુઢિયાળીવાળા	„
	„ રાવસાહેબ તેજુભાઈ કાંયા J. P. લાયજીવાળા	„
	„ શાંતિદાસભાઈ આશાકરજીશા J. P. માંડવીવાલા	„
	„ મીઠુભાઈ વેલજી સોનાવાલા કોટડીવાલા	„
	„ માલાસિંહભાઈ માયા રવાવાલા	„
	„ ભવાનજીભાઈ અરજીશા તેરાવાલા	„
	„ ગુલામ હુસેનભાઈ સોનાવાલા	„
	„ ખીમજીભાઈ શામજી પોપટ ભૂજવાલા	„
	„ લક્ષ્મીદાસભાઈ રવજી તેરસિંહ M. A.	„
	„ પંડિત શ્રી દયારામભાઈ રતનસિંહ શર્મા રોહાવાલા	„
	„ વીરજીભાઈ રતનસિંહ ઠક્કર કોટડાવાલા	„
	„ ખુશાલભાઈ તલકસિંહશા B A. L. L. B. Bar-at-Law. Prof. Bombay University.	„
	„ ખેંપારભાઈ જેઠાભાઈ ઠક્કર લાડરાવાળા	„
	„ જેઠાભાઈ ભાણજી ઠક્કર મોટી ધૂરીવાલા	„
	„ શામજીભાઈ મુરારજી ઠક્કર મોટી ધૂરીવાલા	„
	„ ભીમજીભાઈ રતનસિંહ રૂપારેલ વાકુલાલા	„
	„ રણુજીડાદાસભાઈ કરમસિંહ ઠક્કર ગઢવાલા	„

પ્રત સંખ્યા	નામ.	શહેર
	„ જોડાભાઇ પ્રાગજી સચદે રોહાવાલા	„
	„ ખીમજીભાઇ માવજી ખારાવાલા	„
	કોટડાવાલા	„
	„ શીવજીભાઇ કરમસિંહ ઠકર ગઢવાલા	„
	„ જાદવજીભાઇ વીશનજી ઠકર નેત્રાવાલા	મુલુન્ડ „
	„ મોતીભાઇ પચાણી ઠકર	„
	„ લાલજીભાઇ રવજી ખાંટ દરસડીવાલા	„
	„ કુંવરજીભાઇ ચાંપસિંહ ધીરાવાણી	„
	કોઠારાવાલા	„
	„ રણછોડદાસ કારાભાઇ જ્યોત્સ્નાપોત્રા	„
	લખપતવાળા	„
	„ ચાંપસિંહ ઘેલાભાઇ શાહ દેદિયા	„
	„ અમૃતલાલભાઇ રણછોડ દેખર	„
	„ કુંગરસિંહભાઇ પ્રાગજી ઠકર ઉગેડીવાલા	„
	„ કુંવરજીભાઇ લખા ઠકર ઉગેડીવાલા	„
	„ શીવજીભાઇ માધવજી કોટક નરેડિવાલા	„
	„ મૂળજીભાઇ દયાળજી સાંધાણીઆ	„
	„ ત્રીકમદાસભાઇ રામજી જોડિયા	„
	„ વેલજીભાઇ દામજી દેવીસર	„
	„ ગોરધનદાસભાઇ રતનસિંહ ઠકર	„
	કોઠારાવાલા	„
	„ શીવજીભાઇ પુંજ કોઠારી	„
	„ હીરજીભાઇ અરજી ભાડધવાલા	„
	Messers પ્રેમજી હરિદાસ & CO.	„
	ગોધરાવાલા	„
	„ નારણજી નરસિંહ & GO.	„
	ખેડોઈવાલા.	„
	„ શીવદયાળમજી ગુલામરાય & CO	„

પ્રત સંખ્યા	નામ.	શહેર.
	,, નેલુસિંહ ચાંપસિંહ & CO. વીંઝાણવાલા	,,
	,, મેઘજી હરિરામ & CO.	,,
	,, વલ્લભજી ગોવિંદજી & CO. અંબરવાલા	,,
	,, ગોપાલજી ગાંગજી & CO. વમેટીવાલા	,,
	,, દેવશી ખેતસી & CO.	,,
	શ્રીમાન ભોગીલાલભાઈ દ્વિંમતલાલ શાહ	બાલિસાણા
	શ્રી. સાહિત્ય ઉત્તેજક સમાજ	અમદાવાદ
	શ્રીમાન લાલજીભાઈ સુંદરજી રાધાણી કોટડીવાલા	ચીત્તાગોંગ
	,, લખમસિંહભાઈ મનજી ભૂજવાલા	કલકત્તા
	,, ગોવિંદજીભાઈ કુંવરજી શા. ભોખયવાલા	આકોદિયા
	,, રાવબહાદુર દેવજીભાઈ દયાળ હકર	ઝારયા
	,, રાવ બહાદુર જગમલભાઈ રાજ	નૈની
	,, જડેજ દેવાજી નાથજી કોટડીવાલા	સમલપુર
	,, ,, જીવૂભા કાળુભા ,,	રંગુન
	,, ધનજીભાઈ ચત્રભોજ હકર ,,	રાયપુર
	,, કાનજીભાઈ વેરસિંહ શા. ઉનડોડવાલા કુચ્છ	કોલંબો
	,, ખટાઉભાઈ કુંવરજી રાધાણી	કોટડી કુચ્છ
	,, શામજીભાઈ દેવસિંહ શા.	,,
	,, દાકોર માહેબ શ્રી ચાંદાજી અભયરાજજી	,,
	,, જડેજ શ્રી પ્રતાપજી જીયાજી	વરાડિયા,,
	,, દામજીભાઈ ગાંગજી હકર	લખપત,,
	,, હસરાજભાઈ ટીલ્લુ હકર	,,
	,, વાલજીભાઈ જોડા હકર	,,
	,, રામજીભાઈ વાલજી દાવડા	,,

પ્રત સંખ્યા	નામ.	શહેર
	„ પુરુષોત્તમભાઈ ત્રીકમજી બુદ્ધ ભટ્ટી „ દામજીભાઈ ઠાકરસિંહ શા. „ ખરાશંકરભાઈ જટાશંકર જોશી „ માણિકચંદભાઈ પાનાચંદ શા. „ કલ્યાણરાયભાઈ હરિદાસ છાયા „ અમૃતલાલભાઈ જટાશંકર માંકડ કર્ટકલાસ મેજસ્ટ્રેટ સાહેબ „ અબ્દુલાભાઈ અલ્લાના સુમરા „ જાદવજી બાપુભાઈ બુદ્ધ ભટ્ટી „ હરિરામભાઈ દામજી વકિલ સાહેબ „ પૂજ્ય ઉપાધ્ય શ્રી પદમ મેરજી સાહેબ „ પૂજ્ય શ્રી ભટાર્કજી કનકકુશળજી સાહેબ „ અધ્યાક્ષ શ્રી કારિયા લાયબ્રેરી „ જાડેજા ખીમાજી અરજણજી „ રા. લક્ષ્મીશંકર ચત્રભોજ પંડ્યા „ જાડેજા મેરામણજી જીવણજી „ „ ખેંગારજી જેમલજી „ „ રતનસિંહજી દોસાજી „ વીશનજીભાઈ કાનજી મદૈયાર „ જયતિલાલભાઈ ભગવાનલાલ અંજારીઆ „ લક્ષ્મીશંકરભાઈ જટાશંકર માંકડ. B. A. L. L. B. મેજસ્ટ્રેટ સાહેબ શ્રી કચ્છી વીસા ઓસવાળ જૈન બાળાશ્રમ શ્રીમાન કાનજીભાઈ નારાયણજી રૂપારેલ શ્રી પાર્શ્વ ચિંતામણી સાર્વજનિક જૈન વાચનાલય નામદાર ગુલામહુસેનભાઈ મોલેદીના વારસ સાહેબ	રતડિયા મોટા મઢ કચ્છ માંડવી કચ્છ „ „ „ „ કોઠારા „ ભુજ „ „ „ „ „ „ „ નેત્રા „ હાલાપર „ „ „ નલીયા „ „ „ „ „ „ „ અંજાર-કચ્છ કુમરા „ દેવપર(ગઢવાલી ભૂજપર કચ્છ મુંદ્રા કચ્છ

આપ કચ્છી છો ?

તો ?

જરૂર વાંચજો ?

જેનાં પાંતેપાંતે કચ્છી શૌર્યઃ પ્રેમઃ અને રોમાંચથી
ભરપૂર ઇતિહાસના દર્શન થશે કચ્છી સમર્પણતા દેખાશે.

[પુસ્તક ૧ હું]

[સચિત્ર]

કચ્છની કીર્તિ કથાઓ.

[લેખક : દુર્ગાશંકર ટી. ભટ્ટ.]

=====કચ્છી જનતાનું ત્રિમાસીક=====

[સચિત્ર]

“ ભુજંગી ”

[ત્રિમાસીક]

૧૯૩૦ ની જાન્યુઆરીની ૧૫ મીએ બહાર પડશે.

વધુ માટે લખો યા મળે!

ભુજંગી સાહિત્ય-પ્રચાર કાર્યાલય.
નં. ૧૩ શાકગલી માંડવી મુંબઈ ૩.

તારે ખાતર !

હિંદુ સમાજ સાવધાન !

હિંદુ સમાજનાં રખડી પડેલાં બાળકો, બાળિકાઓ, વિધવાઓ,
અપંગો, અશક્તો વગેરેની સામે નહિ જુઓ ?
નેતરકામ, છાપવાનું, સુથારીકામ, દરજીકામ, કાંતણુ, પીંજણુ,
વણાટ, પાટી, ખાદી, વગેરે કામ,

નડીઆદ હિંદુ અનાથાશ્રમમાં

થાય છે. ઉપરના કામ માટે ઓર્ડર આપો.

નિરાધાર ગરીબોને મદદ આપવી એ દયા ખાવા જેવું છે;
અને વળી જો આવા નિરાધારો ઉત્તમ પ્રકારની શારીરિક, માનસિક
અને નૈતિક કેળવણી મેળવતા હોય, તો તો એક પંથ અને દેશ
કાજ છે. વિદ્યાદાન, અન્નદાન, વસ્ત્રદાન વગેરેનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

—એટલે—

ઓ સમાજના ઉદ્ધારકો ! આમાંથી પણ નાગરિકો પાકવાના છે.
સેવાનો આ અનન્ય માર્ગ છે. સખાવતોનો ઉત્તમ ઉપયોગ છે.
દેશનાં આ રવડી પડતાં અનાથ બાળબાળિકાઓ માટે દરેક
પ્રકારનાં દાન કરવા રાજ, મહારાજ, શ્રીમંત, ગરીબ,
બધાને પ્રાર્થના છે.

‘ ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય, કાંકરે કાંકરે પાળ બંધાય ’
વાત ધ્યાનમાં રાખી યથાશક્તિ મદદ જરૂર
કરશો. રિપોર્ટ મંગાવો.

લખો:—

મંત્રી, હિન્દુ અનાથશ્રમ, નડીઆદ.

પુન્ય કરનારને માટે પરમશ્રેષ્ઠ સ્થાન.

પંદર વર્ષથી સ્થાપન થયેલ

હિંદુ અનાથાશ્રમ.

વડવાણ કેમ્પ.

જેમાં

માખાપ વગરનાં, સ્વજનોથી ત્યજાયેલાં, નિરાધાર બાળકોને

અ ભ ય દા ન

મળવા સાથે પૂર્ણ ઉત્તરનાં થતાં સુધી આશ્રમમાં રાખી

ભરણુ-પોષણ અને રક્ષણ-શિક્ષણ

આપવામાં આવે છે.

સંસ્થાના નિભાવ માટે કાયમી આવક નથી.

સઘળો આધાર

દેશદેશાવરના દયાળુ આશ્રયદાતા તરફથી મળતી

મદદો ઉપર જ છે.

શ્રીમાન્ મહાન્ કૃપાળુ પ્રભુએ આપને આપેલી યોગ્યતા

અનુસાર આ આશ્રમવાસી અનાથ ભાંડુઓ આપની

મદદની રાહ જુએ છે.

દરેક પ્રકારનાં ઉપયોગી દાનોની જરૂર છે.

વધારે માહિતિ માટે રિપોર્ટ માગો:-

ઓનરરી સેક્રેટરી,
હિંદુ અનાથાશ્રમ.

}

વડવાણ કેમ્પ.
(કાઠીઆવાડ.)

૧૨ બાર વર્ષ થયાં સુંદરી સંઘના પ્રશ્નોને ચર્ચાતું,
મુંબઈ હલાકામાં માનીતું થઈ પડેલ માસિક પત્ર

સમાજ જીવન.

તંત્રી: લક્ષ્મીબહેન ગા. ડાસાણી.

વાર્ષિક લવાજમ :

હિન્દ માટે રૂ. ૪-૦-૦

હિન્દ બહાર રૂ. ૫-૦-૦

સમાજને લગતા સર્વ પ્રશ્નોની સ્વતંત્ર ચર્ચા કરનાર સુંદરી સંઘના અટપટા પ્રશ્નોને ઝીણવટથી છણી તેનો ઉકેલ કરનાર, એક ગુજરાતી બહેનના હાથે ચાલતું આ એક જ માસિક છે.

દર માસે તેમાં હૃદયંગમ ટુંકી વાર્તા; અનુભવપૂર્ણ સામાજિક લેખો, મનનીય નોંધ, પ્રસંગ ચર્ચા, કાવ્ય ઉપરાંત તમારા ચાર રૂપિયા લવાજમનો ખર્ચ તો એક ચાલુ વાર્તા જ વાળી આપશે. આખાજ વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરૂષ સર્વને માટે સરખું જ ઉપયોગી છે.

મોંઘા માનવજીવનને સફળ કરવું હોય ને તમારા સંસારમાં સ્વર્ગને ઉતારવું હોય તો આજે જ આ માસિકના ગ્રાહક બની એક ગુજરાતી બહેનના સમાજસેવાના કાર્યને ઉત્તેજન આપો.

લખો:—

વ્યવસ્થાપક: “સમાજ જીવન”

૧૦૯, અરદેશર દાદી સ્ટ્રીટ, પટેલ બીલ્ડીંગ

મુંબઈ ૪.

“આર્ય ચરિત્ર કિંવા તહેવારોનું મહત્વ”

: લેખક અને પ્રકાશક :

રામજી, વિ. વાલજી. દાવડા.

નખત્રાણા કચ્છ.

આ પુસ્તક હમણાં જ બાહર પડ્યું છે અને ટુંક મુદતમાં સારી ખ્યાતી પામ્યું છે. એમાં કારતક સુદ ૧ થી તે આશ્વિન વદી ૦)) લગીમાં આવતા હિંદુ પર્વોની આછી મિમાંસા આપવામાં આવેલી છે. આપ હિંદુ હો વા મુસ્લીમ, ક્રિશ્ચિયન હો વા પારસી, બુદ્ધ હો વા જૈન, તમે આ ભારત વર્ષમાં રહેતી કોઇ પણ કોમના હો, તો પણ તમારે આ પુસ્તક એક વખત જરૂર વાંચી જવું જોઇએ, એમાં અર્વાચીન તેમજ પ્રાચીન દષ્ટિએ શાસ્ત્રોક્ત રીતે આધારભૂત સ્તંભોથી સાફ ખંડન; મંડન કરવામાં આવ્યું છે.

કિંમત રૂ. ૦-૧૦-૦. માત્ર દશ આના (૮. ખ. હિપ-રાંતની) રાખવામાં આવી છે.

લખો.

હકૂર રામજી, વિ. વાલજી, દાવડા.

Nakhtrana Cutch.

અભેદશ !

અર્માં જાહેર અખર આપવાનું અજોડ
સાધન તે અર્માનું એક માત્ર એજોડો
ગુજરાતી સાપ્તાહિક.

દર શનીવારે સવારે પ્રગટ થાય છે.
ગુજરાતની અસ્મિતાની ચીનગારી, ગુજરાતની
પ્રતિભાનો પ્રભાવ ગુજરાતી સાહિત્યનો
પ્રવાહ, ટુંકામાં, ગુજરાતની પ્રતિષ્ઠા

પ્રબળ રાખતું સંસ્કારી સામાયિક, જેને ગુજરાત તથા મહા-
ગુજરાતના સમર્થ સાક્ષરો, શાહ વેપારીઓ અને અન્ય
મહાજનોએ સહર્ષ વધાવ્યું છે. અર્માં દરેક ખુણામાં તેમજ
હિંદ, દક્ષીણ આફ્રીકા, સીલોન, સીંગાપોર, સીયામ વિં
વિં સ્થળોએ બહોળો ફેલાવો પામેલું, અદ્ભુત અર્માં
અદ્ભુત લોકોના અદ્ભુત જીવન તથા સાહિત્યનો રસમય
પરિચય કરાવતું એકલું ને અદ્વિતિય પત્ર.

લવાજમ રંગુન માટે રૂ. ૬ રંગુન બહાર રૂ. ૬૫
પરદેશ માટે શીલિંગ ૧૪.

ગ્રાહક થનારને પ્રભદેશનો સચિત્ર દળદાર ખાસ ચંક ભેટ મળશે.

ન. ૧૫૮, ૩૧ મી ગલી, પોસ્ટબોક્ષ,
નં. ૮૫૩ રંગુન.

વાંચો ને વંચાવો !

બંડખોર નવલકથાઓ !

હિંદુ સમાજના અટપટા પ્રશ્નોને ઉકેલતી પ્રેમ(સથી ઉલરાતી

રસિક નવલકથાઓ !

“અંધકાર પર પ્રકાશ” હિન્દુ સમાજનું પુનર્વિધાન સચિવતી રસિક
નવલકથા : સચિત્ર. કિંમત રૂ. ૨-૮-૦

“લોહીનો વેપાર” એકે અવાજે વખણાયેલી આ નવલકથા ગુજરાતી
સાહિત્યમાં અબેડ છે: સચિત્ર. રૂ. ૪-૮-૦

“ધીખતો જવાળામુખી” (લોહીના વેપારનું અનુસંધાન) સચિત્ર.
રૂ. ૪-૮-૦

“અખળાની આત્મકથાઓ” હિન્દુ સમાજની ૧૬ મહીલાઓની
આત્મકથનીઓ સચિત્ર. રૂ. ૨-૮-૦

વનિતાની વાતો” સમાજના અત્યાચારે દુઃખી થયેલી ૧૦ વનિતા-
ઓનાં હૃદય દ્રાવક વિકાસ. સચિત્ર. રૂ. ૩-૦-૦

“મહીલાની મહાકથાઓ” બહેન વક્ષમીના હાથે લખાયેલી ૨૩ સત્ય
ઘટનાત્મક ટુંકી વાર્તાઓ. સચિત્ર. રૂ. ૩-૮-૦

“વિશ્વલીલા” ટુંકેક શ્રામંત કુટુંબના સરેલા શૃંગારસંસારનું ચિત્ર:
સચિત્ર. રૂ. ૨-૮-૦

“કળિયુગની વાતો” ૧૩, ટુંકી ટુંકી વારતાઓ. રૂ. ૧-૮-૦

“સમાજની વેદીપર” (૧૮ બળીદાનો) સચિત્ર. રૂ. ૨-૦-૦

“આદર્શ ચરિત્રાવલિ” ૧૬ મહા પુરૂષોનાં જીવન વૃતાન્તો. ૧-૪-૦

સૂચના: સેવા સમિતિ ગ્રંથમાળાના ગ્રાહક થવાથી અમારાં બધાં
પુસ્તકો પોણી કિંમતે મળશે. (૨) સમાજજીવનના ગ્રાહક થવાથી
પોસ્ટેજ માફ થશે. ગ્રંથમાળાના નિયમો તથા વધુ માહિતિ માટે
અમારું સૂચિપત્ર મંગાવો. લખો

વ્યવસ્થાપક

સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય.

૧૦૯, અરદેશર દાદી સ્ટ્રીટ: મુંબઈ ૪.

કોલેજઅન્સ, સ્ટુડન્ટસ, વિદ્યાર્થીઓ, પ્રોફેસર્સ,
પ્રિન્સિપાલ્સ, આચાર્યો, હેડમાસ્તરો, વ્યાપારીઓ,
અને ગણિતમાં રસ લેનારા અન્ય સર્વે માટે
અતિ ઉપયોગી પુસ્તક

“મનોરંજક ગણિત.”

હમણાંજ છપાઇ બાહર પડ્યું છે.

લેખક અને પ્રકાશક શ્રીયુત મુળજી જેડુ જોશી: એચ. એ.
સખ આસી. સરખ્યન: કોટડી-કચ્છ.

પુસ્તકની પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૭૦૦. પાકું પૂઠું કિ. ર.
૨—૦—૦ ટપાલ ખર્ચ જુદું.

આપને ગણિતનો શોખ હોય અને એ રસવૃત્તિને પોષવા,
આજ દિવસ સુધીમાં જાહેરમાં બહુ ઓછા આવેલા પોષકતત્વો
મેળવવા આપ આતુર હો અને આપની માફક આપના બાળકો
અત્યારથીજ ગણિતમાં રસ લેતા થાય એમ આપની ઇચ્છા હોય
તો વગર વિલંબે “મનોરંજક ગણિત” મંગાવો. તેની ૧ લી
આવૃત્તિની બહુ થોડી નકલો હવે સીલકમાં રહી છે, આની અંદર
અજબ તરેહના કોયડા અને અટપટા પ્રશ્નો, જે ઘડીવાર ભલભલે-
રાને વિચાર કરાવે. તેની વ્યાખ્યાઓ સાદી અને મીઠી શૈલીમાં
ગોઠવી છે. આજ દિવસ સુધીમાં શાળા મધ્યે નથી શીખવાતા એવા
સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર, ભાગાકાર, વગેરે વગેરેની નવી
નવી રીતો બતાવી છે અને દરેક કોયડા અને અટપટા પ્રશ્નને
વર્ગવાર ગોઠવ્યા છે અને તેની રીતો વીગતવાર સરળ રીતે સમ-
જાવી છે, જેથી કોઇ પણ વિદ્યાર્થી સ્વયંવ પોતાની શક્તિ અનુ-
સાર શીખી શકે અને ગણિતના ઉંડા પાણીમાં ઉતરવા અદ્વારથી

લલચાય. આ પુસ્તકની અંદર એટલી બધી વિવિધતા આપવામાં આવી છે તેથી આ પુસ્તક માટે અસંખ્ય અભિપ્રાયો મળ્યા છે. તેનો સાર એ છે કે અત્યાર સુધીમાં આવું સરસ પુસ્તક ગુજરાતી ભાષામાં છપાઇ બાહર પડ્યું નથી. તેમજ દુનિયાભરની બીજી ભાષામાં આ વિષયના જે પુસ્તકો છે તેની હારમાં આ પુસ્તકની ગણતરી થઇ શકે એમ છે. ખાસ સેવાભાવથી લેખકે આ પુસ્તકની કિંમત કદના અને અંદરની વસ્તુના પ્રમાણમાં બહુ ઓછી રાખી છે.

નામદાર શ્રી મુંબઈ સરકારના કેળવણી ખાતાએ ટ્રેનીંગ કોલેજની અને સેકન્ડરી સ્કૂલ્સના સ્ટુડન્ટસની લાયબ્રેરીઓ માટે તેમજ નામદાર શ્રી કર્ણ રાજના કેળવણી ખાતાએ અને નામદાર વડોદરા સરકારના કેળવણી ખાતાએ ધનામમાં આપવા અને લાયબ્રેરીઓમાં રાખવા માટે મંજૂર કર્યું છે. આ ઉપરાંત જૂદા જૂદા માર્સિકોમાં, અને સાપ્તાહિક પત્રોમાં આ પુસ્તકનું અવલોકન લેવાયું છે અને જૂદા જૂદા વિદ્વાનો તરફથી સારા સર્ટિફિકેટો મળ્યા છે, જેમાંના કેટલાકોની નોંધ નીચે પ્રમાણે છે:—

- ૧ આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખનાર રા. રા. પ્રોફેસર જ્ઠાલાલ ભાઈ ચીમનલાલ સ્વામીનારાયણ એમં એં એમં એલં સીં અમદાવાદ.
- ૨ શ્રી હિંમતલાલભાઈ ગણેશજી અંબરિયા એમં એં એલં એલં બીં સુપરિન્ટેન્ડન્ટ મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ્સ મુંબઈ.
- ૩ શ્રી ભાનુશંકરભાઈ ડી. ઔદીચ. પ્રોફેસર ઓફ મેથેમેટીક્સ કોલેજ ઓફ એન્જીનીયરીંગ પૂના.
- ૪ શ્રી એમં જેં ભટ્ટ. પ્રોફેસર ઓફ ફિઝિક્સ અને આસિં પ્રોફેં ઓફ મેથેમેટીક્સ. સામળદાસ કોલેજ ભાવનગર

- ૫ શ્રી વિકૃલજીભાઈ કે. દવે બી૦ એ૦ એજ્યુકેશનલ ઇન્સપેક્ટર (હાલ રીટાયર્ડ) કચ્છ-રાજ ભુજ.
- ૬ શ્રી માવજીભાઈ કે, મહેતા બી૦ એ૦ હાલ એજ્યુકેશનલ ઇન્સપેક્ટર કચ્છ-ભુજ.
- ૭ શ્રી હીરજીભાઈ ટોકરશી ડક્કર બી૦ એ૦ ભુજ.
- ૮ શ્રી પ્રભુરામભાઈ જેઠાભાઈ શાહ બી૦ એ૦ એલ૦ એલ૦ બી૦ (હાલે ન્યાયાધિશ) ભચાઉ.
- ૯ શ્રી હરિદાસભાઈ વી૦ આશર પ્રિન્સિપાલ. શેઠ ગોકલદાસ તેજપાળ હાઇસ્કૂલ: માંડવી-કચ્છ.
- ૧૦ શ્રી ઉસમાન બચલ ખુડખુડીઆ હેડમાસ્ટર મુસ્લીમ હાઇસ્કૂલ પંચગની.
- ૧૧ શ્રી સી૦ એચ૦ મકાટી મુસ્લીમ હાઇસ્કૂલ પંચગની.
- ૧૨ શ્રી મહોબતસિંહજી મોતીભાઈ રાણા ઇન્સપેક્ટર એંગ્લો વર્નાક્યુલર સ્કૂલ્સ ધ્રાંગધ્રા.
- ૧૩ શ્રી જગજીવન નરભેરામ બધેકા ગણિતશાસ્ત્રી વડોદરા.
- ૧૪ શ્રી પ્રાણજીવનભાઈ હ. શાસ્ત્રી, ગણિતાચાર્ય સાબરમતી આશ્રમ અમદાવાદ.
- ૧૫ શ્રી શેઠ કાનજીભાઈ જદવજી મોનાણી મુંબઈ.
- ૧૬ પૂજ્ય જૈન સાધુ મુનિ મહારાજશ્રી લક્ષ્મીચંદ્રજી મહારાજ કચ્છ.
- ૧૭ શ્રી જીવરાજભાઈ ગોકલદાસ નેણસિં મુંબઈ.
- ૧૮ પંડિત શ્રી સુંદરદેવ શર્મા જ્યોતિષી ગણિતશાસ્ત્રી મુંબઈ
- ૧૯ શેઠ રાયચંદભાઈ જીવરાજ રતનસિં મુંબઈ.
- ૨૦ “સ્વદેશ” સાપ્તાહિક પત્ર મુંબઈ.
- ૨૧ “ગાંડિવ” , , સુરત.
- ૨૨ “બ્રહ્મદેશ” , , રંગુન (બર્મા)
- ૨૩ “લોહાણાવિજય” પાક્ષિક પત્ર મુંબઈ.

- ૨૪ “પ્રસ્થાન” માસિક અમદાવાદ.
 ૨૫ “નવચેતન” ,, કલકત્તા.
 ૨૬ “બુદ્ધિપ્રકાશ” ,, અમદાવાદ.
 ૨૭ “સાહિત્ય” ,, વડોદરા.
 ૨૮ “પ્રોગ્રેસ ઓફ એજ્યુકેશન” દ્વીમાસિક પૂના.

અને આ ઉપરાંત કેટલીક હાઈસ્કૂલો, એંગ્લો વર્નાક્યુલર સ્કૂલો અને મિડલ સ્કૂલોના હેડમાસ્તરો, આસિસ્ટન્ટ શિક્ષકો વગેરે તરફથી સંખ્યાબંધ સારા અભિપ્રાયો મળ્યા છે.

તુરત લખો:—

અંતરંગીન અથવા

રા. લાલજી મૂળજીભાઈ જોશી
 કોટડી: કચ્છ.

બાવલાનાં પરાક્રમો.

લેખક:—સૌ. હંસા મહેતા, B. A.

એન્ટીક કાગળ, સંખ્યાબંધ ચિત્રો. કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

સાદી શિખામણ.

ભાગ ૧ થી ૬

નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતાએ સદરહુ પુસ્તકો ધનામ અને લાયબ્રેરી માટે મંજૂર રાખ્યાં છે.

મળવાનું ઠેકાણું
 ગાંડિવ પુસ્તક ભંડાર
 કેળાંપીઠ—સુરત.

ગાંડીવનાં બીજાં પુસ્તકો.

(સૌરાષ્ટ્ર, કુમાર, વગેરે તમામ પત્રોએ વખાણ્યાં છે.)

૧	બોમ્બ યુગનું ખંગાળા	કિં. રૂ. એક ૧)
૨	હાય આસામ !	કિં. રૂ. એક ૧)
૩	કલકત્તાનો કારાયુથ	કિં. રૂ. સવા ૧૧
૪	પંજબનું પ્રચંડ કાવતરું ભા. ૧-૨ ભેગા	કિં. રૂ. દોઢ ૧૧
૫	નિહિલીસ્ટોના પંજમાં	કિં. રૂ. પોણા ૧૧
૬	કાળું ગુલાબ	કિં. રૂ. દોઢ ૧૧
૭-૧૮	બ્રહ્માંડનો ભેદ (૧+૨)	કિં. રૂ. ૨)
૮	આનંદ મઠ.	કિં. રૂ. દોઢ ૧૧
૯	અમૃતનો પ્યાલો	કિં. ૧૧
૧૦	નામ વિનાની નવલકથા	કિં. રૂ. ૨)+૩૧
૧૧	કરણધેલાતું કાળવિધાન	કિં. ૦૧
૧૨	પાંડવ ગુપ્ત નિવાસ.	કિં. ૧૧
૧૩	ગાંધીજીનો જ્વલનો અનુભવ	કિં. ૧૧
૧૪	ગાંધીજીકૃત નીતિધર્મ	કિં. ૧૧
૧૫	રાષ્ટ્રિય ગરબાવલિ	કિં. ૦૧
૧૬	ખાંચણાં	કિં. આના ૫
૧૭	ગીતાંજલિ	કિં. રૂ. ૧૧
૧૮	પારસમણિની શોધ	કિં. રૂ. ૨)
૧૯	બલિદાન	કિં. ૦૧
૨૦	દેવી ચોધરાણી	કિં. રૂ. ૧૧

વહેલો તે પહેલો ! ને બૂલે તે ઘેલો ! હવે જુજ નફલો
સિલિકમાં છે.

અનુક્રમણિકા.

અનુક્રમ નં.	વારતાનું નામ	પૃ. નં.	કુલે પૃ.	સ્થળ.
૧	“વીરદેવ ઝુંઝારા”	૧	૮	સુથરી.
૨	“મરદુની ખખર”	૯	૧૧	કાનમેર
૩	“વીરમદ્ પચાણુજી”	૨૦	૧૧	ઉનડોઠ (મોટી)
૪	“ભયુ ઉસ્તાદ”	૩૧	૯	તેરા
૫	“વીરકેશરી ભારોજી”	૪૦	૧૪	કેઠારા
૬	“ભાભીનું મોણું”	૫૪	૧૭	એક પૂર્વોક્ત પૂર્તિ
૭	“કારાયલ”	૭૧	૨૧	પોલડિયા
૮	“દેશરા-પરમેશ્વરા”	૯૨	૯	ભૂજ
૯	“લાખો પિત્તર”	૧૦૧	૧૨	કોટડી
૧૦	“સોનારીવાળી ભીટ”	૧૧૩	૯	ખોઆ
૧૧	“આપની ઇચ્છા”	૧૨૨	૧૭	એક પૂર્વોક્ત પૂર્તિ
૧૨	“મહાદેવપુરીકોટડી”	૧૩૯	૧૭	કોટડી
૧૩	“વીરદેવ લાધોજી”	૧૫૬	૧૦	હાલાપર
૧૪	“કચ્છની વીરાંગના”	૧૬૬	૨૨	કંથકોટ
૧૫	“મહાત્માભામૈયોદેવ”	૧૮૮	૮	વડસર
૧૬	“કસૂબલવીર”	૧૯૬	૧૩	ચીરાઈ
૧૭	પ્રસ્તાવના, નિવેદન, બાંધ. વિગેરે			

“કચ્છની લોક કથાઓ.”

ભાગ ૧ લો.

“ વીરદેવ ઝુંઝારા ”

૧

“ઓ !” તકરારનો નિકાલ લાવતાં તે બોલ્યો
“સૌથી પહેલા આવનારને જરીનો પટકો પણ
નાળિયેર લેશું મળશે હો !”

આ સ્વર ઝુઝડાના ઠાકોર ખેંગારજીનો હતો. તેના
સ્વરમાં બુસ્સો હતો, તિખાશ હતી. ઠાકોરશ્રી ભારાજના
સ્વર્ગવાસ વળતે આ વીરપુરુષ પાંચેક વરસની ઉમરનો
હતો. તેની હેતાજ માતાએ તેનું સેવન ઈડાંની માફક કર્યું
હતું. આ વીર પુરુષે આ વળતે વીસમા વરસમાં પ્રવેશ
કર્યો હતો.

મુછનો દોરો પણ હબ્બુ હમણાજ ફૂટતો હતો, પણ
તે દરમ્યાન તો તેણે શિકાર અને ઘોડા-ઘોડમાં પોતાનું
નામ કાઢ્યું હતું. દૂર દૂરથી મોટા મોટા જંગીરદારો પોતાના
ઘોડાઓની પરીક્ષા કરાવવા આંહી આવતા હતા.

આજ ખેંગારજીના લગ્ન હતા. આણું આળ્યું હતું. અને
તેની વેલ ગામથી બે ગાઉ ઉપર છૂટી હતી. યુવાન ઠક-

રાણી પોતાના પતિદેવનો કાંતિમાન ચહેરો જોવા તલસી રહી હતી.

આજે સવારથી ગામના યુવાનો ચોરામાં એકઠા થયા હતા. તેમની ઇચ્છા આજની શરતમાં પોત પોતાના ઘોડાઓનું પાણી ખેંગારજીને દેખાડવાની હતી. તે માટે તેઓ તલસી રહ્યા હતા પણ તેમાં એક વાંધો હતો.

ઘોડનું મેદાન બે ગાઉનું હતું, અને તેમાં લોહીનું પાણી કરી જે પહેલો આવે તેને ઇનામ શું ? નાગિયેર તો ઠીકજ કે એ તો ધોરણ છે અને મળે; પણ આજે નાગિયેર ઉપરાંત બીજી કંઈ બક્ષિશ જાહેર થાય તો ઠીક ! એવું દરેક ઇચ્છતા હતા. પણ આ હકીકત કુમારશ્રીને કોણ કહે ?! એજ પ્રશ્ન તેઓને શુંચવી રહ્યો હતો.

હમણાં રોટલાનું ટાણું થયું હતું, પણ આ ચિંતા-તુર મામલાનો નિકાલ નોતો આવ્યો—કોઈકે આ હકીકત યુવાન ઠાકોરને કહી અને ચર્ચાનો અંત આવી ગયો. વિવાહનો હોંસીલો ઠાકોર ‘પીઠી’વાળા વસ્ત્રોથી ચોરામાં આવ્યો. તેના ચહેરાપર અનેરી પ્રભા ચળકી રહી હતી. તેણે હસતાં હસતાં કહ્યું “હાંણે ઇનમેંસે કુલાય મુંબાણા ? અજી શરતમેં જુકો પેલો અચીધો તેંકે નાઈયર ભેરોજ જરીજો પટકો દીધોસ પોય કુરો ખપે ?!” (હવે એમાં તે શું કામ મુંબાયા છે ? જે કોઈ આજની શરતમાં પહેલો આવશે તેને નાગિયેરની સાથેજ એક જરીનો સાફો ભેટ મળશે પછી શું જોઈએ ?!)

આ ઉત્સાહ વર્ધક શબ્દો સાંભળી બધા આનંદ પામ્યા અને આ ચિંતાતુર મામલાનો અંત આવી જવાથી સૌ રોટલા ખાવા ઊઠ્યા.

x

x

x

x

(૨)

આ વાર્તાના અનુસંધાનમાં આપણને થોડીક હકીકત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે, સુથરી જાગીરની હકુમત હાલના જાગીરદારોના વંશજો પાસે વિ. સં. ૧૭૦૦ ના અરસામાં આવેલી છે. રાવશ્રી રાયધણુજી (પહેલા)ના અગિયાર કુંવરોના નામ આ પ્રમાણે હતાં. (૧) નોંઘણુજી. (૨) રવોજી. (૩) પ્રાગજી. (૪) સુજોજી. (૫) ગોપાલજી. (૬) આસોજી. (૭) જૂણોજી. (૮) લાખોજી. (૯) મોડજી. (૧૦) અજોજી. (૧૧) અલયરાજજી.

આ અગિયાર કુંવરોમાંથી મોટા નોંઘણુજી તથા રવોજી સ્વર્ગવાસી થતાં, સ્વ. રાયધણુજી સાહેબના સ્વર્ગવાસ વખતે, ત્રીજા નંબરના કુમાર શ્રીપ્રાગજી ઉર્ફે પ્રાગમલજી સાહેબ તખ્તનશીન થતાં બીજા લાઇઓએ પોત પોતાની ઇચ્છા મુજબ તાલુકા અને પરગણાં દબાવ્યાં. (સં. ૧૭૫૪ના આસુ વીદ ૮) તેમાં બીજા નંબરના કુમાર તે સ્વર્ગસ્થ રવાજીના કુંવર કાંયાજીએ વાગડમાં કટારિયું અને તે સાથે મોરબી પરગણું દબાવ્યું. તથા પહેલા નંબરના સ્વ. મહારાજ કુમાર શ્રી નોંઘણુજીના કુંવર હાલાજીએ સુંદ્રા અને કાંઠી (કંડી) તાલુકા દબાવ્યાં. પણ પાછળથી મહારાવશ્રી પ્રાગમલજીના યુવરાજ કુમાર શ્રીગોડજીએ તેમને (હાલાજીને) દરાવી સુંદ્રા અને કાંઠીનો ભાગ જીતી લીધો જેથી હાલાજી કોઠારે આવીને રહ્યા.

આ હાલાજીના ભારોજ, (૨) બાવોજ, અને (૩) હાજોજ નામના ત્રણ કુંવરો થયા. જખૈની બદલીમાં જખણીઆ મેળવ્યા પછી હાલાજી સ્વર્ગવાસ પામ્યા અને તેમની ગાદીપર તેમના મોટા કુંવર ભારોજનો હક્ક થાય પણ રાજ્ય ખટપટને અનુસરી એ વખતે ભારોજની ગેર-હાજરીનો લાભ લઇ સૌથી નાના કુંવર હાજોજએ પોતાની માતૃશ્રીની મદદથી કોઠારાનું રાજ કબજે કર્યું અને શહેરમાં પોતાના નામની દુવાઈ ફેરવી. ભારોજને આ વાતની જાણ થતાં તેઓએ પરબારા સુથરી (કોઠારાની દક્ષિણ બાજુએ ચાર ગાઉ દૂર આવેલ ગામ Suthri)માં આવી, ત્યાં પોતાની દુવાઈ ફેરવી, સુથરીને કોઠારાથી છૂટું પાડી ત્યાં પોતાનું સ્વતંત્ર રાજ સ્થાપ્યું. x

આ ભારોજ બહુજ બહાદુર અને વીર પુરુષ હતા, તેમને ત્રણ રાણીઓ અને અનુક્રમે ૧૦ કુંવરો હતા.

(અ) બલીમા રાણીના (૧) હરધોળજી. (૨) સત્તાજી. (૩) હોથીજી. (૪) ખેંગારજી.

(બ) ગોહેલમા રાણીના (૧) મોકાજી. (૨) માલાજી (૩) બાંસણીઆજી. (૪) એકનું નામ નથી મળતું.)

(ક) સોઢીમા રાણીના. (૧) સુબજી. (૨) કૃષ્ણસિંહજી = ૧૦, કુંવરો.

xવધુ માટે આ પુસ્તકમાં “અટકી વીર કેશરી ભારોજ” નામની વાર્તા જુઓ.

ભારાજએ પોતાના કુંવરોને ગરાસની વહેંચણી પોતાની હયાતીમાં નીચે પ્રમાણે કરી આપી હતી:—

સૌથી મોટા કુંવર હરધોળજી સુથરી રહ્યા. તેથી નાના સત્તાજી નુંધાતડ ગયા. ખેંગારજી ખુઅડે ગયા. હોથીજી કઠોલી ગયા (બ) ગોહેલમા રાણીના ચાર કુંવરોને લઠેડી, વીઠ, જખણીઆ એ ગામો મળ્યાં. (ક) સોઢીમા રાણીના બે કુંવરોને હાલાપુર અને આરીખાણુનો ગરાસ મળ્યો. એ પ્રમાણેની વહેંચણી તેમણે પોતાની હયાતીમાં કરી આપી હતી.

એ વખતે (જાલીમા રાણીના) ખેંગારજીની અવસ્થા બહુજ નાની (૫ વરસની) હોવાથી તેમણે (ભારાજએ)તેને ખુઅડાનો ગરાસ આપેલો હતો. આનું રહસ્ય ઊંડું હતું.

ખુઅડા થોડી વસ્તિવાળું ગામ છે પણ તે સુથરીની તદ્દન નજીક (૧૧૧ ગાઉ ઉપર) હોવાથી તેમજ કુંવર ખેંગારજીની અવસ્થા બાળક હોવાથી તેમને પોતાના મોટા કુંવર હરધોળજીના આસરે મૂક્યા હતા. એટલે કુંવર ખેંગારજી પોતાના મોટા ભાઈ સાથે રહી શકે અને તેની ધાકથી કુંવરના ગરાસને કોઈ હરકત પણ પહોંચાડી ન શકે. એ ભારાજનો ઉદ્દેશ હતો તેમજ હરધોળજી અને ખેંગારજી એકજ માના પુત્રો હતા.

x x x +

આજે સુથરીમાં કંઈક અજબ ધામધૂમ હતી. કુમારશ્રીનું આજે આણું આવ્યું હતું. ગામની પ્રજા હર્ષધેલી બની

હતી. ગામના રસ્તાઓ પર આનંદ બતાવતો યુવાલ ઊડી રહ્યો હતો.

સામ્રાજ્યનું મુદૂર્ત થતાં સર્વ ભાયાતો તૈયાર થયા. રૈયત પણ તૈયાર બની અને ગામના યુવાનો પોત પોતાના ઘોડાઓ પર આદૃઢ થઈ હુકમની રાહ જોતા હતા. પણ કુંવર હજી તૈયાર થયા ન હતા. મુદૂર્ત આદ્યું જતું હતું. તે માટે ગોર મહારાજ ઉતાવળ કરી રહ્યા હતા. પણ આ હાંમીલા કુંવરને કેડિયું બરોબર કસકસતું નોતું બેઠું. અને તેની તજવીજમાં કુંવર તથા તેમના હજૂરિયો રોકાયા હતા. જેમ તેમ કરતાં કેડિયું તો બંધ બેસતું પેરાયું પણ હવે પાઘડીની પંચાત થઈ. એક હજૂરિયે તે બાંધી આપી પણ બરાબર ન થઈ એટલે ઉખેડી બીજા હજૂરિયે બાંધી તે પણ બરાબર ન થઈ. એમ કરતાં કરતાં પાંચ સાત જણાઓના હાથ લાગ્યા પછી પાઘડીનો મોરો બરાબર થયો ત્યાં તો વિધિએ ઘટનાજ બદલાવી નાખી.

ગામમાં હાહાકાર ફેલાઈ ગયો. દરેક જણ ઘરોઘડ પોતાના ઘર અંદરથી બંધ કરવા લાગ્યા. વાછરડાં ભાંભરવા લાગ્યાં. ગોવાળ લોકો ઠાકોર પાસે દોડી આવ્યા. “બાવા ! પાંચયું ગોયું લહેડીવારા અણીતા વજે” (બાવા, આપણી ગાયો લહેડીવાળા લઈ જાય છે.) ગામને પાદરે ધૂળ ઊડતી દેખાઈ, કુદરતની ઘટમાળ કોઈ સમજી શક્યું નહિ. બધા સ્તબ્ધ બની ગયા. માથા પર પાઘડી બાંધતા કુંવરે આ શબ્દો સાંભળ્યા. રાજપૂતનું લોહી ઉછળ્યું “શું મારી હાજરીમાં ! ?” આ શબ્દો સાથે પોતાની માનીતી

તલવાર લઈ રોઝીપર ‘રૌં’ વાળી ચાલી નીકળ્યા, હાં ! હાં !
કહેતા લોકો આડા કર્યા પણ શૂરપર ચઢેલો રાજપૂત એથી
કંઈ થોડુંજ અટકે !

આજે રોઝી પણ આનંદમાં આવી હતી. ઝવેરાતની
ખરી કિંમત અંકાવાનો વખત આવી લાગ્યો હતો. કુમાર-
શ્રીએ તેને એક એકી મારી અને તે ઉછળી.

લગલગ દોઢેક ગાઉ ઉપર જડી તલાવડી (સુથરીની
હદમાં એક તલાવડી છે) પાસે તેમણે બદમાસોને પકડ્યા
અને સુદ્ધ થયું. સામા પક્ષના સાત શૂરા યોદ્ધાઓ આ
એક વીરની સામે ઝઝૂમતા હતા, પણ ફાવતા નો’તા. વીર
કુંવર શૂરપર ચઢ્યા હતા. તેમણે પાંચ જણને ભેત ભેતામાં
ચમસદન પહોંચતા કર્યા. આક્રીના બે યોદ્ધાઓ નાસી છૂટ્યા.

કુંવરને શરીરપર આઠેક જખમો થયા હતા. પણ
તે તો તેમને શાંતિ આપનારા જણાતા હતા. જખમોમાંથી
લોહી વહેતું હતું પણ કુંવરને તેની દરકાર નો’તી. તેમણે
રોઝીને ગોળ ચક્કર ફેરવી ગાયોને એકઠી કરી અને શહેર
તરફ વાળી. આગળ ગાયોનું ટોળું અને તેની પાછળ રોઝડી
પોતાની પીઠપર સવારને નચાવતી આવે; આજે કુંવર અને
રોઝડી પોતાના જીવનને કૃતાર્થ થયેલું માનતાં હતાં. તેમના
મુખપર ઉલ્લાસની રેખાઓ તરવરી રહી હતી.

આ રોઝી પાંચેક કદમ ચાલી હશે તેવામાં સનનન
કરતી એક ગોળી આવી અને રોઝીના પેટમાં પેસી ગઈ.
રોઝી પડી, જખમી કુંવરે પાછળ ભ્રેયું પણ તે મોડું હતું.
છુપાયલા દુશ્મનોની એક ગોળીએ તેમને પણ અપનાવી લીધા.

પછવાડે વા'ર ચઢી હતી. વીરના ભાઈઓ, ચાહકો ઉતાવળથી આવતા હતા. તેમના પગરવની ધૂળના ગોટ ઊંચે આકાશમાં ઉડતા દેખાતા હતા પણ હવે તે શા કામનું ? મીઠળ બાંધેલ વરરાજાએ લગ્નના માંગલિક કાર્યને એક બાબુએ રાખી સ્વર્ગનો રસ્તો લીધો. તે વીરની માતાઓ, ભાઈઓ, અને શહેરીઓ રડ્યા, ખૂબ રડ્યા, દિલકાટ રડ્યા પણ એથી શું થાય ? તેમનો કુંવર કંઈ મરણ નોતો પામ્યો પણ તે તો કોઈ એક પવિત્ર ધામમાં અનેરો આનંદ ઊડાવી રહ્યો હતો.

આજે પણ એ વીરનો પાણિયો સુથરી શહેરની ઉગમણી બાબુએ આવેલો છે. તેની બે વખત પૂજા થાય છે અને ત્યાંના ભાયાતો તેને “ઝુંઝારા દાદા, કહી પ્રેમથી વંદે છે. ધન્ય હો ! એ જન્મભૂમિના પનોતા પુત્રને અમારા હઝારો ધન્યવાદ હોજો.*

વિક્રમ સંવત ૧૮૧૧ના વૈશાખ સુદ ૬નો એ દિવસ હતો.

*શ્રાપિત થયેલા વીરો પુનઃ આ ભૂમિપર જ્યારે જન્મ લેછે ત્યારે તેમનો નાશ કરવા જગકર્તાને બહુજ તકલીફ ભોગવવી પડે છે. એ આજની ફિલસૂફીનું મનવું છે. કુમાર શ્રી ખેંગારજી તેવા શ્રાપિત થયેલા વીરનોમાંથી એક હતા. તેમનો નાશ કરવાને જગકર્તાએ ખુદ ભારાજનાજ કુંવરોમાંથી એકને પસંદ કર્યા હતા અને કહેવાય છે કે ભારાજના રાણીશ્રી ગોહેલમાના બીજ નંબરના કુંવર માલાજીનું એ કારસ્તાન હતું.

“ભારાજએ બીજાઓ કરતાં મને પાંતિમાં ઓછો ગરાસ આપ્યો છે.” એવી ઈર્ષ્યા માલાજીના હૃદયને મુંઝવી રહી હતી. અને

“મરદુંની ખખર”

(૧)

વાગડની વસમી વાદું પરથી ગાડું ચાલ્યું જતું હતું.
યુવાન ખેડુત કાફી લલકારે જતો હતો. તેને અઘવચ્ચે
અટકાવી તે ગાડામાં બેઠેલા વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે કહ્યું “પેથા !”

તેના પરિણામમાં આ ગૌહરણ થયું. વીર નર ગાય માતાઓની
વહારે ચઢ્યો અને પોતાની જીવન નૌકાને સંકેલી અમર ધામનો
અતિથિ બન્યો.

માલાજી અને તેના વંશપર આ કાળી ટીલી જેવું હતું (છે)
પણ આખરે અદલ ઇન્સાફી ઇશ્વરે તે વંશનેજ ખતમ કરેલું છે.
ઘણું કરી માલોજી નિર્વંશ બની સ્વર્ગવાસ પામ્યા.

કેટલાકોનું કહેવું છે, કે બેંગારજી પરણ્યા બાદ થોડા વરસ
પછી ઝુંઝાર બન્યા છે. આશા છે કે બીજા બાણકાર ભાઈઓ તે
પર વધુ પ્રકાશ લાવશે.

ભારાણી વંશના--એટલે કે ભારાજીના વંશના સર્વજણા આ
વીરને પોતાના ઇષ્ટદેવ તુલ્ય માને છે. ભારાજી પોતે પણ એક અડમ
ટેકીલા અને વીર પુરૂષ હતા. જાડેજના કુળદેવી શ્રીઆશાપુરાજી
પ્રત્યે તેમને અચળ શ્રદ્ધા હતી. અને કુંવર શ્રીબેંગારજી જેવા
વીર પુરૂષના પિતા થવાથી તેમની કીર્તિમાં ઓર વધારો થયો છે.
એ પણ એક વખત હતો કે જ્યારે જાડેજ વીર પુરૂષો ગૌ અને
બ્રાહ્મણનું રક્ષણ કરવા માટે પોતાના શિરની કુરબાની કરવામાં
પણ હટતા ન હતા, એજ ભારાજીના વંશજોમાં આજે આપસ
આપસમાં અસંતોષની હુતાશની સળગેલી પ્રવાસીની નજરે પડે
છે, એ ખરેખર ખેદનો બનાવ છે.”

“લેખક”

“કાં-કાકા ? ”

“ જો કદાચ આપણને હરમાણીઓ હામો મલે તો ? ”

“તો હું ? મરહુની ખબર તીયેં પડે. વાગડમાં હિરમાણીયું એકજ કાંઈ મરદ નથ્ય ” (તો શું થયું ? જો શિરમાણીઓ સામે મળે તોજ શૂરવીરોની ખબર પડી શકે, કે વાગડમાં એકજ શિરમાણીઓ કાંઈ મરદ નથી.)

તે યુવાન વધુ કંઈ જોલે તેવામાં એક પ્રચંડ બાંધાનો કદાવર યુવાન પુરૂષ તેમની સામે આવી ઊભો રહ્યો. “પટેલ ! રામ-રામ !” — “રામ હત ! કીયું જોડ ? ” તે યુવાન ખેડુતે કાંઈપણ ભયવગર તે આગંતુકને પ્રશ્ન કર્યો.

ચોખારીના રવા પટેલનો એ પુત્ર હતો. રવો પટેલ જો પૈસે સુખી ગૃહસ્થ હતો. આયરું (આચર)ની નાતમાં તેનું માન ઠીક હતું. હાથનો પણ કૈંક છૂટ હતો એટલે તેની નામના-કીર્તિ સારી હતી. પેથો તેનો એકનોએક યુવાન લાડકવાયો પુત્ર હતો. જાતે મોજલો પણ હિંમતે બહાદુર હતો. એની અવસ્થા ચોવીશેક વરસની હતી. જો વરસે આયરુંનો કપાળગોર પોતાના યજમાનોને મળવા આવ્યો હતો. આજે રવાનો પુત્ર તેને પોતાના માતેલા બળદોના ગાડાથી વોંધ મૂકવાને જતો હતો.

વાગડ વીરપુરૂષોની જન્મભૂમિ છે. યુદ્ધમાં ઝૂમનાર, મોટા ધાડપાડુઓ લૂંટાડુઓનું ઉત્પત્તિ સ્થાન ? — વાગડ. માથું હાથમાં લઈ ઝૂમનાર શૂરવીરોનું ઉત્પત્તિ સ્થાન ? — વાગડ. સરકાર દરબારની વારંવાર મુલાકાતનું સ્થાન ?

—વાગડ. કપાસની ઉત્પત્તિનું સ્થાન ?—વાગડ. આ વાગડમાં આ વખતે મિયાણાઓનું જોર હતું. શિરમાણિઓ તેનો મુખી હતો.

વીરવિક્રમનો ઓગણીસ સૈકો ચાલતો હતો. એકોતેર ની સાલ હતી. મહારાઓ શ્રી ભારમલજી (ખીલ)નો વખત હતો. ચાણક્ય સમ *ત્રિપુટીની દીવાનગીરીથી કચ્છના મહારાઓ શ્રી શેલી રહ્યા હતા—કંપની સરકારનો ખાસ આગ્રહ હતો. કચ્છના બહાદુર સૈનિકો રાત્રિ દિવસ મિયાણાઓની પાછળ પડ્યા હતા. પણ પતો નોતો મળતો.

મિયાણાઓનો સરદાર કોઈએક અજબ વ્યક્તિ હતો. લોકો તેમાં કંઈક દૈવી ચમત્કાર માનતા હતા. એક એક દિવસમાં વીસ વીસ ગાઉ ઉપરના ગામડાંઓ લૂંટતો. દરરોજ બે-ચાર, ગામ ભાંગતો અને દરેક ઘાડ વખતે ગામના લોકો આ નાયકની હાજરી જોતા હતા.

શિરમાણીઓ લૂંટાડ હોવા સાથે ઉદાર પણ તેવોજ હતો. તે લૂંટના સરખા ભાગ કરતો અને તેનો અરધો ભાગ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રીના માટે વાપરતો. સ્ત્રી જાતિપર તેણે કોઈ દિવસ હાથ નોતો વાર્યો. એ તેની ટેક હતી. આ અનૂની દેખાવનો મિયાણો ગૃહસંસારમાં એક અત્યંત માયાળુ ગૃહસ્થ હતો. ગાયો તરફ તેને બહુજ માન હતું.

સવારના આઠેકનો સુમાર હતો. અને તે વખતે રસ્તાપરની એક ખીણમાં થુવરની મોટી ઝાડી પાછળ સંતાઈને

*ત્રિપુટી—લક્ષ્મીદાસ, વલ્લભજી અને નથુ મહેતો.

એ સૂતો હતો. આખી રાત્રિના પરિશ્રમથી તેને નિદ્રા આવી ગઈ હતી. એ સ્થાન તેના સાથીઓનું સંકેત સ્થાન હતું. તેની નિદ્રા ગાઢ હતી પણ કાન ખુલ્લા હતા. ગાડાના ધધ-ડાટ તથા બળદોની ડચકારીથી એ જાગી પડ્યો. તેના કંભો-પર મધુરા આલાપની બેત સાંભળાઈ.

“મયુંની વાડા ડીઆણુ ઘણે ડોહલા,

પણ કેરેં જે મન કકરા છ. છ. છ. (કારાઈડો.)

(અર્થ—લેસોના ટોળાં (સંખ્યા બંધ લેસો) દાનમાં આપી દેવાં બહુજ મુશ્કેલ છે. એટલે કે તે નજ આપી શકાય. પણ પીપરવાળા કેર જામ જાળરાના મનમાં તો તેની કિંમત એક કાંકરા જેટલીજ છે. એટલે કે તેના મનમાં એ આપી દેવાનું જરા પણ મુશ્કેલ ભર્યું નથી.)

સવારમાં આ બેત સાંભળી તે ખુશી થયો. તેમાં પીપરના જામ પીરની સ્તુતિ હતી. કરણ જેવો એ જામ ઉદાર હતો. તે એના સ્વરપર ડોલતો હતો. તેવામાં એક ચમત્કાર થયો. મધુરો આલાપ આવતો બંધ થયો. અને તેની જગાએ વાર્તાલાપ સાંભળાયો. “મરદુંની ખબર તીયેં પડે. વાગડમાં હિરમાણીઓ એકજ કાંઈ મરદ નથ્ય.” આ શબ્દો તેણે બરાબર સાંભળ્યા હતા. તે ધીમે ધીમે ત્યાંથી ઊઠ્યો અને ગાડાની સામે આવી ઊભો રહ્યો.

ગાડામાં બેઠેલા પ્રાક્ષણે તેને પિછાણ્યો. વેંધ લૂંટીને એ વખત તેણે પ્રાક્ષણને ચોરાસી જમાડી હતી. આ વૃદ્ધ પ્રાક્ષણ તેમાં ગયો હતો પણ યુવાન ખેડુત એને

ઓળખી ન શક્યો. એ બી જશે એવા લયથી તેણે તેની પિછાણ ન આપી. આંખના ઇશારાથી ખારવટીયે બ્રાહ્મણને બોલતો બંધ કર્યો. “પટેલ !” તે ખારવટીયે વાતની શરૂઆત કરતાં કહ્યું “તમે શિરમાણીઆનું શું બોલતા હતા ?”

“બોલતો તો ઇ હતો, કે હિરમાણીયું એકજ કાંઈ મરદ નથી. વાગડમાં બીજા કોઈ હોશે !”

“પણ તેની ખાતરી શું ?” તે ખારવટીયે જરા કર-ડાકીમાં પૂછ્યું.

“ખાતરીયું તો ટાણા માથે પડે. મરદની ખાતરીયું ઇમ રહતે હાલતાં ની પડે.” (શૂરવીરની ખાતરી તો વખતસર પડે. કંઈ એ રીતે રસ્તે ચાલતાં ન પડે.) પટેલના આ શબ્દોમાં જીસ્સો હતો. હિંમત હતી. ખારવટીયો હૃદયમાં એની વીરતાથી મગ્ન થયો હતો. તે યુવાન ખેડુતે ચલાવ્યું. “તારા હિરમાણી-આને કેન્ને કે વખત આવે આ મરદને જાદ કરજે.” (તારા શિરમાણીઆને કહેજે કે વખતપર મને ચાદ કરે.) પટેલ એવું સમજ્યો હતો, કે તે કોઈક મિંચાણો છે અને વખતે શિરમાણીઆની ટોળીનો પણ હોય ! તેવા ખ્યાલથી તેણે આ શબ્દો કાઢ્યા હતા. મિંચાણાના સરદારે ગાડાને રસ્તો આપ્યો. પટેલ તો કાફી લલકારતો બળદોને હાંકવા લાગ્યો.

“ઝેર ખુરી ને ખાવરી, વરી કંઠા ને ખ્યા કખ;
હોથલ હલ કચ્છડે, જીતે મરદું સવા લખખ.”

(અર્થ—કાંટા, યુગ્મર, અને બાવળ જેવા જંગલી ઝાડોની ગીચ ઝાડીથી જે પ્રદેશ છવાઈ રહ્યો છે તે કચ્છ પ્રદેશમાં હે હોથલ તું હવે ચાલ કે જ્યાં સવા લાખ વીર પુરૂષોનું જૂથ શોભી રહ્યું છે.)

તેનો નક્કર સ્વર તે ખીણોને વીંઝતો દૂર સુધી સંભળાયો. વૃદ્ધ પ્રાક્ષણ તો યુવાન ખેડુતનું આ ચરિત્ર જોઈ આલોજ બની ગયો હતો. એ કંઈ પણ બોલી ન શક્યો.

વેંધ આવ્યું. પ્રહ્લદેવના ઘર પાસે ગાડું આવી પહોંચ્યું. સગા સંબંધીઓ બધા મળવા આવ્યા. ખેડુત તો તેમની સાથે વાતોમાં લગી ગયો; પણ પ્રહ્લદેવના મગજમાંથી પેંદો લચકર મૂર્તિ હજી બસતી નોંતી.

(૨)

૧૮૭૧ નો કારતક માસ ચાલતો હતો. મિંચાણાનો પોકાર વધ્યો જતો હતો. પ્રજા તેથી હાથ ઝાડી ગઈ. નાકાપરના પહેરેગીરની બંદૂક તે બારવટિયો સરદાર ઉપાડી ગયો હતો. મહારાવશ્રીનો ક્રોધ આથી ખૂબ વધ્યો. મિંચાણાની ટોળી હવે રાજસત્તાની પણ અવગણના કરવા લાગી હતી. રાજની મર્યાદા અને ઉપજને એથી સખત ધક્કો પહોંચ્યો. આજે કચ્છ નૃપતિ પોતાના લશ્કર સાથે વાગડ તરફ ચઢી ગયા છે. મિંચાણાઓપર તેમનો ક્રોધ અસીમ બન્યો છે.

વાગડમાં આ સમાચાર પહોંચી ગયા હતા. પણ તે ટોળીના નાયકને એની દરકાર નોંતી. તે પોતાના બળના

અભિમાનમાં અંધ બન્યો હતો. તેને પોતાના સાથીઓમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો પણ હવે તેના પાપનો ઘડો ભરાઈ રહેવા આવ્યો હતો.

મહારાવશ્રીના ભયને લીધે આ બારવટિયો પોતાની ટોળી સાથે કાનમેરની ખીણમાં સંતાયો હતો. તેની સાથે દશ મિંચાણાઓ શોભી રહ્યા હતા. આ ખીણ બહુ મોટી અને ભયંકર હતી. ચોમેર ખેર, અને યુવરની ગીચ ઝાડી પથ-રાયલી હતી. લૂંટારૂઓનું એ નિર્ભય સ્થાન હતું. પણ આજે તેમના દિવસ ભરાઈ આવ્યા હતા. તેમના મેલાણુનો પત્તો દરબારશ્રીને મળી ગયો હતો.

એક યુવાન ચોરત શરીરપર રૂપાના ઘરેણાંઓ પહેરી ખીણ પાસેના ધોરી રસ્તાપરથી પસાર થતી હતી. તેણીના માથાપર એક સૂંડલામાં થોડાક રોટલા અને શાક પડ્યાં હતાં. મિંચાણાના સરદારે તેણીને જોઈ. તે કાનમેરના હવાલદારની સ્ત્રી હતી. મિંચાણાઓનો તે કટ્ટો દુશ્મન હતો. એ દુશ્મનાઈ વાળવાનો આ લાગ હતો. મોતને આમંત્રણ કરતો એ સરદાર ત્યાંથી ઊઠ્યો. તેની સાથે તેના દશ મદદગારો પણ ઊઠ્યા. બાઈએ તેમને જોયા પણ ડરી નહિ. તેઓ હથિયારોથી સજ્જ થયેલા હતા. બાઈને તેમણે ઘેરી લીધી. શિરમાણીઆનું ખિરદ આજે તૂટ્યું હતું. “રોમત્ !” તેનાયકે કહ્યું “તારાં બધાં ઘરેણાં ઉતારી આપ.”

“તમે કોણ છો ?” તે ચોરતે દ્રઢતાથી પૂછ્યું.

“અમે છીએ તારા ઘણી. રાં ” ” ” આ શિરમાણી-આ કાકાને ઓળખતી નથી શું ? એક જણે પોતાની

ટોળીની તેને પિછાણુ આપતાં કહ્યું “હવે ઉતાર છો કે નૈં ?” “હા-ભાઈ, દયો હમણાજ ઉતારી દઉ છું મને અડકશે નહિ.”

“ભલે.”

તે ઓરતે રડતાં રડતાં પોતાના શરીર ઉપરથી દાગીના ઉતારવા માંડ્યા. પહેલાં ડોકમાંથી વારલો ઉતારી જમીનપર હેઠે મૂક્યો. પછી હાથમાંથી રૂપાના મઢેલા બે મોટા ચૂડા ઉતાર્યા. પછી પગની કડિયું ઉતારવાનો વારો આવ્યો. પણ કડિયું બહુજ મજબૂત અને જરા સાંકડી હતી. પગમાંથી ઉતરતી નોની, યુવાન ઓરત જમીનપર બેસી પગમાંથી કાઢવાની જહેમત ઉઠાવી રહી હતી. બારવટિયા તેને ઘેરીને ઊભા હતા પણ તેવામાં એક ચમત્કાર થયો.

તેણીના રૂપમાં મોહિત થયેલ દરેક બારવટિયા પાછળ દશ-દશ, કચ્છી સિપાઈઓ ખુલ્લી તલવાર સાથે આવી ઊભા રહ્યા. અને તે બારવટિયા કંઈપણ ધાંધલ કરે તે અગાઉ રેશમની એક લાંબી દોરીથી તેઓ જકડાઈ ગયા.

(૩)

મહારાઓશ્રી આજે આનંદમાં હતા. શિરમાણી-આના પકડાવાથી વાગડની જનતા શાંતિનો શ્વાસ લઈ રહી હતી. શિરમાણીઆપર સખત ચોકી પહેરે બેઠેલો હતો. એક બુદ્ધા તંબુમાં તેને ઇલાયદો કેદ કરવામાં આવ્યો હતો.

મિંચાણુઓને કેદ થયે આને એક અદવાડિયું થયું હતું. તેઓ મોતની આતુરતા પૂર્વક રાહ જોઈ રહ્યા હતા.

કેદ પકડાયા પછી શિરમાણીયાની નિદ્રા ભડી ગઈ હતી. આને તે એ તંબુમાં એક ખાટલા પર કેદી અવસ્થામાં પડ્યો હતો. તેના હાથ પગ દેશમની દોરીથી બાંધેલા હતા. વખત મધરાતનો હતો.

અરધી દુનિયા સૂઈ ગઈ હતી. તંબુની બાહર પહેરે ભરતા સિપાઈઓ ઝોંકા ખાતા હતા. તે વખતે એ મિંચાણુના કાન પર કૈંક ધીમે અવાજ આવ્યો; પણ તે સમજી ન શક્યો. અવાજ નજીક આવતો ગયો. તે જાગ્યો થયો પણ પરાધીન હતો. તેને ખાટલા પર મજબૂત રીતે બાંધી લેવામાં આવ્યો હતો.

દશેક મિનિટ પછી તેનો ખાટલો જરા હાલ્યો અને તે નીચે એ ગાબડું પડ્યું તેમાંથી એક યુવાન આચર બાહર આવ્યો. મિંચાણુ અજાણ થયો.

તે પેલો આચર ખેડુત હતો. પોતાની જાન સત્ય કરવાને તે આને આવ્યો હતો. પરિશ્રમના થાકથી તેના વસ્ત્રો તરબોળ બની ગયા હતા. “હિરમાણીઆ !” તેણે ધીમેથી કહ્યું. “એક કરાર કબુલે તો છોડવું.”

“ શું ?

“આજથી કચ્છના રાઉ હામે તારે ન થાવું.”

“પેથા !”

“ કેમ ? ”

“મારે એક ટેક છે. ”

“હું ? (શું ?)

“માથું જાયતો લલે, પણ રાવ સામે ખેડેલું બારવટું ન છોડવું. ”

“હિરમાણીઆ ! ”

“હાં ? ”

“તારી ભૂલ સે. ઇ હૂરજ સે. ઇની હામે ધૂળ ન ઊડે. તું હમણ જાય તો તુંને તેડી જાઉં પસેં લલે રાઉ પોતાના ઘોડાં દોડાવે. સે મરજ ? ” (તારી ભૂલ છે. એ સૂર્ય છે. તેની સામે ધૂળ ન ઊડે. તું જો મારું કહ્યું કબુલે તો હું તને અહીંથી નસાડી જાઉં પછી રાવશ્રીથી જે થાય તે કરી લે છે મરજ ?)

“ના ”

“ઠીક તારે રામ-રામ. હિરમાણીઆ ! તું મરદ સે પણ મરદુંને ઓળખી હકતો નશ્ય. ”

“તી હશે ”

આ પછી તે યુવાન ખેડુત પાછો તે રસ્તેથી ચાલ્યો ગયો. તે ગાબડું એક સિલ્લાથી ઢંકાઈ ગયું.

(૪)

બીજે દિવસે મેદાનમાં તે બારવટિયાઓને ઊભાડવામાં આવ્યા. તેણી ટોળીના દશ જણા તે જગોએ જલ્લાદની તલવારને ચરણે થયા. અને વીર શિરમાણીઆને

મહારાઓશ્રીની આજ્ઞાથી એક તલવાર આપવામાં આવી હતી. પોતાના હાથેથી મરવાની એ આજ્ઞા હતી. શિરમાણીઓ એક બહાદુર અને વીર નર હતો. હસતે વદને તેણે પોતાના હાથેથી પોતાનું ડોકું તલવારથી ઉડાવી દીધું. સૌ અભયબ થયા. એની વીરતા પર મુગ્ધ બની સરવે રડી પડ્યા. દેશપતિની આંખોમાંથી બે ટીપાં અશ્રુના પડી ગયાં.

શું આવા વીર પુરૂષોની ગાથાને કચ્છી જનતા ભૂલી જશે કે ? x

x કાનમેરના દુર્ગની પાસે આ વીરોનાં પાણિયાં હજૂંપણુ જનતાને ઝાંખી કરાવી રહ્યાં છે.

આ હકીકત દુઘષ્ટના એક ગાડાવાળા પાસેથી મેં ત્રણેક વરસપર સાંભળેલી પણ વાત સંભળાવનારે પોતાની શરતચૂકથી “શિરમાણીઆ”ની બદલીમાં “શિરામાણીઆ” નું નામ કહેલું. જ્યારે પુસ્તકોનું સંશોધન કરતાં તો “શિરમાણીયું” એવુંજ નામ નીકળેલું. આથી વિમાસણ ઉત્પન્ન થયેલી. પણ થોડાક માસ ઉપરેજ મારા એક મિત્ર કે જેઓ મૂળ કાનમેરના રહીશ છે તેમના પાસેથી મેં એને લગતીજ એક બીજી વાત સાંભળેલી અને તેમાં શિરામાણીઓ નહિ પણ શિરમાણીઓજ હતો એવો ચોક્કસ ઉલ્લેખ થયેલો અને તેપરથી મને ખાત્રી થતાં મેં શિરામાણીઆની બદલીમાં શિરમાણી-આનું નામજ લખ્યું છે.

આ બારવટિયો એક ખરેખર વીર પુરૂષ હતો. રાજ સાથે પહેલાં તેને સાંઝે હતું પણ પાછળથી પોતાના કેટલાક કૃત્યોના લીધે તે અળખામણો થઈ પડ્યો. આ બારવટિયાને એક ઘણોજ વફાદાર દોસ્ત હતો. અને તેનું નામ ચંદિા યાને ચાંદુજી હોવાનો ઉલ્લેખ મળ્યો છે. આ ચંદિા અહિંશ પોતાના બારવટિયા મિત્ર

“વીરમર્દ પચાણુ”

(૧)

પચાણુની ગોળી આખાદ રીતે માતેલા હરણને વિધતી કયાંક અલોપ થઈ ગઈ, પૂર પાટમાં દોડયું જતું હરણ અટકયું, પડયું, અને બરાબર તેજ વખતે બાન્હૂની ઝાડીમાંથી એક સવાર બાહર આવ્યો.

તેની અવસ્થા વીસેક વરસની હતી, મુછનો દોરો હળુ ફૂટતો હતો. આંખો અણિયાળી અને પાણીદાર હતી.

સાથેજ રહેતો હતો અને દંતકથા પ્રમાણે તે પણ એક શૂરવીર-નર-રત્ન હતો. શિરમાણીઆની સાથે તેને પણ પકડવામાં આવ્યો હતો. શિરચ્છેદ વખતે કોઈ એક ભાટે મહારાઓશ્રીને કહેલું કે:-

“ભારા ભૂપ, ન મારીએ, ચાંદોને શિરમાણુ.

જે જાય આ જોડલી થાયે કટકરો ઘણુ.”-ભારાભૂપ.

(અર્થ=હે રાજન ! તમે આ ચાંદુ અને શિરમાણીઆનો નાશ કરાવો નહિ; કારણ કે તેઓ આપણા દેશના પ્રસિદ્ધ અને શૂરવીર નર પુરૂષો છે. તેથી તેમનો નાશ થવાથી હે રાજન ! તમારે ચોકસ માની લેવું કે તેથી તમારા લશ્કરનો ઘણો મોટો ઘણુ નીકળી જશે અને પરિણામે તમોને કેટલુંક સહન કરવું પડશે. આ વાક્ય દ્વિઅર્થી છે.

(૧) ચાંદો અને શિરમાણીઓ કચ્છના પૂર્વ કાંઠાના છેડા પર રહે છે અને તેઓ ઘણાજ શૂરવીર હોવાના સખબસર તેમના ધાકથી ખીંજે કોઈ રાજ લશ્કર સાથે આવતાં ખીંજે છે. પણ જે તમે તેમનો નાશ કરશો તે તેવા હરીફોને કચ્છપર ચઢી આવવું મુગમ થઈ

હરણુની પાસે આવી તે યુવાન અટક્યો. તેણે આળુ-બાળુ દ્રષ્ટિપાત કર્યો. ઘવાયલું નિર્દોષ હરણુ કંઈક અંશે જીવનનો છેલ્લો શ્વાસ લઈ રહ્યું હતું. પાંચ સાત સેકન્ડ પછી બીજા આવતા અશ્વનો દાબડો સંભળાયો.

આવનાર વ્યક્તિપણ કંઈ જેવી તેવી નોંતી. તેનું ભરાવદાર શરીર, હસતું મુખડું, તેની એ કાંતિમાં ઓર વધારો કરતું હતું. તેનું નામ પચાણુ હતું, અને ઉનડો-ઠનાં ઠાકોરની પદવીનો એ ભોક્તા હતો. યુવાને આવનાર પચાણુ તરફ એક ક્ષણ દ્રષ્ટિપાત કર્યો. “કોણ છે ?” સત્તાસૂચક સ્વરે તેણે પ્રશ્ન કર્યો. તેના સ્વરમાં તિખાશ હતી. સત્તા હતી.

પડશે અને જે તેમ થાયતો તમારે સ્વરક્ષણ માટે સંખ્યાબંધ લડવૈયાઓનો ભોગ આપવો પડશે.

(૨) આ બે શૂરવીરો પોતાની કોમમાં પ્રસિદ્ધ અને માનનીય હોવાથી જે તમે તેમનો નાશ કરશો તો એ કોમ ઉશ્કેરાઈ જશે અને તેમને કબજે કરતાં તમારે તમારા સંખ્યાબંધ સૈનિકોનો ભોગ આપવો પડશે.”

બારોટનું આ કથન અક્ષરશઃ સત્ય થયું. અને બીજા નંબરની આગાહી મુજબ આ બે નર વીરોનો શિરચ્છેદ થતાં મહારાઓશ્રી ભુજ આવ્યા અને વાગડમાં બારવટિયાઓએ પોતાનો સિતમ ફરી ફેલાવ્યો. એમના માટે ઇતિહાસ શું કહે છે તે આપણે જરા તપાસીએ.

“કંપની સરકાર સાથે વિરોધ કરવામાં માલ નથી, એવી નથુ મહેતાએ સલાહ આપી, તેથી વાગડના લુટાડોને દાબી દેવા રાવ-

“રાજપૂત છીએ.”

“કેવા ?”

“જાડેજા,”

“ક્યાંના ?”

“ઉનડોઠના”

જવાબો પ્રશ્નોથી પણ વધુ તેજસ્વી હતા. યુવકે ક્રોધને દબાવી પુનઃ પૂછ્યું.

“અહીં શામાટે આવ્યા છો ?”

“મારો શિકાર લેવા”

“કોણ ?”

શ્રીએ વાગડપર ચડાઈ કરી બધો ગુસ્સો પળાંસવાપર કાઢ્યો ત્યાંથી કાનભેર ગયા અને શિરમાણીયા આદિ મૂખ્ય લૂંટાડ્યોનો શિરચ્છેદ કરાવી વાગડમાં સમાધાની સ્થાપી, ભૂજ આવ્યા, એટલે કરી વાગડના બહારવટીઆઓ કચ્છ, કાઠીયાવાડ અને ગુજરાતમાં ત્રાસ વર્તાવવા લાગ્યા.” (કચ્છ દેશનો ઐતહાસિક ઇતિહાસ. પૃષ્ઠ ૧૩૮.)

“પ્રખ્યાત લુટારા શિરમાણીઆને પાંખરી પહેરાવવા પહેલાં રાઓશ્રીને સાચી સલાહ મળી નહિ...નથુ મહેતાની સલાહથી એકદમ વાગડ તરફ ધસી જઈ ત્યાં સમાધાની ફેલાવી લુટારા શિરમાણીઆનો શિરચ્છેદ કરાવ્યો. આટલું કરી ભુજ તરફ રાઓશ્રી પાછા પધાર્યા. પાછળથી બારવટીઆઓ જોરમાં આવ્યા અને સને ૧૮૧૫ના ઓગષ્ટ માસની ૩૦મી તારીએ કપ્તાન મેકમર્ડોની છાવણીના “ઘાટીલા” મૂકામે ભુરા હાલ કર્યા.” (સ્વદેશ. ૧૯૮૦નો દિપોત્સવી અંક.. “રાજરંગની રૂપરેખા” પૃષ્ઠ ૪૮. લે. શ્રી છાયા.)

“લેખક”

“તમારી પાસે આ પડેલું છે, તે. ” કંઈક તિરસ્કાર યુક્ત હાસ્યકરી કરી પચાણુએ કહ્યું. “તમે જાણો છો, કે પચાણુનું નિશાન કદીપણ ખાલી જતું નથી ?”

“અને ત્યારે શું અમોએ ચૂડીઓ પહેરી છે ?” તે યુવાને પચાણુને વચ્ચેથીજ અટકાવી ચલાવ્યું, “હું શેખીને તુચ્છકાર છું. જો મેં આ શબ્દો બીજા કોઈના મુખેથી સાંભળ્યા હોતે, તો અવશ્ય તેને ક્યારનો એ ચમસદન તરફ વિદાય કર્યોજ હોતો પણ હા !” તે યુવાન એક ઘડીભર થંભ્યો. પચાણુ તરફ દૃષ્ટિ કરી બોલ્યો “મને એવું જાણાવવામાં આવે છે, કે આવો જૂઠો આરોપ કરનાર એક જાડેજો રાજપૂત છે, કે જે માટે તેણે ખરેખર શરમાવુ, જોઈએ,”

“કારણ ?”

“આ શકાર મારો છે; અને તેને પહેલી ગોળી મેં મારી છે. તમારાથી અગાઉ મેં નિશાન ચીંધેલું અને તે આબાદ એને વાગ્યું છે. હું નોતો ધારતો કે ઉનડોઠનો ઠાકોર આવો પ્રપંચી હશે !”

યુવકનો એકે એક શબ્દ પચાણુના હૃદયમાં વિષના પ્યાલાનું કાર્ય કરે જતો હતો. ક્રોધથી તેનું અંગ ધ્રુજતું હતું. “તમારું નામ ?” પચાણુ એ જબાનપર કાબુ રાખી પૂછ્યું.

“કાળુભા ?”*

*ખરૂંનામ બીજું કંઈક હોવું જોઈએ.

“લેખક.”

“ક્યાંના ?”

“રાજણના”

“હા, ઠીક સિંગરામજીના કુંવર કે નહિ ?” પચાણજીએ
ઓળખાણ પાડતાં કહ્યું

“તમારા પિતાશ્રી મારા મિત્ર થાય છે એટલે આ
વખતે તમારી સર્વ મૂરખાઈ બદલ હું ક્ષમા આપુ છું”

“નહિતર?”

“નહિતર પચાણજીની ભેટ તમોને જીંદગીભર યાદ
રહી જશે.” એટલું બોલી ઉનડોઠના ઠાકોરે પોતાનો અશ્વ
જરા નજીક લાવી એક તમાચો યુવાનના સુંદર ગાલ પર
ખેંચી કાઢ્યો. “કાળુભા !” પચાણજીએ કહ્યું “તમારા પિતા-
શ્રીને મારી આ ભેટ બતાવજો અને ફરીથી આવું ન થાય
તેની સંભાળ રાખજો.” આટલું કહી પચાણજી હેઠે ઊતરી
પોતાનો શિકાર ઉપાડી સવાર થઈ ચાલતા થયા. “કાળુભા,
કો’ક વખતે ઉનડોઠ આવજો હો !”

કાળુભા એક મર્દ બન્યો હતો. પણ તેને ભેટ આપ-
નાર તો એથી એ વધે તેવો હતો. અને આ એકજ લપ-
ડાકથી ઘડીભર માટે કાળુભા શુદ્ધિહીન બન્યો. જોત જોતામાં
સુંદર ઓરતની કાન્તિ મિસાલ સામેના ગાલપર વીરમર્દ
(પચાણજી)ના પાંચે આંગળાં ઊઠી આવ્યાં. કાળુભા ઉદાસ
વદને પાછો ફર્યો.

(૨)

આપણી હકીકત સાથે કેટલીક ઐતિહાસિક ઘટનાઓનું મિશ્રણ હોવાથી આપણે થોડાક વખત માટે બીજી ઘટના તપાસી જઈશું.

મહારાઓશ્રી પ્રાગમલજી (પહેલા) વિક્રમ સંવત્ ૧૭૫૪ના આસો વદ આઠમના રોજે ગાદીપર આવ્યા. તેમને પાંચ કુંવરો હતા. જેમના નામ (૧) કુમાર શ્રી ગોડજી. (૨) કુ. શ્રી નારાયણજી. (૩) કુ. શ્રી સિદ્ધરાયસિંહજી. (૪) કુ. શ્રી કરણસિંહજી. (૫) કુ. શ્રી ડુબજી:—આમાં ત્રીજા નંબરના કુમાર સિદ્ધરાયસિંહજી, નામદાર મહારાઓશ્રી પ્રાગમલજી (પહેલા)ની હયાતીમાંજ દેવલોક થયેલા હોવાથી મહારાઓશ્રીએ પોતાના કુંવરોને ગરાસ વહેંચી આપતાં ત્રીજા નંબરના કુંવર સિદ્ધરાયસિંહજીના યુવાન કુંવર કુડધરજી તથા તેના ભાઈઓને ગરાસમાં સાંધાણ, લાયજો, ધુંઆએ, છછી, ઉનડોઠ, રાવરેશ્વર, મૂળકેશ્વર, બાંલડાઈ, બિટિયારીનો ગરાસ આપ્યો. અને કુડધરજીએ પોતાની ગાદી સાંધાણમાં જમાવી. કુડધરજીએ પોતાના નાનાભાઈ હમીરજી અને તેના ત્રણ કુંવરોને ઉનડોઠ, અને તે સાથે બીજો છૂટક છૂટક ગરાસ આપી છૂટા પાડ્યા.

હમીરજીએ પોતાના ત્રણ કુંવરોને પોતાના ગરાસમાંથી આ પ્રમાણે વહેંચણી કરી આપી. મોટા કુંવર પચાણજીને ઉનડોઠ તથા સાનંદ્રોમાં ગિરાસ. તેથી નાના નારાયણજીને રાવરેશ્વર અને તેથી નાના હરધોળજી ને બિટિયારી

તથા ધ્રુવકેશ્વર. એ પ્રમાણેની વહેંચણી કરવામાં આવી. આ ત્રણે ભાઈઓએ પોતાનું રહેઠાણ ઉનડોઠમાં રાખ્યું હતું. અને કામકાજ પ્રસંગે તેઓ પોતાના ગરાસપર કેટલાક દિવસો સુધી લટાર મારી આવતા. હવે આપણે તે આંખો એક વખત ફરીથી ગોઠવી જોઈએ.

મહારાઓ શ્રી પ્રાગમલજી પહેલા તેમના પુત્રો યુ. કુ. શ્રી ગોડજી. કુ. શ્રી નારાયણજી. કુ. શ્રી સિદ્ધરાયસિંહજી. કુ. શ્રી કરણસિંહજી. કુ. શ્રી હુબજી. સિદ્ધરાયસિંહજીના પુત્રો, કુડધરજી, હમીરજી, રામસિંહજી અને હમીરજીના પુત્રો. પચાણજી, નારાયણજી અને હરધોળજી.

આમાં આપણને ત્રીજા નંબરના કુમાર સિદ્ધરાયસિંહજીની વંશાવળી સાથે નિસ્ખત હોવાથી બીજાના નામે નથી લખ્યા અને આપણે ઉપરની વંશાવળી ધ્યાનમાં લેશું તો માલમ પડશે કે વિક્રમ સંવત્ ૧૭૬૦ ની આસપાસ સાંધાણનું નામ સંભળાયું છે. અને કુમારશ્રી હમીરજીએ પોતાના ત્રણ કુમારોને જ્યારે ગરાસની પાંતિ વહેંચી આપી ત્યારે વીર વિક્રમની અદારમી શતાબ્દિ પ્રવર્તિ રહી હતી.

x

x

x

x

(૩)

કચ્છી જનતા ગમે તેવા સુખોમાં મહાલતી હશે. ગમે તેવા એશ આરામ ભોગવતી હશે પણ જો તેને અદારમી શતાબ્દિની યાદ આપશે, તો અવશ્ય તેનું રૂંવાડું હાલી બીકળશે. વીર વિક્રમની એ સદીએ કચ્છની ખરેખર કસો-

ટીજ કરી હતી. રાજ્ય શકટ ખરેખર ચક્કરમાં પડ્યું હતું. “મારે તેની તલવાર” એવો એ જમાનો હતો. લોકો રિદ્ધિ, સિદ્ધિને જમીનમાં દાટી દેતા, કોઈ કોઈનું સાંભળતું નોતું. આ વખતે કચ્છનો રાજજ ઘેર નોતો. રૈયતનું ભાગ્યજ રૂઠ્યું હતું.

મહારાઓ શ્રી રાયધણી (બીજનો) એ વખત હતો. અને તેમના હોલે દિલના લીધે રૈયત ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારી રહી હતી. દેવચંદ શેઠ, ઓધવણ, વાઘો અને કોરો એવા એવાતો કેક નરપુરુષોની આહૂતિ અપાઈ. સંકટો નિર્દોષ મનુષ્યોનો લોગ લેવાયો છતાં અંધાધૂંધી ઘટવાને બદલે દિનપ્રતિદિન વધતીજ ચાલી. રૈયત ગરીબ ગાય મિસાલ રહેંસાવા લાગી. જ્યાં જ્યુઓ ત્યાં ફૂરતા અને ઝનૂનનું સા-આજ્ય છવાયું હતું. નિશાના ગાઠા થર હેઠળ એ વખતે કચ્છ ઢંકાઈ ગયું હતું.

બરાબર તેજ વખતે ‘ચદા ચદાહિ ધર્મસ્થ’નું પવિત્ર સૂત્રસંભળાવનાર જગકર્તાએ નિદ્રાનો ત્યાગ કર્યો. પોતાની રૂપેરી દાઢી પરથી હાથ ફેરવતાં પિતામહ બ્રહ્માએ કચ્છ તરફ દૃષ્ટિપાત કર્યો. એક વખતનું મધુવન, આ વખતે ઉજ્જડ અરણ્ય બની ગયું હતું. પરમ પૂજ્ય દાદાએ ઉદાસીનતાથી પોતાના હાથ પછાડ્યા અને બરાબર તેજ વખતે એ સર્જન હારની રહી સહી વિભૂતિએ ત્રણ રૂપે આ ભૂમિપર દેખાવ દીધો.

વીરમર્દ-ફત્તેહમહમદ, આણક્ય લક્ષ્મીદાશ કામદાર અને ઉદારાત્મા સુંદરણશેઠ, આ ત્રણ વિભૂતિયો એકજ

વખતે પ્રકાશમાં આવી અને કચ્છની જતી આખરૂને બ-
ચાવવાની શક્તિ તેમને બક્ષવામાં આવી.

એ વખતે ફરાદિયાના ઠાકોરના ભાયાતો રાજણામાં
રહેતા હતા. તેના મુખીનું નામ સિગરામજી હતું. તે બહુ
જડમગજનો હતો. સિગરામજીના લાડકવાયા કુમારનું નામ
કાળુભા હતું.

x

x

x

+

(૪)

વરસાદના દિવસો હોવાથી ઠાકોરના ભાઈઓ ગેડામાં
પોતાનો ગરાસ જોવાને ગયા હતા. ઉનડોઠના દરબારમાં
પચાણુજી એકલા હતા.

ડાયરો ચીકાર ભરાયો હતો. “બાવા થોડોક ગનો,
આંકે માતાજે સોં.’ કહેતા બંધાણીઓ એક બીજના મોઢામાં
લાલ કસુંબો ઘોંચતા હતા. કેટલાક જઈક બંધાણીઓ બેઠે
બેઠે ઝાંકા ખાઈ રહ્યા હતા. ડાયરાની વચ્ચમાં પડેલ સગ-
ડીપર બે-એક જણા બૂન સેકી રહ્યા હતા. તેવામાં ઘટના
બદલાઈ ગઈ. સર્વે ભયભીત બન્યા. રાજણાના ઠાકોર
પોતાના લશ્કર સાથે ઉનડોઠપર ચઢી આવ્યા હતા. ગામમાં
હાહાકાર થઈ રહ્યો.

“બાવા! ચૂડિયું પેરીંધા?” ઠાકોર, ચૂડીઓ પહેરશે ?)
એક વાણિયાણી ડોસી હાથમાં કેટલાક ચૂડા લઈ ઠાકોર
પાસે આવી બોલી.

ડાયરાની લૂંટાતી મોજમાં એથી લંગ પડ્યો. ખુશા-મતીઆ લોકો એથી ચીઠાયા. ઠાકોર અબજબ થયા. તેમની આંખો લાલચોળ બની “બાઈ તોજાં ડિં ઉથીવ્યા અઈ ?” (બાઈ ! તારા દિવસ ભરાઈ આવ્યા છે શું ?) ઠાકોરે ક્રોધથી પૂછ્યું.

“ ન-બાવા, ડિંતાં આં ભેરાજ ઉથીવ્યા. ” (ઠાકોર તમારા કિસ્મતની સાથે પનારો પડવાથી અમારા દિવસો વહેલાજ ઊઠી ગયા છે.)

“ક્રી ?” (કેમ ?)

“આઈ ધણી હાજર હુંધે અસીં લુટા જોતાં (તમારી હાજરીમાંજ અમે લૂંટાઈએ છીએ. ?

“ કેર અય લુટી ધલ ?” (કોણ લૂંટનાર છે ?)

“ રાજણુવારા. બાવા, ગોઠમેં ૨૩ પૈ અય. કાસાઈયેં કે દયા નાય. ગોઠ જ્યું ધીરૂં, નોરૂં, મણીંજી લજતેં ઉતરેંતા. ખૂબ લુટ કરી એંતા, જાણે ઉનડોઠ ન ધણીઆતી હુએ તીં વરતેંતા.” (ઠાકોર રાજણુવાળા આપણા ગામને લૂંટવા માટે આવ્યા છે. અને ગામ ન ધણીઆતું હોય તેવું સમજી ગામની વહુ દીકરીઓની લાજ લૂંટે છે.)

“ હેં ! ” કહેતા ઠાકોર ઊઠ્યા. ખીંટીએ લટકતી તલવાર ઉપાડી બાહર દોડ્યા. રાજણુના દોઢસો યુવાનો તેની રાહ જોઈ રહ્યા હતા. “ બાવા ! ” એક યુવાને કહ્યું “ મુંજે બાવા આંકે રામ-રામ, ચ્યા ઐ. ” તેસ્વર કાળુલાનો હતો. ઠાકોરે તેને ઓળખ્યો. સર્વ બાજી તેના જાણવામાં આવી ગઈ. :

સામા પક્ષની તૈયારી મજબૂત હતી. તોપણ આ વીર મદ્દ તેમની સામે લડ્યો. ઝૂઝ્યો. અને દુશ્મનના લશ્કરનું નિકંદન કાઢી એક વીર તરીકે અમર પદને પામ્યો.

આ વીર રત્નના દેવલોક પામ્યાથી ઉનડોઠ ધણી વિહોણું બન્યું હતું. ઉનડોઠનો કેશરી મરાયો હતો તે ડંખ ઉનડોઠની જનતાને સાલતો હતો, અને ચોવટ થયા છતાં પણ ઉનડોઠની જનતાએ તે દિવસથી રાજણાનું પાણી ત્યાગેલું છે; અને આજે પણ ઉનડોઠનું જનવર તરસથી રિખાતું હોય તો પણ તે રાજણાની હદનું પાણી ન પીએ તે માટે તેના માલિકો તરફથી તકેદારી રખાય છે. અને આજદિન સુધી ઉનડોઠની રૈયત રાજણા સાથે સગપણ આદિ કોઈપણ જાતની લેતી દેતી કરવામાં પોતાને કલંકિત માને છે. અને ખરેખર રાજણાને એ એક કાળી ડીલી જેવું છે.

ઠાકોરશ્રી પચાણજીનો પાળિયો ઉનડોઠના પાદરે ઊભો છે અને લોકો ઝુંઝારા દાદા કહીને તેને ગદ્ગદિત કંઠે પગે પડે છે.

ધન્ય છે આ વીર રત્નને કે જેણે પોતાની રૈયતની આબરૂનું રક્ષણ કરવા જતાં આવું ઉત્તમ અમર પદ પ્રાપ્ત કર્યું છે.

સાંધાણ ગામ, કચ્છના અબડાસા તાલુકામાં આવેલું છે.

ઉનડોઠ ગામ, કચ્છના માંડવી તાલુકામાં આવેલું છે.

બિટિયારી, સાનંદ્રો, રાવરેશ્વર, ધૂબકેશ્વર,—ગેડામાં આવેલાં છે. ગેડાને લખપત તાલુકો કહેવામાં આવે છે.

પચાણુના વારસ જાડેજશ્રી ખેંગારજી વિદ્યમાન છે. અને ઉનડોઠના ટિલાયતનું પદ ભોગવે છે. પચાણુના ખીજા બે ભાઈએનો વંશ પણ એ મુજબ ચાલુ છે. રાજ-ણા કચ્છના માંડવી તાલુકામાં અને ઉનડોઠથી ૨-૩ ગાઉ ઉપર આવેલું છે.^૧

(૧)

ભચુ-ઉસ્તાદ.

દુક્ષિણુ-હૈદ્રાબાદની વિશાળ બજાર વચ્ચેથી કો'કની સવારી પસાર થતી હતી. બે સવારો દોડતા જતા હતા. તેની પાછળ એક સુશોભિત પાલખીમાં એક વૃદ્ધ પુરૂષ કેટલાક વાજીત્રો લઈ બેઠો હતો. લોકો તેને નમી નમીને સલામોપર સલામ ભરતા હતા.

(૧) આ સમાચાર વીજળીવેગે સાંધાણુ પહોંચાડવામાં આવ્યા. અને સાંધાણુનો ઠાકોર પોતાના લશ્કર સાથે ઉનડોઠમાં આવી પહોંચ્યો. તેનું લશ્કર ઘણું મજબૂત અને શૂરવીર યુવકોથી શોભી રહ્યું હતું. રાજણુનો સર્વનાશ કરવાની તેમને ધગશ હતી અને ખરેખર બે આ વખતે એક કલાક જેટલો વિલંબ થયો હતો તો હાલનું રાજણુ ગામ તે વખતે ફના થઈ જતો. પણ આજુબાજુના જગીરદારો વચ્ચે પડવાથી ચોવટ થઈ અને રાજણુવાળાના આ અન્યાયી કૃત્યના બદલામાં ન્યાયી પંચે રાજણુની જમીનનો અમુક ભાગ ઉનડોઠવાળાઓને નજરાણુ દાખલ અપાવ્યો અને આજે પણ તેનો ભોગવટો ઉનડોઠવાળા કરે છે. અને તે જમીન ઉગમણી સી-મના નામેથી ઓળખાય છે.

ભલે આ સીમ આપી રાજણુવાળા પોતાને પવિત્ર થયાનું માનતા હોય ? !

(“પ્રભદેશ” તા. ૧૨-૧-૧૯૨૯)

લેખક

એ નામદાર નિઝામ સરકારનો ખાસ માનિતો ખાં સાહેબ હતો. તેની અવસ્થા ૫૦ અને ૫૫ ની વચ્ચે હતી. લોકો તેને ખાંસાહેબના નામથી બોલાવતા હતા. નાં નિઝામ નરેશનો એ ખાસ કૃપાપાત્ર હતો.

રાજ્યના અમીર,—ઉમરાવ જાગીરદારો, શ્રીમંતોમાં તેનું માન સાડું હતું, નામદાર નિઝામ બહાદુરની કૃપાના સખએ સૌ કોઈ તેનું વિશેષ માન જાળવતા. પ્રસંગ વગર પણ ઘણા લોકો પોતાને ઘેર કેં કેં બહાનું કાઢી સંગીતની બેઠકો ગોઠવતા; અને તેમાં ખાંસાહેબને ખાસ આદર સહિત પધરાવતા. તેની ખુશામત કરી રીઝવતા. એકાદ બે ચીજ બોલાવી મોટી મોટી રકમોની ભેટ ધરતા. નામદાર નિઝામ સરકારની કૃપાના તેજથી સર્વ કોઈ એમને ચહાતું.

તે એક પ્રખર અને ઉસ્તાદ ગાયક હતો. નિઝામ રાજ્યમાં એની બેઠી મળવી મુશ્કેલ હતી. તે વૃદ્ધ થયેલ હતો પણ તેનું ગળું યુવાન ઓરતને પણ શરમાવે તેવું હતું. તે નવી નવી ચીજો ગોઠવી શકતો, સંભળાવી શકતો, અને નાં નિઝામને રીઝવી શકતો. નિઝામ સરકારને એ જમણા હાથ જેવો હતો. અને તેનું એને અભિમાન હતું.

x x x x

આજે હૈદરાબાદમાં આનંદ ઉછળી રહ્યો હતો. નાં નિઝામ બહાદુરના યુવરાજનો આજે જન્મદિન હતો. અને તેને લીધે એક મોટી કચેરી ભરવામાં આવી હતી રાજના મોટા મોટા અમીર,—ઉમરાવ, જાગીરદારો, શ્રીમંતો સુંદર વસ્ત્રોમાં સજ્જ થઈને દરબારમાં જતા હતા.

એક ભવ્ય હાલની અંદર કચેરી ગોઠવવામાં આવી હતી. સુંદર ગાલીચા પાથરવામાં આવ્યા હતા. દરેક માટે ઘટતાં કેમવાર આસનો ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં. એક ભાગ આમ વર્ગ માટે રીઝર્વ્ડ રાખવામાં આવ્યો હતો. આવી કચેરી દરેક માટે ખુલ્લી રહેતી.

રાજમહેલનું વિશાળ ચોગાન માણસોની મેદનીથી ઊભરાઈ જતું હતું. સુંદર કિનખાખની ઝૂલોથી મસ્ત હાથીઓ શોભી રહ્યા હતા. રેશમ મિસાલ ચળકતી તેજવાન કોતલો સોના રૂપાના સરંજામથી ઝગકી રહી હતી. આજે દરેકના મુખપર ઉલ્લાસ હતો.

અમલદાર મંડળ આવવા લાગ્યું. મુખ્ય વજીર દરેકને યોગ્ય સત્કાર આપતો હતો. કચેરીની અંદર કેવડો અને હીના ખેડી રહ્યા હતા. દોઢેક કલાક પસાર થતાં હાલ અને તેની ગેલેરી મનુષ્યોથી ઊભરાવા લાગી. નવેકનો સુમાર થતાં, બાળુના હાલના દરવાજા એકાએક ખુલ્લી ગયા. નાઠ નિઝામ બહાદુરના પધારવાની એ નિશાની હતી. તુરતજ પચાસેક હજૂરીના રસાલા સાથે નામદાર આવતા દેખાયા.

તેમની અવસ્થા ચાલીસેક વરસની હતી પણ મોજ શોખના આ લોગી ભ્રમર સાઠેક વરસની અવસ્થા લોગવતા ડોસા જેવા જણાતા હતા. ચિંતા અને રાજ ખટપટની ધુરા ખેંચતા ખેંચતા તેઓ હવે થાક્યા હતા. પ્રચંડ મેદનીએ ઊઠીને પોતાના માલિકને શીશ નમાવ્યું. મહાસાગરના એક પ્રચંડ મોજનો એ દેખાવ હતો.

વૃદ્ધ રાજવી સૂવર્ણ જડિત આરામ ખુરસી પર બિરાજ્યા. પ્રચંડ મેદની પોતાના માલિકને ખરા પ્રેમથી નિરખી પાવન થઈ રહી હતી.

દશેક મિનિટ સુધી આંખો મીંચી વૃદ્ધ મહારાજાએ વિસામો લીધો. પછી એમણે ચોમેર જોયું.

તેમના જમણા હાથની નજીક એક નાના કોચ પર યુવરાજ બેઠા હતા. તે પછી રાજના સ્તાંભરૂપી મનાતા ભાયાતો, અને તે પછી બીજા અમીર-ઉમરાવો બેઠા હતા. ડાબો બાજુએ રૈયતના માનનીય સભ્યોની હાર બેઠી હતી. તખ્તની સામે થોડેક દૂર ઉત્તર હિન્દની પ્રસિદ્ધ કેટલીક ગાયકણો બેઠી હતી. તેથી થોડેક આગળ એક સફેદ ગાદી પર દક્ષિણ હિન્દના પ્રસિદ્ધ ગાયક ખાંસાહેબ બેઠા હતા. તેની પાછળ કેટલેક દૂર સાધારણ લોકસમૂહ બેઠા હતા.

હીરાઓથી ઝળહળી રહેલા નાનું નિઝામે ચોમેર દૃષ્ટિ ફેરવી. પંદરેક મિનિટ સુધી નજર ફેરવતાં તેઓ ખાંસાહેબ પાસે આવી અટક્યા. નજર એક થતાં ખાંસાહેબ ત્યાંથી ઊઠી કુરનીસ બળવતા બળવતા નિઝામ બહાદુરની નજીક આવી જમીન પર બે વખત માથું ટેકવી “હજરત સલામત રખે.” નો આશીર્વાદ આપી પાછા ફરી પોતાની જગ્યા પર બેસી ગયા. નિઝામ રાજવીની અમીદૃષ્ટિ બતાવવાની એ પદ્ધતિ હતી.

શરૂઆતમાં મુખ્ય અમાત્યે કૂલનો એક સુશોભિત હાર નામદાર નિઝામ બહાદુરના ગળામાં પહેરાવી સોના

મહોરોથી ભરેલો એક થાળ નામદારના પગ આગળ ધરી કુરનીસ કરી પાછો વળ્યો, અને યુવરાજ પાસે આવ્યો. તેમને પણ હાર પહેરાવી કેટલીક રકમ ભેટ કરી એક ખાળુ એ જઈ ઉભો રહ્યો.

એ પછી મોટા મોટા જગીરદારો અને અમીર ઉમરાવોનો વારો આવ્યો. દરેક જણે પોત પોતાની શક્તિ મુજબની ભેટ માલિકને ધરી અને ભેટ ભેટામાં તે જગો-એ ધનનો એક નાનો સરખો રાશિ દેખાવા લાગ્યો. આ ક્રિયા લગભગ બે એક કલાક સુધી ચાલી. પુનઃ સભા શાંત બની ગઈ.

x x x x

આવેલ મેદની હવે સંગીતની લજ્જત આખવા ઉત્સુક બની હતી. એકાદ બે ગાયકણોએ સંગીત ગાવા પછી ખાંસાઉબને આજ્ઞા થઈ. તેમણે પોતાના દિલરુખાને છેડયું. પહેલાં તાન મેળવવા તાર ગોઠવવા લાગ્યા. આજે કચેરીને કૈંક અજબ ચીજ સંભળાવવાની નાં નિમાજ તરફથી આજ્ઞા થઈ હતી.

આ આ ના સ્વરથી મિલાવટ કરતાં પાએક કલાક ચાલ્યો ગયો. સભામાંના કેટલાક અભિજ્ઞ લોકો તો એ આ આ ના આલાપ પરજ મોહિત બની ગયા હતા. નાં નિઝામ સંગીત કળાના ખાસ શોખીન હતા. સંગીતને તેઓ કૈંક અંશે સમજી શકતા હતા. સાધારણ રાગ ગણાતી લાવણીની શરૂઆત થઈ. ઉસ્તાદે તે સાધારણ ઢબથી ગાઈ હતી પણ

નજીક ખેડેલી ગાયકણો તો એથીએ દિગ્મૂઢ બની ગઇ.

આજે ખાંસાહેબનો તબલચી પણ ઉલ્લાસમાં હતો તે હોશિયાર બનીને આવ્યો હતો. ખાંસાહેબે દિલરુબાને એક ખાબુએ મૂકી ‘ તાનતૂરીય ’ને નજીકમાં લીધી. નામદાર નિઝામ બહાદુરની આજ્ઞાથી તેમનો પ્રિય રાગ જે ભીમ-પલાસ તેનો આલાપ દેવામાં-છેડવામાં આવ્યો.

ખાંસાહેબે આજે ખરેખર કમાલ કરી હતી. તાનતૂરીયના મધુરાં ધ્વનિ સાથે સંગીત શાસ્ત્રીનું ગળું લળી ગયું હતું, સંગીતની લહેમાં કચેરી ડોલવા લાગી. પ્રચંડ મેદની સાથે નામદાર નિઝામ મોરલીપર નાગ ડોલે એ મિસાલ ડોલવા લાગ્યા. તેવામાં એક અબ્જયખી પમાડે તેવી ઘટના બની. “ચેત! ચેત!!” ના ધ્વનિથી કચેરી આખી ચમકી ગઇ. તબલચી અને ખાંસાહેબના હાથ વાજાંત્રાપર જડત્વ બની સ્તંભિ ગયા હતા. આનંદથી ઊડતી છાજો વચ્ચે વિષનો એક વેલો ફૂટી નીકળ્યો હતો. “ કેન હય ?” ના ગુસ્સા ભરેલા અવાજ સાથે મુખ્ય અમાત્ય પોતાની બેઠક પરથી ઊઠ્યો.

દીવાનના ગુસ્સા ભરેલા અવાજથી કચેરી થરથરી ગઇ. વૃદ્ધ રાજવીની આંખમાં ઝનૂન વરમી રહ્યું. એ વખતે “ હું છું ” કહેતો એક સાધારણ દેખાવનો યુવક કુરનીસ બબ્બવી તેની સામે આવી ઊભો રહ્યો.

તેનો દેખાવ સાધારણ સ્થિતિ દર્શાવતો હતો. એક ખાકી રંગની ઇબ્રા ઉપર લાળુ સફેદ પહેરણ તેણે પહેર્યું હતું. એની અવસ્થા ૨૦-૨૫ ની વચ્ચે હતી. આવા સત્તાધીશ અમલદારની નજીક આવતાં પણ એ મો’તો ગ-

ભરાયો. હજારો મનુષ્યોની દૃષ્ટિ એના પર ઠરી હતી. “તુમ કયા બોલા?” લાલચોળ આંખોવાળા અમાત્યે પૂછ્યું. “ચેત! ચેત!!” શાંત ઢબે તે મુક્તિસે જવાબ આપ્યો.

“કાયકે લીયે?”

“હમેરા શિર ઉડાને કે લીયે.”

“નહિ, બાબા!” હવે યુવરાજ વચ્ચે પુરાતાં બોલ્યા

“કુછ દલીલ તો હોએગી ને?”

“જી હા-નામ વર?”

“કયા?”

આ પ્રશ્ન સાંભળી તે યુવક જરા હસ્યો. તે આ વખતે મોતની સામે બાથ લીડી રહ્યો છે એનું ભાન એને ન હતું, તેણે સ્થિર નેત્રે ચામેર દૃષ્ટિ કરી. તે ખાંસાહિંબ તરફ ફર્યો અને જાણે તેના મનનો ભાવ જાણવાને તેના હૃદયમાં ઊતરી રહ્યો હોય તેવો એ દેખાવ હતો.

આ અબાણ્યા મનુષ્યની આવી વિચિત્ર ચેષ્ટા જોઈ કચેરી સ્તબ્ધ બની ગઈ હતી. તેની આવી હિંમત જોઈ કેટલાકો મનમાંજ તેને ધન્યવાદ આપતા હતા. પાંચેક મિનિટ સુધી સ્તબ્ધ બની એકા એક એ સ્ફૂર્તિમાં આવી ગયો. યુવરાજની સામે જોઈ બોલ્યો “શુસ્તાબીમોઆફ.”

“જી”

“આપકા ઉસ્તાદ નિયમ બિરૂદ્ધ બોલતેથે”

યુવાનના આવા નિડર જવાબથી બધા દિગ્ભ્રૂત બની ગયા હતા. નાઠ નિઝામ બહાદુર આ સ્વપ્ન છે, કે સત્ય તે પણ એક ઘડિના માટે ભૂલી ગયા. યુવકપર મોત ઝૂમતું હતું.

“ખાંસાહિબ ?” યુવરાજશ્રીએ ખાંસાહિબ તરફ દૃષ્ટિ કરી કહ્યું

“ તુમેરા બ્યાન કયા હય ? ”

“જી હજૂર ચે સીજ મંચને એક ઉસ્તાદ પાસ સુનીથી”

“ કોણને બનવાયા હય ? ” તે યુવકે જરા ઉશ્કેરાઈને પૂછ્યું. તેને નિઝામની કચેરીની બીક નહતી.

“ કચ્છવાલા ભયુ ઉસ્તાદને ચે સીજ બનવાયા હય.”

“ તો તુમ કયા ઉસીકુ અયસી તરેહસેં બદનામ કરતા હય ?

“ જી નહિ. ”

આ વખતે ખાંસાહિબ કંઈક નરમ બન્યો હતો. તે અબ્બુયો અને મુફલિસ શખસ આ હઝારો લોકની મેદની વચ્ચે અને ખુદ નિઝામ બહાદુર અને તેના યુવરાજની રૂબરૂ કેં પણ ધાસ્તી વિના બોલ્યે જતો હતો, એથી ખાંસાહિબ અને કચેરી મંડળ બહુજ તાબુબ થયું હતું. નામદાર નિઝામ બહાદુરને પણ હવે ગુસ્સા સાથે કંટાળો આવ્યો હતો. તેઓ બોલ્યા “ તુમ કહાં રહેતે હય ?

“જી હજૂર મંચને કચ્છકા રહેને વાલા હું ”

“ તુમેરા નામ ? ”

“ ગુલામકુ ભયુ બોલતે હય. ”

“ હેં ? ! ” કહેતા નિઝામ બહાદુર ખુરસી પરથી ઊઠ્યા. તેમની સાથે પ્રચંડ મેદની પણ ઊઠી. નરેશે ચલાવ્યું “ ભયુ ! મેરી બોત દિનોકી ખવાસ ખુદાતાલાને આજે પૂરણ કીયા હય. આજ મંચને ભારતવર્ષકા એક મહાન ઉસ્તાદકુ દેખકર બોત, બોત ખુશ હોતા હું ” આટલું

કહી દક્ષિણ હિન્દનો એ મહાન્ રાજવી એની જરા નજીક આવ્યો અને પોતાના ગંગામાંથી ફૂલનો હાર કહાડી એ ઉસ્તાદના ગંગામાં નાખ્યો. નિઝામ રિયાસતમાં એ માન અપૂર્વ હતું. ભચુના નેત્રો હર્ષાશ્રુથી ભીનાં થઈ ગયાં.

કહેવાય છે, કે તે પછી બે-એક માસ સુધી આ ભચુ ઉસ્તાદ રાજનો મહેમાન બન્યો હતો. બુદ્ધી બુદ્ધી રાગ રાગણીઓ સંભળાવી તેણે નાનું નિઝામ નરેશને ખુશ કર્યા હતા. અને ત્યાંથી વળતાં તેને રાજ તરફથી કેટલીક કિંમતી ભેટો સાથે ઉસ્તાદની પદવી એનાયત થઈ હતી.^૧

(૧) આ ઉસ્તાદ કચ્છ તેરાનો રહીશ હતો. તેનું મૃત્યુ ઘણીજ શોચનીય સ્થિતિ વચ્ચે થયું હતું. એ ઘટના આલેખવા અમારા કેટલાક મિત્રોનો આગ્રહ છે પણ એ બનાવ લખવાને અમારી કલમ ના કહે છે. હૃદય રડે છે.

તેણે અલ્વર, વડોદરા, કોટા, અને કાશ્મિર જેટલે લાંબા પ્રદેશ સુધી ઉત્તમ માન મેળવ્યું હતું. તેની કબ્ર તેરામાં છે. એને ઘણાં વરસ નથી થયાં. ૨૦-૩૦ વચ્ચેની આ હકીકત છે. આખા હિંદમાં એની બેડી જડવી મુશ્કેલ છે. આખા હિંદમાં હારમોનિયમના પ્રોફેસર તરીકે પોરબંદરવાળા ધનશ્યામલાલજી મહારાજનું નામ મશહૂર છે. તથા કલકત્તાવાળી પ્રસિદ્ધ ગાયકણુ મીસગૌદર જન પ્રખ્યાત થયેલી છે અને તેમની સાથે આ ઉસ્તાદે તબલા વગાડ્યાં હતાં. તેમનો ગર્વ એથી જીતરી ગયો હતો. એ ચાલ્યો ગયો પણ એની કીર્તિ હજી ગાજી રહી છે. જખૌમાં એનો શિષ્ય નાથો જનતાને હજી કેટલેક અંશે તે સ્વાદ ચખાડી રહ્યો છે, કહેવાય છે, કે તેરાના પ્રસિદ્ધ પીર ભાછામિયાં સાહેબની ભચુને દોઆ

“વીર-કેશરી ભારોજી”

૧

“રેસુ !” પોતાના તેજસ્વી ઘોડાની પીઠ થાબડતાં ભારોજી બોલ્યા “ તારા હાબજીને કહેજે, કે તમે સિંહના મુખમાંથી શિકાર પડાવ્યો છે, એક સૂતેલા કેશરી-ને તમોએ છંછેડ્યો છે. પણ.....હા ! ગમે તેમ તોયે

હતી. દેશ-પરદેશમાં તેના શિષ્યો ઘણા છે. જેમાના મુખ્ય નાથો, ઓસમાણ અને ઈબ્રામશાના નામે સંભળાય છે. અને તેઓ ઉસ્તાદ કહેવાય છે. નાથાના એક શિષ્ય શ્રીયુત્ મીઠનલાલ દયારામ જ્ઞેશી જખૌવાલા કે જેઓ કામકાજ પ્રસંગે હાલ રંગુન રહે છે તેઓ પણ ઉસ્તાદ કહેવાય છે.

“લેખક”

(આ ટુંકી વાર્તા બર્મામાં પ્રસિદ્ધ થતા “બ્રહ્મદેશ”નામના અઠ-વાડિકના તા. ૧૩ મી અક્ટોબર ૧૯૨૮ ના અંકમાં આવી હતી અને તે પરથી એજ પત્રના તા ૨૦ મી અક્ટોબરના અંકમાં નીચે પ્ર-માણે એક ચર્ચાપત્ર છપાયું હતું જે વાચકની જાણ માટે આ નીચે આપું છું.

“ભયુ ઉસ્તાદ”વાળા મીઠુલા કોણ ?

મે. “બ્રહ્મદેશ”ના તંત્રી જ્ઞેમ.

સાહેબ.

તા ૧૩ મી અક્ટોબરના “બ્રહ્મદેશ”માં ભયુ ઉસ્તાદવાળા લેખની નોટમાં જે ભયુ ઉસ્તાદના શિષ્ય નાથા અને તેમના શિષ્ય શ્રીયુત્ મીઠનલાલ દયારામ જખૌવાલા જેઓ હાલ રંગુનમાં રહે છે, તેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે સંબંધમાં નીચે જણાવેલી નોંધ સાઈ મીઠનલાલની વધુ ઓળખાણ આપવા સાઈ પ્રસિદ્ધ કરશે.

એ મારો લાઈ છે. તેના નામ સાથે જ ” આટલું બોલી તે વીર કુમાર અટક્યો. પોતાના લાલચોળ નેત્રો આબુ-બાબુ ફેરવી ગુસ્સાથી દાંત કચકચાવી બોલ્યો. “અફસોસ” કે તેના નામ સાથેજ મારા પૂજ્ય બાવા હાલાળનું પવિત્ર નામ જોડાયું છે; નહિતર આજનો દિવસ અસ્ત થયા અગાઉ કેઠારાના ભયંકર દુર્ગની સાથેજ મેં ક્યારનોયે તેને ઉડાડી મૂક્યો હતો. રેમુ—તું, જા. અહીંથી નાસી જા, મારી આ તલવાર લઈને દોડી જા, નહિતર અખાત્રીજનો ખીજો પર્વ આવવા અગાઉ તારા ઠાકોરનો વધ થશે.”

લાઈ મીઠનલાલ રંગુનમાં મીઠુલાના નામથી વધારે બહીત છે. અને તેઓ એક ઉસ્તાદ તબલચી છે. તેમાં જરાયે અતિશયોક્તિ નથી. જ્યંતિ મંડળ તરફથી થતા રા. શાંતિલાઈના દરેક આખ્યાન વખતે તબલા વગાડતા મીઠુલાને દરેક ગુજરાતી ઘણી સારી રીતે પીછાણે છે. મીઠુલાની ધાર્મિક વૃત્તિ એટલી બધી સત્તેજ છે, કે મીજલસો અને મહેફીલોમાં તેમની માગણી મોટી હોવા છતાં તેઓ તેવી કમાણીની કિમ્મત આખ્યાનમાં હરિનામ સાથે તબલાં વગાડવાના નિજનંદ કરતાં ઓછી ગણે છે. અને કદીપણ રા. શાંતિલાઈનું એકપણ આખ્યાન તેઓ ચૂકતા નથી. તેઓ આ કાર્ય વગર વેતને અને હૃદયના લાવથી કરે છે. તેમની વય ભરતીમાં આવેલી હોવા છતાં હજી તેમનો તબલાપરનો કાબુ ભલભલા ઉસ્તાદને પાણી ભરાવે એવો છે.

જ્યંતિ મંડળ તરફથી મીઠુલાને એક “સૂવર્ણ-ચંદ્રક” એનાયત કરવામાં આવેલો છે.

લી. આઈ. સી. મહેતા.

(નોંધ) આપણા માદર વતન શ્રી કચ્છનાજ એક ઝંધુને આવું ઉત્તમ માન મળ્યાનું બહી દરેક કચ્છી આનંદથી મગ્ન બનશે એવું

ભારોજી ક્રોધથી ઊછળી રહ્યા હતા. તેમનો હાથ વારંવાર મ્યાનપર પડતો હતો. તેમણે મ્યાનમાંથી ચળકતી તલવાર બાહર કાઢી કહ્યું “રેમુ-ઓ હીજડા રેમુ ! તું આ સમાચાર મને ક્યા મોઢેથી સંભળાવે છે ? શું વીર હાલાળનો યુવરાજ હયાત હોવા છતાં, તેનું રાજ ખીજે પડાવી લે ! અને તમો મારા નિમકડલાલ નોકરો ત્યાં હાજર હોવા છતાં એ બધું જોયા કરો ? ખરેખર, રેમુ ! તારા માટે મને ઘણું માન હતું. ” યુવરાજ અટક્યો. પોતે શું બોલે છે તેનું પણ ભાન એને નોતું. “તું અહીં આવ ” એક હાશ્ય કરી યુવરાજે કહ્યું “ખરેખર આ સમાચાર ઘણા ભયંકર છે, અને તે સંભળાવનારને પણ તેવીજ ભયંકર શિક્ષા થવી જોઈએ. જો આ તલવાર તારૂં રક્ત પીવાને આતૂર બની છે. ચમકી રહી છે. રેમુ ! ” હવે તે વધુ ગુસ્સા સાથે બોલ્યો “મારી ગાદીનું ? રક્ષણ કરતાં જો તું મરાયો હતો, તો ખરેખર હું તારા નામને કૈક વીરોના રક્તની આહુતિ આપી અપનાવી લેત, પણ આજે તે પ્રસંગ નથી. અને હું બાણીને દિલગીર છું, કે

અમારૂં ચોકસ માનવું છે; અને રંગુન જેટલે દૂર પ્રદેશમાં ઘણાંએ પ્રકારની મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થયા છતાં જે ભાઈએ પોતાના ઉત્તમ સદાચારોની છાપ-અને પોતાના જ્ઞાનની છાપ તેવા લોકોપર પાડી છે તે બદલ મોટી મગફરી સાથે અમારા એ શ્રી મીઠનલાલ દયારામ જખૌવાલાને અભિનંદન છે.

“લેખક”

(૧) Throne:

તું વિશ્વાસઘાતી નીવડયો છે, અને તેનું ક્ષણ તને મળવું જોઈએ. ” રેમુ શાંત હતો. યુવરાજ તેની નજીક ગયો અને એકજ ઝટકે રેમુનું મસ્તક ધડથી જૂદું થઈ નજીકની તલાવડીમાં ઊછળ્યું. લોહીના છાંટાથી યુવરાજનું શરીર અપવિત્ર બન્યું હતું ૨ સાથેના લોકો આ બનાવથી ધ્રુજવા લાગ્યા.

“ જે કોઈ અહીં હાબલના હિતેચ્છુ તરીકે હાજર હોય ” કુમારે મોટેથી કહ્યું. “ તે જઈને કહે, કે અખાત્રીજનો દિવસ-હા, અખાત્રીજના દિવસેજ આ તલાવડીમાં હાબલનો વધ કરવાની મારી પ્રતિજ્ઞા છે.”

ભારોળ આ બધું ઝનૂનમાં બોલી રહ્યા હતા. તેમને શાંત પાડવા માટે એ વખતે શાંત પવન ફૂંકાવો શરૂ થયો. શ્રી સૂર્યદેવ પોતાનું કાર્ય સમેટી લઈ, જવાની તૈયારીમાં હતા. એ વખતે બે સુંદર પક્ષીઓનું યુગલ ઉપરથી ઊડ્યું. આશ્ચર્યથી ભારોળ અને તેના સાથીઓ એ જોઈ રહ્યા.

x

x

x

x

(૨)

રાઓશ્રી રાયધણુ પહેલા ૧૭૫૪ના આસો વદ આઠમના રોજ દેવલોક પામ્યા, તેમને અગિયાર કુંવરો હતા (૧) નોંધણુ, (૨) રવાળ, (૩) પ્રાગમલળ, (૪) સુજેળ, (૫) આસોળ, (૬) જુણેળ, (૭) લાખેળ, (૮) મોડળ,

(૨) આ બનાવ “આડી” તળાવડી પાસે બન્યો હોવાનું માનવામાં આવે છે.

લેખક.

(૬) અબ્બેજી, (૧૦) ગોપાલજી (૧૧) અલયરાજજી, (આમાં નંબર ૧, ૨, વાલા કુંવરો રાઓશ્રીની હયાતીમાં દેવલોક પામ્યા હતા, અને રાઓશ્રીએ તેમને પોતાની હયાતીમાંજ જીવ્યા જીવ્યા લાગોપર દેખરેખ રાખવાને નીમ્યા હતા.^૧

નોંધણીના કુમાર હાલાજીને અખડાસો તથા કાંઠી વિલાગ, રવાજીના કુંવર કાંયાજીને મોરખી તથા કટારિયું અને પ્રાગમલજીના કુમાર ગોડજીને શહેરની કોટવાલી, એ પ્રમાણે મુખ્ય યોજના હતી.

રાઓશ્રી દેવલોક પામતાં બધા કુમારો સ્મશાન યાત્રાએ ગયા અને તે વખતે ત્રીજા નંબરના કુમાર પ્રાગમલજી

૧ રાઓશ્રી રાયધણજીના મોટા કુમારોનું નામ નોંધણજી અને રવાજી હતું. નોંધણજી પર તેમના પિતાને ખ્યાર વિશેષ હોતા પણ તેઓ નાની વયમાં દેવલોક પામ્યા, તથા રવાજીને દરબારગઢમાં પશ્ચિમ બાજુની ગઢરાંગ પાસે લીમડા નીચે બડેબ કોટની પશ્ચિમ બાજુએ કોઠકે મારી નાંખ્યા. જેમનો ઓટલો ત્યાં કાયમ છે.
“લેખક”

(૧) Noghhanji, Rayandhan's eldest son died young, and during his father's life time Pragmalji, Rayandhanji's third son, contrived the murder of his elder brother Rawaji. Both the brothers had left sons who were entitled to succeed, but as they were young, Pragmalji, on his father's death in 1697, found no difficulty in seizing the throne.

Bombay Gazetteer. Vol. V P. 137 1880)

આંખો દુખવાનું બહાનું કરી શહેરમાંજ રોકાઈ ગયા, અને ખીજા ભાઈઓના ગયા પછી શહેરના દરવાજા બંધ કરાવી પોતાનો રાજ્યાલિષેક કરાવી લીધો, અને આ કામમાં તેમના કુંવર ગોડળનો પણ હાથ હોવાથી તેમનો પક્ષ વધુ મજબુત થયો હતો. આ બનાવથી નારાજ થઈ યુવરાજ કુમાર સ્વર્ગસ્થ નોંધણીના કુમાર હાલાળએ મુંદ્રો માંડવી, અને કોઠારો દબાવ્યાં તથા સ્વર્ગસ્થ કુમારશ્રી રવાળના કુમાર કાંચાળએ મોરબી તથા કટારિયું દબાવ્યાં અને તે વખતથી મોરબી અને કટારિયું કચ્છથી તદ્દન છુટાં પડ્યાં છે. ૨ તથા યુવરાજ કુમારે પોતાના પિતાશ્રીની

૨ “Administrative sub-divisions ”		
(1) Jurisdiction	Number of Villages,	Population
(1) His highness the Rao	629	302, 659
(2) Smaller Chiefs	400	177,932
(3) Morbi Thakor.	7	6714
3	1036	487305

The territory of Cutch has as shown above a threefold Jurisdiction; The first comprises the state “Khâlsâ” portion under the direct management of

સ્મશાન યાત્રાએ ન જવું એ ધોરણ તે દિવસથી બંધાયું છે.

રાઓશ્રી પ્રાગમલજી ગાદીપર આવ્યા પછી તેમણે પહેલું કાર્ય હાલાજી પાસેથી મુંદ્રો તથા કાંઠી વિભાગ લઇ લેવાનું હાથ ધર્યું અને તે માટે તેમણે પોતાના યુવરાજ કુમારશ્રી ગોડજીને મોટા લશ્કર સાથે મોકલ્યા. ગોડજી એક વીર મર્દ પુરૂષ હતા. રાજ નીતિ-નિયુજી અને લડા-યક યોદ્ધા હતા. અને તેમણે સહેજ તકલીફથી હાલાજી પાસેની ક્ષણરૂપ જમીન કબજે કરી લીધી. આથી હાલોજી પોતાના કેટલાક શૂરવીર સિપાઈઓ સાથે કોઠારામાં આવ્યા અને ત્યાં તેમણે પોતાની રાજધાનિ સ્થાપી.^૩ (વિ. સં.

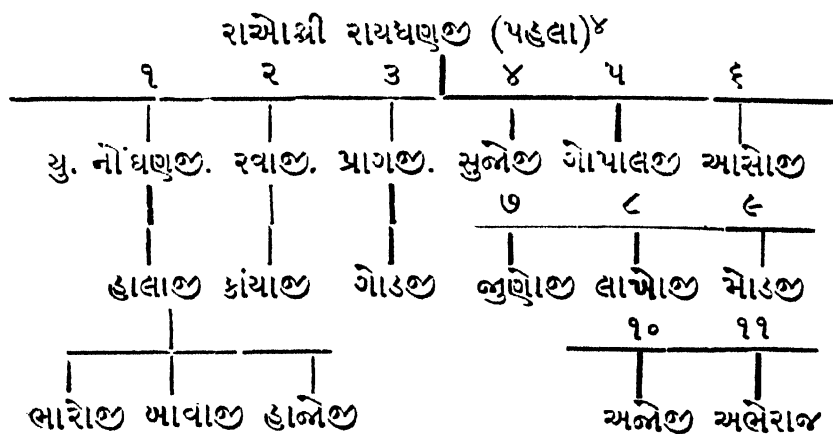
His Highness the Rao; the second are the estate of the Bhâyâd or cadets of the Rao's house, a body of feudal land-lords; the third, seven villages scattered over the center of the province known as the Adhoi Sub-division and held by one of the leading chiefs of the Rao's tribe the Thakor of the Morbi in Kathiawar.

(Bombay Gazetteer. Vol. V. P. 1-2-1880)

(૩) “ Haloji unable to resist retired to Abdasa, and there founded the towns of Kothara, Kotri (Kotadi) and Nagarchi (Nagreacha). His discendants are known as Halani Jadejas.

(Bom. G. Vol. V P. 137. 1880)

૧૭૫૫-૧૭૬૦) આ હાલાળને ત્રણ કુંવરો હતા (૧) ભારોળ (૨) ખાવોળ, (૩) હાજોળ. આમાં ભારોળ એક શૂરવીર અને લડાયક વીર મર્દ હતા, એકવચની હતા. ખાવોળ કંઈક સ્વતંત્ર મિજબના હોવાથી તેઓ વધુ ભાગે સાલ-રાઈમાં રહેતા હતા. અને હાજોળની માતૃશ્રીપર ઠાકોરનો (હાલાળનો) અત્યંત ચાહ અને વિશ્વાસ હોવાથી તેઓ (હાજોળ) પોતાના પિતાની સાથે જ ઠાકારામાં રહેતા હતા. હવે આપણે આ વંશાવળી ફરીથી એક વખત જોઈ જઈશું.

રાઓશ્રીએ ભારોળને કંઈ કામ પ્રસંગે પોતા પાસે મોલાવ્યા હતા અને ત્યાંથી વળતાં તેઓ સુથરીની સીમમાં આવ્યા ત્યાં તેમના એક હજૂરીએ આવી હાલાળના સ્વર્ગવાસ પામ્યાના તથા હાજોળએ રાજતિલક લીધું તે ભેદી સમાચાર સંભળાવ્યા.

(૪) આમાં જોએની સાથે આ વાર્તાને સંબંધ છે તેમના નામે લખવામાં આવ્યા છે.

હું ઉપર લખી ગયો છું તેમ ભારેજી એકવચની અને મર્દ વીર હતા, શૂરવીર હતા. અને પોતાની ગાદી પોતાના નાના ભાઈએ દબાવી છે તેવું જ્યારે તેમણે જાણ્યું ત્યારે ખરેખર ગુસ્સા સાથે તેમનું એકે એક રૂવાટું ફરકી નીકળ્યું. ક્રોધમાંને ક્રોધમાં તેમણે પોતાના વહાલા નોકર રેમનું માથું ઉઠાડી દીધું અને વૈશાખ સુદે ઉના દિવસે (કે જે મિતિના રોજ તેમના પિતા હાલોજી સ્વર્ગગામી થયા હતા અને જે મિતિના રોજ તેનો નાનો ભાઈ વિશ્વાસઘાતી બની કોઠારાનું તખ્ત દબાવી બેઠો હતો તેજ મિતિના રોજ) તેમણે પોતાના ભાઈનો વધ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી; જે હકીકત ઉપર વાંચી ગયા છીએ

પોતાના ભાઈએ પોતાની રાજધાનિ ઝુંટવી લીધી એથી ભારેજીએ તે વખતે નજીકના શહેર (સુથરી) નો કબજો લીધો અને તેને પોતાની રાજધાનિનું શહેર બનાવ્યું.

આ સુથરી એક સમૃદ્ધિશાળી શહેર તરીકે હજી પણ પ્રખ્યાત છે તેના વિષે કેઈ એક ખારોટો કહ્યું છે, કે

“ સુથરી સોન થરી, જેંજી પીરેં બધીપાર
ભારે કરેતું લેરું જુકો ચોવાજે તો રા ”

(અર્થ—સુથરી (Suthri)માં સોનાના થર ખાઝયા છે, અને કેટલાક ઓલીઆઓએ તો તેના રક્ષણ માટે મોટા ભુરજ બંધાવ્યા છે. અને તેવી સુથરીમાં ભારેજી મોજ માણે છે, કે જેની સત્તા રાવશ્રી જેવી છે) ખારોટની આ કથની કંઈક અંશે અતિશયોક્તિવાળી છે, તોપણ જો આપણે એ શહેરના માત્ર ૨૫ વરસ

પરના ઇતિહાસપર દષ્ટિ ફેરવીશું તો સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે, કે સર વીસનળ ત્રીકમળ નાઈટ, ખેતસીં ખીયસીં જે. પી; શેઠ હેમરાજ ખીયસીં જેવા દાનેશ્વરી રત્નો કે જેમના હાથેથી હજારો નહિ પણ લાખોની ખેરાત થઈ ગઈ છે તેવા નર રત્નો આ શહેરમાં જન્મ્યા હતા. આ શહેરજ તેમની જન્મભૂમિનું સ્થાન હતું.

*

*

*

(૩)

દગાથી પચાવી પાડેલ કોઠારાનું રાજ મોટું હતું; વિશાળ હતું; સમૃદ્ધિશાળી હતું; તોપણ હાજીજી અને તેમનાં માતૃશ્રી અહર્નિશ ચિંતા અને ધાસ્તીથી ધૂજતાં હતાં. તેમણે થોડા દિવસમાંજ પોતાનું લશ્કર વધારી મૂક્યું હતું. દારૂખાનું પણ ઠીક ભેળું કર્યું હતું. સવારો અને સિપાઈઓથી કોઠારાનું પાદર ઊછળી રહ્યું હતું. તોપણ રાજમાતા અને ઠાકોર બહુજ ચિંતાતુર બન્યાં હતાં.

તેમને ભારોળની વીરતાનો અનુભવ સારો હતો. ભારોળ મનુષ્ય નહિ પણ તેમાં છુપાયેલા કેશરી હતા. તેમની વીરતા દરેકના હૃદયમાં પ્રકાશતી હતી. અખાત્રીનેજ બે-એક દિવસનો વખત હતો.

હાજીજી દરબાર ગઢની ડેલીએ ડાયરામાં બેસી વાર્તા વિનોદ કરી રહ્યા હતા. કેટલાક યુવાનો ખૂન સેકી રહ્યા હતા. તે વખતે બજારમાં ખૂમ સંભળાઈ. બધા ગભરાટમાં પડ્યા, અને બરાબર તેજ વખતે બે મસ્ત સાંઠ લડતા લડતા દરબાર ગઢના એ વિશાળ ચોગાનમાં આવી અટક્યા.

લડતા સાંઠ બહુજ મજબૂત હતા. બંનેના શીંગડાં

એક ખીજામાં ભરાઈ ગયાં હતાં. તેમના યુદ્ધથી જમીન ગાજી રહી હતી. તેમનું યુદ્ધ વીરોને ઉત્તેજક હતું.

લોકો જાંચેના ઓટલાઓ પર ચઢી આ તમારો નેઈ રહ્યા હતા. પણ તેમને છોડાવવાની હિંમત કોઈની ચાલી નહિ. જાણે વાલી અને સુગ્રીવનું યુદ્ધ જામ્યું હોય તેવો એ દેખાવ હતો.

બરાબર તેજ વખતે એક પ્રચંડ બાંધાનો યુવક ત્યાં આવી પહોંચ્યો. પોતાના ઘોડા ઉપરથી હેઠો ઊતરી નજીક આવી બંને સાંઢોને અડેક મુઠ્ઠી લગાવી ચાલતો થયો.

લોકો અજાણ થયા. તે મદમસ્ત એ સાંઢ એ વીરની એકજ મુઠ્ઠીથી તે વખતે જમીન દોસ્ત થયા. તેમના મુખમાંથી શીશુના ગોટ નીકળવા લાગ્યા. લોકોએ તે યુવાનને નિરખવા દષ્ટિ ફેંકી પણ મોડું હતું. તે અદૃશ્ય થઈ ગયો હતો.

એ યુવક કોણ ? તેની ચર્ચા ત્યાં થવા લાગી. હાજેજી તો તેને મોતીના થાળથી વધાવી લેવા ઉત્સુક બન્યા હતા. “ એ મારી પાસે રહે તો કેવું સારું ? ” એવી ભાવના તેમના મનમાં જાગી. લોકો એની વીરતાથી બહુજ આશ્ચર્ય પામ્યા હતા. તે વખતે એક ખેડૂતે આવી કહ્યું “ ભારેજી હમણાં સુથરી તરફ જતા હતા અને તેમણે મને કહ્યું છે, કે પરમદિ હું તમારા ઠાકોરને મળવા આવીશ. તેને ચેતવી મૂકજો. ” શું એ ભારેજી હતા ?

એક આશ્ચર્યજનક ઉદ્ગાર સાથે હાજેજી બોલી ઉઠ્યા “ શું એ ભારેજી ? ”

(૪)

આને અખાત્રીજનો દિવસ ઊગ્યો હતો. સ્વર્ગસ્થ હાલાજીને આને સ્વર્ગવાસ થયે બાર માસ થયા હતા. આને તેમની છમછરી હતી. કોઠારા અને સુથરીમાં હબરો લોકો ઉઠાસ હતા. કેવો પ્રલય થશે તે કદપતાં પણ જનતા ધ્રુજ રહી હતી. ભારોજી પોતાના સાતસો શૂરા સુભટો સાથે કોઠારા તરફ ચઢી ગયા હતા. જાણે કોઠારાનો રાજવી ગાફેલ હોય તેવો ત્યાં દેખાવ હતો.

ભારોજી ત્યાં પહોંચ્યા. હજુ પ્રભાતનો વખત હતો. ડેલીનો એક દરવાજો ખુલ્લો હતો. પાંચેક પહેરેગીરો સૂતા હતા. ભારોજીએ તેમને કતલ કર્યા. અને એકલા દરબાર ગઢની અંદર ખુલ્લી તલવારે દાખલ થયા. “મા-હું આવ્યો છું” ચમરાજ જેવા કઠોર શબ્દો સાથે તેમણે પોતાની ઓરમાન માને ખૂમ પાડી. “કોણ? અંદરથી કોમળ સ્વર સંભળાયો.

“હું ભારોજી.”

“કેમ ?”

“મારા વિશ્વાસઘાતીનો જવાબ માગવાને.”

“હ તો મેડી પર સૂતો છે.”

શૂરવીર ભારોજી ધબધબ મેડીના પગથિયાં ચઢવા લાગ્યા. તેમનો દેખાવ ચામુંડરાય જેવો હતો.

ભારોજી મેડીપર પહોંચ્યા. સૂતેલા ઠાકોરને બે

નોકર વીજણાથી વા નાખી રહ્યા હતા. રેશમની સુવાળી તળાઈ પર કોઠારાનો રાજવી સૂતો હતો. ભારાજીએ તે જોયું. “એજ એજ, મારી શય્યા પર સૂવાનો હક્ક એને ક્યાંથી ?” ભારોજી બડબડ્યા અને તે તલવારથી એ બે હજૂરિયોનાં ડોકાં ઉડાડી દીધાં. ઠાકોર હજી સૂતા હતા. તેમણે પોતાના અંગ પર મુલાયમ ચાદર ઓઢી હતી. “વિશ્વાસઘાતી-નીચ ” આ શબ્દો સાથે ભારાજીએ પોતાની તલવાર તેની ગરદન પર ચલાવી. એ વખતે એક ઝીણી ચીસ સંભળાઈ. ફરી પગથિયાં પર ધમધમાટ સંભળાયો. ભારોજી સાવધ બન્યા. તેમના માતૃશ્રી પોતાના પૌત્ર કુમાર સાથે આવ્યાં.

“ભારાજી !” તેમણે રડતાં રડતાં ચલાવ્યું. “તે તારા ભાઈને માર્યો તેમાં મને હર્ષ, કે શોક થતો નથી પણ હવે આ બાળકનું શું ? એ પણ તારા ભાઈનો પુત્ર છે. માટે તેને પણ માર અગર આ—પી.” આટલું કહી તેમણે દૂધથી ભરેલો ચાંદીનો એક કટોરો આગળ ધર્યો.

“મા ! તમે ગુસ્સે નહિ થાઓ. એ બાળક હાલ જીવો નહિ પણ મારો છે. તું અહિં આવ. ” સત્તા સૂચક સ્વરે તેમણે પાંચ વરસના કુમારને પોતા પાસે બોલાવ્યો. “હું તારો કાકો થાઉં.” પોતાના નેત્રો લૂછી, સ્વરને સત્તેજ કરી તેમણે કહ્યું મેં મારા ભાઈને તેની કૃતદનતાનો યોગ્ય ઇન્સાફ આપ્યો છે. પણ આ બાળક તેથી મુક્ત છે. તે મારો પુત્ર છે અને તેની બદલીમાં તેને હું આ કોઠારાનું રાજ સોંપું છું. કોઠારા પ્રત્યે મારા હૃદયમાં

લવલેશ પણ રોષ નથી. આટલું બોલી ભારોળએ દૂધનો કટોરો ખાલી કર્યો.

પુનઃ ભારોળ વાજતે ગાજતે વિદાય થયા. તેઓ સુથરી આવ્યા અને પોતાના અશ્વ પરથી હેઠા બેસીને તેવામાં એક નોકરે તેમના હાથમાં ચીકી આપી. ભારોળએ તે વાંચી. પુનઃ વાંચી પણ બરાબર સમજ્યા નહિ. તેમણે આકાશ તરફ નજર કરી પણ વખત નોતો. સૂર્યદેવ અસ્ત પામતા હતા. એક મોટા નિઃશ્વાસ સાથે ભારોળ નજીકની ગાદી પર ઢળી પડ્યા.

ભારોળની મહેનત બધી વ્યર્થ ગઈ હતી. હાજોળની બદલીમાં એક હજામનો વધ તેમના હાથેથી થયો હતો. ભારોળની પ્રતિજ્ઞા અપૂર્ણ થઈ હતી. અને તે દિવસથી અખાત્રીજનો પર્વ કોઈપણ પ્રકારની ધામધૂમ વિના ઉજવવો એવી આજ્ઞા તેમણે પોતાના પુત્રોને આપી છે. અને અદ્યાપિ સુથરી જાગીરદાર તે રસમ પાળવામાં પોતાને લાગ્યશાળી માને છે. ^૧

(૧) આ વીર પુરૂષના નામ પરથી તેના વંશનું નામ ભારોળી પડ્યું છે; અને અદ્યાપિ પર્યંત તેના વારસો ભારોળી જડેજ તરીકે પ્રખ્યાત છે.

(“બ્રહ્મદેશ” ૧૯૨૯ ના જન્યુઆરીનો ખાસ અંક)

લેખક.

“ભાલીનું મેણું”

૧

વીર—વિક્રમની અગિયારમી શતાબ્દિ પ્રવર્તિ રહી હતી; અને તે વખતે હાલનું બાંલડાઇ એક સમૃદ્ધિ-શાળી અને મોટું શહેર હતું. હાલે કચ્છ માંડવી તાલુકાના બાયઠ-પોલીસ થાણાની દેખરેખ હેઠળ સોંપાયેલું આ ગામ તે વખતે મોડાસા તરીકે ઓળખાતા પરગણામાં મુખ્ય મનાતા શહેરો જેવું હતું. તેની સમૃદ્ધિ વિશાળ હતી અને વધુમાં તેનો અધિપતિ પણ તેટલોજ ભેરાવર હતો.

બાંલડાઈનો ઠાકોર સોલંકી વંશનો એક સમૃદ્ધિશાળી ગરાસિયો મનાતો હતો. અને તેનું નામ ખેંગારજી રાણા હતું. આ પરગણામાં તેની આજીવ વર્તતી અને કેટલાક પુસ્તકો તથા દંતકથાઓના જણાવ્યા પ્રમાણે તેની રૈયત સર્વ વાતે સુખી અને તંદુરસ્ત હતી. તેની વહાલી રાણીનું નામ મરખી હતું. અને તે ઉદાર, વિનયી અને પતિની સેવામાં મગન રહેનાર હતી. તેની પુત્રીનું નામ કોરાં હતું.

સિંધના શૂરવીર મહારાજ અનેસર દાસડાનું સગપણ ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ ભદ્રાવતીના^૧ પ્રસિદ્ધ પઢિયાર શાખાના

(૧) ભદ્રેસ્વર મુંદ્રા તાલુકામાં આવેલું એક પુરાણું શહેર છે. એક વખત તે કચ્છનું મુખ્ય ખંદર હતું અને દરરોજ જૂદા જૂદા ખંદરોના સંખ્યાખંધ ત્યાં વહાણો આવતાં. તે વખતે એનું નામ “ભદ્રાવતિ” હતું. વિ. સં. ૮ થી ૧૦ સુધી તે પઢિયાર નામક એક શૂરવીર રાજપૂત કોમના હાથમાં હતું. તે પછી વાઘેલા

રાજા હરિસિંહ પઢિયારની ખૂબસૂરત પુત્રી લીલાં સાથે થયું હતું, લીલાં પોતાના માત-પિતાની લાડકવાઈ અને હોશિયાર મનાતી પુત્રી હતી. મહારાજા ચનેસર એક મોટી જાન લઈને તેને પરણવા જતા હતા.

ઓના હાથમાં ગયું, તે પછી સમા જામ જાડેજાઓના હાથમાં ગયું. મારી પાસે એક હસ્તલિખિત ચોપડો છે જેમાં (વિ, સં. ૧૨૭૫ના અરસામાં) “જાડેજા શ્રી રાયધણુજી રત્તાને પાંચ પુત્રો હતા. (૧) દેદોજી તેને કંથકોટ અને વાગડ, (૨) ઓઠાજીને લખિયાર વિયરાની રાજગાદી, (૩) ગજણુજીને બારા અબડાસાનો તમામ ભાગ અને તે ઉપરાંત ભદ્રેસ્વર, તથા હટડી અને ગુંદીઆરી પરગણું; (૪) હોથીજીને ગજેડ અને પુનડીનો ગરાસ તથા તે ઉપરાંત બીજા (કાંઠી વિભાગના) બારગામ, અને સૌથી નાના પુત્ર પોંચલાજી કે જેઓ રખાયતના પુત્ર હતા તેમને ગરાસમાં જુડબનો ગરાસ મળ્યો. એ રીતે આપણે જોશું તો વિક્રમ રાજની તેરમી શતાબ્દિની છેલ્લી પચીસીમાં ભદ્રેસ્વર જાડેજા રજપૂતોના હાથમાં આવ્યું. પરંતુ પઢિયાર રાજપૂતોની હકૂમત જતાં શહેરની ઉન્નતિ-સમૃદ્ધિ પણ હટવા લાગ્યાં. ધરતીકંપથી થયેલ ફેરફારો અને ઉપરા ઉપરી પડેલ દુષ્કાળોના સખખ સર તથા રાજના પરિવર્તનના લીધે આ સમૃદ્ધિશાળી શહેર દિન-પ્રતિદિન પતન તરફ ઘસડાવા લાગ્યું. વિ. સં. ૧૩૦૦ ના અરસામાં આ શહેરમાં જગદુશા નામે એક મહાન પુન્યશાળી દાતાર પ્રગટ થયો. ૧૩૧૫ ના ભયંકર દુષ્કાળ વખતે તેણે લાખો નહિ પણ કરોડોની ઉદારતા બતાવી. ઠેર ઠેર ધાનની પડિયો-ખોલી-પરખો બેસાડી અને જૂદી જૂદી જગોએ કેટલાક મંદિરો, કુવા, વાવ, અને તળાવોનાં જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યાં; તેણે ભદ્રેસ્વરના પાદરનો કેટલાક ભાગ વાઘેલા રાજા પાસેથી વેચાતો લઈ તે પર જન ધર્મના કેટલાક મંદિરો બંધાવ્યાં. તથા કેટલાકોનો ઉદ્ધાર કર્યો.

ખાંભડાઈ પાસેથી આ જાન પસાર થનાર હોવાથી ખાંભડાઈનો ઠાકોર પોતાના શૂરા સામંતો, અને ભાયાતો તથા ગામના કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો સાથે તેને આવકાર આપવાને ગામને પાદરે આતૂરતાથી રાહ જોઈ રહ્યો હતો.

x x x x

મહારાજા અનેસરની જાન નજીક આવતાં તોપો અને બંદૂકોના બાર કરવામાં આવ્યા. આકાશને પણ ધૂળવી મૂકે તેવી કકડાટી નોખતો અને નગારાંઓની કરવામાં આવી.

સિંધ નરેશ એક ઉદાર અને મળતાવડો મહારાજા હતો. ગામને પાદરે તેની વેલ આવતાં તે હેઠો ઊતર્યો અને ખાંભડાઈના શૂરવીર અને પ્રેમી ઠાકોરને સ્નેહપૂર્વક ભેટયો.

આજે પણ ભદ્રેસ્વરમાં આ “વસઈનાં દહેરાં” ખડુજ પવિત્ર મનાય છે, અને દરવરસે હજારો ભાવિક જૈન યાત્રાળુઓ ત્યાં દર્શન કરવાને એકઠા થાય છે. આ મંદિરો માટે “ધી ભોમ્મે ગેઝેટીઅર વૉ. ૫. ૧૮૮૦ માં ઘણું સુંદર વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે જેનો ટુંકો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:—

“ત્યાં નાશ પામેલા એવા ઘણા જૂના મકાનોના પથ્થરાઓ નીકળે છે, ત્યાં એક ઘણું પુરાણું જૈન મંદિર આવેલું છે. જે જગ-દુશા નામક એક જૈન ગૃહસ્થનું ખંધાવેલું હોવાનું કહેવામાં આવે છે તે મંદિરનું કામ ઘણા વરસ સુધી ચાલ્યું હતું અને સંભવ છે કે તે ૧૧૭૦ (ઈ.સ)માં ઊભેલું હોતું જોઈએ. ભદ્રેસ્વરમાં ખીજા ઘણા ભવ્ય દેખાવના જૈન દહેરાંઓ આવેલાં છે કે જેમની રચના મોટે ભાગે આશ્રુના દેલવાડાના દહેરાંઓને મળતી આવે છે.” (વધૂ માટે એ પુસ્તક વાંચવું)

એક બીજાનું કુશળ પૂછી ખાંભડાઈના ઠાકોરે સિંધના મહારાજને શિરામણીનું આમંત્રણ આપ્યું. “મુંઝે અંગણ પાવન કંધા ?” (મારું શહેર પાવન કરશે ?) રાણાજીએ પ્રેમથી દાસડા મહારાજને એક દિવસ રોકાઈ જવાને આ મંત્રણ કરતાં કહ્યું, “મારા આ ગામડિયા મિત્રો તમારું સ્વાગત કરવાને આતૂર બન્યા છે. તમે રોકાઈ જશો ?”

“ઘણું ખુશ. માં તોજેડેં મરઘેંજો ભુખ્યો અય.” (ઘણી ખુશીથી. હું તમારા જેવા વીર પુરૂષોની મિત્રતા જાળવવા આતૂર છું.)

તુરતજ દાસડા મહારાજની આજ્ઞાથી ચાડીકાંઓ છોડવામાં આવ્યાં. રાણા ઠાકોરના નોકરો મેમાનોની આગતા સ્વાગતા કરવા માટે એક પગે તૈયાર બની રહ્યા હતા, ઠાકોરે પોતાના આ મોંઘેરા મેમાનનું સ્વાગત કરવામાં ખરચની દરકાર નોતી કરી. દાસડા મહારાજનું ઉત્તમ સન્માન જાળવી તેણે મહારાજને ખુશ કર્યા હતા. બીજા દિવસની પ્રભાત થતાં પુનઃ ચાડીકાં તૈયાર થયાં મહારાજ જવાને તૈયાર થયા,

x

x

x

x

કચ્છમાં આ વખતે મોટા અને પ્રતાપી મનાતા પુરૂષોના ઘરમાં પણ સ્ત્રીઓ પોતાની નવરાશનો ઉપયોગ રૂંકાંતવામાં કરતી હતી, અને તેમાં કોઈ, કોઈના પર હસતું ન હતું. કચ્છનો એ પ્રિય ઉદ્યોગ હતો.

ખાંભડાઈ ઠાકોરના યુવાન પુત્રવધૂનું નામ શેહીરાં યાને શેરિયાં (ખૂબસૂરત સ્ત્રી) હતું. પણ તેનામાં તે જેવા ગુણો

ન હતા. એ સ્વભાવે એકલ-સૂરી, અને ઇર્ષાળુ હતી. અને તેમાં પણ એ પોતાની નણુંદ તરફ બહુજ ઈર્ષા બતાવતી હતી. પણ ડહી કોરાં તે વાતને મનમાં નો'તી આણતી.

અનેસર દાસડો તેના બોલાતા વખાણુ જેટલો ખૂબ-સૂરત નો'તો. તોપણ એ હાથનો છૂટ હોવાથી તેની કીર્તિ વધુ પ્રમાણમાં ગાળી રહી હતી.

પ્રભાતમાં જન જવાને તૈયાર થઈ. નોકરો, ચાકરો, સરવે કામકાજ પ્રસંગે અહીંથી તહીં દોડી રહ્યા હતા. એક ચોરડામાં મોટો દીપક પ્રકાશી રહ્યો હતો. અને ઠાકોર તથા મહારાજા અનેસર ખુશ મિજાજમાં ગુફતેગો ચલાવી રહ્યા હતા. “રાણાસાહેબ!” અનેસરે હસતાં હસતાં કહ્યું “તમારા ઉત્તમ સન્માન માટે હું તમારો બહુજ આભારી થયો છું” આટલું બોલી સિંધ નરેશ થોડોક વખત સુધી ચપ રહ્યો અને પુનઃ બોલ્યો “તમે એક વખત દેવલ બંદર આવશો ?? જરૂર આવજો. હું તમારી ચત્કિચિત્ત સેવા બજાવીને પણ આનંદ પામીશ.”

મહારાજા દાસડો આ નિખાલસ હૃદયથી બોલી રહ્યો હતો. અને તેના આ લાગણી ભર્યા શબ્દોએ ઠાકોરના હૃદય પર ભારે અસર કરી હતી. આ બે જણાઓની ચાલતી ગુફતેગો એક વ્યક્તિ છપી રીતે સાંભળી રહી હતી.

તે ચોરડામાં એક બારણું પડતું હતું. અને તેનો દરવાજો જરા ઉઘાડો રાખી રાણા ઠાકોરની એ પુત્રી છૂપી રીતે સિંધના પ્રતાપી મહારાજાનું મુખ અવલોકી રહી હતી. બારી કંઈક ઊંચે હોવાથી પોતાની ભોળાઈનો રેંટિયો લાવી તેને

ઊંઘે બાળી તે ધર ચઢીને એ બાળા-મહારાજને જોઈ રહી હતી. પણ મહારાજને કે ઠાકોરને તેનું ભાન ન હતું.

ચાડીકાંઓ તૈયાર થઈ જતાં એક હજૂરિ મહારાજને બોલાવવા આવ્યો. મહારાજ ઊઠ્યા. અને બરાબર તેજ વખતે ઠાકોરની પુત્રવધૂ, કોરાંની પાછળ આવી ઊભી “ન-ણુંદણ!” તેણીએ ગુસ્સા ભરેલા અવાજથી કહ્યું “તમે આ શું કરો છો ? મારા રેંટિયાપર ચઢતાં તમને શરમ નથી આવતી ? એવડું તે કેવુંકે રૂપ તમારા દાસડામાં ભર્યું છે; કે જેના માટે તમે આટલા અધીરાં બન્યા છો ? શું તમારે એ સિંધુપતિ સાથે લગ્ન કરવાં છે ? !”

ભોજન છૂટ્યા બાદ અનન્ય બોલી રહી હતી. અને તેનો અકેક શબ્દ કાતિલ ઝેરથી ભરેલો હતો. કોરાંને એ શબ્દો તીક્ષ્ણ ખંજર મિસાલ ખૂંચવા લાગ્યા. તેણી એક વિદ્વાન અને શાંત પ્રકૃતિની બાળા હતી. પણ આ વખતે એનું મગજ એના કાળૂમાં નોતું. “લાલી !” તેણીએ ખિન્ન વદને કહ્યું “તમેને બોલવાનું ભાન નથી. આજ દિન સુધી હું તમારું માન જાળવતી આવી છું પણ આજના પ્રસંગે તમેએ તમારા એ માનમાં ખતરો નાખ્યો છે. હું હજુ બાળક કહેવાઉં તે આવી વાતોમાં ન સમજું. છતાં પણ હું તમારા આ બોલને ‘ પાણી ’ આપીશ. હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું, કે “મારે પરણવું તો એ ચનેસર દાસડા સાથેજ પરણવું” અને નહિતર ? લાલીએ વચ્ચેજ એક પ્રશ્ન કર્યો. “નહિતર આ જિંદગી કુંવારાપણામાંજ ગાળીશ.” કોરૂએ દઢતાથી ઉત્તર આપ્યો.

કોડની આ લીપણ પ્રતિજ્ઞા ધીમે ધીમે તેના માત-પિતાના જાણવામાં આવી.

ઉપર જણાવ્યું તેમ ખાંભડાઈ એક સમૃદ્ધિશાળી શહેર હતું અને તેનો ઠાકોર એક શૂરવીર ગરાસિયો મનાતો હતો. પણ એથી શું થયું ?

સિંધ જેવા એક મોટા મુલકનો મહારાજ શું આ ઠાકોરની પુત્રીને સ્વીકારશે ખરો કે ? આ પ્રશ્ન તેને ગૂંચવી રહ્યો હતો.

ગામની કેટલીક ડાહી અને વૃદ્ધ ઓરતો તેને સમજાવવાને આવી. તેની માતા મરખીએ પણ તેને સમજાવવાને ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ તેણી ક્તેહમંદ ન બની.

છેવટે વૃદ્ધ વજીર પરબતશાની સલાહનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો અને તે અનુસાર એક શ્રીમંત વેપારી પોતાના સાત નોકરો અને સામાનના કેટલાંક ગાડાંઓ ભરી એક પ્રભાતે ખાંભડાઈમાંથી વિદાય થયો.

x x x x

આ કાફલાને દેવલખંદરમાં આવી પહોંચે આજે આઠેક દિવસ થયા હતા. તે દરમિયાન રાજ દરબારમાં એક નવીન ઘટના બની રહી હતી. એ ઓરતો તે દિવસે મહારાજ અને સરની પટરાણી લીલાંબા પાસે જઈ રહી રહી હતી. “પણ છે શું ?” આખરે કંટાળી લીલાંબાએ પૂછ્યું.

લીલાંબા એક ખૂબસૂરત ઓરત હતી. નાનુક ખાંધાની અને હસમુખી આ સુંદરીનો પ્રભાવ મહારાજપર અજબ

હતો. તેનો પડતો બોલ બિંચકી લેવા મહારાજ ખડે પગે તૈયાર રહેતા. રાણીનો પ્રશ્ન સાંભળી તે બે ચોરતોમાંથી એક મોટી ઉમરની ચોરત બોલી.

“કચ્છના એક વેપારી સાથે અમો આવ્યા છીએ. તેની ચોરતે પહેલાં તો અમને ઘણી સારી આશાઓ આપી હતી. અને અમે બંને જણી અમારી નિમકહલાલીથી તેની નોકરી બજાવે જતી હતી.” આટલું બોલી તે વૃદ્ધા અટકી. કંઈક યાદ કરવા લાગી અને પુનઃ બોલી. “પણ ગઈ કાલે તે વેપારીએ અમોને ધમકાવ્યા. અને અમારીપર ચોરીનું આળ મૂક્યું અને તેણે મારી આ પુત્રીને પોતાની જૂરી હવસને આધીન થવાનું જણાવ્યું. પણ તે તેની એ ઇચ્છાને આધીન નહિ થવાથી અમારા પર આ સિતમ ગુજરવામાં આવ્યો છે. અમો તમારું રક્ષણ માગવા આવ્યા છીએ.” તે વૃદ્ધ દેખાવની ચોરતે આ બધું રડતાં રડતાં કહ્યું અને તેની અસર લીલાંપર ઠીક થઈ. તે એક કોમળ હૃદયની રમણી હતી.

“તમો મારી પાસે રહી શકશો?” લીલાંએ વિચાર તંદ્રામાંથી જાગ્રત થતાં કહ્યું “તમારી આંડી સગવડ સાચવવામાં આવશે. મારી સત્તા હેઠળ તમોને કોઈપણ આંગળી ચીંધી શકે તેમ નથી.” લીલાં આ બધું દયાળુ ભાવથી બોલી રહી હતી. અને તેના આ આશ્વાસનથી તે આવનાર બન્ને રમણીઓ સંતોષ પામી હતી.

“અમે આપની તહેનાતમાં રહેવાને ખુશી છીએ.” વૃદ્ધાએ કહ્યું.

“વારૂ.”

આ પછી તે બે ઓરતોને એક ઇલાયદો ઓરડો સોંપવામાં આવ્યો. અને તેમના વર્ષાસન આદિનું એજ વખતે નકકી કરવામાં આવ્યું.

જેત જેતામાં કેરૂં, આખરે રમણી વિલાસમાં મુખ્ય કર્તા-હર્તા જેવી થઈ પડી. તેની નમ્રતા, અને આનંદીપણથી લીલાંની તેના પર કૃપાદષ્ટિ વધી હતી. અને દુકં મુદતમાં તે લીલાંની ખાસ વિશ્વાશપાત્ર દાસી બની ગઈ.

કેરૂંને પૂછ્યા વિના લીલાં પાણી સુદાંત પીતી નોતી. જનનખાનાની દાસીઓ તેના હુકમનો અમલ તુરત કરવામાં ખેતાનું શ્રેય ઇચ્છતી હતી.

x

x

x

x

જનનખાનાની બધી દાસીઓમાં કેરૂં એક વધુ સ્વરૂપવાન અને ચાલાક દાસી હતી. લીલાંની કોઈપણ આજ્ઞાને તે એજ વખતે તાબે થતી અને ધીમે ધીમે તે લીલાંની ખાસિયતોની એટલે દરજ્જે માહિતગાર બની ગઈ હતી, કે દરરોજ માટે લીલાંને વધુ કંઈ કહેવા જેવુંજ નોતું રહેતું. કેરૂં આખા દિવસની દરેક પળો માટે લીલાં પાસે હાજર રહેતી પણ દરરોજ સાંજના વખતે તે ત્યાંથી કોઈપણ ઉપાયે ચાલી જતી.

પહેલાં તો કોઈએ તેની આ વર્તણૂક તરફ ધ્યાન ન આપ્યું, પણ પછી ધીમે ધીમે લીલાંનો વહેમ એ બાળતમાં દઢ થવા લાગ્યો. લીલાં એક વહેમી ઓરત હતી. અને કેરૂંનો આ ભેદ જાણવાની તેને ચટપટી લાગી.

એક દિવસે તેણે કોરૂપર સખત બાપ્તો રાખ્યો હતો. જમવા વખતે એણે કોરૂને ચોતા પાસે બેસાડી હતી. ધીમે ધીમે સંધ્યાનો વખત થયો.

આખા દિવસના પરિશ્રમથી કંટાળી સૂર્યદેવ પોતાને સ્થાનકે જતા હતા. તેમના રંગ બેરંગી કિરણો ક્ષિતિજને શોભાવી રહ્યા હતા. મજૂરો પોતાના ઘર તરફ દુર્યા હતા. પક્ષીઓનો કિલ-કિલાટ, સંભળાઇ ચૂક્યો હતો.

છેવટે ગાયોના ધણુ આવ્યાં તેમના ડોકમાં બાંધેલી ઘંટાઓનો મધુરો રણકાર સંભળાયો. કોરૂ પોતાના ઓરડામાં જવાને આતુર બની “બા, મને રજા આપશો, કે?” આજીજી ભરી વિનંતી કરતાં કોરૂએ કહ્યું.

વીજળીના એક ચમકારા મિસાલ લીલાં આ શબ્દો સાંભળી ચમકી. આંખોને તીક્ષ્ણ કરી તેણે કોરૂને પૂછ્યું “કેમ?”

“થોડુંક કામ છે,”

“વારૂ જલદી આવજો.”

આજ્ઞા મળતાં કોરૂ ઊઠી અને ધીમે પગલે ચાલી પોતાના ઓરડામાં આવી.

ઓરડામાં આવતાં તેણે અંદરથી દરવાજાને સાંકળ દીધી અને હાથ પગ ધોઇ તેણે એક પેટી ખોલી અને તેમાંથી ઝળહળતો એક હાર કહાડયો.

તે ઉત્તમ હીરાની બનાવટનો હાર હતો. તેનો ચમકાર તે ઓરડામાં ફરી વળ્યો. હારને પોતાના નેત્રોપર અડાડી તે કંઈક બડબડી અને પછી રડી પડી. તેની આ નિત્યની

ક્રિયા ગુપ્ત, બહુજ ગુપ્ત હતી. તેનું આ રહસ્ય પણ ઝીણું હોવા છતાં આજે તે બધું એક વ્યક્તિ છૂપાઇને જોઈ રહી હતી.

કોરૂ પોતાની આ ક્રિયા પૂર્ણ કરે તે અગાઉ તેના દરવાજા પર કોઈકે ટકોરા કર્યા. કોરૂ સફાળી ઊઠી. હાર પોતાના ગળવામાં સેરવી આંખો લૂછી તેણે ઓરડાનું દ્વાર ખોલ્યું. કોરૂ બહુજ અભયબ થઈ. આવનાર વ્યક્તિ બીજી કોઈ નહિ પણ મહારાજા ચનેસરની પટરાણી ખુદ લીલાં હતી.

કૃત્રિમ હાશ્ય લાવી કોરૂએ મહારાણીને આદર આપ્યો. “બા! તમે પધાર્યા!” તેણે નિરાશ ભર્યા અવાજ સાથે પૂછ્યું. “તારો ઓરડો જોવાને-પણ કોરૂ?” લીલાંએ પ્રશ્ન કર્યો “એક વાત પૂછું?”

“ખુશીથી”

“તું ખરૂંજ કહેશે?!”

“હું તમારી પાસે કયે દિવસે જૂઠું બોલી છું, જે આજે આવો પ્રશ્ન કરો છો?” કોરૂએ કહ્યું.

“હા એ ખરૂં-પણ આજનો પ્રશ્ન એવોજ વિચિત્ર છે.”

“કેમ?”

“તું દરરોજ શા માટે રહે છે? તેમજ એવી કઈ વસ્તુ છે કે જેને તું નિત્ય ચુંબન કરે છે?”

મહારાણીએ આ પ્રશ્ન દઢતાથી પૂછ્યો હતો અને કોરૂ એથી જરા ગભરાઈ પણ તે એક ચાલાક બાળા હતી અને લીલાંનો પ્રશ્ન પૂર્ણ થયા અગાઉ તો કોરૂએ તેનો જ-

વાળ પણ ગોઠવી લીધો. એક નિઃશ્વાસ નાખી તે બોલી “બા ! તમારે આ પ્રશ્ન પૂછવો જોઈતો નો’તો પણ” આટલું બોલી તે અટકી. પુનઃ બોલી “તમે જ્યારે પ્રશ્ન પૂછ્યો છે ત્યારે મારી ફરજ છે, કે મારે તમારી પાસે ખરી હકીકત કહી દેવી જોઈએ. પણ તે અગાઉ તમે તમારું હૃદય મજબૂત કરશોને ?” વાતની શરૂઆત કરતાં કોરૂંએ કહ્યું.

“આપની આ દાસીનું જીવતર ઘણુંજ ધિક્કારવા લાયક છે અને તે કચ્છના એક મોટા જગીરદારની એકની એક વહાલી પુત્રી તરીકે શરૂ થાય છે.” આટલું બોલી તે અટકી. પુનઃ એક નિઃશ્વાસ નાખી તેણીએ આગળ ચલાવ્યું. “એ વખતે મારા પિતા એક મોટા જગીરદાર હતા. તેમની સત્તા મોટી હતી. અને તેના અંગે તેઓ એક મોટા શ્રીમંત કહેવાતા હતા. તેવા એક શૂરવીર ઠાકોરની હું એકની એક લાડકવાઈ પુત્રી હતી.”

કોરૂં કોઈ અનેરી છટાથી આ બોલ્યે જતી હતી. અને તેની વાણીની શૈલીમાં કંઈક અજબ મીઠાશ હતી. લીલાં તે સાંભળવામાં મગન બની હતી. કોરૂંએ ચલાવ્યું “દરવરસે મારી જન્મગાંઠ એક મોટા આનંદ સાથે ઉજવવામાં આવતી અને તે વખતે મારા પિતાશ્રી તરફથી એક ઉમદા ચીજની ભેટ મળતી;—કેટલાક વરસો પસાર થઈ જવા બાદ મારી પંદરમી વર્ષગાંઠ ઉજવાઈ. મારા પિતાશ્રી અને માતૃશ્રી મારી આ ખીલેલી કાંતિ જોઈ બહુજ ખુશ ખુશ થતા હતા. એ વખતે કચ્છની ખૂબસૂરત મનાતી સ્ત્રીઓમાં મારી પણ ગણત્રી થતી હતી. અને ખરેખર એટલું

તો હું પણ કબૂલીશ, કે મારા પિતાના શહેરની બધી ચોરતો મારી પાસે ઝાંખી પડી જતી હતી.

મારી આ વર્ષગાંઠ મારા માવિત્રોએ ખૂબ મોટી ધામધૂમથી ઉજવી અને મારા પિતાશ્રીએ પોતાનો તમામ ખજાનો ખાલી કરી એક કિંમતી વસ્તુ મને ભેટ આપવા માટે ખરીદી. અને જે વખતે હું મારી સખીઓ સાથે હાસ્ય વિનોદ કરી રહી હતી તે વખતે તેમણે મને તે ભેટ આપી.

આ વસ્તુ બહુજ કિંમતી અને અજાયબ પ્રકારની છે. અને હું અભિમાન દાખવી કહું છું, કે ખુદ સિંધના મહારાજાનો અખૂટ ખજાનો પણ એ વસ્તુ પાસે તદ્દન ઓછો છે. એ ભેટ લઈ હું બહુજ ખુશ થઈ. મારો આ આનંદ માતો ન હતો પણ તે ક્ષણિક હતો.

x x x x

“મારા પિતાશ્રીને મારા સિવાય બીજી કંઈ પણ સંતતિ ન હતી. તેમની પાછળ તેમની ગાદીપર તેમના એક નજીકના ભાયાતનો હક્ક હતો.

તેનું નામ સતુલા-યાને-સતાજી હતું. અને તે બહુજ લોભી સ્વભાવનો અને દુષ્ટ વાંચના ધરાવતો હતો. મારા પિતાશ્રીનો મારાપરનો આવો ઉત્તમ આહુ જોઈ તે ઈર્ષાથી બળવા લાગ્યો. અને છેલ્લે તેમના તરફથી મને જે બહુ-મૂલ્યવાન વસ્તુ ભેટ મળી હતી એ જોઈને તો એ ઈર્ષાગ્રિથી બળી મરવા લાગ્યો. મેં આગળ જણાવ્યું તેમ તે ઈર્ષાળુ હતો. અને આ છેલ્લા બનાવથી તેમાં વધારો થયો હતો. અને મારા પિતાશ્રી મને એ બહુમૂલ્યવાન વસ્તુ આપી પાછા

વળ્યા ત્યારે એ દગલખાજ નરાધમે કેટલાક રાક્ષસોથી મળી જઈ તેજ વખતે મારા વહાલા બાપુનું ખૂન કરાવ્યું.

હું મારી સખીઓ સાથે હાસ્યવિનોદ કરતી બેઠી હતી ત્યાં એક વિદ્યાર્થી અનુચરે આવી મને આ સમાચાર આપ્યા. અને તે પછી વખત નહિ ખોતાં હું મારા માતૃશ્રી સાથે વેશ બદલી ત્યાંથી નાસી છૂટી.

તે દગલખાજે અમોને પકડવા ખૂબ મહેનત કરી પણ અમારી ચાલાકી પાસે તેનું કંઈ ફાવ્યું નહિ. છેવટે કેટલાક દિવસો સંકટ વચ્ચે પસાર કરતાં એક વેપારીની ઓરત સાથે અમારો પરિચય બંધાયો, અને તેના પરિણામ રૂપે અમારું આ શહેરમાં આવવું થયું. અને તે પછીનો બનાવ તમો જાણો છો.” આટલું બોલી તેણી એક વખત ફરીથી રડી પડી. લીલાં એથી બહુ દુઃખી બની. અને કોરૂની નજીક આવી તેનાં અશ્રુ પોતાના પાલવના છેડાથી લૂછી તેના માથા પરથી હાથ ફેરવતાં બોલી “કોરૂ! એમ રડવાથી શું થશે! તારું જીવન ખરેખર દુઃખથી ભરેલું છે. અને તે ટાળવાને હું અવશ્ય પ્રયત્ન કરીશ. પણ કોરૂ!” લીલાંએ એક પ્રશ્ન કર્યો. “તારા પિતાની એ ભેટ તું મને બતાવી શકીશ?”

લીલાં તરફની આ પ્રાર્થના ઘણાજ કોમળ સ્વરમાં હતી. અને કોરૂએ કંઈ પણ આનાકાની કર્યા વિના તે બહુ મૂલ્યવાન હાર ગજવામાંથી બાહર કાઢી લીલાંને આપ્યો.

હાર બહુજ કિંમતી અને પ્રકાશિત હતો. લીલાં સિંધના એક પ્રતાપી મહારાજાની પટરાણી હતી. તેનો પતિ એક મોટી સમૃદ્ધિનો માલિક હતો. પણ તેણે આવી

બહુ મૂલ્યવાન વસ્તુ પોતાની જાંઘીમાં અગાઉ કોઈ વખત જોઈ નોતી. “બા:” કોરૂએ કહ્યું “તમે પહેરીતો જુઓ, કે એથી તમે કેવા શોભી નીકળો છો?” આટલું કહી તેણે તે હાર લીલાંના ગળામાં નાખ્યો અને પછી તેને પાણીથી ભરેલા એક મોટા વાસણ નજીક લઈ ગઈ.

સૂરજભાંરાજ આ જગતપર પોતાનો છેલ્લો પ્રકાશ ફેંકી રહ્યા હતા. લીલાંએ એ વખતે પાણીમાં જોયું તો આશ્ચર્ય કે પાણીમાં તે બહુ મૂલ્યવાન હારનું તેજ ઝળાંઝળાં થઈ રહ્યું હતું. ગલામાંથી હાર કહાડી તેને ચુંબન કરી લીલાં બોલી “કોરૂ!”

“કેમ બા!”

“આ હાર તું વેચીશ?”

“જી-હા.”

“તેની કિંમત તારી ઇચ્છા મુજબ આપવામાં આવશે.”

“પણ તમે તે ભરી શકશો નહિ.” કોરૂએ કહ્યું.

“કેમ?” લીલાંએ આશ્ચર્યતાથી પૂછ્યું.

“એની કિંમત વિચિત્ર છે.”

“શું?”

આ સાંભળી કોરૂ લીલાંની નજીક આવી અને તેના કાનમાં કૈંક ધીમેથી બોલી. લીલાં એ સાંભળી ચમકી. તેણે એક પળ કોરૂના મુખને બારીકાઈથી જોયું. બીજી ક્ષણ તેણે એ હારની મોહકતા તરફ જોયું. અને પછી ધીમેથી બોલી “તારી શરત મને કબૂલ છે.”

“ત્યારે આ હાર તમારોજ છે.” કોરૂએ કહ્યું;

x x x x

સૂર્ય દેવ અસ્ત પામ્યા. અને મહેલમાં દીપકનો પ્રકાશ ફેલાયો. મહારાજ મહેલમાં પધાર્યા; અને લોજનના થાળ પીરસાયા.

લીલાંએ પોતાના પતિદેવને રીઝવી, રીઝવી એ વખતે ખૂબ દાડ પાચો. થોડું ઘણું ખાઈ મહારાજ બિઠ્યા. તેઓ આજે પોતાના શરીરનું ભાન ભૂલ્યા હતા. નિશામાં આજે તેઓ લહેલૂટ, બન્યા હતા. તુરતજ એક દાસી તેમને મહારાણીના શયનગૃહ તરફ લઈ ચાલી પણ તેમાં આજે એક ભેદ હતો. તે હંમેશનું શયનગૃહ નોતું. તેમજ હંમેશની પટરાણી તેને આ વખતે આવકાર પણ નોતી આપતી.

આખી રાત્રી નિશામાં કાઢ્યા પછી ઠંડા ખુશનુમા પ્રભાત વખતે મહારાજ શુદ્ધિમાં આવ્યા. પણ તેમણે તે વખતે પોતાના ચરણો તળાંશતી પટરાણીની બદલીમાં એક બીજી કો'ક ખૂબસૂરત ઓરત જોઈ.

મહારાજ અબચળ થયા. કેટલીક સેકન્ડ સુધી તેઓ દિગ્મૂઢ બની તે ઓરતને જોઈ રહ્યા. પછી એકાએક બોલ્યા “તું કોણ છે?”

“તમારી દાસી”

“તારું નામ?”

“કોરૂ.”

મહારાજ વધુ ગૂંચવાયા. આ સમસ્યાનો ઉકેલ તેઓ કરી ન શક્યા. તેમણે પોતાની આંખો ચોળી ફરી પૂછ્યું.

“તને આ હક્ક આપનાર કોણ છે ?”

“તમારા પટરાણી.”

“શા માટે ?”

હીરાના એક હાર માટે.”

આ સાંભળી મહારાજ ઓર મૂંઝાયા. કોઈના બે હાથ પકડી તેમણે કહ્યું “ઈશ્વર વાસ્તે ! મને ખરી હકીકત સમજાવ. તારો ગુનો માફ કરું છું.”

કોઈ મહારાજના ચરણોમાં ગદ્ગદિત કંઠેલી પડી. અને પછી ખરેખરે બનાવ અક્ષરશઃ તેણે કહી સંભળાવ્યો. સિંધુપતિ, કોઈની આ હકીકત સાંભળી તેની હિંમત અને કુનેહ જોઈ ખુશ ખુશ થયા. પોતાના કરતાં પણ હીરાનો એક હાર લીલાંને વધુ કિંમતી અને શોભાદાર જણાયો એ જાણી મહારાજને પોતાની પટરાણીપર તિરસ્કાર વધૂટયો અને પછી મોટી ધામધૂમ સાથે સિંધના આ પ્રતાપી મહારાજના લગ્ન બાંધાઈના શૂરવીર ઠાકોર રાણાશ્રી ખેંગારજીની લાડકવાઈ અને અત્યંત સ્વરૂપવાન પુત્રી કોઈ સાથે થયાં. અને તે પછી કહેવાની ભાગ્યેજ જરૂરત રહે છે કે સિંધના મહારાજ અનેસર દાસડાની પટરાણીનું માનિતું પદ આ વીરાંગનાએ ખરેખર ઉત્તમ રીતે શોભાવ્યું હતું અને એક પવિત્ર (કચ્છની) આર્ય અબળા તરીકે તેણીનું નામ આજે પણ યાદ કરવામાં આવે છે—આ વીરાંગનાને અમારા વંદન કરવામાં આવે છે.

“કારાયલ.”

“કારાયલજી આઉં કેડી કરીઆં ગાલ; (ટેક)
 હૈડેમેં હાયું હણીવ્યો ચાર ,, ,, કારાયલજી ૧
 લાલ લાખેણા સુણા સિવરી;
 અલા ચંગે કે તાં જીનીજી ચાલ ,, કારાયલજી ૨
 મોર ટેલે ટાંકારમેં,
 જેડીયું આંગિની જોર જીયાં ,, કારાયલજી ૩
 (કચ્છ દેશની જૂની વાર્તાઓ.)

આજે એક અર્ચાસ્પદ વિષય હાથ ધરવામાં આવે છે, કે જે વખતે નગરઠકામાં સુમરા રાજવીનું પાયતજીત હતું. તે એક બહાદુર અને શૂરવીર રાજા હતો. તોપણ રૈયતના પોકારને એ શાંત નોતો પાડી શક્યો.

કુટુંબીક વેર લાવને લીધે કચ્છના છારિગામનો એક સમા કુટુંબનો વીર યુવક નગરઠકાના રાજવીને નિરાંતે નિદ્રા લેવા નોતો દેતો^૧. રાજવીની બહાદુર ફ્રેજ, અને હિંમતબાજ સવારો સુદ્ધાંત આ કારાયલની આલાકી પાસે હવે તોખા પોકારતા હતા.

કારાયલ એક વીર-મદ્દ બારવટિયો હતો, મોતથી

(૧) કારાયલના વડિલો પાસે સિંધનો ફેટલોક લાગ હતા. તેમની પાસેથી તે, સુમરાઓના સરદાર અબન સુમારે ઝૂંટવી લીધો. આથી તેઓ કચ્છના પચ્છમ ટાપુના કુનરિયા ગામે આવી ત્યાં રહ્યા. અને સિંધનું પાટનગર નગરસમૈ (નગરઠકા) સુમરા સત્તાધિશે ભોગવવા લાગ્યા જેથી કારાયલે તેમની સામે બારવટું આઢરેલું.

એ ડરતો નો'તો. નગરઠકાના સુમરા રાજવીએ તેને પકડવાને એક કોશિશ કરી હતી. કારાયલને માટે તે મોતનો પયગામ હતો.

વીંઝાર તેનો એકનો એક યુવાન પુત્ર હતો. તે ચાલાક હતો. બાપનો વારસો એમાં જિતર્યો હતો. કારાયલ પોતાના આ પુત્રને સ્વધ્વંધાની તાલીમ આપતો હતો અને અઢાર વરસની ઉમરમાં તો બાપને પણ એણે પોતાની ચાલાકીથી હેબતાવી દીધો. ૨

(૨) બે ટેકરીઓ એક બીજાની નજીક આવેલી છે છતાં વીસેક ગજનું છેદું છે. એક ટેકરી પર વળનું મોટું ઝાડ આવેલું હતું જ્યારે બીજી ટેકરીપર આંબલીનું ભેરાતું વૃક્ષ ઊભેલું. વળવળાઈના હીંચકા ખાતાં ખાતાં કૂદવું ને આંબલીના વૃક્ષપર પડવું આ તાલીમ વીંઝારને મળતી હતી. એક દિવસે આંબલીના ઝાડપર કારાયલ ચઢ્યો તે પોતાના પુત્રને આજે કૈંક નવું શીખવતો હતો. ઝાડની ટોચપર કાગડીનો માળો હતો. તેમાં કાગડીએ ૭ ઇંડાં જાણ્યાં હતાં. કાગડી ન જાણે તેવી સિપતથી તેણે ડરવે રહી એ ઇંડાં સેરવી લીધાં. અને પછી મલકાતો મલકાતો એ હેઠો જિતર્યો. “બેયું કે ?” તેણે ગર્વથી વીંઝારને કહ્યું. “આવું કામ કરી બતાવે ત્યારે હું તને ખરે શૂરવીર માનું”-“પણ છે શું ?” વીંઝારે કહ્યું “તમેએ શી બહાદુરી કરી છે તે જાણ્યા વીના હું શું કરી શકું ? !” “આ રહ્યું” કહી કારાયલ પોતાની ભેઠમાં હાથ નાખે છે ત્યાં તો અજબબી. ભેઠમાં સાત ઇંડાંની બદલીમાં ઊંટના સાત લીંડાં મળ્યાં “હું આ શું !” બહુ આશ્ચર્ય પામી કારાયલ બોલ્યો. “વીંઝાર ! તું મને માફ કર. મારી અજ્ઞાનતા માટે હું હવે પસ્તાવું છું. મને હવેજ જ્ઞાન આવ્યું છે, કે તું મારા ગુરૂની પદવી ને લાયક છે.” એ પછી વીંઝારે હસતાં હસતાં પોતાની ભેઠમાંથી એ સાત ઇંડાં કારાયલને કાઢી આપ્યાં. આ બે ટેકરીઓ હજી કાયમ છે.

આજે વીંઝાર અને તેનો બાપ નગરઠકાના રાજવીનો ખજાનો લૂંટવાને જતા હતા. તેઓ બિચારાને શી ખબર કે આજે તેમનું ભાવી ઊલટયું છે.

નગરઠકાનો ઘણી પોતાની રૈયતની દરરોજની આ ધાં સાંભળી હવે કંટાળ્યો હતો. તેણે એક ચુકિત રચી હતી.

પોતાના શહેરને ફરતી તેણે એક ખાઈ ખોદાવી હતી. અને તેમાં ડામર પીગળાવી ભરી મૂક્યો હતો. સુમરા રાજવીએ એક ટેક લીધી હતી. “આ ખાઈ કૂદીને જો કારાયલ કંઈ લૂંટી જશે તો તેને આ રાજ સોંપી દેવામાં આવશે.” કેટલાક મુસાફરો મારફતે તે હકીકત કારાયલને પહોંચાડવામાં આવી હતી. આ એક ભયંકર હકીકત હતી. પણ કારાયલ પર તેની અસર નોતી.

આજે વીંઝાર અને તેનો પિતા કારાયલ ઉલ્લાસમાં હતા. પોતાની કીર્તિનો ડંકો ચોમેર ફેલાવવાની તેમને આ તક હતી.

સંઘારોનો જામોતર એક વૃદ્ધ અને અનુભવી પુરુષ હતો. એણે ઘણી ટાઢી ઊની વેઠી હતી. પોતાના જમાઈ અને દોહિત્રને તેણે આ વખતે સિંધ તરફ નહિ જવાને ઘણું સમજાવ્યું પણ મોતને આવાહન કરતો એ વીર હવે પીઠ તે કેમ ખતાવે ?

“કારાયલ !” તેના વૃદ્ધ સસરાએ પોતાના બળવાન જમાઈના મસ્તક પરથી હાથ ફેરવી કહ્યું “અભા ! હીય

ન વચ. માંભા ધુશ્મન ઘણા વેઠા ઐ. ” (ભાઈ, કારાયલ ! તું હમણા સિંધ તરફ નહિ જા. કારણ કે ત્યાં તારા ઘણા દુશ્મનો તારી રાહ જોઈને બેઠા છે.)

“ ન અલો ! ઈની રજેનું કીંચ થીંધલ નાય. દાદો ખયર કંધો. ” (નહિ, ભાઈ ! એ રાખ (નામદ) જેવાઓથી શું થવાનું છે ? ઈશ્વર બધું સારું કરશે.) “ ખયર અલો ! ” તેણે જરા નિરાશા ભર્યા સાદે કહ્યું “ ખમ, માંભા હીકડી અર્જ અય. ” (ભાઈ, જરા થોડા વખત માટે થોભીબા, મારી એક પ્રાર્થના છે.)

“ છા ? ” (શું ?)

“ હીય, ગોઝારી રાત હુઈ રહો. હીય, ડીં તોજે ભુરો કંધા. ” (આ ભયંકર અંધારી રાત્રીઓમાં તું હમણા રોકાઈ જા. આ દિવસો તારું બુરું કરશે.)

“ ન-અલો ! માંકે મહોતજ પરવા કો નાય. માં ઈચ મરધો ત પણ દાદો ભેસ્ત દીંધો. (ના ભાઈ ! મને મોતની ખીલકુલ ધાસ્તી નથી. જો હું એ રીતે મરીશ, તોપણ ઈશ્વર મને સ્વર્ગ આપશે.)—“ આમીન ! ” એક સ્વર વચ્ચે પૂરાયો. તે સુંદરી કપૂરદેનો હતો.

તેની અવસ્થા ૩૦-૩૫ વચ્ચે હતી. તોપણ જંગલની શુદ્ધ હવાથી તેના ગાલોપર તાબું લોહી ફૂટતું હતું. તેણી એક ખૂબસૂરત સ્ત્રી હતી. એક મરદને લગ્નવે તેટલું તેણીમાં બળ હતું. શૌર્ય હતું. વીરતા હતી. તે આ પતિ અને પિતાની વચ્ચે પૂરાઈ. “ આમીન, કારાયલ ! માંકે તેંજ ધાસ્તી કો નય. તું ભે પરવા વંચ અચેં ત મરદ ભની

અચજ.” (અસ્તુ-હે-કારાયલ ! તું મરી જાય તેની મને ધાસ્તી નથી. x તું કંઈપણ બીક વિના જા અને જો ત્યાંથી આવે તો મરદ બનીને આવજે.)

“રામ-રામ !”

“સત્ રામ” કહી બાપ દીકરો બંને જણા ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. પોતાના યુવાન દોહિત્રની હિંમત અને બહાદુરી જોઈ વૃદ્ધ જામોતરની^૧ આંખમાંથી હર્ષના બે અશ્રુ ખરી પડ્યાં !

x

x

x

x

x આંહી “પોતાને સતી થવાની બીક નથી” એવો અરથ થાયછે.

(૧) જામોતર=જ્ઞાતિનો એક આગેવાન પટેલ, ચોધરીઓ. તેનું નામ “સારો” હતું અને તે સંધારોની જ્ઞાતિનો એક માનકારી આગેવાન હતો. આ વખતે (હાલના) પોલડીઆની આસપાસ બીજા છ વાસ હતા. (૧) ટાંકાર, (૨) પોલડિયા, (૩) સુખપર, (૪) સારેસંગારજી વાંઢ, (૫) જતેજી વાંઢ, (૬) પાટણપર, (૭)નું નામ નથી મળતું. આ સાત ગામોમાંથી નં ૧ અને ૨ વાળા ગામો વિસ્તારમાં કેંક મોટાં અને સમૃદ્ધિયુક્ત હતાં, સોલંકી સરદારની આણું હેઠળ ટાંકાર અને પોલડિયા નામક ગામો હતાં. ટાંકારનો અર્થ તપાસીએ તો ટાંકો એટલે જૂથ. ઘાટી આડી (ટાંકો ટાંકે કે ન લગે=એટલે તદ્દન પાંખું સીવણ. અનહદ ધાસ્તી ભરેલું. ટાંકો એટલે ચોમાસામાં ઘણી ફાલતી એક વનસ્પતિ) ટાંકાર એટલે રખાલ. અને હજીપણ પોલડિયાની પશ્ચિમ બાજુ કે જે જમીનને ટાંકાર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે તે જમીન પાણીના અહર્નિશ વહન કરતા સન્ અને દિલને ટાઢક આપે તેવી ઘાટી લીલી આડી અને ઘાસ ચારાથી ખીચોખીચ હોબેલી છે. આવી જમીનને “રખાલ” તરીકે

ત્રણ ત્રણ દિવસના સખત પરિશ્રમ પછી નગરઠકાને ફરતી એક ખાઈ તૈયાર કરવામાં આવી. સેંકડો મનુષ્યોને તે કાર્ય માટે રોકવામાં આવ્યા હતા.

લગલગ વીસેક ગજ ઊંડી અને દશેક ગજ પહોળી એ ખાઈ હતી. તેની અંદર ડામરનો રસ, કાદવ, અને પાણી મિશ્રિત કીચલ ભરવામાં આવ્યું હતું. ખાઈ આ કીચલથી ભરપૂર હતી.

લશ્કર અને સવારોને આજે આરામ કરવાની છૂટ આપવામાં આવી હતી. શહેરમાં દાંડી પીટાવવામાં આવી હતી “આજે જો કોઈના ઘરમાં ચોર આવી ઘસે અને લૂંટ કરે તો કોઈએ તેને પકડવો નહિ.” કિલ્લાના દરવાજા અંદરથી બંધ કરવામાં આવ્યા હતા.

ઓળખવામાં આવે છે અને તે રખાલની અંદર આવેલ પખેરાજને પણ એ રખાલના નામ પરથીજ “ટાંકાર” તરીકે સંબોધવામાં આવતું હતું અને તેની નજીકમાં પોલડિયા જેવું જોરાવર રાજ આવી ગયેલું હોવાથી તથા બીજા ગામડાંઓ કરતાં આ (પોલડિયા) ગામ કૈંક વિશેષ પુરાણું હોતાં આજૂઆજૂના ગામડાંઓ પણ એ પોલડીઆના સંયુક્ત નામથી ઓળખાવા લાગ્યા જેમકે ટાંકાર પોલડિયો=પોલડિયાના ઠાકોરનું નામ હરસુ યાને હરિસિંહજી ઠાકોર હતું અને તેઓ જાતે કાઠિ રાજપૂત હતા. આજૂઆજૂના છ વાસની આ ટાંકાર (રખાલ)માં પાંતી ખરી પણ તેમની મોટી પાંતીનો ધણીતો કાઠિરાજ હરસુજી હતો. અત્યંત પુરાણું મનાતું પોલડિયા હજુ ભૂલું છે પણ આજૂઆજૂના વાસ તદ્દન જમીનદોસ્ત થઇ ગયાં છે. કાળના બળ-વાનપણાને લીધે તેમના બાદ્ય ભાગના દરેક દેખાવો નાશ પામ્યા

શહેરમાં શાંતિ છવાઈ ગઈ હતી. દરેકના હૃદયમાં મહાસાગરનું મંથન થઈ રહ્યું હતું. નગર નરેશ ધૂપા લેખા-સમાં એકલા બહાર નીકળ્યા હતા. વીરના એ ઉપાસક હતા. વીરને જોવા તે આજે બહાર નીકળ્યા હતા.

રાત્રી પડી. અંધારું થયું. ધીમે ધીમે તે ગાઢ બન્યું. મનુષ્યોની આવજા અવાજો ધીમે ધીમે ધીમે થઈ ગયા. એવે વેળે એક કિલ્લાના દરવાજાને અંદરથી સાંકળો ચઢાવવાનો અવાજ સંભળાયો. તે વખતે કિલ્લાના દરવાજાથી થોડે દૂર અને ખાંડને પેલેપાર એક ઝાડના પોલા થળમાંથી એ

છે; તો પણ શોધખોળ કરતાં તે વાતને પુષ્ટિ આપનારા કેટલાક પુરાવા હજી મળી આવે છે.

સારો સંગાર પોતાની કોમમાં એક આગેવાન હતો અને ઉપરાંતમાં મોટી ‘આથ’નો એ માલિક હતો. તેને સંતતિમાં માત્ર આ એક જ પુત્રી હતી. કહેવાય છે, કે ઇંદ્રદેવની એક અપ્સરાને શ્રાપ મળેલો અને તે આ સંધારને ઘેર અવતરેલી. તે ઘણીજ ખૂબસૂરત બાળા હતી અને પાંચ મરદો જેટલું બળ ધરાવતી હતી. તેના પસીનામાંથી કપૂર જેવી વાસ નીકળતી હતી અને તે પરથી તેણીનું નામ એવું (કપૂરદે) નાખવામાં આવેલું હોય તો તે માનવા યોગ્ય છે. કપૂરી એ પાડાની છાગળમાંથી બનાવેલી ચડસી (બોક) કૂવામાંથી એવી પોતાના ચોપાંચોને પાણી પાતી. આ કપૂરીની વાવ હજી કાયમ છે અને તે નદીની તળ ઉપર (હવે તો નદીએ પોતાનો પટ વધાર્યો છે જેથી તે નદીની અંદર તળપર આવેલી છે) છપ્પરની અંદર બેઠાયેલી છે. બીજી સાધારણ વાવ કરતાં તેનો ઘેરાવો મોટો છે પણ બીજા પુસ્તકો અને ખારોટો કહે છે તેટલું સાત પાડાની છાગળની ચડસી તેની અંદર આવી શકે તેટલું તો નહિ.

આકૃતિયો બહાર આવી. ચોમેર ઘોર અંધકાર વ્યાપી ગયો હતો. ત્યાં આ કેમ ઓળખાય !

તેઓ ધીમે પગલે નજીક ચાલી ખાઈ પાસે આવી પહોંચ્યા. ત્યાંથી આ વખતે લાકડાનો મોટો પુલ ઊઠાવી લેવામાં આવ્યો હતો. “ અભો ! ” એક જણે કહ્યું “ નજર ઠેરેતી ? ” (નજર પડે છે. ભાઈ ?) “ ભો, હી, ખાઈ માં હિન-ઘડિય કુધી વેઘો.” (હા હું જોઈ શકું છું. આ ખાઈ તો હું એક ઘડીની અંદર કૂદી જઈશ.)

આ વાતચીત આપણા પરિચિત કારાયલ અને વીંઝાર વચ્ચેની હતી. પહેલો સવાલ પૂછનાર કારાયલ હતો. તે ઘણી વખત મોટા પૂરથી ઊછળી રહેલી નદીઓ ઓળંગ્યો હતો. તોફાની સમુદ્રમાં એણે ઘણી વખત અંપલાવ્યું હતું. પણ આ ખાઈ દેખી તેની હિંમત ન ચાલી. વીર વીંઝાર તે કૂદી જવા તૈયાર થયો. એ જોઈ કારાયલ ઘણું અચંબો પામ્યો. કારાયલે તેની પીઠ થાબડી. પોતાની પાસે રહેલી એક બદ્દઈ ‘દુઆ’^૧ તેણે વીંઝારને આપી. વીંઝાર

(૧) આ ખાખતના અનુસંધાનમાં મને બીજી એક નવીન હકીકત મળેલી છે.

“કાનકટા યોગીઓમાંથી (બલદીઆ જગીરના મંડળમાંથી) ચિત્તડનાથ નામના એક અદ્ભૂત યોગી મહાત્મા આ વખતે પ્રસિદ્ધિમાં હતા. આ ચિત્તડનાથ અઘાપિ અમર હોવાનું માનવામાં આવે છે; તેમનું આસ્થાન (રહેઠાણ) (૧) પોલડિયાના ડુંગરમાં તથા બીજું ચિયાસરની નજીકના ડુંગરમાં તથા ત્રીજું રાયધણજરની નજીક હોવાનું કહેવામાં આવે છે. આ ચિત્તડનાથ (શંકરનો એક

ઊડું, ઊડું, થઇ રહ્યો હતો. “અભા ! તું ઊભો. રાજ માં હિનપલ અચી પુજાધો.” (ભાઇ, તું અહીં ઊભો રે’જે હું

અવતાર મનાય છે.) એક યોગનિષ્ઠ અને સામર્થ્ય વાન મહાત્મા હતા. તેમની બે વ્યક્તિઓપર કૃપાદષ્ટિ ઊતરેલી (૧) રાયધણુ જરવાળા ભાટિયા ગૃહસ્થ અને બીજા તે આપણા આ પરિચિત વીર કારાયલજી.

કારાયલ પોતાના સાતવીસું મિત્રો સાથે પોલડિયાના પાદરે આવ્યો. આંહીકને સારા સંગારની ખૂબસૂરત પુત્રી કપૂરદે’એ એક ખિરદ આલેલું, કે:—“હું જે ચડાઇથી પાણી ખેંચું છું તે ચડાઇ પાણીથી ભરેલી જે કોઇ પુરૂષ કૂવાની બાહેર કહાડી આપે તેની સાથે મારે લગ્ન કરવાં.” (મારા પૂ. ગુરૂ સ્વ. ગૌરીશંકરભાઈ જયશંકર વોરાસાત જણાવે છે, કે “આ બાઈ સાતપાડાની છાગળની એક ચડસી બનાવી તે વતી પાણી કાઢતી. જૂઓ ક. દે. ની જૂ. વા. પૃ. ૧૦ તથા અમારા મિત્ર શ્રી જયરામદાસ જેઠાભાઈ નય ગાંધી પોતાના “કચ્છની રસધારા” નામના એક નાનકડા પુસ્તકના પ્રથમ ભાગમાં જણાવે છે કે:—“ ગામને અવાડે ગિરાશીઆની કુંવારી કન્યા કપૂરી કુવામાંથી સાત પાડાની છાગળની ચડસીવતી પાણી સીંચી પોતાની ભેંસોને પાતી હતી. તે જોઈ કારાયલ આશ્ચર્ય પામ્યો.” પણ હવે ખરી રીતે તો એ ચડસી જે વાવમાંથી ખેંચાતી હતી તે વાવનો ઘેરાવો પોતે એવું સૂચવે છે કે તેમાંથી વધુમાં વધુ ૨-૨૧ પાડાઓની છાગળની બનેલી ચડસી ખેંચી કઢાય. આજે પણ થર પ્રદેશમાં કેટલીક આર્ય રમણીઓ ૧થી૧૧ પાડાની છાગળની બનાવેલી ચડસી કૂવામાંથી ખેંચી પોતાની આથને પાણી પાય છે; અને આ બાબતમાં એટલું તો ખાતરીપૂર્વક માનવામાં આવે છે કે આ કપૂરીની બેક વધુમાં વધુ ૨ પાડાની છાગળની હોવી જોઈએ અને તેવી બે પાડાની છાગળની ભરેલી ચડસી કાઢવી તે પણ એક મહા મુશ્કેલી ભર્યું કાર્ય મનાય છે.)

તુરતમાં પાછો આવી પહોંચીશ.) કારાયલ કૈં બોલે તે અગાઉ તો વીર વીંઝાર ચાલીસેક પગલાં પાછો હઠયો અને ત્યાંથી એક લાંબી દોટ મૂકી એકજ કૂદકે ખાઇની પેલેપાર જઇ ઊભો.

કપૂરી એક ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ સુંદરી હતી. દેવાંગના હતી. તેના હાથની ઉમેદવારી કરવા માટે કૈં એક ભોગી બમરો, શૂરા સરદારો ઊલટી પડયા પણ કોઇ પ્રાપ્ત્યું નહિ. એક પછી એક નર ળંકા; ઉમેદવારો આવતા ગયા અને નિરાશ થતા ગયા. ધીમે ધીમે આ હકીકત છારિ (ભુજ ડિસ્ટ્રીક્ટ)ના ગરાસિયા સમા કારાયલજીના કણોપર પહોંચી. એ વખતે સિંધના ભૂતપૂર્વ મહારાજના આ ન-બીરાસાહેબ પોતાના અમૃત્ય વખતનો સદ્ગુણેય સિંધદેશના સુમરા રાજવીને ત્રાસ આપવાના કાર્યમાં કરી રહ્યા હતા. કેટલાક મુસાફરોના મુખેથી કપૂરીના લાવણ્યની કીર્તિ સાંભળી કારાયલજી ઉન્મત બન્યા અને પોતાના ૧૪૦ મિત્રોના રસાલા સાથે પોલડિયે આવવા નીકળ્યા. રસ્તામાં તેમને કપૂરીના લાવણ્ય અને બાહુબળ વિષે ઘણું જાણવાનું મળ્યું. મધરાતે અરધી દુનિયા સૂઇ ગઇ હતી તે વખતે કારાયલજી પોલડિયાના પાદરે આવી પહોંચ્યા.

કારાયલજી આવ્યા તો ખરા પણ હવે ખૂબ પસ્તાયા. લોક-ડાં એકઠાં કરી તેમણે સળગાવ્યાં અને તેના પ્રકાશમાં તેમણે કૃપાપર પડેલી કપૂરીની પ્રસિદ્ધ ચડાઇ જોઇ યા માલિક ! તેમના મુખમાંથી એક આશ્ચર્યજનક ઉદ્ગાર નીકળી ગયો. “કપૂરી ખરેખર કોઇ અજબવીરાંગના છે” તેમણે ઉદાસીનતાથી કહ્યું “આ વીરાંગના મેળવી આપનારને હું માંડું સર્વસ્વ આપવાને તૈયાર છું”-“એક

પોતાના પુત્રની આવી હિંમત જોઈ કારાયલ પોતાની જાત માટે શરમાયો. તે પોતાની જાતને ધિક્કારવા લાગ્યો.

ઉપાય છે.’ પાસે ઉભેલા એક મિત્રે કહ્યું. સુકા ફૂંઠ જવા રણુની વચ્ચે ઉભેલા કારાયલજીને એક મીઠા પાણીની “વિયળી” દેખાઈ. તેઓ કૈંક હર્ષમાં આવી બોલ્યા “શું ?”—“અહીંથી થોડેક દૂર એક યોગી રહે છે. તેની પ્રસન્નતા મેળવ્યા વિના કપૂરી મળવી મુશ્કેલ છે.” આ જવાબ સાંભળી મિત્ર મંડળ સ્તબ્ધ બની ગયું. કારાયલજીએ ક્ષિતિજમાં ટમક ટમક કરતા તારાઓ તરફ જોયું. પ્રભાતને હજી ત્રણેક કલાકનો વખત હતો. કારાયલજી કંઈપણ નહિ બોલતાં ત્યાંથી એકલા વિદાય થઈ ગયા. મિત્રોએ તેમની ખૂબ શોધ કરી પણ પત્તો ન મળ્યો.

કારાયલજી મહા મુસીબતે ચિત્તડનાથ મહાત્માની ભયંકર ટેકરી પર પહોંચ્યા. દિવસ રાસ ખાન ચડ્યો હતો તે વખતે કારાયલ આવી પહોંચ્યો. અબધૂત મહાત્મા સમાધિસ્થ હતા. કહેવાય છે, કે બરાબર છ માસે મહાત્માની સમાધિ ઊતરી. તેમણે આખો ઉઘાડી ચોમેર જોયું. કારાયલ આ વખતે તેમના પગ તળાંસતો બેઠો હતો. યોગીરાજ ખુશ ખુશ થઈ ગયા અને કારાયલની પીઠ થાબડી વાતસલ્યથી કહ્યું “બેટા તુમેરી ઇચ્છા પૂર્ણ હોગી” આ પછી કારાયલ ત્યાં આઠેક દિવસ સુધી રહ્યો. યોગીરાજની ખૂબ સેવા બજાવી. તેણે તેમને ચાર ખુશી કર્યા અને તેના બદલામાં યોગીરાજ તરફથી કારાયલને ત્રાંખાનો એક સિંહ પંજે ભેટ આપવામાં આવ્યો. યોગી રાજના કહેવા મુજબ ભયંકર—ખાઈ. નદી, કે નાળાંઓ વગર અડચણે તરી જવાની એ “સિંહ—પંજ”માં ખૂબી હતી. કારાયલ એ અમૂલ્ય ભેટ લઈ ગુરૂની રજા મેળવી પોલડિયે આવી પહોંચ્યો—આ બાજુ કારાયલના ગુમ થવા પછી બીજે દિવસે કારાયલના ૧૪૦ મિત્રો કપૂરીના બાપ સારાજી સંગાર પાસે ગયા અને કહ્યું કે ”

રાત્રી ઘોર અંધારી હતી; પણ કારાયલના નેત્રો તેનેયે લે-
દીને પેલેપાર જઈ શકતા હતા.

x

x

x

x

છારિના જમીનદાર કારાયલજી કપૂરીબાની ચડસી કાઢવાને અમારી સાથે આહીં આવ્યા હતા પણ પછી ક્યાંક ચાલ્યા ગયા છે. અમે આ રસ્તાએના અણુવાકેફગાર હોવાથી તમે તપાસ કરાવી આપો ” સારે એક અમીર સ્વભાવનો ગૃહસ્થ હતો. તેણે આ ૧૪૦ પેરોણા-એને આગ્રહ કરીને રોક્યા અને આણુબાણુના ગામડાંઓમાં કારાયલજીની તપાસ રાખવાના સમાચારો મોકલી આપ્યા; ઉપર જણાવેલી મુદત વીતતાં કારાયલજી આવી પહોંચ્યા. અને સારા જમોતર પાસે પોતાની ઉમેદવારી જાહેર કરી.

સાતવાસ વાળાઓને જાણ કરવાને ઢાલ ધ્રસૂક્યો. જોત જોતામાં સેંકડો સ્ત્રી પુરૂષોનું જૂથ ત્યાં ઊભરાયું. આવા તો કેટલાએ ઉમેદવારે આવી ગયેલા અને ચાલ્યા ગયેલા; જેથી આ કારાયલના આવવાથી તેમને કંઈ ખાસ આનંદ નોતો થયો. પિતાની આજ્ઞાથી સેંકડો મનુષ્યોની મેદની સમક્ષ કપૂરીએ બે હાથેથી પાણીથી ભરેલી બેક કૂવામાંથી કાઢી હવે કારાયલજીનો વારો આવ્યો.

કેસરીની છટાથી કારાયલ સેંકડો મનુષ્યોની ગરદી ચીરી આગળ આવ્યો. તેને પ્રભાવશાળી ચહેરો જેઠ દરેક અજાયબ થયા. કોઈ પણ જાતનો ક્ષોભ ધારણ કર્યા વિના ગંભીર પગલે કારાયલ આગળ વધ્યો. વાવના પગથિયાં ચઢ્યો ચડસીને ધીમે ધીમે વાવની અંદર સેરવવા માંડી દરેકે દરેક પળે જનતાના હૃદયમાં ઉલ્કાપાત, ખળભળાટ વધતો જતો હતો. કૂવાની અંદર એક એક વેંતના હિ-સામે રાંઢવું ઊતરતું જતું હતું તેમ તેમ કપૂરીનું હૃદય ખળભળી ઊઠતું હતું. ચડસી વાવની અંદર પૂગી, ખડી. સારા અને તેના સંગાથિયોએ તે તપાસી. આ વખતે ચડસી પાણીમાં ડૂબેલી હતી.

પેલેપાર પહોંચ્યા પછી થોડીક મિનિટ સુધી વીંઝાર થોભ્યો. પછી ઉત્તર દિશા તરફ દુર્ગની ભીંતની બાજુમાંથી

સારો અને તેના સંગાથીઓ દૂર જઈ ગયા. અને પંચ તરફથી કારાયલને ચડસી બાહેર ખેંચવાની આજ્ઞા આપવામાં આવી. વિદ્યુળ બનેલી જનતાએ જોયું તો તે એક મોટી અજબબી હતી. કૃવાપર ઊભેલા કારાયલે કમાલ કરી હતી. પંચની રજા મળતાં આ પ્રચંડ મેદની જોય તેમ કારાયલે આ રાક્ષસી બોક એકજ હાથના એક-ઝપાટે કૃવામાંથી બાહેર ખેંચી કાઢી. જનતા વાહવાહ પોકારવા લાગી અને વખત નહિ જોતાં સારો પોતાના આ વીર જમાઇને હૃદયના ખરા ઉમળકાથી ભેટ્યો. જનતા વાજતે ગાજતે કારાયલને પોલડિયામાં તેડી લાવી અને થોડાક દિવસની અંદર કપૂરી સાથે કારાયલનાં લગ્ન કરવામાં આવ્યાં. અને કારાયલના સાતવીસું સાથીદારોને પણ આ સાત વાસમાંથી સુંદર કન્યાઓ પરણાવવામાં આવી; કારાયલ આંહી કેટલાક વરસો સુધી રહ્યો અને તેની મહાશક્તિમાન સતી સ્ત્રી કપૂરીએ “વીંઝાર” નામના એક વીર પુત્રને જન્મ આપ્યો.

કારાયલની ગેરહાજરીને લાલ લાલ છારિ ગામ, ત્યાંના મૂળ ગરાસીઆઓએ દબાવી પાડ્યું અને કપૂરીના આગ્રહથી તે છારિ તરફ હવે જવાને પણ ધ્રુષ્ટો નોતો.—

ટાંકાર (રખાલ) નો ઘેરાવો મોટો હતો (હજી પણ છે) અને અવાર નવાર દુષ્કાળ પડતાં આજીબાજીના જમીનદારો પોતાનું પશુ ધન એ ટાંકારમાં છૂપી રીતે ચારી જતા. આ પોકાર પોલડિયાના કાઠિ સરદાર હરસુરાજના કર્ણ પર પહોંચ્યો અને તેણે એ ટાંકારનું જતન કરવાને કારાયલ જેવા મહાબળી પુરૂષની નિમણૂક કરી. રખાલ, ગામથી એકાદ ગાઉ જેટલે દૂર આવેલી હોવાથી, કારાયલને ત્યાં જતાં આવતાં બહુ તકલીફ ભોગવવી પડતી; આથી

દશેક પગલાં આગળ ચાલી અટક્યો. જમીનપર નીચો વળી કેં અવાજ આવે છે, કે નહિ તે શાંતિથી તપાસવા લાગ્યો. પણ મધરાત્રીએ આંહીં તે ઘોંઘાટ હોય ? નગરના મુખ્ય વજીરનું આંહીં રે'ઠાણુ હતું. તે એક ગરનાળામાં પેઠો બે હાથ જમીનપર માંડી શ્વાન બની ગયો.

અને બીજી ક્ષણે તો વજીરના ઘરના આંગણાંના એક ખૂણામાં આવી ઊભો. તેણે આંબુઆંબુ તીક્ષણ દૃષ્ટિપાત કર્યો. પણ કોઈ જાગતું નો'તું. તે આગળ ચાલ્યો. સિંહના મુખમાં પેસતાં પણ એ નો'તો ગભરાતો. તે એક ઓરડાની નજીક આવ્યો. તેમાં એક દીપક ધીમે ધીમે બળી રહ્યો હતો.

વજીરની માનીતી જંગમનું એ શયનગૃહ હતું. કેટલાક દિવસોની ચિંતાના થાકથી તેને નિદ્રાએ આ વખતે ખૂબ

હરસુરાજે તેને રહેવા માટેની એક મજબૂત જગ્યા રખાલની અંદરજ એક ટેકરીપર બંધાવી આપેલી જે પર ચડતાંજ રખાલના મોટા ભાગપર દૃષ્ટિ પડી શકે અને બદમાસો કયા ભાગમાં છે તે જાણી શકાય.—હવે પે'લા ભાટીઆની વાત આવે છે. તે બહુજ ગરીબ સ્થિતિનો હતો. ગુરૂએ તેના પર પ્રસન્ન થઈ તેને એક અક્ષય પાત્ર આપેલું. આ અક્ષય પાત્રના લીધે ભાટીઆની કોઠીમાંનું ધાન અખૂટ બન્યું અને “લોભે લક્ષાણુ જાય” એ ઉક્તિ અનુસાર મજ-દૂર ભાટીઆ ભાધને લોભે ઘેર્યો; એને બરાબર પંજમાં લીધો અને લોભરૂપી મોહિનીમાં પ્રસાદ તેણે ગુરૂની આજ્ઞાનો ભંગ કર્યો અને ધાન “હુલ્લેસ” વેચવા લાગ્યો. આથી ગુરૂજીએ ગુસ્સે થઈ તે અક્ષય પાત્ર ઝૂંટવી લઈ તેનું નાક કાપી લીધું; અને રાયધણુજરમાં એના વંશના ભાટીઆઓ હજી પણ “સોયડા” (નાક કપાયલા) ની અવટકથી ઓળખાતા હોવાનું સાંભળવામાં આવ્યું છે.

ઘેર્યો હતો. તેના ખાટલા હેઠળ રૂપાના પતરાંથી જડેલી લાકડાની એક નાની પેટી પડી હતી. વીંઝારની તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિથી એ અછાનું નોંતું.

તે ધીમે ધીમે આગળ આવ્યો. સુંદરી નિર્ભયપણે સૂતી હતી. તે નીચો વળ્યો અને અવાજ ન થાય તે રીતે પેટી ઉપાડી લીધી.—આજે તેના હર્ષનો પાર નોંતો. તેમાં નક્કર સોનાની બનાવટ સિવાયનો બીજો કોઈ દાગીનોજ ન હતો. વજનદાર પેટી હાથમાં આવતાં તે ખુશી થયો. દીવાની નજીક ગયો. અને પેટી ઉઘાડી જોયું તો તેમાં હજારોનો માલ ભર્યો હતો. અગ્નિ મિસાલ સોનું ચળકાટ મારી રહ્યું હતું. તે આ દાગીના જોવામાં રોકાયો હતો તે દરમિયાન એક વિચિત્ર બનાવ બન્યો અને એથી તેનો હર્ષ ઉડી ગયો. નિદ્રાવશ થયેલી સુંદરીના પગ પાસે એક નાની જાળી આવેલી હતી. પવનનો ઝપાટો આવતાં તેનું વસ્ત્ર જરા ઉડ્યું. સુંદરી નિર્દોષ હતી. તેને એ બાબતનું ભાન ન હતું. પણ તે બનાવ એ બારવટિયાથી છાનો ન રહ્યો. પવનનો સુસવાટ તેના કર્ણપર અથડાતાં તે ચમક્યો. તેણે ખાટલા તરફ દૃષ્ટિપાત કર્યો ત્યાં તો તેની આંખોએ આ વિચિત્ર બનાવ જોયો. વસ્ત્ર હલ્લુ એમજ આધું પડ્યું હતું.

તે ઉદાસ દિલે ખાટલાની નજીક આવી પેટીને તેની મૂળ જગાપર પાછી રાખી તે વળ્યો. નિદ્રાવશ થયેલી ઓરતને હૃદયમાં બે’ન તરીકેનું સ્થાન આપી તે બાહર આવ્યો. તેવામાં તેના કર્ણપર અથડાયું “અભો!” વીંઝારે

તે સાંભળ્યું પણ પાછો ન વળ્યો. ચપળ બારવટિયો ત્યાંથી અદૃશ્ય થઈ ગયો.

કચ્છ જેટલે લાંબેથી જીવનું કેટલું બધું જોખમ ખેડી આવે, તે આ શહેરમાં આવ્યો હતો. તે ખાલી હાથે પાછો કેમ જાય? “અચેં ત મરદ લની અચજ.” આ શબ્દો તેના કાનમાં ગૂંજારવ કરી રહ્યા હતા. તેની એક ટેક હતી.

“એક રાત્રીએ એકજ ઘરમાં ખાતર પાડવું. મળે યા નહિ તે કિસ્મતની વાત છે.” એવું એ માનતો હતો. પણ આજના બનાવથી તે હઠે ભરાયો હતો. મોઢા આગળ આવેલો કે-ળીઓ એણે જતો કર્યો હતો. તેણે પોતાની એક પ્રતિજ્ઞા બરાબર પાળી હતી જ્યારે બીજીને તોડતો હતો.

તે આગળ ચાલ્યો અને કેટલીક ગલીકૂચીઓ વટાવી એક ભવ્ય મકાન પાસે આવી અટક્યો.

નગરઠકાના લાગ્યશાળી નરેશ શ્રીસુમરા રાજવીનું તે રહેઠાણ હતું. મોટા દરવાજા પાસે નોકરો જાગતા હતા; અને તેમની વાતચીતનો ધીમે અવાજ એ આંહી કને સાંભળતો હતો. તે જરાક આગળ ચાલ્યો. આંહી એક નાની સરખી જાળી પડતી હતી. ઓરડાની અંદર અંધારું હતું. વિલંબ નહિ લગાડતાં તે જાળીની અંદર એક પગ મૂકી એક હાથથી ઓરડાની છતને ઝાલી ઉપર ચઢી ગયો. ધીમે પગલે ચાલી તે એ વિશાળ આંગણમાં ઊતર્યો. પાંચેક મિનિટ શાંતિથી ઊભો રહ્યો. પછી નૈર્ઋત્ય ખૂણા તરફ આગળ વધ્યો. કેટલાક ઓરડાઓ પસાર કરી તે એક છેલ્લા ઓરડાના દરવાજા પાસે આવી ઊભો.

નગર નરેશનું એ શયનગૃહ હતું. નરેશ એક મોટી ખાટપર રેશમની તળાઈમાં ઘોરતા હતા. તેની બાજુમાં ચોમેર ફરતા ચાર અંગરક્ષકો (હથિયારોથી સજ્જ થયેલા) ખાટલાઓપર બેઠા હતા. વીંઝારે તેઓને જોયા. એક ક્ષણને માટે એ હેબતાઈ ગયો. પણ વળી પોતાની વીરાંગના માતાનું વાક્ય યાદ આવ્યું. તે હિંમતથી આગળ વધ્યો. અને નીચો વળી અવાજ ન થાય તે રીતે ધીમે ધીમે સરીને ખાટલાઓ હેઠળથી પસાર થઈને શાહના ખાટલા હેઠળ આવી પહોંચ્યો. હવે બાજુ ખરેખર અને આણીની હતી. જો જરાપણ અવાજ થાય તો વીર વીંઝારનું મોત આવે તેમ હતું. પણ તેથી એ ગભરાયો નહિ.

શાહના ખાટલા હેઠળ કેટલાંક કિંમતી કાગળિયાં અને દાગીનાઓથી ભરેલી એક સંદૂક (નાની પેટી) પડી હતી. આ વખતે વીંઝારે ખરેખર કમાલ કરી. ધીમે ધીમે પેટીને હટાવતો, હટાવતો તે બધા ખાટલાઓ હેઠળથી પસાર થઈ-દરવાજા બહાર આવી પહોંચ્યો અને પછી વખત નહિ ખોતાં પોતાને રસ્તે પડ્યો.

ફરી પે’લી ગદલીફૂંચીઓ પસાર કરી તે વજીરના આંગણમાં આવ્યો. પેટી ખોલી તેમાંથી એક દાગીનો ક-હાડી પે’લી સુંદરીના શયનગૃહના દરવાજા પાસે રાખી આલી નીકળ્યો. પેટીમાં વજન ઠીક હતું.

વીંઝાર બાહર આવ્યો. તેણે છૂટકારાનો દમ ખેંચ્યો. પ્રભાતને હજી એકાદ કલાકનો વખત હતો. ઠંડા પવનની લહેરોથી એ આનંદ પામ્યો. એકાદ મિનિટ પછી તેના

કાન સતેજ થયા—ખાજૂના મકાનમાં સંગીતની મહેફિલ જામી હતી. અને વખતને પીછાણી સિંધી ગાયકણોએ કારાઈડાના બેતો શરૂ કર્યા હતા. કોઈ ભયંકર અરણ્યમાં ભૂલા પડેલા એકલવાયા મુસાફરના કર્ણ પર ખાજૂમાં ચરતી આથોનો ટોકરો સંભળાતાં તેને જેવો અસીમ-આનંદ થાય તેવા આનંદનો રંગ, આ વીંઝારના હૃદયમાં ઉભરાવા લાગ્યો. ખુશનુમા પ્રભાતમાં સિંધની આ હુરિઓનાં કોમળ ગળાં ચોર દીપી નીકળ્યાં હતાં. મહેફિલ, સામેના એક વિશાળ મકાનના એક ઇલાયદા ચોરડામાં ભરવામાં આવી હતી અને પોતાપર ઝૂમતા ભયંકર ભયને વીસારી મૂકી એક ઘડી માટે એ લહેજત ચાખવા વીંઝાર ઉત્સુક બન્યો. તે ત્યાં રસ્તાપરના એક ચોટલા ઉપર બેસી ગયો.

આ ખાજુ કારાયલ બહુ ઉદાસ હતો. વીંઝારની વીરતા માટે તેને પૂર્ણ ખાતરી હતી; તોપણ વીંઝાર તેનો એકનો એક લાડકવાયો પુત્ર હતો. વીંઝારનો આગ્રહ જોઈ તેણે તેને આજે શહેરમાં જવાની રજા આપી હતી પણ ન્યારથી વીંઝાર એનાથી છૂટો થયો હતો ત્યારથી તેનું હૃદય કૈંક પ્રકારની આશંકાઓથી ઘેરાવા માંડ્યું હતું. તે હજુ સુધી ખાઈની પેલેપાર ઊભો હતો. જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ કારાયલનું હૃદય વધુ મંઝાતું ગયું છેવટે પ્રભાત થઈ. પ્રભાતની રશ્મિ, ક્ષિતિ પર ફૂટવા માંડી. હવે કારાયલ બહુજ મૂંઝાયો અને લાવિની પ્રેરણાથી આખરે તે પોતાના વહાલા પુત્રની “વાઘોડ” કરવાને કૂદ્યો; પણ આજે લાવિ તેનાથી વિરુદ્ધ હતું. તેમજ પૂજ્ય મહાત્મા શ્રી

ચિત્તડનાથનો આપેલો “સિંહ-પંજો” પણ તેની પાસે નહતો. પુત્ર પ્રેમે તેને ભૂલાવ્યો. ખાઈ કૂદતાં તે ચૂક્યો અને પોતાના લાવિને તાબે થવા ખાઈની અંદર મસ્તક સુધી ખૂંચી ગયો. તેના આખા શરીરની આસપાસ મજબૂત અને અત્યંત સ્નિગ્ધ કીચલ ચોટી ગયું અને માત્ર મસ્તકનો ભાગ બાહર રહ્યો. તે મહા મુઝીબતે શ્વાશ લઈ રહ્યો હતો; અને બરાબર તેજ વળતે તેનો વહાલો પુત્ર વીંઝાર ખાઈ પાસે આવી પહોંચ્યો “અભો! આઉં પુગો અંચાં.” (ભાઈ, હું આવી પહોંચ્યો છું)

“અભો, કે હાંણે છા કંને? માંહાણે તોને કમ જો કેા ન રયો. ભા, હાંણે ઝટ ઝટ વંજ. પલાણુકર. ભાંખ કુટી અય. હીન ઘડિ દુશ્મન અચી પુજંધા. માંજો શીર વઢે વંજ.” (ભાઈ, મને હવે તું શું કરીશ? હું હવે તારા ઉપયોગનો રહ્યો નથી. જો આ પ્રભાતની શરૂઆત થઈ છે. માટે તું જલદી ચાલ્યો જા. નહિતર શહેરના લોકો તને ઘેરી લેશે. માફ મસ્તક તું તારી સાથે લઈ જા.)

“અભા!” કારાયલે રડતાં રડતાં કહ્યું “આઉં અમાં કે છો ચાં.” (હું, મારી માને શો જવાબ આપું?)

“ભા-વીંઝાર, હી ડીં રનવાંધેં રનેજા ન હુએં, આઉં મરદ ઐયાં. તું મરદ જે પેશાબજો પુટ ઐયેં. હી ડીં પણ મરદેં સેં અચેંતા. ન કીં પાવેયેં જા હી ડીં હુએં.!! અભા વીંઝાર તું મરદ લન. હીન વળત માંઝી લજ રખણી તવાં જે હત્થ અય. માંજો શીર વઢે વેંને ત પોય મગધુર નય કે કો’ ઈં ઐ શકે કે-હી વીંઝાર જો પે-કારાયલ અય.”

(ભાઈ વીંઝાર! આ વખત ચોરતોની માફક રડવાનો નથી. હું એક વીર-મર્દ છું. તું તેનો પુત્ર છે. આવી રીતે મરવાના દિવસો શૂરવીર પુરૂષો માટે આવે છે. નહિ, કે નામ-દોષી આવા કામો બને. ભાઈ વીંઝાર! તું તારા હૃદયમાં હિંમત રાખ આ વખતે મારી આબરૂ સાચવવી એ તારા હાથમાં છે. જો તું માફ મસ્તક કાપી જઈશ, તો પછી કોઈપણ એવું નહિ કહી શકે, કે આ ચોર તરીકે આવનાર પુરૂષ વીર-વીંઝારનો બાપ કારાયલ છે.)

“અભા !”

“હાંણે અભો જો વખત નાંચ. ભા વીંઝાર તું ડાવ થી. માં જે નાંકે બટો મ ડે.” (ભાઈ, હવે વાતો કરવા જેટલો વખત નથી. તું ડાહ્યો થા. અને મારા નામને કલંકિત નહિ કર.

અને આ દિલ લેદી બનાવ અમો પણ વધુ વખત સુધી ચીતરવાને માગતા નથી. કારાયલના ઉત્સાહવર્ધક શબ્દોથી વીંઝારને જીસ્સો ચઢ્યો અને પોતાના પૂજ્ય ગુરૂનું સ્મરણ કરી લાવેલ પેટી પોતાની પીઠપર બાંધી પછી પોતાની લેઠે બાંધેલો તેજસ્વી છરો બાહરે કાઢી હૃદયને દઢ કરી તે ફૂંદ્યો. (ત્રાંસ ઢળતો ફૂંદ્યો) અને તે તેજસ્વી છરાથી પોતાના પિતાનું મસ્તક કાપી બાઈની પેલેપાર જઈ પહોંચ્યો. આ બધું વીજળીના એક ઝબકારાની માફક બની ગયું. વીંઝાર પોતે પણ “શું થયું ?” તે બરોબર સમજી શક્યો નહિ. બાઈ ફૂદી જવા બાદ વખત નહિ ખોતાં વીંઝાર પોતાના વહાલા પિતાના મસ્તકને લઈ ત્વરિત ગતીથી

વિદાય થયો. મહાસતી-કર્પૂરદેવેની રાહ જોતી બેઠી હતી અને પતિનું મસ્તક આવતાં તે ટાંકાર મધે સતી થઈ. x

x કપૂરી સતી થઈ એ વાત ચોકસ છે; પરંતુ શ્રી જયરામદાસ જેઠાલાઈ નેગાંધી પોતાના “કચ્છની રસધારા” નામક પુસ્તકમાં “તેની સાક્ષી સમી પોલડિયાની પાધરે એક શિલા ભભી ભભી કાળ સાથે ક્રિયા કરી રહી છે.” એવું જે જણાવે છે તે ખરાબર નથી. પોલડિયાની આસપાસના પહ્લરોમાં કારાયલનો પાળિયો ક્યાંએ જોવામાં આવતો નથી અને વધુમાં તર-પોલડિયામાં રહેતી જનતામાંથીએ કોઈ એકાદ વ્યક્તિ પણ એવી બાહેર નથી આવતી કે જે “આ કારાયલી ‘શિર’ છે.” એવું જોટે મને પણ કહેવાને તૈયાર હોય. અનુમાન પ્રમાણે કારાયલ વીર વિક્રમની ૧૦ મી શતાબ્દિમાં થઈ ગયો હોવો જોઈએ. પોલડિયાની રખાલમાં કારાયલને હરસુકાઈએ જે મેડી બંધાવી આપેલી હતી તે “સ્મરણના” રૂપમાં હજુ કાયમ છે; સત્તાવાર મનાતું ધી બોમ્બે ગેઝેટર વો. ૫. મું આ કારાયલ માટે જણાવે છે, કે:

“Vinjan (વીંજાણ: Vinjhan) a ruinous dusty town of 400 houses (1877) in a barren treeless country, about fifteen miles from Bet with a population of 1413 souls, is believed to be a place of considerable antiquity. In the time of Gadhesing, about two miles to the west of the present site, was the town Kanchiba Pattan. Its only traces are the ruins of a small shrine of Kalika Mata, a shallow pool, and the remains of a fortress. (The name Vinjan is said to come from the goddess Vindhya Vasini, who was brought

“ દેશરા—પરમેશ્વરા. ”

આજે સુથરીના ઠાકોર ગોડલનો ઉતારો લોકોથી ઠઠ ભર્યો હતો. સવારનો વખત હતો. એ નોકરો સેકેલાં ખૂન ઘૂંટી રહ્યા હતા. એક બહેને યુવાન લાલ કમુખો રગદોળી રહ્યો હતો. આજે ઠાકોર લે'રમાં હતા.

“ બાવા ! ” એક જણે કહ્યું “ કોનસીલ, તાં હાણે બુલમ કરેતી. ”—(ઠાકોર ! કાઉન્સીલ, તો હવે બુલમ કરે છે.) આ સ્વર ઠાકોરના ગઢવી ખારોટનો હતો. ઠાકોરને તેની તરફ માન સારું હતું. ગઢવીપર શારદા પ્રસન્ન હતા. તેની જીભપર સાક્ષાત સરસ્વસ્તી બેસતા. ઠાકોરનો તે જમણા હાથ જેવો હતો. ગઢવીનો કોપ શાંત પાડવા ગોડલનું માથું ઝૂકી રહેતું. ખારોટના આ શબ્દો રામબાણુ હતા.

from the Vindhya range by Markand Rishi. Before this goddess the four Atits, coming from girnar to free the people from the oppression of the Kanphatas, performed penance, and received orders to take possession of Ajepal Koteshtar, “Bom. Gov. Sel. C. L. II. (new Series 46) About the time when Karai Samma came from Sind, and built a palace in Poladiya twelve miles east of Kanchiba, Vinjan passed from Gadhesing into the hands of Kanak Dev Chavda...”

(P. 253.)

સંવત ૧૮૯૨ ના આશાઠ સુદ ૨ નો એ દિવસ હતો. મહારાઓ શ્રી દેશળજી (ખીજા)ની આણ કચ્છ ધરાપર વરતી રહી હતી. ગાદીપર આવતાં આજે ખીજું વરસ ચાલતું હતું. આ દેશ પ્રેમી નૃપતિએ કચ્છ માટે ઘણું કર્યું હતું. ઘણા સુધારાઓ અમલમાં આણ્યા હતા. પણ આજના એક સુધારાએ લોકોને અમકાવી મૂક્યા હતા.

વાગડમાં મિંચાણાઓ રૈયતને બહુજ રંજાડતા હતા. સુમાર તે ટોળીનો જમાદાર હતો. રાવની આણને એ ગણકારતો નોતો. દરબારી તથા એજન્સી પોલીસ તેની પાછળ પડી હતી; પણ વાગડની વસમિ વાટુંમાં તેમનો કંઈપણ થાક નોતો લાગતો. પંદરેક દિવસપર દુધઈના એક શ્રીમંતની જાનના પચીસેક ગાડાંઓને આ બદમાસોએ લૂંટ્યા હતા. મિંચાણાને કોઈ પૂછી શકતું નોતું.—કચ્છ નૃપતિ દેશરાનું શરીર આજે કંઈક અસ્વસ્થ હતું. આ જંજાળી યુવાન રાજાનું મગજપણ કેંક કારણસર કોપાવેશમાં હતું.

સવારના છ-એકનો સુમાર હતો. ડેલીપરના પહેરે-ગીરે પણ બરાબર સાવધ નોતા. તેવામાં એક વૃદ્ધ લંગડાતો લંગડાતો તેમની પાસેથી પસાર થયો. સિપાઈઓએ તેને નોકર ધારી લીધો.

આ વૃદ્ધ દેખાવનો પુરૂષ કોઈ અજાણ પ્રકારનો મનુષ્ય હતો. રાજદરબારના રસ્તાઓનો અનુભવી હોય તે રીતે એ આગળ ચાલ્યો. દેશપતિની મેડીના પગથિયાં દૃઢ મને ચડવા લાગ્યો. તે ઉપર આવી પહોંચ્યો, દેશપતિનો માનીતો અંગરક્ષક આ વખતે ઝોકા ખાતો હતો. કોંકના પગલાં

સાંભળી તે ચમક્યો. દેશપતિ દુઃખતા માથાને તકિયા હેઠળ દબાવી પોઢી રહ્યા હતા.

અંગરક્ષક કોધી નેત્રે બાહિર આવ્યો. પણ આજનો બનાવ વિચિત્ર હતો. એક દાસીના બદલામાં તેણે કો'ક વૃદ્ધને આવતો જોયો. રક્ષક કે' કલ્પનાજ ન કરી શક્યો. “કાકા, હરેં, હરેં, ચલજ. બાવો પોઢ્યા અઈ.” (ધીમે ધીમે ચઢજો. મહારાજ સૂતા છે.) તે રક્ષકે ધાર્યું, કે એ ખેડૂત હશે. અને ખેડૂતને કોઈ પણ વખતે બાવા (બાપુ) પાસે આવવાની છૂટ હતી.

રક્ષકના આશ્વાસન ભરેલા શબ્દો સાંભળી તે વૃદ્ધનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તે દુઃખમાં ડૂબેલો હતો. ખેડૂત રડી પડ્યો. તેનો અવાજ દરબાર ગઢમાં ફરી વળ્યો.

સૌ અન્યથા થયાં. એક ક્ષણની અંદરતો સેંકડો મનુષ્યો, એકઠા થઈ ગયા. કચ્છ પતિની નિદ્રા ઊડી ગઈ. તેઓ પણ બાહિર દોડી આવ્યા. —“કુરો આય?” (શું છે?) ચિંતાતુર વદને તેમણે પૂછ્યું.

“બાવા!” ડુસ્કાં ભરતાં તે વૃદ્ધે કહ્યું “મુંજો સત્યાનાશ વરીવ્યો.” (માફ સત્યાનાશ વળી ગયું છે.)

“કુરો થ્યો? (શું બન્યું છે?)

“સુમાર મુંજે પુતરજી ગંજ લૂટેવ્યો. અને મુંજો જોઆન જોદ્દો ભાતરીજો-ધીધાંજોમે' હણાઈ વ્યો. આઈ' દુધઈજો ઐયા. પે' થૈ વાર ન કર્યો ત પે' થીઓ કુલાય?” (સુમાર બારવટિયે મારા પુત્રની જાન લૂટી છે. અને મારો યુવાન ભત્રીજો તે ધિંગાણામાં સ્વર્ગવાસ પામ્યો છે. હું દુધ-

ઈનો રહીશ છું. આપ પિતા થઈને જો અમારું રક્ષણ ન કરી શકો, તો પછી પિતા (માલિક) કહેવડાવોછો શા માટે ?)

સુમારતું નામ સાંભળી મહારાઓ શ્રી ચમક્યા. વૃદ્ધનો એકે એક શબ્દ આ સિંહના હૃદયમાં વિષ રેડી રહ્યો હતો. “ સુમાર ! ” ક્રોધી નેત્રે મહારાવશ્રીએ ચલાવ્યું “ તોજા હીં ઉઠીવ્યા એ. આઉં સમજ્યો હોસ, કે તું હીકડો વીર એયેં, મરધ અયે. પણ ન ! હાંણે મુંકે ખ્યાલ આયો, કે તું હીકડો ખાયલો નામરધ અયે. હાંમીલે વરરાજા જયું તો આશાઉં જોરે વધે. રામજી ! ” તેઓ પોતાના હજૂરી તરફ ફર્યા. દીવાનકે ચા, કે વાગડના મિંચાણા દેશપાર થ્યા ખપેં ! ” (સુમાર તારું આયુષ્ય હવે પૂરું થવા આવ્યું હોય એવું જણાય છે. આટલા વખત સુધી હું એવું સમજતો હતો, કે તું એક વીર-મર્દ છે. પણ નહિ ! મને હવે જણાય છે, કે તું એક કાયર અને ખાયલો પુરૂષ છે. ઉમંગી વરરાજાની આશાઓ તેં ભાંગી નાંખી છે. તેં તેના કાકાના પુત્રનું ખૂન કરી તેના હૃદયને દગ્ધ કરી મૂક્યું છે. રામજી ! દીવાનજીને કહે, કે વાગડના મિંચાણાઓ મારા દેશમાંથી હટપાર થવા જોઈએ.)

આ આજ્ઞા ભયંકર હતી. ઊભેલા લોકો એથી થરથરી ગયા. રાવતું આ બાણ-રાવની આ જખાન, આ કચ્છનો પ્રલય કરવાને શક્તિમંત હતી તો પછી મિંચાણાઓનું શું ગળું ! ?

બુદ્ધા બુદ્ધા ગામો તરફ સવાર દોડી જતા દેખાયા. વાગડ તરફ તોપોના સરંજામ સાથે લશ્કર જતું દેખાયું.

સુથરીના ઠાકોર ગોડજી કો'ક અજબ વ્યક્તિ હતી. આ દેશ પ્રેમી નૃપતિનો એ જમણો હાથ હતા. મહારાવશ્રી તેમને પૂછ્યા વિના કાંઈપણ પગલું નો'તા ભરતા. શિકારની સહેલગાએ કે ભાયાતી તકરાર વખતે પણ આ ગોડજીના ડહાપણનો વધુ ઉપયોગ લેવાતો. એ વખતે ભાયાત વર્ગમાં ગોડજીની પ્રતિષ્ઠા સારી હતી. પોતે શૂરવીર હોવા સાથે ઉદાર પણ બહુ હતા. આશ્રિતોનો એ આધાર સ્તંભ હતા.

કચ્છની જનતા અને ખીજા ભાયાતો મહારાવશ્રીના આ કાર્યને વખાણતા હતા. પણ કચ્છના ચાણક્ય સમાન આ વીર ગોડજી એથી નારાજ થયા હતા. તેમની કલ્પના બુદ્ધિ હતી.

કચ્છાધિપતિના આ ભયાનક હુકમના પડઘા વાગડમાં સંભળાઈ ચૂક્યા હતા. મહારાવશ્રીનું નિમક ખાતા કેટલાક ભિંયાણાઓને એ કાળી ટીલી જેવું હતું. ઝનૂની ભિંયાણા લોકોની શુદ્ધ હવે ઠેકાણે આવી હતી. પોતાના ભયંકર કૃત્યો હવે તેમની નજર સમક્ષ તરવરવા લાગ્યા.

એક દિવસની અંદર બે હજાર ભિંયાણાઓની જમાત રાવપૂર (રા'પર) માં એકઠી થઈ ગઈ. સુમાર અને તેની ટોળીના કાળાં કૃત્યો તેમને શરમાવી રહ્યાં હતાં. અલીમામદ તેમનો મોટો જામોતર હતો. તેણે ગળગળે સાદે કહ્યું, “ સુમાર! તો જે કારે કરતુકે સેં સજી જમાતજે નક વઢાણું આય. તું અસાંકે ન ખપેં. બેલીયા! અજથી સુમાર જમાતનું ખાર અય. ” (સુમાર તારાં કાળાં કૃત્યોના

લીધે તેં આખી જમાતનું નાક કપાવ્યું છે. માટે તું અમોને ન જોઈએ. ભાઈઓ ! આજથી સુમારને જમાતની બહાર મૂકવામાં આવે છે.)

વીર સુમારને આ આત્મઘાત જોવું વેળુ સંભળાયું હતું. શાંતિબહિષ્કારની કાળી ટીલીથી એનું હૃદય બળી રહ્યું હતું.-આ જમાત વિખેરાય એની અગાઉ કચ્છી લશ્કરે તેમને ઘેરી લીધા. મિંચાણાનું એક પણ બચ્યું તેની સામે થયું નહિ. રાવની આણને સરવે તાળે થયા. તુરતજ બેહબરના જનસમૂહને કેદ કરી લેવામાં આવ્યા. સુમાર તેની સાથે હતો. સરવે જણાવ્યોએ ભુજ તરફનો રસ્તો લીધો.

x

x

x

x

કચ્છી લશ્કર આ કેદીઓ સાથે ભુજ આવી પહોંચ્યું. ત્યાં આ દૈવી અંશાવતાર દેશરાએ તેમને સન્માન આપ્યું. રાજનું મોદીખાનું તેમના માટે છૂટ મૂકાયું હતું.

આજે દરબારગઢના વિશાળ ચોકમાં હબ્બરો લોકોની મેદની જામી હતી. એકેક દોરીમાં બે જણના હાથ આંધેલા એવા બે હબ્બર મિંચાણાઓ કેદી અવસ્થામાં ઊભા હતા. સુમાર તુરત ઓળખાય તે માટે તેને જુદો ઊભાડવામાં આવ્યો હતો.

આજે આ ગુનેગારોનો ઇન્સાફ થનાર હતો. લોકોએ સુમાર માટે શિરચ્છેદની આજ્ઞા કલ્પિ લીધેલી હતી. બે હબ્બર મિંચાણા દેશપાર જવાને રડી રહ્યા હતા.

તે વિશાળ આંગણમાં મોટી મોઢો બિઠાવવામાં આવી હતી. તે પર પ્રજા વર્ગ અને ભાયાતોને બેસાડવા માટે

યોગ્ય આસનો ગોઠવાઈ ગયા હતા. દેશપતિની બેઠક એક મોટી ઊંચી ગાદીપર ગોઠવવામાં આવી હતી. ભાયાત મંડળમાં સુથરીના ઠાકોર ગોડલ પણ વિચારચસ્ત બની બેઠા હતા. ગોડલને હથિયારોનો ઘણો શોખ હતો અને તેથી તેઓ આ વખતે હથિયારોથી સજ્જ બનીને કચેરીમાં આવ્યા હતા. લેડમાં સોનાના હથ્થાવાળી છરીઓ તથા કમરપર સોનાના મ્યાનવાળી કિંમતી પાણીદાર તલવાર એટલાં આભૂષણોથી તેઓ આ વખતે શોભી રહ્યા હતા.

તુરતજ નગરખાનામાં નોબતનો ગડગડાટ થયો. અને સર્વ શાંત બન્યા. એ અવાજ કચ્છપતિના પધારવાની સૂચના આપી રહ્યો હતો. નકીબનો પોકાર થતાં સરવે ઊઠ્યા. કચ્છ ધરાના પવિત્ર ભૂપતિ પધાર્યા. સરવે જણાએ તેમને શિષ નમાવ્યાં. મહારાવશ્રી ક્રોધમાં હતા.

પોતાની બેઠકપર બેસતાં મહારાવશ્રીએ પહેલી વખત તે સભામાં ચોમેર દૃષ્ટિ ફેરવી સર્વને જોઈ લીધા. વૃદ્ધ દીવાન લક્ષ્મીદાસ તેમની નજીક નમ્રવદને બેઠા હતા. તે ઊઠ્યા સર્વ જણાની દૃષ્ટિ તેમના પર ઠરી. પ્રચંડસભામાં તદ્દન શાંતિ છવાઈ રહી હતી.

“બાવા! આતેં આઈજી કરપા અય. ધૂશ્મન ભલેં ધૂળતા ફકીયેં, મિયાંણે પાંઝી રૈયતકે ઘણું ડુખ ડના. પણ રા’જીલલ્લાઅય.” દીવાનજી એક સેકન્ડમાટે અટકી ગયા. તેમણે આસપાસ જોયું અને ફરી બોલ્યા. “અજ ઈની મિયાં-જીકે ખબર પોંધી, કે દેશજે ઘણી સામેં થેસે કુરો નતિજે અચેતો!” (રાજન્! આપના પર દેવીની પૂર્ણ કૃપા છે. દુશ્મનો

ભલે ધૂળ ફાકતા ફરે છે. મિંચાણાઓએ આપણી રૈયતને ઘણું દુઃખ આપ્યું છે. પણ રાવની સત્તા મોટી છે. આજે મિંચાણાઓને માલૂમ પડશે, કે દેશપતિની સામે માથું ઉંચકવાથી શો પરિણામ લોગવવો પડે છે ! ?),

દીવાન વૃદ્ધ અને મુત્સદી હતો. તે ઘણી વખત બે-બે કલાક સુધી મહારાવશ્રીજીની સાથે છૂટથી બોલેલ હતો. પણ આજે તે કંઈપણ વધુ બોલી ન શક્યો. દેશપતિ આજે ક્રોધમાં હતા. તેમના નેત્રોમાંથી અગ્નિ વરસી રહ્યો હતો. કચ્છની જનતાએ આ દેવાંશી નરેશનું રૂપ આવું કદીપણ નોતું જોયું. કચ્છ નરેશ ક્રોધમાં મુછના વાળને દાંતો હેઠળ દાબી રહ્યા હતા. તેઓ કંઈક બોલવા ઇચ્છતા હતા પણ તે અગાઉ તેમણે કચેરીમાં નજર ફેરવી. ગોડજી આ વખતે બીજા એક ભાયાત સાથે વાતે ચડ્યા હતા.

“બાવા ! હાંણે કુરો થીએ. ! ? ઇતાં સસીસાં કન અઈ. ઇતાં ઠીક, આય, કે ઇ હકડીજ તરાર અય અને તેકે આઉં સરાય નતો સગાં. પણ રંગતાં હીન ધૂલેકે ચો કે બુકો હેડયું (મિંચાણાઓ તરફ આંગળી ચિંધીને બતાવે છે.) કૈક તરાઈ સરાય વીઠો. રૈયત તાં વાનરેંજી જાત આય. તેં તેં ઇ તપેસેં કીં આરો અયે ! (ભાઈ ! હવે શું થાય ! ? એ તો મસ્તક સાથેજ કાન ચોટેલાં છે. એ તો ઠીક છે, કે ભારી પાસે આ એકજ તલવાર છે; અને તેને પણ હું મારા કબજામાં રાખી નથી શકતો. પણ શાબાશ તો આ ધૂલ્લા (ઉદાર) રાજાને કહો, કે જે આવી (મિંચાણા લોકો જેવી) કૈક તલવારોને સંભાળતો આવે છે.

રૈયત તો વાંદરોઓની જાત છે. તેનાપર એમ ગુસ્સે થવાથી કંઈ આરો આવે ?)”

ગોડજીના આ શબ્દોમાં ઓર તેજસ્વિતા હતી. ઓર અણુઅણુટ હતો. મહારાઓશ્રી તે એક ચિત્તે સાંભળી રહ્યા હતા. ગોડજીના શબ્દોએ તેમનાપર કંઈક અજળ અસર કરી હતી. તેમનો જાલીમ ક્રોધ ડયાંક ઊડી ગયો હતો. અને તે જગોપર મધુર હાસ્ય ફરકી રહ્યું હતું. વૃદ્ધ ચાણુકય સમ કામદાર લક્ષ્મીદાસ મહારાવશ્રીજીની નજીકમાં જ બેઠો હતો. પણ આ સમસ્યાનો ઉકેલ એ ન કરી શક્યો. તે આભોજ બની ગયો હતો.

મહારાવશ્રી બોલ્યા “ગોડજી ! મણી મિયાણુ જે ગુનો માફ કરેમેં અચેતો, સુમારકે લગવાન પનૈં પુછયો. ઇન લૂટજો માલ ધણી ધણી એકે સોંપી ઇનજી મરજીમેં અચે તડાં લલેં ઇ હલ્યો વંચે. સુમાર !” તે અજળ વ્યક્તિએ ચલાવ્યું. “તું સાગઈ નંચે. તો ભુરા કમ કે અચ. પણ આઉં તોકે માફ કરીઆં તો. ફરી તું તોજો મેં મુંકે મવતાઈજ.” (ગોડજી ! બધા મિયાણુઓને તેમનો ગુન્હો માફ કરવામાં આવે છે, સુમારને ઇશ્વર પૂછશે. આ લૂટનો માલ દરેક ધણીને પાછો સોંપી આપી, એ એની ઇચ્છામાં આવે ત્યાં લલે ચાલ્યો જાય. સુમાર ! તું નિમકહલાલ નથી. તેં ઘણાજ ફૂર કામો કરેલાં છે. પણ તે હું તને માફ કરૂં છું ફરી તું તારૂં મોઢું મને નહિ બતાવતો.)

સરવે જણા અજાયબ થયા. “જીએરા’જીએરા !” નો પ્રચંડ ધ્વની નજીકના ઘરોમાં ફરી વળ્યો.

આજે ગોડજી પોતાના આ મનુષ્યાવતારને સાક્ષ્ય થયેલું માનતા હતા. મિયાણા જાતિના બે-બે હજાર વીર-પુરૂષોને પોતાની વહાલી જન્મભૂમિથી વિખુટાં થતાં તેમણે અટકાવ્યા હતા. તે “એકનિષ્ઠ રાજભક્ત” હતા. મહારાવ શ્રીના હુકમનું તેમણે અક્ષરશઃ પાલન કર્યું.

સુમરા પાસેથી લૂંટનો જે માલ નીકળ્યો તે દરેક ઘણીને બોલાવી સોંપી આપ્યો. અને બે દિવસ સુધી આ લોક સમૂહને લાપસીનું ભોજન આપી પ્રેમપૂર્વક વાગડ તરફ વિદાય કર્યા કચ્છી જનતા પોતાના ઘણીની આ ઉદારતાપર ક્રીદા થઈ ગઈ હતી અને તે દિવસથી “દેશરા’-કાં-પરમેશ્વરા” ની કહેવત ચાલુ થઈ હોય એ બનવા યોગ્ય છે.

મહારાવશ્રીની ક્ષમા વીર સુમારને સાલતી હતી પશ્ચાતાપથી તેનું અંતઃકરણ બળી રહ્યું હતું. તેણે મહારાવશ્રીના દર્શન કરવાને ઘણી કોશિશ કરી પણ કશું નહિ આખરે તેનું શું થયું તે કૈં ચોકસ જણાયું નથી.

હજી પણ વાગડના મિયાણા અબડાસા તરફ જ્યારે આવે છે ત્યારે આ ગોડજીના વંશને પ્રેમથી વંદે છે. ÷

“ લાખો-પિત્તર. ”

“કયો ગોડ ?”

“કોટડી.”

“કોટડી કઈ-લાખે પિત્તરબારી ?”

આ પ્રશ્ન હજી પણ કેટલાક લોકો રમુજમાં પુછે છે આ લાખો પિત્તર કોણ ?—કચ્છમાં હમણા પણ એક લોકો-કિત ઘણીજ પ્રસિદ્ધ છે. “ ધીયાં માડુતાં પિત્તર ડીસ-જે’ તો આ લોકોકિત હું ધારું છું ત્યાં સુધી આ લાખા પિત્તરમાંથીજ ઉત્પન્ન થયેલી છે.

લાખો પિત્તર જાતે હિંદુ સંગાર હોવા છતાં તેને પોતાના મિત્રો બન્યુ અને બરોચની મિત્રતાનો છાંટો કેંક અંશે લાગેલો અને ચીલડ ચોરીઓમાંથી સંતોષ જેવું નહિ વળતાં આખરે તે એક સ્થળ જમાવી રહેવાના મક્કમ વિચાર પર આવ્યો. પણ એવું સ્થળ કયું ? આખરે તેને મૈયાત્રા અને મથડા ગરાસિયાઓની સંયુક્ત જમીનમાં ઘુસી જવાની પોલ દેખવામાં આવી. અને તે માટે તેણે એક સ્થળ પસંદ કર્યું. તે એક નાની ટેકરીપર આવેલી નાની સરખી ગુફા હતી. તેની નજીકજ મૈયાત્રા ગરાસિયાઓની વાડી, માલદે નામનો એક ભગત ખેડતો હતો.

હાલના કોટડી શહેરની ધર્મશાળા પાસેથી નાગરેચા જવાને પસાર થતા સાંકડા રસ્તાના ખૂણાપર કે જ્યાં હાલના શેઠ પ્રેમજી અંદાની વાડી આવેલી છે તે વાડીના ખૂણાપર તે વખતે એક મોટી સેલોર વાવ તથા વાડી આવેલ હતાં. તે વાડીની નજીકજ એજ રસ્તાપર વાડીની સામે એક નાની સરખી ટેકરી આવેલી હતી અને તે ટેકરીપર આપણા આ નામચીન લાખાજી પિત્તળ રહેતા હતા.

તેમનો ધંધો લોકોને રંજાડવાનો અને લૂંટફાટ કરી એ પૈસા રળવાનો હતો. પેલો ભગતરાજ માલદે ચીડક

ચીડક થતા કોસનાં દોરડાં પર બેઠે બેઠે માંજર જેવી ચૂંચી આંખો કરી રસ્તા પર નજર નાખે અને જો ત્યાંથી કોઈને આવતું જુઓ એટલે એકાદ કાપી-કે બેત લલકારી લાખા-જીને ચેતવાણી આપે અને આ સિગનલ સાંભળતાંજ લાખા-જીની ત્યાં પધરામણી થાય. પછી તો હરકોઇ બહાને તે મુસાફર લૂંટાયા વગર જાયજ નહિ, લાખોજી હરકોઇ બહાને તેની સાથે વઢે અને આડું આડું બોલી તેને લૂંટીલે. એ તેમનો ધંધો હતો. માલદેની પણ એમાં પાંતી તો ખરીજ.

એક દિવસે ત્યાંથી પસાર થતા સાધુને લૂંટવાને આ-પણુ લાખાજીએ ઇચ્છા કરી પહેલાં તો એ સાધુને તેમણે પોતા પાસે બોલાવ્યો. આડી અવળી વાતો કરી પણ સાર ન નીકળ્યો. એટલે લાખાજીએ ગુસ્સા સાથે એક તમાચો તેને ખેંચી કાઢ્યો, પણ આજનો બનાવ વિચિત્ર હતો; પહેલવાન લાખાજીએ આ તમાચો ગુસ્સા સાથે માર્યો હતો પણ પેલા સાધુ પર તેની કંઈપણ અસર થઈ નોંતી. લાખોજી અને માલદે એથી અજાયબ થયા. “આ શું?” કોસનાં દોરડાં પર જૂલતા માલદેવે પોતાના મન સાથે પ્રશ્ન કર્યો. “આ-શું લાખાજીનો તમાચો ખાલી?” તેણે બડબડતાં પોતાની આંખો ચોળી તે દૃશ્ય ફરી ફરીને જોયું. “નક્કો આમાં કંઈ છે.” તેણે વિચાર્યું અને પછી તુરતજ કોસને રેઢા મૂકી તે ત્યાં દોડી આવ્યો. “હાં! હાં! લાખાજી!” તે ભગત બોલ્યો. “તમે વિચાર કરો. આ શું? આતો કોઈ ભગત-રાજ છે. તેની સાથે આમ ન વરતાય.” ભગતનો એકે એક શબ્દ લાખાજીના હૃદયમાં ચોપડના સોગહાંઓને ગોઠવે જતો

હતો. ભગતની છળ યુક્ત જબાન લાખોજી સમજી ગયો હતો. તેણે પોતાની બાજી સુધારી અને આજીજી કરતો તે સાધુરાજના ચરણોમાં ઢળી પડ્યો “મને ક્ષમા કરો.” તે લૂંટારો આજીજી પૂર્વક બોલ્યો “મને સુધારો.”

મહાત્મા દયાળુ હતા. ધર્મની મૂર્તિ હતા. લૂંટારની જબાનપર તેમને ક્તવા બંધાયો. તેમણે લૂંટારના ગુનાની ક્ષમા અપી. હસતાં હસતાં તેને ઉઠાડ્યો “વત્સ !” તેમણે સ્મિત કરતાં કહ્યું “હવે આવું નહિ કરતો” આટલું કહી તેમણે પોતાની બાંદણપર બાંધેલ એક માદગિયું છોડીને તે લૂંટારને આપ્યું “આ બાંધ્યું હશે ત્યાં લગી તું મરીશ નહિ.” તે સાધુરાજ બોલ્યા “તું નીતિપર ચાલજે કોઈને રંબડતો નહિ.” આટલું કહી સાધુરાજ ચાલતા થયા પણ લૂંટારનો જાતિ સ્વભાવ વળી ઊથલ્યો “એની પાસે બીજું પણ કાંઈક હશે હો !” તેમણે પોતાના સાથીને કહ્યું. “એને રસ્તેસર પહોંચતું કરીએ તો આપણને જરૂર લાભ થશે !” તે બડબડ્યો પછી પેલું માદગિયું પોતાના હાથમાં બાંધી પોતાની ભેઠે બાંધેલ ગોફણ છોડી તેમાં બે એક શેરનો પથ્થરો રાખી ગોફણને બેસથી ફેરવી. એ પથ્થરની એવી તો આબાદ ચીંધણી કરી કે તે રૂં, રૂં કરતું આબાદ સાધુરાજના કપાળમાં વાગ્યું. સાધુરાજ પડ્યા. માથામાંથી દડદડ લે હી વહેવા લાગ્યું.

લૂંટાર અને તેનો મિત્ર ત્યાં પહોંચી આવે તે અગાઉ તે સાધુનો પવિત્રશ્વાસ આ નશ્વર દેહને છોડી ઊડી ગયો, “બોલીનો લેરૂં કરતાં શીખ્યો છે,” માલદે ભગતે નજીક આવતાં ટકોર કરી. લાખાજીએ વખત નહિ ખોતાં તેની

ઝોલીમાં હાથ નાખ્યો. તેની અબાયબીનો પાર ન રહ્યો. કંગાળ દેખાતા સાધુરાજની ઝોળીમાંથી સોનાની એક ઈંટ તથા રાખ મળી આવી. આ શિકારથી બંને મિત્રો ઘણાજ ખુશ થઇ ગયા અને પછી કહેવાની જરૂર નથી, કે તેમનો સ્વભાવ આથી વધુ અનૂની અને ઈર્ષાળુ બની ગયો. તેમનો લૂંટફાટનો ધંધો આ પછી દિન પ્રતિદિન વૃદ્ધિગતને પામતો ગયો અને આખરે લાખાપિત્તરના નામથી મોટા મોટા શૂરવીરો પણ ત્રાસી જવા લાગ્યા.

લોકો દોઢ અને બે-બે ગાઉનો ફેરો ખાઇને પસાર થવા લાગ્યા. તો પણ બીજે ત્રીજે દિવસે કો'કને કો'ક રહ્યો ખાળ્યો-ભૂલો-ચૂકો મુસાફર તેમની અજફટમાં આવી જતો. આટલા દિવસ તો ઠીક હતું કે મુસાફરો પાસેનો માત્ર માલજ લૂંટી લેવામાં આવતો પણ હવે તો આ અનૂની લાખોજી તેવાઓનું ખૂન કરતા પણ બીતો નોતો.

લાખોજી આ સર્વ ગુનો પહેલાં આવનાર મુસાફર પર ઢાળતો હતો. તે એક ઠામડામાં ઘોળી માટીનો ભૂકો નાખતો પછી તેમાં પાણી રેડીને રાખડી જેવું બનાવી મૂકતો અને ત્યાંથી પસાર થતા દરેક મુસાફરને પોતાની નજીક બોલાવી પૂછતો “આ શું છે?”

“હૂધ”

“ના”

“ત્યારે છાશ હશે !”

“તું આંધળો છે શું ?” આટલું કહી તેઓ અનૂનમાં આવી જતા અને લાકડી ગોફણ અગર તલવારથી તેને જ-

ખમી કરી તેની પાસેનો માલ લૂંટી લેતા. આવનાર મુસાફર બિચારો મૂંઝાતો અને પોતાની મગજ શક્તિથી જે કંઈ વસ્તુ હોવાનું લાખાને કહે તે વસ્તુ હોવાનો લાખો ઈન્કાર જાળવે અને આખરે બે-ચાર, તે મુસાફરને ચોપડી તેની પાસેનું બધું ચે જૂંટવી લે. આ પોકાર ધીમે ધીમે કચ્છની સરહદ વીંઝતો. સૌરાષ્ટ્રના પાટનગરના એક વિદ્યાતા જેવી વ્યક્તિના કાનોપર અથડાયો તેનું નામ મામૈયો હતું.

x x x x

મામૈયો જાતે મેઘવાળ હતો. તેની ઉત્પત્તિ વિષે કહેવાય છે, કે નગરસમૈના^૧ જન્મ લાખા ધુરાપર વિવાહ ત્રુટવાના સખબસર સેકોટ^૨નો રાજા કનોજસિંહ ચાવડો ચઢી આવ્યો. કનોજસિંહનું લશ્કર મોટું અને મજબૂત હોવાથી લાખો ગભરાયો; તે હતાશ થઈ ગયો. પણ એક બ્રાહ્મણે^૩

(૧) હાલનું નગરઠકા.

(૨) ખેરગઢના રાજા સાલીવાંહન ગોહેલની કુંવરી ગોડરાણી (કેટલાક પુસ્તકોમાં એ રાજાનું નામ સૂર્યસિંહ ગોહેલ અને કુંવરીનું નામ ચંદ્રકુંવરબા હોવાનું જણાવે છે.)નું સગપણ સેકોટના મહારાજા કનોજસિંહ ચાવડા સાથે થયેલું પરંતુ પોતાની સખીઓ સાથે વાદવિવાદમાં ચઢતાં ગોડરાણીએ સિંધપતિ લાખાધુરાને પરણવાની પોતાની ઈચ્છા જાહેર કરી, અને તેણી લાખાધુરાને પરણી ગઈ. આ વેરને બદલો લેવા માટે કનોજસિંહ ચાવડા કાબુલના શાહની મદદ મેળવી સિંધપર ચઢ્યો. સિંધપતિ લાખાધુરા સામે યુદ્ધ કરતાં કનોજસિંહ મૂરો થયો. અને તે આજે પણ (નારાયણ સરોવર પાસે તેનો મકબરો આવેલો છે અને તે)પીર તરીકે પૂજાય છે.

(૩) કેટલાકોનું કહેવું છે, કે તે સારસ્વત હતો.

તેને હિંમત આપી પ્રયાણ કરાવ્યું અને કહેવાની ભાગ્યેજ જરૂરત રહે છે, કે કનોજસિંહે ઘણી બહાદુરી બતાવ્યા છતાં પણ તે હારી ગયો. તેના લશ્કરનો મોટો ભાગ કપાઈ ગયો. અને આ મહા યુદ્ધમાં કનોજસિંહ મરાયો. લાખાનો સંપૂર્ણ વિજય થયો.

લાખો ધુરારો એક કદરદાન મહારાજ હતો. તે વિનંતા થયો પણ તેનું અભિમાન એને નોતું. પેલા બ્રાહ્મણને તેણે પોતાનો ગૌર બનાવ્યો પણ કહેવાતો બ્રાહ્મણ આ વખતે મેઘવાળ બની ગયો હતો.

હકીકત એવી હતી કે નગરસમૈના એક બ્રાહ્મણને ચાર પુત્રો હતા. વૃદ્ધપિતાનું મરણ થતાંજ સૌથી નાનો પુત્ર કેટલાંક હસ્તલિખિત પુસ્તકો ઉપાડી ચાલતો થયો કે જે પુસ્તકોમાંની વિદ્યા આ દુનિયાનું રાજ અપાવવાને શક્તિમાન હતી. પુસ્તકો ચોરાઈ ગયેલાં જાણી ત્રણ ભાઈઓ તેને પકડવા દોડ્યા.

નાનોભાઈ ઘણેજ ચપલ હતો. પોતાના મોટા ભાઈઓને કેટલીક ગદ્દલીકુંચીઓમાંથી ભૂલાવી પોતે એક મેઘવાળના ઘરમાં આવી ભરાઈ ગયો. પેલા મેઘવાળને પોતાપરની બધીએ વીતક વાર્તા કહી. ભગતરાજને દયા આવી. “બિચારો બ્રાહ્મણ નાહકનો માર્યો જશે.” એ ચિંતાથી તેણે તેને પોતાની યુવાન કુંવારી પુત્રી સાથે અંદરના ચોરડામાં સૂવાડી દીધો. બે-એક કલાક પછી ત્યાં એ ત્રણ બ્રહ્મ પુત્રો પણ આવી પહોંચ્યા. “ ભગત ! અમારો ચોર”

તેમણે ગુસ્સામાં કહ્યું “તેં સંતાડ્યો છે. એને જલદી બાહર કાઢ નહિતર તારા ઘરને બાળી મૂકશું.” ભગતરાજે અબજબી બતાવતાં કહ્યું “બાપલા! તમારો ચોર અને ત્રીને હું રાખું ઈતો બનેજ નહિ. મા બાપ! હું નિર્દોષ છું.”

“ તારા ઘરમાં કોણ કોણ છે ?” તે ત્રણ ભાઈ-ઓએ પૂછ્યું.

“ મારા ઘરમાં હું મારી ચોરત તથા મારો જમાઈ અને દીકરી.”

“ એટલે બધા મળીને ચાર જણા હો એમ ને ?”

“ જી હા માબાપ. ત્રી સવાય બે પાંચમો કોઈ નીકળે તો હું તમારો ગનેગાર.”

“ ઠીક છે. ” મોટો ભાઈ બોલ્યો. “વખતે આપણને ખાતમી આપનાર જૂઠું બોલ્યો હોય, માટે આ બાબતની પછી તપાસ કરવી જોઈએ.” આટલું કહી તે ત્રણ બ્રહ્મકુ-મારો એ મેઘવાળના ઘરમાં દાખલ થયા. તેમણે બધું ફરીને જોયું, તપાસ્યું અંદરના ચોરડામાં બે જણાઓને તેમણે ઘોર નિદ્રામાં ઘોરતા જોયા તેમની શંકાનું સમાધાન થઈ ગયું એટલે તેઓ ચાલી નીકળ્યા.

તેમના ગયા પછી તે ભગતરાજે તે ‘શાહ’ને બહાડ્યો બનેલ હકીકત કહી સંભળાવી અને વધુમાં તેણે તે બ્રહ્મ-કુમારને પોતાનો જમાઈ થવાને આગ્રહ કર્યો, આજી બા-બુના સંયોગો તથા તે ભગતરાજની ઉદારતા ધ્યાનમાં લઈ તે બ્રહ્મકુમાર એ મેઘવાળનો જમાઈરાજ બન્યો. ભગત

રાજના ઘરમાં રહી તેણે ખૂબ ‘યોગ વિદ્યા’ સંપાદન કરી અને આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ તેમ છેલ્લે તેણે લાખા ધુરાણને કનોજસિંહ ચાવડા સામે લડતાં વિજેતા બનાવ્યો હતો. અને તે ઉપકારના સ્મરણ તરીકે તેણે તેને પોતાના ગોરની પદવી અર્પી હતી. પણ તે બ્રાહ્મણે “હું મેઘવાળ છું” એવો ખુલાસો કર્યો ત્યારે તેને પોતાના દેવ-પીર તરીકે માનવાનું ફરમાન જાહેર કર્યું. x

આ પીરની સ્ત્રીને થોડાક મહિના બાદ ઓધાન રહ્યું તેનો પ્રસવ થતી વખતે તે પીરે પોતાના પુસ્તકોમાં જોયું તો જણાયું કે બે-એક કલાક પછી જન્મનાર બાળક મોટો પ્રતાપવાન અને કોઈક દેવાંશી બનવો જોઈએ. પ્રસવકાળ તદ્દન નજીક આવેલો હતો તોપણ આ મહત્વાકાંક્ષી બ્રહ્મ-દેવે પોતાની ઓરતને એક મજબૂત તંગ (કાછોટો) ચઢાવી દીધો. બરાબર ધારેલો સમય આવતાં તંગ છોડી નાખવામાં આવ્યો. અને તે બ્રહ્મકુમારના પુસ્તકના ફરમાન પ્રમાણેજ તે સ્ત્રીને એક દેવાંશી અને મહાન અમત્કારીક બાળક જન્મ્યો. પણ તેના જન્મ વખતે તેની માતાને તંગ બાંધવામાં આવેલો જેથી તેનું નામ “માતંગ પડયું.” આ માતંગ દેવની તેરમી પેઢીએ વિ. સં. ૧૨૦૦ લગભગમાં મામૈ નામનો એક પ્રખ્યાત પુરૂષ થયો, જૂનાગઢ રાજવી રા’જે-ગાર (ચોથા)નો એ જીવજાન દોસ્ત થતો હતો. અને

x અઘાપિ પર્યંત કચ્છના રાજવી અને તેના ભાયાતોમાં રાજ્ય તિલક વખતે આ માતંગ દેવના હાથે ચાંદલો લેવાનો રિવાજ કાયમ છે.

આપણી આ વાર્તાના સમયમાં તે જૂનાગઢમાં હાજર હતો લાખા પિત્તરનો ત્રાસ પોતાના કણોપર આવતાં તે કચ્છ તરફ આવવાને રવાને થયો.

x x x x

મૈયાત્રા મથળા જમીનદારોના વખતમાં એ જમીનપર મેઘવાળો પણ તેમના જેટલેજ દરજ્જે જમીનદાર હતા. અનુમાન પ્રમાણે સોએક ઘર માત્ર મેઘવાળોના ત્યાં હતા.^૧ મેઘવાળોએ તથા આબુ બાબુના પ્રદેશીય મનુષ્યોએ મા-મૈયાનું સ્વાગત કર્યું. અને મેઘવાળોના વાસની નજીક એક ટેકરીપર મામૈયા દેવનો મુકામ થયો.^૨

ત્યાંથી આ માલદે ભગતની વાડી સ્પષ્ટપણે જોઈ શકાતી હતી. મામૈયો દેવ તે દરરોજ તાકી તાકીને જોતા હતા. લાખા પિત્તરની દરેક હિલચાલ આ જગાએથી સ્પષ્ટ જોઈ શકાતી હતી. લાખોજ એથી અજ્ઞાત હતા.

મામૈયો ઘણી ઘણી યુક્તિઓ અજમાવે પણ એ લાખોજ હાથમાં ન આવે. મામૈયો દેવ હતાશ થવા લાગ્યા. પણ તે દિલગીરી થોડાકજ દિવસ ટકી રહી. હવે લાખા-જનું મોત નજીક આવ્યું હતું. મામૈયા દેવે હજુ ધીરજ જોઈ નોતી.

(૧) માનવાને કારણ મળે છે કે મૈયાત્રા અને મથળાઓની જન્મ મેઘવાળોનો પણ એકવાસ ધલાયદો તે વખતે હોવો જોઈએ. એ વખતે હાલની કોટડી નોતી.

(૨) આ ટેકરીપર હાલ દરબાર ગઢ ભીલેલું છે.

એક દિવસ માલદે ભગત ખુશ મિજાજમાં કોસ હાકિ જતો હતો. મધ્યાનને થોડોક વિલંબ હતો. તે વખતે લાખો પિત્તર એ સેલોર વાવમાં નાહવા ઊતર્યો. મામૈયો દેવ આ વખતે તેનુંજ ધ્યાન ધરી રહ્યો હતો.

લાખો પિત્તર વાવમાં ઊતર્યો. તે એક વીર પણ બેદ-રકાર યોદ્ધો હતો. પેલા સાધુરાજનું આપેલું માદળિયું છોડી પોતાના લૂગડાંઓની સાથે પગથિયાપર રાખ્યું અને પોતે શૂરાતનની ખૂમારીમાં નાહવા લાગ્યો તેના હાશ્યનો કિલ-કિલાટ પીરના કણોપર આવતો હતો.

મામૈયાએ પોતાની સર્વ વિદ્યા અને બળ એકત્ર કરી એક મોટી શિલા ઉપાડી બે-એક એકડ સુધી તે વાવ તરફ તાકી રહ્યા પછી પોતાની યોગ શક્તિ સાથે તે ભયંકર શિલા વાવ તરફ ફેંકી.

સમર્થ અંજની પુત્ર હનુમાનજી એક મોટો પહાડ ઉપાડી જતા હોય તેવો એ દેખાવ હતો. માલદે અને લાખોજી ચેતે તે અગાઉ તે ભયંકર શિલા વાવના લાલ સાથે અથડાઈ, બસ થઈ ચૂક્યું. એકજ કડાકાથી તે વાવ પડી ગઈ તેનો ઉપરનો “લડ” લાખોજી પર ઘસી પડ્યો અને માલદે ભગત કોસનાં દોરડાંપર હીચકા ખાતો કોસ હાંકી રહ્યો હતો તેને આ અકસ્માતનો ધક્કો લાગતાં તે પણ વાવમાં ઊથલી પડ્યો. વીજળીનો માત્ર એકજ ઝબકારો થાય તેટલા ટુંક વખતમાં એ વિશાળ સેલોર વાવ, તથા બદમાશોનો સરદાર લાખો પિત્તર, અને તેનો પેલો ભા-

ગીદાર માલદે એ ત્રીપૂટીનો અંત આવી ગયો. અને આ ચશ ખાટયા પછી કેટલાક વરસો સુધી રોકાઈ મામૈયો દેવ પાછા મોટી ધામધૂમ સાથે જૂનાગઢ તરફ રવાના થયા.^૧

(૧) મામૈયા દેવે જે જગાએથી ચીંધણી કરી હતી તે જગાએ એક ઓટલો ખાંધવામાં આવ્યો છે. તથા તે પર મામૈયાના પગલાં કોતરવામાં આવ્યાં છે. (પગલાં બેવામાં આવતાં નથી. ઓટલાના પથ્થરા ઘસાઈ ગયા છે જેથી સંભવ રહે છે કે વખતે એને પણ કલર લાગેલો હોય.) જે ટેકરીપર મામૈયાને ઉતારે આપવામાં આવ્યો હતો તે ટેકરીપર હમણાં દરબાર ગઢ બાંધેલું છે. કહેવાય છે, કે આ પ્રદેશમાં આવ્યા પછી મામૈયો દેવ જુદા જુદા ગામોએથી પરણ્યા હતા અને હજુ પણ તે તે ગામોમાં તેમના વંશજો “માતંગ પીર” તરીકે ઓળખાય છે. આગળથી ચાલ્યા આવતા રવૈયા પ્રમાણે માતંગ પીરની પાઘ દરેક (વંશવાળાઓ)ને અનુક્રમે ખંધાતી આવે છે (આ લખતી વખતે મામૈયા દેવની પાઘ ‘રવા’ના રહીશ અને તેમનાજ એક વંશજને ખંધાવવામાં આવી છે અને તે આ વખતે મેઘવાળોનો પીર કહેવાય છે) અને તે ક્રિયાની શુભ શરૂઆત આ ઓટલા પરથી કરવામાં આવે છે. નવા થનાર માતંગપીરને મામૈયા દેવની પાઘ આ ઓટલાપર અઘાપિ ખંધાય છે.

આ શહેરની જમીનપર મથળા, મૈયાત્રા અને મેઘવાળ એ ત્રણે જાણુ સરખે હિસ્સે ભાગીદાર હતા; મામૈયા દેવના પુત્ર ખીમામાતંગે માતંગરા નામનું તલાવ ખંધાવેલું (આ તલાવ કોટડીની દક્ષિણ બાજુએ નાગરેયા તરફ જતાં જમણા હાથ પર આવેલું છે) તે વખતે મામૈયા દેવે ભાંજેલું કે,

ડીસે કલર માતંગરા, થીયે ખેરબ ઝાડ.

કોયે મ રોબ બેલીયા, સુંઝું છડીબ વાસ.

“સોનારી વાળી ભીટ.”

૧

વિશાળ ધારાગર શહેરનો નાશ થયા પછી આણક્ય સમ નિતિન અને શૂરવીર રાજગોર માધુ મહારાજની આણ નીચે માધાપરની નવીન સ્થાપના કરવામાં આવી અને પાએક સૈકાની અધવચ્ચે આ પખેરાજનો પણ અંત આવ્યો. અને માધા મહારાજના મુખ્ય સૈનિકોનો દરજ્જો ધરાવતા સંગારોએ નવા વાસની પુનઃ સ્થાપના કરી. સંગારોના મુખીઓના નામ જખરો અને ભીમજી હતું.

પહેલાં તો ભાઈઓમાં સલાહ સંપ સારો હતો પણ આખરે દગાથી પડાવેલી જમીન હાથમાંથી સરકી જવા લાગી. ભાઈઓ આપસ આપસમાં અટક્યા “આ નવા વાસનો માલિક કોણ ?” જધા સંગારોએ મહેનત અને ખર્ચ એક સરખું જ કર્યું હતું તો પછી દરેકને સમાન હક્ક શા માટે

(જ્યારે આ માતંગરામાં કલર પેદા થાય અને તમારા આંગણામાં ખેરનું ઝાડ ઊગે ત્યારે તમે તમારા વાસમાંથી ચાલી નીકળજો; કારણ કે તે પછી ત્યાં રહેવું તમારા માટે સલામતિ ભર્યું નથી.)

આજ વીસેક વરસ થયા મામૈયા દેવની ભવિષ્યવાણી ખરી પડી છે અને તે સખજે કેટલાક મેઘવાળો આ શહેરને છોડી ચાલ્યા ગયા છે.

૧ ટેકરી.

(બ્રહ્મદેશ તા. ૨૦ એપ્રિલ. ૧૯૨૬)

લેખક.

નહિ ? તકરાર વધતી ચાલી અને માધા મહારાજનું પ્રાયશ્ચિત કરવા જેવા સંયોગો ઉચ્ચિત થાય તેવામાં કેટલાક ડાહ્યા લોકો વચ્ચે પડવાથી એક ઠરાવ થયો. “જખ દેવના થળા ઉપર જેના હાથમાં દીપકની જ્વેત આપો આપ પ્રગટે તે આ શહેરનો માલિક.” કરાર નક્કી થયો. અને ગામને પાદરે આવેલ જખદેવના થળા ઉપર સરવે એકઠા થયા.

અનુક્રમે એકપછી એક સંગાર જાતિના દરેક પુરૂષોના હાથમાં ઘૃતયુક્ત દીવો આપવામાં આવ્યો. ઢોલ શરણાઈ જોસથી વાગવા લાગ્યાં પણ ફેકટ. આઠેક દિવસ પસાર થઈ જવા છતાં જખ દેવતાએ આ નવા વાસ માટે કોઈને પસંદગી ન આપી. સત્તાના ચાહકોએ હૃદયમાં જખદેવોની ખૂબ મોટી બાધાઓ માની પણ એ દેવો લલચાયા નહિ. સંગારો હતાશ થયા. આખરે જામોતર જખરાના દોહિત્રના હાથમાં દીવો આપવામાં આવ્યો.

ઘણી વાર્તાઓમાં જેમ સાંભળવામાં આવે છે તે મુજબજ આ બનાવમાં દોહિત્ર રાજનું િસ્મત ઉઘડયું. જખદેવનો પવિત્ર દીપક સ્વયં પ્રગટયો અને સંગારોનો ઘણો મોટો ભાગ આ “દીવો બોઆણું” (દીપક પ્રગટયો) ના અવાજ સાથે ખીલી નીકળ્યો. દોહિત્રરાજ (રાઠોડ)ના નસીબે ચારી આપી. તેઓ સંગારોના દોહિત્ર મટી જાગીરદાર બન્યા અને તુરતજ આ દોહિત્રરાજના નામનો દસ્તાવેજ કરી આપી સંગારોએ તેને પોતાનો માલિક બનાવ્યો. અને તે દિવસથી આ ગામ “બોઆ” ના નામથી પ્રસિદ્ધ થયું. અને તેના માલિકે પણ “બોઆ” જાતિના નવા લિબાસમાં

કચ્છી જગતપર “બોઆ”ના નામથી ઓળખાવા લાગ્યા. ઘણીઆતું ગામ થતાં તેમાં લાખા, ઘેલડા મોડ આદિ જાતના ખેડૂતો આવીને વસ્યા અને તેમનામાંથી કેટલાકો ધનના બળથી જમીન ખરીદી ગરાસિયા પણ બન્યા.

માધા મા’રાજની ખાંભી કોટડીથી મંજલ જતાં લગ-લગ દોઢેક ગાઉ ઉપર રસ્તાપર જમણી બાજુએ આવેલી છે. અને ત્યાં માધાપર નામનું એક ગામ એ માધા મા’રાજે વસાવ્યું હતું એવી (દંત)કથા છે. સંગારો જખદેવના પૂજારી કહેવાય છે.

સાલરાઈના એક શ્રીમંત ભાટીઆએ આ જખના થળા ઉપર એક શિખરબંધી દેવળ ચણાવવાનું શરૂ કર્યું પણ તેને સ્વપ્નામાં જખદેવતાઓએ તેમ કરવાની મનાઈ કરેલી છતાં પણ તેણે તે કશું નહિ માનતાં પોતાનું કામ ચાલુ રાખ્યું. પણ ઉપરનો ભાગ તદ્દન તૈયાર થઈ રહેતાં તે એકજ રાત્રિમાં જમીનદોસ્ત થયું. આ પછીજ તે શ્રીમંત ભાટીઆએ તે કાર્ય પડતું મૂક્યું. અને આજ પણ એ જખના થળા પાસે તે ધુમટની મોટી લાદીઓ દૃષ્ટિ ગોચર થાય છે. આ બોઆ અને ચીઆસરના સરિયામ રસ્તાની વચ્ચે એક મોટી ટેકરી ઊભેલી છે; અને લોકો તેને “સોનારી-વાળી ભીટ”ના અભિધાનથી સંબોધી ઘડીભરના માટે દિગ્મૂઠ બની જાય છે.

બચુ અને બરોચ^૧ નામના બે રજપૂત ભાઈઓ આ ટેકરીપર રહેતા હતા. શૂરવીર-ઘણાજ શૂરવીર હતા. મરદોના મોવડી અને શૂરવીરોના સરદાર હતા. ઘડીભર શાર્ફલ

રાજપણુ તેમની ગર્જનાથી લયલીત બની જતા એમ માનવામાં પણ અતિશયોક્તિ નહિ કહેવાય.

વખત બાર લાઈઓ હતો. મારે તેની તલવાર હતી. ફત્તેહ મહમદનું નામ હજુ પ્રકાશ્યું નોતું. રાજ્યશકટ ધીમે ધીમે ગૂંચવાયે જતું હતું. પ્રજા દુઃખની જીણી ખૂમ પાડતી હતી. તેવામાં આ બે લાઈઓ ફૂટી નીકળ્યા. તેમના ત્રાસના ડંકા ટુંક મુદતમાં વાયુ વેગે કચ્છના પૂર્વ અને પશ્ચિમ ભાગમાં સંભળાઈ ચૂક્યા. “છે કોઈ માડિ જાયો વીર” નો પોકાર જ્યાં ત્યાંથી સંભળાવા લાગ્યો.

મોટા મોટા શૂરવીરો પણ હિંમત હારી ગયા હતા. ઘણા દાવપેચ અજમાવવા છતાં આ બે લાઈઓને તેઓ કેદ નોતો કરી શકતા. આ રસ્તેથી પસાર થનાર મુસાફર સહિસલામત પાછો નોતો ફરતો, જો કોઈ ખુશીથી તેમને આધીન થાય તો ઠીક નહિતર તેનો જાન લેવામાં પણ આ વરૂઓ ખીતા નોતો. છેલ્લા પાંચ વરસમાં તો તેમણે સંખ્યાબંધ નરપુરૂષોની આહુતિઓ લીધેલી અને પાંચ દશ નહિ પણ સેંકડો સુંદર ઓરતોને તેમણે વિધવા બનાવી મૂકી હતી. “બચુ કાં, બરોચ મરેં ચા માંધા થીએ.” એ લાવના વૃદ્ધ, યુવાન-ત્રી, કે પુરૂષ-સૌ જગતના નાથની પાસે રજુ કરવા લાગ્યા. તેમના ત્રાસની ગાથાઓ સાંભળી મોટા મોટા યોદ્ધાઓના ગાત્ર ધૂજી ઊઠતા. કેટલાકો પડકાર કરતા પણ એ તો મરવાને માટેજ જન્મ્યા હતા. તેમને મોતની દરકાર થોડીજ હતી કે જે છોડી દે! તેમનો લૂંટફાટનો ધંધો દિન પ્રતિદિન ધીકતો ચાલતો હતો.

સુખપરના એક સોની^૧ પોતાના લાડીલા પુત્રને પરણાવવા મોથાળે ગયા હતા. જનમાં દસેક ગાડાં હતાં. હોંઝીલો વરરાજા હૃદયમાં કૈંક જાતના કોડ એકઠા કરી પોતાની પ્રિય સહચરી સાથે મોથાળેથી પાછો ફર્યો હતો. પાણીદાર બળદોની ડોકમાં ધૂધરમાળાઓ ધમકતી આવે. “ઢાલીડા ધસૂકે લાડી” “લીલી ઘોડીને લાલ લગામ”ના ગીતો ગવાતા આવે. પગેરાંઓ થોડી થોડીવારે બંદૂકોના બાર કરાવતા આવે. એવી ધામધૂમ સાથે એ સંઘ આ ભયંકર ખીણમાં દાખલ થયો. “શું થશે ?” એવી ભીતી દરેકના હૃદયમાં પ્રગટી. કેટલાંક જણાં આક્રમણી આગાહી કદપી અર્ધ મૃત્યુ અવસ્થાને ભોગવી રહ્યાં હતાં. જ્યારે કેટલાંક પોતાની રહી સહી શક્તિને ટકાવી રાખવાને આત્મ સંયમ કરી રહ્યાં હતાં. જન ધીમે ધીમે ભયંકર ડુંગરો પસાર કરવા લાગી. લોકોના હૃદયમાં કૈંક શ્રદ્ધા બેઠી કૈંક છૂટકારાનો શ્વાસ ખેંચાયો તેવામાં એક ગોળી સામેથી આવી વરરાજાના વેલવાણની છાતીમાં પેસી ગઈ. હા ! હા ! કે’તો એ પડ્યો. બધા ગભરાયા ધડોધડ લોકો હેઠા ઊતર્યા. “વરરાજાને સંતાડો” એક જણે કહ્યું “આ કાર્ય પેલાઓનું છે. ગભરાઓ નહિ તૈયાર થઈ જાઓ. અહીંથી જીવતા જવાય તેવું નથી તો પછી અમર થઈને શા માટે ન મરવું ?” આ યુવાન ખીજાઓને ઉશ્કેરી રહ્યો હતો. તેવામાં ખીજા એક ગોળી આવી અને બરોબર એજ યુવાનના કપાળને વીંધતી આરપાર નીકળી

x ફરાદિયાવાળી.

(૧) પરજીઆ (હિંદુ) સોની.

ગઇ. લોકો મુંઝાયા-ગભરાયા. ગોળીઓ ક્યાંથી આવે છે તે સમજી શકાયું નહિ, પગેરાંઓએ સામા બાર ક્યાં પણ ફેંકટ. સામેથી આવતો મારો દર મિનિટે વધતો જતો હતો. બાણે એકજ વખતે દસ-વીસ-મનુષ્યો મારો ચલાવતા હોય તેવો એ પ્રહાર હતો. ધડો ધડ માણસો પડવા લાગ્યાં. સામેની ગોલીઓએ પગેરાંઓને પણ અપનાવી લીધી.

હાય ! હાય ! કરતા લોકો મરવા લાગ્યા. દોડે પણ જાય ક્યાં ? ત્રણ બાજુએ ડુંગર એક બાજુએ બાઈ તેમાંથી બચાવવાનું પણ કહે કોને ? મારો કરનારા પણ દેખાતા નો'તા. ચમરાબની સહચારીણી ગોળીઓએ એક પછી એક બધાને ચૂંટી લીધા. આખી જનમાંથી ત્રણ જણાં બચ્યાં એક વરરાજ, કન્યા અને લૂણગોરી.

ચમરાજ જેવા બે ફૂતો ડુંગરપરથી હેઠળ ઊતર્યા. તેમના હાથોમાં જામગીરી અને બંદૂકો દેખાતી હતી. દયાહીન ફૂતો તેમની નજીક આવ્યા. “કોણ છો ?” મોટાભાઈ બચુએ પ્રશ્ન કર્યો.

“સોનારા”

“ક્યાંના ?”

“સુખપરના”

“આ કોણ છે ?”

“મારી ચોરત”

વરરાજ રડતાં રડતાં બોલી રહ્યો હતો. “ તમોને જોઈએ તો લઈ લ્યો. અમોને કૈં ઈજા કરશો નહિ.....”

‘બેસ, બેસ’ એક ચમફત વચ્ચે બોલ્યો. “તેં અમારું નામ નોતું સાંભળ્યું ? તમે જાણતા હતા, કે આ જગોએથી પસાર થવામાં લય છે. તો પછી આવ્યા શા માટે ?” આટલું કહી તે ચમફત જરા આગળ વધ્યો અને ચૌવનમાં તરબોળ થયેલી બાળાનો હાથ પકડી જરા ઉદ્ધતામયી બોલ્યો “હવે આ મારું ઘર શોભાવશે. તમે અહીંથી જીવતા જવાને માગો છો ? ”

“ના” એક તિરસ્કાર યુક્ત હાશ્ય કરી યુવાન વરરાજાએ કહ્યું.

“વારું તમે મરવાને ખુશી છો ?”

“હા”

“ઠીક છે.” આટલું કહી તે બે ચમફતોએ પોતાની બંદૂકો ઉંચે કરી નિશાન ચીંધ્યું. જામગરી દાગી અને એકજ મિનિટની અંદર વરરાજા અને નિર્દોષ બિચારી કન્યા-લૂણ-ગોરીનો પ્રાણવાયુ “લમ”માં ભેળાઈ ગયો. તેમનાં સ્થૂળ શરીરો જમીનપર ઢળી પડ્યાં. નવચૌવના બેશુદ્ધ બની ઢળી પડી.

x x x x

આવો પ્રલયકાળ વર્તાઈ ગયો છતાં પણ તે દૂતોના હૃદય પટપર કોઈપણ જાતના વિષાદની છાયા જણાતી નોતી. યુવાન સોનારણ બચુની બાથમાં સપડાઈ એ બિચારી શું કરી શકે તેમ હતું ? તેણીએ આ બે જણાઓનો નાશ કરવાને એક યુક્તિ રચી અને આખરે તેમાં ફાવી.

એક દિવસે બપોરે બચુ એક બાળુના ડુંગરપર લટાર મારતો હતો એ તકનો લાભ લઈ તેણીએ બરોચને પોતાની

પાસે બોલાવ્યો. “બરોચ ! તું બહુ રૂપાળો છે હો !” તેણીએ પાસા ફેંકવાનું શરૂ કર્યું. “ તારો ભાઈ તારા જેવો નથી હો ! તું મને ઘણો જ ગમે છે. પણ તારો ભાઈ.....” આટલું બોલી તેણી ચૂપ રહી. અને તેણીના આ બદ્ધએ બરોચ પર જોઈતી અસર કરી.

તે દિવસથી બચુ અને બરોચનાં મન જૂદાં થઈ ગયાં. હૃદયમાં છુણી ચીનગારી પ્રગટી નીકળી હતી. અબજુયા બચુ પર હુમલો કરવાને એનો ભાઈ ટાંપી બેઠો હતો.

એક દિવસે બપોરના વખતે શિકારની રાહ જોતા આ બે ચમફૂતો પોતાની ટેકરી પર બેઠા હતા. ઘણો વખત પસાર થઈ જવા છતાં કોઈ દેખાયું નહિ. એટલે કંટાળીને બચુએ જરા આડું પાસું કરવાની ઇચ્છા જણાવી. તે પોતાના ભાઈની સાથળ પર પોતાનું મસ્તક રાખીને સૂતા. આજે બચુનું આયુષ્ય પુરું થતું હતું અને તેની છેલ્લી ઘડી પણ લેખાતી હતી. દોઢેક કલાક પછી બચુ નિદ્રાધિન થયો. એ વખતે યુવાન બાળા સાથે પ્રેમ માણવાના મનોરથો યોજતા બરોચે પોતાની લેઠમાંથી ખંજર કહાડી પોતાના મા જણ્યા વહાલા ભાઈની છાતીમાં જોસથી ઘોંચી દીધું. અને તેજ ક્ષણે સનનન કરતી એક ગોળી આવી બરોચને વીંધતી સામે પહોંચના પથ્થરમાં ચોંટી ગઈ. બરોચે પાછળ જોવાને મહેનત કરી પણ વ્યર્થ હતું. તેમનો શ્વાસ એકાદ બે ઘડીનું જીવન સેવી રહ્યો હતો. તેટલા વખતમાં તે વીર ચૌવના ત્યાં આવી પહોંચી પણ આ વખતે તે એક ચંડિકા બનીને આવી હતી. તેના માથાના બાલ છૂટા હતા. એક હાથમાં ખંડક અને બીજા હાથમાં ખંજર શોભી રહ્યાં

હતાં. જીવન પંથના તદ્દન છેલ્લાં પગથિયાં ઘસતા બચુ અને બરોચ તેણીને પીછાણી ન શક્યા. એ વીર ચંડિકાએ પોતાની છાતીમાં ખંજર ભોંકી લોહીને ઘોળો ભરી તે ચમદૂતોના પાપી શરીરપર છાંટી ત્યાંજ ભોંચપર ઢળી પડી. x

x આજે પણ કોટડીથી ચિયાસર તરફ જતાં બેએક ગાઉ ઉપર (બોઆથી એકાદ ગાઉ ઉપર) આ ભીટ (ડુંગર) આવેલ છે. અને તે ‘સોનારી વાળી ભીટ’ના નામથી ઓળખાય છે. ત્યાં મૃત્યુ પામેલા સોનારા અને તેમના સંગાથીઓના પાળિયા-કપ્રસ્તાન આદિ આવેલું છે તથા યુવાન વરરાજ અને તેની પાછળ મરાયેલી ખિચારી લૂણગોરીના પાળિયાઓ પણ હજી ત્યાંજ ભેલેલા છે. અને બચુ બરોચના કાળાં કૃત્યોની જાંખી જનતાને કરાવી રહ્યા છે. બચુ-બરોચના રહેઠાણની મેડી જીર્ણ હાલતમાં તે ડુંગરપર હજી કાયમ છે. બચુ-બરોચના પાળિયાં પણ ત્યાંજ મેડી પાસે પડેલાં છે. વાચક બંધુઓ તમે કલ્પી શકશો, કે આ બધામાં બરેબરે વીર કોણ ?

વીર વીરાંગના નવવધૂ-કે જોણે આખરે પોતાના દુશ્મનેને બદલો મેળવ્યો અને તે ઉપરાંત બીજા મુસાફરોને પણ આવા ભયંકર ત્રાસથી મુક્ત કર્યા.

કહેવાય છે, કે આ બચુ અને બરોચને કોઇ એક યોગેશ્વરે વરદાન આપેલું કે “કોઇ પણ મનુષ્યના હાથેથી તમે મરી શકશો નહિ સિવાય, કે તમારા (બે ભાઈઓ)માં અસંતોષ પેદા થાય.” અને એ પ્રકારના આશીર્વાદના બળથીજ તેમણે આટલી સીમા પર્યંતને ત્રાસ ફેલાવ્યો હતો. આખરે તેમના છેલ્લા સિતમે જનતાના કાનમાં તોખાની આંગળીઓ પરોવાવી અને આખરે આપણે જાણીએ તેમ એ વીર વીરાંગનાએ પોતાની હોશિયારીથી તેમને અંત આણ્યો.

“બાપની ઈચ્છા.”

૧

થૂરપારકર—દેશના શૂરવીર મહારાજા વિયાસ મક-
વાણા પોતાના જીવનનો છેલ્લો શ્વાસ ધૂંટી રહ્યા હતા.
તેમની બિમારીએ આજે ગંભીર રૂપ પકડ્યું હતું. તેમના
કુંવરો, ભાયાતો અને સુભટો આજે તેમની શય્યાની
આસપાસ ફરી વળ્યા હતા.

ધારાગર શહેરની હસ્તી ક્યારે હતી તે હજી ચોક્કસ થયું નથી.
તોપણ તે નામનું એક શહેર આ બાજુ હતું એવું તો અનુમાન
ચોક્કસ થઈ શકે છે. અનુમાન અને શોધખોળ કરતાં જણાયું છે,
કે આ ધારાગર શહેર બધે ભાગે નહિ તોપણ કેટલેક ભાગે વીર
વિક્રમની ઉજ્જેની નગરીને મળતું હતું. તેનો ઘેરાવો એક યોજન (૪
ગાઉ)નો ધારવામાં આવે છે. અને ભોઆ ગામની આસપાસ ૧૧-૨
ગાઉના ઘેરાવામાં સહજ ખોદ કામ કરતાં કોઈ જગોએથી મનુષ્યોના
હાડકાં તો કોઈ જગોએથી કુંભારના નીલાડાનાં ઠીકરાંઓ-રાખ-વિગેરે
મળી આવે છે. જ્યારે કેટલીક જગોએ તો મુંબઈ અને માંગરોલને
મળતી ઈંટો પણ મળી આવે છે. જે અહીં એક વખતે મોટું શહેર
હોવાની ખાત્રી આપે છે. ઉપરાંતમાં આ (ભોઆ)ની દક્ષિણ બાજુની
સીમનો અમૂક ભાગ (કે જ્યાં કેટલાંક ખેતરો આવેલાં છે તે)
હજી પણ “ધારાગર ”ના નામથી ઓળખાય છે. અને ત્યાં હાલે
આવેલું શ્રી ભીમનાથનું દહેજ અને તેની રચના એવા ઢબની છે કે
જે ભેતાંજ જણાઈ આવે છે કે એક વખત આંહી મોટું શહેર
હોવું જોઈએ અને તે એ વખતે પૂર્ણ જહોજલાલી ભોગવતું હોવું

વીર વિક્રમની અગિયારમી સદી ચાલતી હતી. તે પરના અરધા સૈકામાં બે-એક વરસ ઓછાં હતાં.^૧ એ વખતે પારકર કચ્છનું એક પરગણું મનાતું હતું. તેની મુખ્ય રાજધાનિ કિરંતીગઢમાં હતી: અને તેની આજુ નીચે થર પારકર, પ્રાંથળ, વાગડ અને કચ્છનો કેટલોક ભાગ હતો.^૨ સિંધ અને પારકરની હદ તદ્દન નજીક આવેલી હોવાથી કિરંતીગઢ અને સિંધના રાજવી વચ્ચે વારંવાર નાના નાના હુલ્લડો થયા કરતા હતા. સુમરા વંશનો ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ મહારાજ હમીરજી આ વખતે-સિંધની ગાદીપર હતો. તે એક બહાદુર અને વીર મહારાજ હતો. તેનું

જેમ્એ પણ કાળના બળવાનપણાને લીધે આપણે તેના ઇતિહાસથી અનભિન્ન રહ્યા છીએ.

૧ સાબરાઇ, કોટડી—માંડવી તાલૂકામાં આવેલા ગામે છે.

૨. બોઆ તથા ચિયાસર=કોટડીથી ૧૧-૩ ગાઉ ઉપર અનુક્રમે આવેલાં ગામે છે.

૩ ભીમનાથ=કોટડીથી મંજલ (મોરાવાલી) તરફ જતાં એકાદ ગાઉ ઉપર આવેલું મહાદેવનું દે'રું છે કે જે જમીનને હજુ પણ “ ધારાગર ” તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. લેખક.

આ સોનારીવાળી ભીટ હાલે કોટડી જગીરની સત્તા હેઠળ કાયમ છે. આ વાર્તા “ શારદા ” માસીકના સને ૧૯૨૯ ના જુલાઇના લોક સાહિત્યના ખાસ અંકમાં છે.

(૧) ૧૦૪૮ કેટલાક ગ્રંથકારો આ વિયાસ બારમા સૈકામાં થઈ ગયો હોવાનું જણાવે છે. પણ કેટલાક વજનદાર પુસ્તકો તેની હયાતિ ૧૦-૧૧ સૈકામાં હોવાનું જણાવે છે અને તે કેટલેક અંશે વાજબીસર હોવાનું માનવામાં આવે છે.

(૨) “ કચ્છ દેશની જૂની વાર્તાઓ.”

લશ્કર પણ એટલેજ દરજ્જે ‘મોટું’ અને મજબૂત હતું; છતાં પણ કિરંતીગઢનો મહિપાળ વીર વિયાસ એને હઠી દે તેવું ન હતું.

વિયાસની ઉમ્મર આ વખતે ચાલીસેક વરસની હતી. તેનો બાંધો મજબૂત અને ભરાઉ હતો. લડાઇઓમાં તેણે નામ કાઢ્યું હતું. તે પોતાની આ અવસ્થામાં એક મહદ્ કાર્ય પાર ઉતારવાની બાજુ રચવામાં ગૂંથાયો હતો. તેની ઇચ્છા સિંધનરેશ પર એક છેલ્લી વખતનો જીવલેણ હુમલો કરવાને નિશ્ચિત થઈ હતી. અને તે માટે એ લશ્કર એકઠું કરી તેને તાલીમ આપતો હતો.

વિયાસ ઘોડાદોડનો બહુ શોખીન હતો. અને આ લડાઇ માટે તેણે એક પાણીદાર અશ્વ ચૂંટીને પસંદ કર્યો હતો; પણ અશ્વ તાલીમ પામેલો નોતો. મહારાજ તેને દરરોજ જંગલમાં લઇ જતા. ત્યાં ઘોડાને તાલીમ મળતી.

મહારાજના કેટલાક નોકરો ઊંડી ખાઇઓ ખોદતા. તથા માટીના કૃતિમ ઊંચા ખુરજો બનાવી તે પરથી અશ્વને કૂદાવતા. ખાઇઓ ખોદી નદીનું પાણી વાળતા. અને તે કૂદી જવાને અશ્વ તૈયાર બનતો.

આ કાર્યને બેએક, માસ થયા હતા. અને તે ટુંક મુદતમાં આ પાણીદાર અશ્વે પોતાના માલિકને ખુશ-ખુશ બનાવી દીધો હતો. અશ્વ તૈયાર બની જતાં તેણે પોતાના સવારોને એકઠા કર્યા. અને દશ ગજ પહોળી ખાઈ કૂદી જવાનું ઇનામ જાહેર કર્યું.

સેંકડો નહિ પણ હજારોની મેદની આ મરદાનગી

ભરેલી રમત જોવાને એકઠી થઈ હતી. લગભગ પાંચેકસો અશ્વો તે વીર વિયાસની સાથે બાઈ પાસે આવ્યા. પણ કોઈની હિંમત ચાલી નહિ. “તમે ગભરાઓ છો?” વિયાસે કૈંક ગુસ્સો બતાવતાં પોતાના સવારોને કહ્યું “સિંધ જીતવા અગાઉ આવી કેટલી ચે બધી બાઈઓ તમારે કૂદવી પડશે. મારા સિપાઈઓ આવા નામર્દ હશે એવું મેં નોંતું ધાર્યું.”

આટલું બોલી વિયાસ ચૂપ રહ્યો; પણ તેના શબ્દો તિક્ષ્ણ ભાલા મિસાલ દરેક સિપાઈના હૃદયમાં ખૂંચી ગયા. વિયાસે એ જોયું. તે યુદ્ધિશાળી રાજવી હતો. પોતાના સિપાઈઓનું પાણી એણે માપી લીધું. તે પુનઃ હિંમતથી બોલ્યો “આ બાઈ કેમ કૂદવી તે હું તમોને બતાવીશ પણ આ વખતે તમારે તે જોવા માટે મારી રૈયતની સંગાથે ઊભવું જોઈએ.” એટલું બોલી તે વીર વિયાસ પોતાના અશ્વને થનથન; થનગન નચાવતો દૂર ચાલ્યો ગયો.

વિયાસ એક બહાદુર મહારાજા હોવા સાથે કડક પણ તેવોજ હતો. પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણેજ બધું થવું જોઈએ એવી તેની મહત્વાકાંક્ષા હતી. તે ઇશ્વરવાદી નહિ પણ હિંમતવાદી હતો; અને ખરેખર તેની હિંમત પણ કૈંક અજબ હતી. જોવા આવનાર જનસમૂહ સાથે પાંચસો સવારો જઈ ઊભા.

વિયાસ ત્રણેકસો કદમ આગળ ચાલ્યો અને પછી અશ્વને ફેરવી તેણે બાઈ તરફ તિક્ષ્ણ દષ્ટિ ફેંકી. બાઈ

દેખાવમાં ભયંકર લાગતી હતી. દશ ગજ પહોળી, વીસ ગજ ઉંડી અને ચાલીસ ગજ લાંબી હતી.

થોડી વાર સુધી મહારાજાએ ખાઇ તરફ સ્થિર દૃષ્ટિએ જોયું. પછી પોતાના અશ્વની ગ્રીવાપર થાપ મારી તેને હોશિયાર કર્યો. તેજ અશ્વ ઊડું, ઊડું, કરી રહ્યો હતો. મહારાજાએ તેની લગામ ખેંચી એક એડી મારી અને તેજ ક્ષણે એ તેજ, પાણીદાર અશ્વ કૂદ્યો. જાણે કોઈ વિકરાળ પક્ષી ઊડયું આવતું હોય તેવો એ દેખાવ હતો. પહાડી દેખાવના વીર મહારાજા આ વખતે અશ્વની પીઠપર એક બાળક જેટલા દેખાતા હતા. અશ્વનું પાણી જોઈ જનતા વાહવાહ પોકારી રહી હતી, એક સેંકડ, બે સેંકડ, એમ ગણતાં ગણતાં તરત અંદર અશ્વ ખાઈ પાસે આવી પહોંચ્યો. મહારાજાએ ફરીથી એક એડી લગાવી અને અશ્વ કૂદ્યો પણ ભાવી ફરી ગયું.

તેજ અશ્વ ચૂક્યો. મહારાજાની એડીએ તેને ગભરાવી મૂક્યો હતો. મહારાજાના દિવસો પણ હવે ભરાઈ આવ્યા હતા. હજારોની મેદનીએ જોયું તો મહારાજા અને તેનો અશ્વ ખાઈ પાસે આવી ગુમ થઈ ગયા હતા. લોકો ગભરાયા. બધા જણ ખાઈ તરફ દોડ્યા. ત્યાં જૂએ છે, તો અશ્વ ખાઈમાં પડતાંજ મરણ પામ્યો હતો. ત્યારે મહારાજા તદ્દન બેશુદ્ધ બની ગયા હતા.

તુરતજ કેટલાક પહેલવાન મરદોને ખાઈમાં ઊતારવામાં આવ્યા. અને મહારાજાને ઉપર ઊંચકી લાવ્યા. અ-

શ્વનો તંગ તોડી તેને મુક્તિ આપવામાં આવી. આ બનાવ બહુજ ખેદ યુક્ત હતો.

(૨)

x x x x

વિદ્વાન, અને અનુભવી વૈદ્યોના સતત ઉપચારો ચાલુ કર્યા પછી લગભગ સાતમે દિવસે મહારાજાએ પોતાની આંખો ખોલી પણ વૈદ્યોના કહેવા મુજબ તે ઓલવાઈ જતા દીપકનો છેલ્લો ઝબકારો હતો.

તુરતજ શહેરના પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો, શૂરવીર સુભટો, લાયાતો અને કુમારોને બોલાવવામાં આવ્યા. મહારાજા આ વખતે ધીમે શ્વાસ લઈ રહ્યા હતા. વૃદ્ધ હકીમે કેટલાક પાંદડા વાટી તેમાંથી થોડુંક રસ નીચોવી મહારાજાને પાચું. એ ઔષધ પેટમાં જતાંજ મહારાજાને ચૈતન્ય આવ્યું. અને તેમની ઇચ્છાથી તેમને મોટા તકિયાને અઢેલી બેસાડવામાં આવ્યા.

વીર મહારાજાએ આવેલાઓપર એક કઙ્કણમય દષ્ટિ-પાત કરી થોડોક વખત શાંત રહ્યા પછી કહ્યું “હું જાઉં છું પણ મારી એક ઇચ્છાને હું પૂરણુ નથી કરી શક્યો. ખેર! મારી તમોને એક આજ્ઞા છે તમો પાળશો કે?”

આ વખતે મહારાજાના મુખપર દિલગીરીની છાયા સ્પષ્ટ તરવરી રહી હતી. આવેલા લોકો એક ક્ષણ માટે ચૂપ રહ્યા, પછી તેનો મુખ્ય સુભટ તેજસિંહ જરા નજીક આવ્યો. પોતાની તલવાર મ્યાનમાંથી બાહર કહાડી તેને ચુંબન કરી બોલ્યો “અમારા અન્નદાતાશ્રીજીની આજ્ઞા અમે જીવતાં લગી પણ પાળીશું.”

આ જવાબ એક વજનદાર વ્યક્તિ તરફથી હતો અને તેથી મહારાજ સંતોષ પામ્યા હતા. તેમના મુખપર હાશ્ય-લહરી ફરકી રહી. પછી પોતાને સંતોષ થયો હોય એવું દર્શાવતાં બોલ્યા “મારા વીર-સુભટો તરફથી મેં એવાજ જવાબની આશા રાખી હતી. પ્રભૂ તમારું કલ્યાણ કરે. તેજી !” મહારાજએ પોતાના મંદ પડી જતા સ્વરને જરા સત્તેજ કરી કહ્યું “મારા તેરમાને દિવસે મારો જે કુંવર સિંધના શૂરવીર મહારાજ હમીર સુમરાની અશ્વશાળાના પાંચસો તેજી અશ્વ હરી લાવી તે ભાટ, ચારણ, બારોટ, અને બ્રાહ્મણોને દાનમાં વહેંચી આપે તેને માફ રાજ સોંપવું. આ શરત તમારે કોઈ પણ ઉપાયે પાળવી.”—આટલું બોલતાં કિરંતીગઢના વીર મહારાજ વિયાસનો બળતો દીપક બૂઝાઈ ગયો. કિરંતી ગઢની જનતા પિતા વિહોણી બની રહી રહી હતી.

x

x

x

x

(૩)

મહારાજ વિયાસના સ્વર્ગારોહણને આજે દશ દિવસ થયા હતા. શહેરમાં જ્યાં જૂએ ત્યાં દિલગીરી ફેલાઈ હતી. તેવા વખતે રાજના મુખ્ય સુભટ વિયાસના ત્રણ કુંવર અને લાયાતોને પોતા પાસે બોલાવ્યા. “આજની સ્મૃતિ” તે સુભટ વાતની શરૂઆત કરતાં બોલ્યો. “આપણે બધાને દિલગીરીમાં ગરકાવ કરી મૂકે છે. આજથી બરાબર દશ દિવસ ઉપરેજ આપણા વીર મહારાજએ સ્વર્ગ-વાસ કર્યો છે. ઈશ્વરકૃતિ બળવાન છે, પણ મહારાજની

અંતિમ ઇચ્છા તો એથી પણ વધુ બળવાન મનાઈ છે.” આટલું બોલી તે થોડાક વખત માટે થોભ્યો અને પુનઃ બોલ્યો “સ્વર્ગસ્થ મહારાજની અંતિમ ઇચ્છા ઘણીજ લયંકર છે, તોપણ તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ મારો ધર્મ છે. મહારાજની છેલ્લી વિદાયગીરી વખતે તમોએ તેમની ઇચ્છાને બાણી લીધેલી છે તોપણ હું તમોને એક વધુ વખત જણાવીશ, કે સ્વર્ગસ્થ મહારાજના તેરમાને દિવસે સિંધના મહારાજ હમીર સુમારાના પાંચસો તેજ અશ્વોનું હરણ કરી લાવી તેનું આશ્રિતોને જે કુમાર દાન કરશે તેને આ પ્રતાપી કિરંતીગઢનું તખ્ત સોંપવામાં આવશે. અલબત્ત એટલું તો હું પણ કબૂલીશ, કે આ કાર્ય બહુજ જોખમી છે; તોપણ વીર વિયાસના કુંવરો પણ વીર પુરૂષ છે. અને વધુમાં પોતાના સ્વર્ગસ્થ પિતાની અંતિમ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવી એ વીર પુત્રોનું તો કર્તવ્યજ મનાય. શૂરાજી !” મુખ્ય સુલટે સ્વર્ગસ્થ મહારાજના યુવરાજ કુમાર તરફ દૃષ્ટિ કરી પૂછ્યું. “સ્વર્ગસ્થ મહારાજના તમો મોટા પુત્ર છો. ગાદીપર પહેલો હક તમારોછે; અને સ્વર્ગસ્થ મહારાજની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવી એ પહેલી ફરજ તમારી છે. તમો એ વિષે શું કહો છો ?”

“જો, મને મોટું લક્ષ્મી આપવામાં આવે, તો હું તેમ કરી શકીશ.” “અહા-આવા બાચલા વિચારો વિચાસ મહારાજના યુવરાજના મુખેથી બાહિર પડતા સાંભળી હું બહુજ ખેદ પામું છું શૂરાજી તમારી માગણી વાજબી છે પણ તે પૂરણ કરવા નેટલો વખત નથી. મહારાજને આજે દશ દિવસ થયા છે, અને હવે બાજી માત્ર ત્રણ દિવસ

જેટલીજ છે. અને તે મુદતમાં તમો કહો છો તેટલું મોટું લશ્કર એકઠું થઈ શકે તેમ નથી. ખેર! તમો શું કહો છો?”

સુભટે બીજા નંબરના કુંવરને પુછ્યું. તેનું નામ રામસિંહ હતું મોજ, શોખ, અને મદિરાનો એ ચાહક હતો. સુભટની માગણીનો અસ્વીકાર તેણે મુંગો રહીનેજ કર્યો. સુભટ ખેદ પામ્યો. તે ત્રીજા નંબરના કુંવર તરફ વળ્યો.

તેનું નામ કેશરજી હતું. પણ લોકો તેને કેશુભાયાને કેશર કહીને બોલાવતા હતા. સ્વર્ગસ્થ મહારાજાનો તે લાડકવાયો પુત્ર હતો તેની અવસ્થા સોળેક વરસની હતી. દેખાવમાં સુંદર અને આનંદી હતો. મુખ્ય સુભટ તેને કે પૂછે તે અગાઉ તે પોતેજ બોલી ઉઠ્યો “મારા પૂજ્ય પિતાની ઇચ્છા હતું પૂરણ કરીશ મને રાજાનો લોભ નથી.”

આ જવાબથી ભાયાતો અને મુખ્ય સુભટ બહુજ ખુશી થયા. “તમારા જેવા વીર યુવકો પાસેથી મેં એવીજ આશા રાખેલી છે.” મુખ્ય સુભટ બોલ્યો.

આ પછી સર્વ મંડળ વિખેરાઈ ગયું. પણ એક જણના હૃદયમાં તોફાની મહાસાગર ઊછાળા મારી રહ્યો હતો.

x

x

x

(૪)

આજે સિંધના રિદ્ધિસિદ્ધિ યુક્ત પાટનગર ઉમરકોટમાં કેક અજબ બનાવ બની રહ્યો હતો.

શહેરની ભવ્ય બજાર માંહેથી એક ખૂબસૂરત યુવક કેશરીઆ વાઘાપહેરી બંસી વગાડતો વગાડતો ચાલ્યો જતો

હતો. એ દેખાવમાં ખૂબસૂરત હતો. અરે એટલુંજ નહિ પણ ખુદ કામદેવને લજ્જે એવું એનું રૂપ હતું. તેમાં વળી તેણે વસ્ત્રો પણ એવાં સુંદર પહેર્યાં હતાં, કે જાણે કોઈ અવતારી પુરૂષ આ જગતને પાવન કરવા આવ્યા હોય તેવો એ દેખાવ હતો. તેની અંસરીનો સરોદ-જનતાને વિર્જ્જન બનાવી મૂકતો હતા.

શરૂઆતમાં ગામના બાળકો તેની આસપાસ વીંટ-જાઈ વળ્યા. પણ ધીમે ધીમે તો મોટી ઉમ્મરનાં સ્ત્રી પુરૂષો તેની પાછળ ફરી વળ્યાં. જોત જોતામાં માનવ સાગરની પ્રચંડ મેદની ત્યાં ઊભરાવા લાગી. હજારો મનુષ્યોની મેદની એકત્ર થયેલી હોવા છતાં ઘોંઘાટ બિલકુલ ન હતો.

તેની અંસરીમાં કંઈક અજબ જાદૂ લઈ હતું. કૃષ્ણની અંસરી પરતો માત્ર જીવીત પ્રાણીઓજ મોહિત થતાં હતાં; પણ આ સુંદર બાળકની અંસરીપર તો ખુદ મેઘ મહારાજ પણ ખુશ થયા હતા. ભાગ્યવશાત્ આકાશમાં એક વાદળ ચઢી આવ્યું અને ઊકળાટમા ટળવળતા લોકોપર અમૃત વૃષ્ટિ કરી ચાલ્યું ગયું. આ અમૃતકાર અજબ હતો અને એથી લોકોમાં તેના તરફ પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન થયો. તુરતજ જુદા જુદા લોકો કેટલીક ભેટ સોગાદોલાવ્યા અને તુરતજ લક્ષ્મી, ફળ, મેવા, અને ફૂલોનો ત્યાં એક નાનો સરખો અંબાર બની ગયો. યુવકે તે જોયો પણ તેણે તે ઉપાડવાની તૃષ્ણા ન બતાવી. લોકોનો અત્યાગ્રહ હોવાથી તેણે તેમાંથી ગુલાબનું એક સુગંધી પુષ્પ ઉપાડ્યું, સૂદ્યું અને પછી તેને એ અંબારમાં ફેંકી હાશ્ય કરી તે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો.

તે દિવસની સાંજ પડવા અગાઉ તો નગર સમૈના દરેકે દરેક ઘરમાં આ અલૌકિક વ્યક્તિની કીર્તિ ગાજી રહી હતી. અને સૂર્યાસ્ત થવા અગાઉ હમીરજીનો મુખ્ય અમાત્ય તેને બોલાવવા આવ્યો. બે હાથ જોડી તેણે તે યુવકને પોતા સાથે ચાલવાને પ્રાર્થના કરી. “મહારાજ તમોને મળવાને બહુજ આતુર છે.” તેણે ઘણાજ વિનયસર ચલાવ્યું “તમારું ત્યાં પૂરણ માન જળવાશે.” યુવક કંઈ પણ બોલ્યા વિના અમાત્યની સાથે ચાલતો થયો.

x x x x

૫

સુમરા રાજવીએ પુરૂષોમાં આવું સૌંદર્ય કોઈ વખતે પણ જોયું નોતું. બંસીનાદ સાંભળી એ હર્ષમાં ગજગજ ઊછળવા લાગ્યો. ઉલ્લાસમાં આવી તે એનો હાથ ઝાલી બોલ્યો. “તમે મારી પાસે રહેશો !”

“ છટ. છટ. રાજન ! તમોને આવી વાત ન શોભે. હું તો એક ફકીર છું. મને મહેલ અને ઝૂંપડું સમાન છે. હું તમારા ઉત્તમ ખોરાક અગર સન્માનોનો ભૂખ્યો નથી. હું ભક્તિનો ભૂખ્યો છું મને તમે રોકો નહિ. તમારા વજીરની આજીજીથી હું અહીં આવ્યો છું મને જવા દો.” આટલું બોલી તે યુવક ઊઠ્યો અને ચાલવા લાગ્યો. પણ હમીરજીએ તેને અટકાવ્યો. “મારી એક પ્રાર્થના છે.” તેણે કહ્યું.

“શું ?”

“લોજન લીધા પછી આપ આપની ઇચ્છા મુજબ અમે ત્યાં જમી શકશો.”

“હું કોઇનું સોજન તો આતોજ નથી. બાકી હા, થોડાંક ફળ ફૂલ મંગાવો તો ચાલશે.”

સુમરા રાજવીની ધારણા પ્રમાણે તો આજે તેને ઘેર સાક્ષાત શ્રીકૃષ્ણ પધાર્યા હતા.

તુરતજ સોનાના થાળમાં કેટલાંક ફળ લાવવામાં આવ્યાં. યુવકે તેમાંથી થોડુંક ખાધું અને બાકીનું પાસે ઊભેલા લોકોને વહેંચી આપ્યું. પછી હસતાં હસતાં તે બોલ્યો. “રાજન!” આ શહેરમાં મને ફરવાની છૂટ છે ને ! ?”

“હા, હા.”

“વારું હું આવતી કાલે આપને મળીશ,”

x x x x

(૬)

શહેરમાં ફરીથી બંસરીનો નાદ સંભળાયો. પણ તે સુમરા રાજવીની અશ્વશાળા પાસે હતો. અશ્વશાળાનો જમાદાર આ વખતે હુકકો પી રહ્યો હતો. બંસરીનો નાદ સાંભળતાં તે ઊઠ્યો. અને ડેલીપર આવી જોય છે, તો તે યુવક તેમની સામે હસી રહ્યો છે. જમાદારના હૃદયપર તેના આ મધુરાં હાસ્યે કૈંક અજબ પ્રકારની અસર કરી હતી. “હમણાં સંભળાતી બંસરી તમે વગાડી રહ્યા હતા ?” જમાદારે પૂછ્યું.

“હા, હા.”

“થોડાંક વધુ વખત સુધી મને સંભળાવશો ?”

“હા-ખુશીથી પણ તમે કોણ છો?” યુવકે અધી-રાઈથી પૂછ્યું.

“હું સુમરા રાજવીનો મુખ્ય અશ્વપાળ છું. આ અશ્વ-શાળાનો હું મુખ્ય સામંત છું. અહીં તમેને કોઈ અટકાવી શકે તેમ નથી.’ જમાદારે પોતાની પીછાણ આપતાં કહ્યું. યુવક એ સાંભળી હસ્યો, અને પછી ધીમે પગલે અશ્વશા-ળાની મોટી ડેલીમાં દાખલ થયો. જમાદારે તેને ઉત્તમ માન આપી એક ગોદડું બીછાવી તેને તે પર બેસાડ્યો. યુવકે પોતાની બંસરી ગજવામાંથી બાહિર કાઢી અને જમા-દાર તથા તેનું મંડળ તે સાંભળવા અધીરું બન્યું.

બંસરી ખરેખર મધુર હતી. યુવકે તેને ખૂબ દીપાવી હતી. જમાદાર અને તેનું મંડળ ખુશ ખુશ, બની ગયું. તેના મધુરાં રાગપર ડોલવા લાગ્યું. આ રાગણી અરધો-એક કલાક ચાલી હશે તેવામાં જમાદારે તેને અટકાવી પૂછ્યું.

“તમે આહીં રહી શકશો?”

“જી હા.”

“હું તમારું સન્માન જળવીશ.

“વારું”

x

x

x

x

(૭)

આ બે દિવસોમાં તો એ અશ્વશાળાનો પ્રાણ બની ગયો હતો. તેના મીઠાં હાસ્ય અને રમુજ વાતો તથા મધુરા બંસરી નાદપર અશ્વશાળાનું મંડળ ફિદા બની ગયું હતું. તેનો પડ્યો બોલ ઉપાડી લેવા તેઓ ખડે પગે તૈયાર હતા.

બીજે દિવસ ઊગતાં યુવક તૈયાર થયો. બંસરીનો મધુરો નાદ ગજવતો અશ્વશાળામાં ફર્યો. અશ્વશાળા મોટી હતી લગભગ સાતેકસો થોડાંઓ તેમાં બાંધેલાં હતાં. યુવક એકજ દિવસમાં બધાઓ સાથે હળી ગયો હતો. તેણે ટુંક વખતમાં બધાનો પ્રેમ અને વિશ્વાસ મેળવી લીધો હતો.

બીજે દિવસ પૂર્ણ થતાં સૂર્ય અસ્ત પામ્યો. ધીમે ધીમે અંધારી રાત્રિનો ભયાનક પડદો આ જગતપર છવાયે જતો હતો. વાળુ કરી બધા નોકરો ડેલીમાં એકઠા થયા. આજે યુવકની પ્રકૃતિ બગડી હતી. અને જમાદાર તે માટે ચિંતાતુર બન્યો હતો.

“થોડોક કાવો પીશો ?” જમાદારે યુવકને લાગણીથી પૂછ્યું.

“જી હા, પણ તમારા દેશની પ્રથા એને બગાડી નાખે છે. અમારા દેશમાં બનાવાતો કાવો લજ્જતદાર અને સ્વાદિષ્ટ હોય છે. જો તમે કહો તો હું બનાવી આપું.”

“ઘણી ખુશીથી તમે કહેશો તેવા ખૂનના દાણા મારા માણસોઘંટી આપશે.”

જમાદાર અને તેનું મંડળ નવી રીતથી બનતો કાવો પીવાને આતુર બન્યાં. યુવક ઊઠ્યો. એક નોકર તેને અંદરના ઓરડામાં તેડી ગયો. ત્યાં સગડી બગી રહી હતી. બીજે નોકર બન લાવ્યો, યુવકે તે શેક્યાં અને બરોબર શેકાઈ રહ્યા પછી નોકરને ઘૂંટવા માટે આપ્યાં. અને એક દેગડીમાં પાણી નાખી તેને ચૂલાપર મૂકી. યુવક બહુજ ચખજ અને હોશિયાર હતો. તેની ચાલાકી અજબ પ્રકારની હતી.

પાણી ઊકળતાં ખૂનનો ભૂકો તેમાં નાખવામાં આવ્યો અને જોતજોતામાં કાવો તૈયાર થયો. દેગડી ડેલીમાં લાવવામાં આવી. અને અકેક ખ્યાલી દરેકને મળી. કાવો આજે ખરેખર લજ્જતદાર બન્યો હતો. પીનારાઓએ તેના ખૂબ વખાણુ કયા. અને પછી ખંસરી છેડવામાં આવી. દરેક મગન બન્યા. લગભગ અગિયારેકનો સુમાર થતાં કિલ્લાના દરવાજા બંધ કરવામાં આવ્યા. અને તેની ચાવીઓ જમાદારને સોંપાઈ. આજે નિદ્રાદેવીનું વૉરંટ વહેલું આવતાં આ વખતમાંજ દરેક તેને આધીન થયા. કાવાનો કેફ દરેકને ચઢ્યો હતો. જોત જોતામાં અશ્વશાળાનું આ મંડળ મીઠી નિદ્રામાં ઘોરવા લાગ્યું.

x

x

x

x

(૮)

લગભગ બાર વાગ્યાનો સમય થયો હતો. અરધું જગત સૂઈ ગયું હતું. શહેરના રસ્તાઓ સૂના લાસતા હતા. તે વખતે એ ચાલાક યુવક ઊઠ્યો. તેણે આંબુખાંબુ દષ્ટિ ફેંકી પણ કોઈ જાગતું નહતું. તે ઊઠ્યો ધીમે પગલે ચાલી જમાદારના બિછાના પાસે આવ્યો.

વૃદ્ધ પણ લડાયક બોધાનો જમાદાર કોઈ માદક પદાર્થના સેવનના કારણે બેશુદ્ધ બની, પડ્યો હતો. વખત નહિ ખોતાં યુવકે તેના તકિયા હેઠળથી ચાવીનો ઝૂમખો ધીરે રહી ખેંચી લીધો. તે ઊતાવળે દુર્ગના મુખ્ય દ્વાર તરફ ચાલ્યો. ત્યાં બે પહેરેગીરો એક ઓટલાપર મીઠી નિદ્રા લઈ રહ્યા હતા. યુવક ધીમે પગલે તેમની નજીક

આવ્યો. અને પોતાની કમરે સંતાડેલું ખંજર કહાડી વિદ્યુત જેવી ઝડપે તેમની ગરદનપર ફેરવી દીધું. તીક્ષ્ણ ખંજરના માત્ર એકજ પ્રહારથી તેમનો આત્મા ઉડી ગયો હતા.

આ પછી યુવક ઉતાવળે પગલે ફરીથી અશ્વશાળામાં દાખલ થયો. ડેલીના દરવાજા ઉઘાડા રાખી તે અંદર ગયો. અશ્વશાળામાં છૂટા છવાયા દીપકો બળી રહ્યા હતા.

વીર યુવક ગલરાયા વિના અશ્વો પાસે ગયો. અને એક પછી એક ગણતું બરાબર પાંચસો તેજી અશ્વોના ગળા-માંથી તેણે દોરડાં છોડ્યાં. અને પછી એકજ ક્ષણની અંદર તુરતમાં તાજી વિચાએલી અમુક ચિહ્નોવાળી ઘોડીના પેટમાં તે તેજસ્વી ખંજર લોંકી તેણે પોતાના હાથોને રક્ત વર્ણુ બનાવ્યા અને અનુક્રમે દરેક અશ્વના નાક પાસે તે હસ્ત ધરીને એ લોહીની વાસ તે તેજી અશ્વોને સુંઘાડી. પછી વસ્ત્રનો એક ટુકડો લઈ તેને તે ઘોડીના રક્તમાં બોળી પોતે એક તેજી અશ્વપર સવાર થયો. એક વાવટા મિસાલ તેણે તે વસ્ત્ર ઉડાડ્યું અને પછી મોટી અબ્બયળી સાથે તે પાંચસો ઘોડાઓનું દળ તેની પાછળ દોડ્યું.

યુવક અશ્વવિદ્યાનો ખાસ અભ્યાસી હતો અને તેણે ઘોડા દોડની ખાસ તાલીમ લીધેલી હોવા સાથે વધુમાં તેને આ વારસો તેના પિતા તરફથી પણ મળ્યો હતો. અશ્વને તે પૂરપાટ દોડાવે જતો હતો. અને તેની પાછળના પાંચસો તેજી અશ્વો એટલીજ ઝડપથી દોડે જતા હતા. મહાસા-ગરના પ્રચંડ મોજાં જેવો એ દેખાવ હતો.

અગાઉથી સંકેત કર્યા મુજબ ત્રણેક સો લઠ્ઠ બંધ યુવાન

પુરુષો આ વીરની રાહ જોઈને ઊભા હતા. લગભગ અરધા ગાઉ જેટલે દૂર પરથી તેમણે અશ્વોના દાખડા સાંભળ્યા. વીર યુવક સાથે આવતા થોડાઓને તેમણે પકડી લીધા. અને પછી વખત નહિ ખેતાં આ સંઘ ઉતાવળે મજલ કાપવા લાગ્યું અને ઇતિહાસ કહે છે તે મુજબજ મહારાજા વિયાસ મકવાણાના સ્વર્ગવાસ પછી ખરાખર તેરમાને દિવસે જ સૂર્યોદય થવા અગાઉ આ વીર યુવક પોતાની જન્મ ભૂમિમાં આવી પહોંચ્યો અને પોતાના પૂજ્ય પિતાની અતિમ ઇચ્છા મુજબ તે પાંચસો તેજી અશ્વોનું તેણે ભાટ, ખારોટ, ચારણ અને બ્રાહ્મણોને દાન આપી દીધું. ધન્ય છે એ પિતાના આજ્ઞાપાળક બાળને.

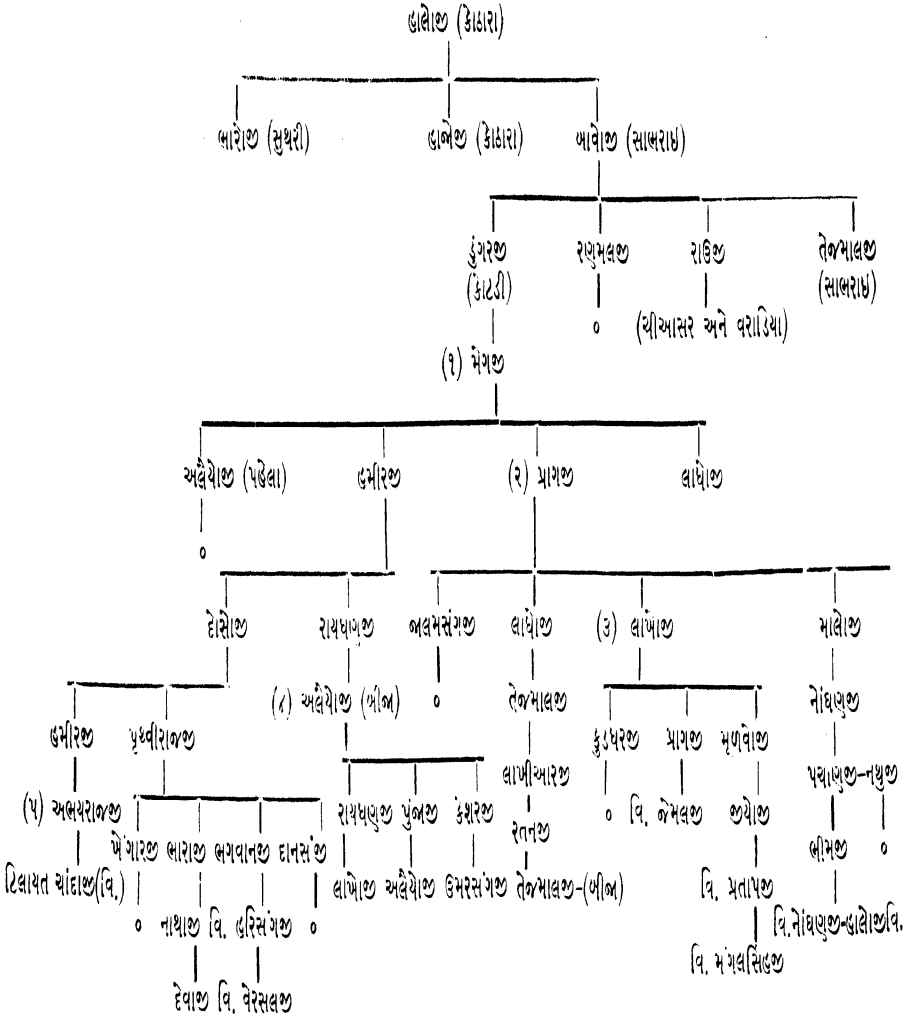
કહેવાની ભાગ્યેજ જરૂર રહે છે, કે આ પછી કિરંતી-ગઢની જનતાએ મોટી ધામધૂમ સાથે આ શૂરવીર યુવકને તેના વીર પિતાની ગાદીપર મોટા આનંદ સાથે બેસાડ્યો.^૧

૧ આ કિરંતીગઢ શહેર ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ શહેર હતું. અને તેની હસ્તી કચ્છના રણમાં પચ્છમ અને ખડિર નામના બે ટાપુઓની વચ્ચે આવેલ ભાંજણા નામક ડુંગરની પડોશમાં ભૂત પૂર્વે હતી એવું મનાય છે. કચ્છમાં પ્રખ્યાત થયેલ સદેવંત અને સાવલિંગા કે જેમની નોંવેલ આજે પણ આપણા આ પ્રાંતમાં વિશેષ વંચાય છે. તેઓ પણ આ શહેરનાજ વતની હતાં એવું મનાય છે.

“પ્રસિદ્ધ પાંડવોના માતામહ (નાનો)ના વંશજોએ રાજ્યની ઉચ્ચપાથલ થતાં ત્યાંથી ચાલી નીકળી આ શહેર વસાવ્યું હતું અને તેમના વંશમાંથીજ આ મકવાણા નામની શાખા પ્રસિદ્ધ થયેલી છે એવું કેટલાકોનું માનવું છે. (ક. દે. જૂ. વાર્તાઓ.)”

આ શહેરના કેટલાક રાજાઓ ખડુ પ્રતાપવાન અને શૂરવીર બધા હતા. અને તેમણે પોતાના શહેરને ખૂબ સમૃદ્ધિશાળી બનાવ્યું

શ્રી કોટડી જગીરદાર સાહેબનો આંખો છે,

કુલ કોટડીના અસ્ત પામેલા કોહિલો.

- (૧) સ્વયં શ્રી કોટનાથજીના એક પરમ હિપાસક ભક્ત.
- (૨) કરુણનો એક માહન મુસદ્દી ચાણાક્ય અને એક વખતના કરુણ સમસ્તના સેનાધિપતિ.
- (૩) કરુણ સમદાની.
- (૪) કોટડીનો કુબેરભંડારી.
- (૫) સ્વ. મહારાવશ્રી પ્રાગમલ સાહેબ (બીજા) ના ખાસ વિશ્વાસુ અને કોક અજબશક્તિધારક અઠંગ ઘોડેસ્વાર (સ્થનાર લાલ વિ. મૂળજીભાઈ બેથી)

શ્રી મહાદેવપુરીકોટડી (કચ્છ) Kotadi Cutch.

— પૂર્વ ઇતિહાસ અને તેની રૂપ રેખા. —

આ શહેરની હસ્તી અઢારમાં સૈકામાં થઈ હોવાનું માનવામાં આવે છે; કે જે વખતે કચ્છનો મોટો ભાગ ‘પખેરાજ’ હતો. હાલે જ્યાં કોટડી અને શ્રીકોટના-

હતું. અને ધીમે ધીમે એ રાજની સત્તા હેઠળ પારકર-પ્રાંથળ અને કચ્છનો પણ કેટલોક ભાગ આવેલ હતો.

વિયાસનો સૌથી નાનો પુત્ર કેશર કે, જે પોતાની બહાદુરીના કારણે પોતાના શૂરવીર પિતાની પછવાડે ગાદીપર આવ્યો હતો. તે એક વીર અને ઉદાર પુરૂષ હતો. તેણે આ રીતે સિંધના રાજવી હમીર સુમરાના ઘણા માલની વારંવાર લૂંટો કરી હતી. અને છેલ્લે તેણે એ સુમરા રાજવીની કેટલીક દીકરીઓ અને વહુ બેટીઓનું હરણ કર્યું હતું. અને તેમાંથી ૩-૪ સુંદર ઓરતોને તેણે પોતાના જનનખાનામાં રાણીઓ તરીકે રાખી હતી. જ્યારે બાકીની સુમરીઓને તેણે પોતાના ભાગ્યોમાં વહેંચી આપી હતી. આ તેની બહાદુરી તેને એક કલંક સમાન હતી.

સિંધના મહારાજાએ કેશરની સામે યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા બતાવી પણ તેમાં એક મોટી મુશ્કેલી નડતી હતી. કારણ કે કિરંતીગઢની જમીનનો કેટલોક ભાગ ખારવાળો (રણ જેવો) હતો અને જો હમીરનું લશ્કર આવે તો ખાય શું? આ એક મોટી મુશ્કેલી હતી. પણ વીર કેશરે પોતા પરનું કલંક ટાળવાને તેનો નિકાલ કરી આપ્યો.

થજીનું દેરું આવેલું છે તે ભાગ એ વખતે એક ભયંકર અરણ્યથી છવાઈ ગયેલું હતું. અને ઘીચો ઘીચ ઝાડની ઘટાઓ એક બીજામાં ગૂંથાઈ બાજુ દુર્વાશામુનિ કોઈ શાંત

તેણે પોતાની હદમાં ૪૦૦ વીઘાં જેટલી જમીનમાં ઘઉંનું વાવેતર કરાવ્યું અને જ્યારે ઘઉં પાક્યા ત્યારે તેણે સુમરા રાજવીને આવવાનું આવાહન કર્યું.

ઘતિહાસકારો કહે છે તે મુજબ સુમરો મહારાજ મોટા અને મજબૂત લશ્કર સાથે કિરંતીગઢ પર ચઢી આવ્યા. સિંવી લશ્કર મોટું હતું અને તેની સામે વીરતાથી લડતાં કેશર શૂરો થયો. તેની સાથે બીજા હજારો વીર મહોની આહુતિઓ અપાઈ હતી.

કેશરના શૂરા થયાના સમાચાર સાંભળી કેશરની રાણીઓ સાથે સુમરીઓએ પણ અગ્નિ સ્નાન કર્યું. અને કેશરના જે ભાઈઓ તથા ભાયાતો રણમાં સ્વર્ગાવાસી થયા હતા તેમની બધી ઓરતોએ પણ એનુંજ અનુકરણ કર્યું હતું અને કેશરનો એકનો એક લાડકવાયો પુત્ર પોતાના થોડાક વિશ્વાસુ નોકરોની સાથે ગુજરાત તરફ નાસી ગયો.

ચિતોડના ઘેરામાં જેમ થયું હતું તે મુજબ સિંધનો મહારાજ હમીર સુમરો વિજેતા બની મોટા ધમંડ સાથે શહેરની અંદર દાખલ થયો. તેના બહાદુર સિપાઈઓ દરેક ઘરમાં ફરી વળ્યા પણ એકેય સુમરી તેમના ભેવામાં ન આવી. આથી પસ્તાઈ તે વીલે મોઢે પાછો સિંધ તરફ ચાલ્યો ગયો.

ગુજરાત તરફ નાસી જનાર શૂરવીર કેશરનો બાળક પુત્ર પણ એક શૂરવીર અને કુળદીપક યોદ્ધો નીવળ્યો. તેનું નામ હરપાળ હતું. અને જે વાચકોને યાદ ન હોય તો કહેવું પડશે કે ગુજરાતના મહારાજ કરણસિંહ સોલંકીને બાબરો ભૂત ખૂબ નડતો હતો તેને

સંધ્યાના સમયે એકાંતમાં બેઠા હોય તેવો એ રમણીય દેખાવ હતો. હાલના શેઠ પ્રેમજી ચંદાની^૧ વાડી અને શેઠ કાનજી બદવજીની^૨ ધર્મશાળા પાસેથી પસાર થતી નદીની

કબજે કરનાર આ વીર અને એક વખતનો બાળ મહારાજ હરપાળ કેશરીજી હતો. ગુજરાત નરેશે તેને તેની આ બહાદુરી બદલ “ઝાલાવાડ” નામનું પરગણું ઇનામમાં આપ્યું હતું.

આ કિરંતીગઢનું યુદ્ધ વિ. સં. ૧૦૫૦ માં થયું હતું અને આ પ્રદેશનો મોટો ભાગ એવું માને છે, કે “દર સાલ કાળીચૌદશ. (આસુ વીદ ૧૪)ની રાત્રે ડેણ ડાકણોની સવારી “ચરાખ” નામે હિંસક પશુ ઉપર ચઢી મંત્ર સાધનાને માટે ભેળી થાય છે.”

આ લોકોકિતમાં કેટલું સત્ય સમાયલું છે તે તો પ્રભુ જાણે તોપણ એટલું તો કબૂલ કરવુંજ પડશે કે એ લોકોકિતમાં કૈંક અંશે તો સત્ય સમાયલુંજ હશે. અને જે રીતે જામ પુંચરા સામે યુદ્ધ કરતાં ઐતેર શૂરવીર યક્ષદેવોએ અમર વીરત્વ બતાવ્યું તેની યાદગીરી તરીકે હજી સુધી દર સાલે (ભાદરવા માસના બીજા સોમવારે ત્યાં) મોટો મેળો ભરાય છે તેવુંજ કૈંક નિમિત્ત આ લોકોકિતમાં અવશ્ય હોવું જોઈએ. અને કેટલીક બાબતો ધ્યાનમાં લેશું તો એવા અનુમાન પર આવી શકાશે, કે વિક્રમ સંવત ૧૦૪૮-૧૦૫૦ ના આસુ વીદ ૧૪ ના રોજ વીર મહારાજ કેશરસિંહ સ્વર્ગવાસી થયો હોવો જોઈએ કે જે વખતને કેટલાક લેખકો બારમી શતાબ્દ પણ જણાવે છે.

“લેખક”

૧ બર્મા પાટના એક આગેવાન વેપારી.

૨ મુંબઈ પોર્ટના એક આગેવાન મુઝદમ અને દાનવીર શ્રીમંત.

જગોએ રાત્રિ-દિવસ ખનન કરતું મીઠા પાણીનું સન વહા કરતું હતું. આસપાસની સુંદર ઝાડીની અંદર પક્ષીઓનો મધુરો કિલ-કિલાટ અને સુંદર સન્નો ખળખળાટ જાણે આ અમૃત ભૂમિ હોય તેવું સૂચવતા હતા.

ભોજય^૩ એક પુરાણું (Ancient City) શહેર છે.

૩ ભોજય. (Bhojai) આ શહેરનો ઉલ્લેખ ઇતિહાસમાં વિ. સં. ૧૭૧૧ ની સાલમાં મળે છે. રાવશ્રી ભોજરાજજીના વારસ રાવશ્રી ખેંગારજી બીજા સંવત ૧૭૧૧ ના કારતક સુદ ૨ ના રોજ સ્વર્ગવાસી થયા. તેમને સંતતીમાં સુમરી રખાતના પેટે એક પુત્ર નામે હમીરજી હતા. રાવશ્રી ખેંગારજી (બીજા)નો સ્વર્ગવાસ થતાં એજ દિવસે હમીરજીને શ્રી કચ્છ રાજના તખ્તપર બેસાડવામાં આવ્યા; પરંતુ આ વાત બીજા ભાયાતોને પસંદ નહિ પડવાથી નલીઆના જડેજા શ્રી હોથીજીએ આગેવાની ભર્યો ભાગ લઈ બરાબર ઓગણીસમે દિવસે હમીરજીને પદબ્રષ્ટ કરી રાવશ્રીના ભાઈ મેઘજીના કુંવર તમાચીજીને ખંભેરેથી બોલાવી કચ્છ રાજની લગામ સોંપી અને પદબ્રષ્ટ થયેલા હમીરજીને ભોજય ગામ આપવામાં આવ્યું. રાવશ્રી તમાચીજીને સંવત ૧૭૧૧ ના કારતક વીદ ૬ ના રોજ રાજ લગામ સોંપવામાં આવી. આ બાબતમાં એક દુહો ઘણોજ પ્રસિદ્ધ છે.

“ હોથી હત્ય જલે, તમુ તખ્ત વેચાર્યો

કચ્છમેં ઉગો ભાણુ, કુંવર હમીર ભભયો. ”

આજે પણ આ હમીરજીના વંશજો ભોજયનો વહીવટ સંભાળે છે; અને તે જૂની ઠકરાઈના નામની ઓળખાય છે. આ જૂની ઠકરાઈના મૂળ પુરૂષને ભોજય સોંપાયા અગાઉ તે પર સંગાર અને પુષ્કરણા પ્રાદ્યોની હકુમત હતી; અને કુમારશ્રી હમીરજીને એ ગામનો કબજો મળવા અગાઉ ઉપયુક્ત ગરાસીઆઓને સાઠ સાઠ પરાજને આસરે જમીન સોંપવામાં આવેલી.

અને તેનાં ચોપાંચો આ સીમની અંદર દરરોજ ચરવાને આવતાં. બપોરના વખતે ચોપાંચો આ સન્ ઉપર બેસતાં વિસામો લેતાં અને ગોવાળ લોકો પોતાના રોટલાઓને આંહીકને ઇન્સાફ આપતા. શું એ અવર્ણનીય આનંદ !

લોભ્યમાં રામુશા નામના એક કરાડ વાણીઆ જરા શ્રીમંત ગણાતા હતા. ગામમાં તેમની પ્રતિષ્ઠા સારી હતી. લોકો તેને રામુ પટેલ કહી સંબોધતા. તેની એક ‘ધાલી’ ગાય હુશેનના ધણુમાં ચરવાને આંહી આવતી.

ધાલી રંગે કાળી હતી; મસ્ત હતી. તેનાં ઊભાં શીગડાં અને નાની બાથમાં માય તેવું “ઓ” તેની ભરાઉ શ્રીવા, અને ચાલવાની છટાપર આખું લોભ્ય ગામ મગન હતું. ધાલીનું દૂધ આહા ! જાણે અમૃતનો શેરડો; મધપૂળામાંથી ટપકતું મધુરું-મિષ્ટ પ્રવાહી અને રામુશાની ખ્યાતિનું મુખ્ય કારણ પણ એજ હતું. ધાલી ટંક ઉપરે વીશેક-શેર દૂધ આપતી પણ તે માત્ર સવારનાજ એકજ વખતે. જ્યારે દરરોજ સાંજે તો ૧૫-૨ શેર દૂધ ઊંઘા ખોખા જોટલુંજ મળે. પટેલ બહુ શાંત મગજનો હતો. તે ગોવાળની આ બદ દાનત ઉપર આંખ મિચામણા કરતો પણ ધીમે ધીમે વાત વાયરે ચઢી. “પટેલ વારી ગોં.” (પટેલ વાળી ગાય) જ્યાં ત્યાં વાત થવા લાગી. “પાંજે હુસન કે ઇનજો ખીર ચક વીઠો અચ.” (આપણા હુશેનને એ ગાયનું દૂધ પસંદ પડ્યું છે.) ધીમે ધીમે વાત વધતી ચાલી. પણ જિઆરો હુશેન નિર્દોષ હતો. તે શું બોલે ? એક દિવસે બીજા એક

કરાડ વાણીયાની? ગાય ધણુમાંથી ક્યાંક નાશી ગઈ. હુશેને તેની તપાસ કરી પણ દેખાઈ નહિ. “ગામમાં ગઈ હશે.” એવું કદપી સંતોશ પામ્યો. બપોર નમતાં સન્ ઉપરથી ધણુ રવાને થયું એ વખતે તે નાસી ગયેલી ગાય ત્યાં આવી પહોંચી બીજી ગાયો સાથે ભળી ગઈ. ધણુ ગામની અંદર દાખલ થયું. ગાયો પોત પોતાના સ્થાનકે પહોંચી ગઈ.

બીજે દિવસે તે કરાડ વાણીઓ જરા ગુસ્સા સાથે હુશેન પાસે આવ્યો. “કુરો, મુંજી ગોં પણ મીટાય કે?” તે બોલ્યો. “હુસન, હી ધંધો છડેડે નકાં ઇનજો અંબામ

૧ કરાડ-વસ્તી ૨૧૩ મુખ્યત્વે તેઓ ગોધરાની દક્ષિણમાં બેવામાં આવે છે. અને તેઓ સપ્તઋષિમાંના એક શ્રી કશ્યપ ઋષિના વંશમાંથી ઉતર્યા હોવાનું અભિમાન ધરાવે છે; અને એમ કહેવામાં આવે છે, કે તેઓ મહિશેરી (મહેશ્વરી વાણીઆ) જાતિની એક પેટા કોમ છે. એમનો મોટો સમુદાય મારવાડમાંથી કચ્છમાં આવ્યો છે; અને તે પહેલાં તેઓનું (મહિશેરીઓનું) આગમન આંહી થયું હતું. (છે) કચ્છમાં આવતાં તેમના ઉપર ભાગ્યદેવીની કૃપા થઈ, અને તેઓ અત્રે નવા નામથી ઓળખાવા લાગ્યા. ધીમે ધીમે તેમની અને મહિશેરીઓની વચ્ચે વૈરભાવ ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો. કારણમાં મહિશેરીઓએ તેમની સાથે સગપણ બાબતનો વહેવાર તદ્દન બંધ કરેલો. પછી કરાડ વાણીઆઓએ કચ્છી એસવાળ સાથે બેડાઈ જૈન ધર્મ અંગીકાર કર્યો; પરંતુ જે કરાડ પરદેશમાં હતા તેઓએ પોતાનો બ્રાહ્મણ (શૈવ) ધર્મ ચાલુ રાખ્યો. તેઓએ ખેડૂત, અને વેપારી તરીકે સારી નામના મેળવી છે. બે તેમની પહેલી પત્ની વંધ્યા નીવડે તો તેઓ તેણીની હયાતિમાં બીજીવાર લગ્ન કરે છે; પણ વિધવા વિવાહના વિરોધી છે. (અનુવાદ: ધી બોબે જેઠીટીયર વૉલ ૫. (૧૮૮૦) પૃષ્ઠ ૫૧)

તોકે ભુરો અચીંધો.” (શું મારી ગાયનું દૂધ પણ તને પસંદ પડ્યું કે ? હુશેન આ ધંધો તું છોડી દે તો ઠીક છે, નહિતર તારે એનો બદલો ખરાબ રીતે ભોગવવો પડશે.) હુશેન ચુપ રહ્યો. તેના પર આ એક કાળી ટીલી જેવું હતું પણ બિચારો નિર્દોષ કોને કહેવા બંધ ?? હુશેન ખિન્ન વદને ધણુ સાથે રવાને થયો.

બપોરના વખતે ધણુ આ સ્ત્રી ઉપર આવી પહોંચ્યું. હુશેન એક ઝાડ હેઠળ બેઠો. તેણે પોતાનો રોટો ઉખેડયો. તેમાં રોટલા બાંધ્યા હતા. હાથ પગ ધોઈ તે ખાવા બેઠો પણ આજે તેની ઉદાસીનતાએ તેના મોઢાની અમી સૂકવી દીધી હતી. બિચારાને લાગ્યું નહિ. એકાનેશ્વાસ નાખી તે ઊઠયો. વધેલા રોટલા નજીક ઉભેલી એક ગાયને ખવરાવી દઈ સન્ તરફ વળ્યો. “ પટેલજી ગોં.” (પટેલની ગાય) તે બડબડયો. “ રાજ, એ ભલા કેર દોષધો હુધો ?” (પટેલની ગાયને-દરરોજ તે કોણુ દોહી લેતું હશે !!) તેણે પોતાના હૃદયને પ્રશ્ન કર્યો. અને સન્ અંદરથી ધોખાં ભરી પાણી ગટગટાવા લાગ્યો-તેવામાં તેણે પટેલની ગાયને ક્યાંક ચાલી જતાં જોઈ. “ હેં કુરો પટેલજી ગોં ?” તહેણે એક અભયખી સાથે પોતાના હૃદયને પ્રશ્ન કર્યો. “ જરૂર છત કો'ક લકયો ખપે ?” (શું પટેલની ગાય ? જરૂર અહીં કોઈક ધૂપાયલું હોવું જોઈએ ?) તેણે નજીક પડેલી કુહાડી હાથમાં લીધી. અને ધીમે પગલે ગાયની પાછળ ચાલતો થયો.

મસ્ત ગાય પોતાની ખુમારીમાં ચાલી જતી હતી. હુશેન તેની પાછળ ચાલ્યો આવતો હતો. ગાય એક ભરના

ઝાડ પાસેથી પસાર થઇ પાંદડાઓના એક મોટા ઢગલા પાસે આવી ઊભી રહી. ગોવાળ છૂપાઇ ગયો. “ઇનજો મુણસ હીત ખપે.” (તેને દો'નાર આંહી હોવો જોઇએ) તે બોલ્યો પણ તેવામાં એક અજ્ઞયળી થઇ. ગાયના આંચ-જોમાંથી પોતાની મેળે દૂધની ધારાઓ વહૂટી. દશેક મિનિટની અંદર આંચણો ખાલી થઇ ગયાં. ગાય પાછી ટોળામાં આવી લળી ગઈ. હુશેન આગળ વધ્યો. “એ કોણ હશે?!” એને શંકા થવા લાગી. શું કોઈ યોગી પુરૂષ આ પાંદડાના અંબારમાં છૂપાઈ ગયો હશે ! તેને આ શંકા વધવા લાગી. “આજે ગુનેગાર પકડાયો હતો અને તેથી હુશેન કોધી બન્યો હતો. હાથમાંની કુહાડી જરા સતેજ કરી તે આગળ આવ્યો. અને એ ઠીંચણ જમીન પર માંડી બે હાથની મુઠ્ઠીમાં કુહાડી પકડી તેણે તે અંબારપર સખત પ્રહાર કર્યો. આ એકજ પ્રહારથી તે પાંદડાં હટી ગયાં અને તેમાંથી એક લિંગાકાર દષ્ટિગોચર થયું. તેમાં કુહાડાનો તાજો ઘા સ્પષ્ટ દેખાતો હતો અને તેમાંથી રુધિર સતત વહી રહ્યું હતું.”^૨

હુશેન હેબતાઈ ગયો. ‘ આ શું ?’ તે અરધ ગાંડો બની જઈ બોલવા લાગ્યો. ‘ આ શું કોઈ આલિયા છે ?’ તે આજીજી સાથે બોલ્યો “ મને માફ કરો. હું અજ્ઞાન છું.” તેવામાં ત્યાં પુષ્પોની વૃષ્ટિ થઈ અને એક આકાશવાણી

૧ આ પીલુડીનું ઝાડ ઘણું પુરાણું હોવા છતાં હજી ત્યાં ઊભું છે.

૨ આ કુહાડાનો ઘા હજી પણ સ્પષ્ટ દેખાય છે.

સંભળાઇ. “તું દિલગીર નહિ થા. તારો ગુનો ક્ષમા કરવામાં આવે છે. તારા આ ગુના બદલ તું નિર્વશ જઇશ.” હુશેન સંતોષ પામી એજ વખતે ગાયો લઇ લોખંચને રસ્તે પડ્યો.

x

x

x

x

(૨)

તેણે લોખંચના લોકોને એકત્ર કરી બનેલ હકીકત વિસ્તારપૂર્વક કહી. લોકો અજ્ઞાન થયા. અને રામુ શાહ પોતાના કેટલાક સ્નેહીઓ અને આગેવાનો સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. હુશેનની વાત સાચી હોવાનું તેમણે જાણ્યું. રામુ શાહ અને બીજા લોકો એથી ખુશી થયા. એજ વખતે બધા જણાઓ ગદગદિત કંઠે સ્વયંભૂ શિવને પગે પડ્યા.

લોખંચના લોકોની ઇચ્છા આ શિવને પોતાને ગામ (લોખંચમાં) પધરાવવાની થઈ. અને એકમત થઈ તેમણે કેટલાક મજૂરોને તે જમીન ખોદવા માટે ત્યાં મોકલાવ્યા. પચાસેક મજૂર લોકોના આખા દિવસના પરિશ્રમ પછી એકાદ મથોળું જમીન ખોદાઇ તો પણ લિંગાકારનું મૂળ દેખાયું નહિ. “આવતી કાલે અંત આવી જશે.” એવી ભાવના સાથે મજૂર લોકો પાછા કુર્યા પણ આંહી કનેઘટના બીજી બની હતી.

બીજે દિવસે મજૂરો ગયા. જઈને જુએ છે, તો ખોદાયલું લિંગાકાર ખોદાયલી જમીનની અંદરજ સમાઈ ગયું છે. આથી તેઓ ગભરાયા અને ગામમાં આવી આ હકીકત કહી એટલે લોકો નિરાશ થયા અને પછી મોટી ધામધૂમ સાથે

ગામવાળાઓએ તે લિંગાકારની પ્રતિષ્ઠા (ઓચ્છવ) કરી એક નાની દેરી ચણાવી માનભારથી^૧ નામના એક જખ્ખર યોગાભ્યાસી મહંતને ત્યાં પૂજા કરવા માટે રાખ્યો. પેલી ધાલી ગાય તેને સ્વાધીન કરવામાં આવી અને આજી બાજીના સંખ્યા બંધ લોકો તેના ભક્ત બન્યા.

આ વખતે મૈયાત્રાઓ લાખાસરની પાસે પોતાના

૧ માનભારથીની સમાધિ શ્રી સ્વયંભૂ કોટનાથજીના મંદિરની પાસેજ આવેલી છે. અને તેના ધૂપ, દીવો નિયમિત થાય છે. સામગ્રી એકઠી કરતાં જણાયું છે, કે આ માનભારથી એક મહાન શક્તિ યુક્ત મહાત્મા હતા. એ મહંતશ્રીનું ચારિત્ર બીજા પ્રસંગે રજૂ કરવામાં આવ્યું છે. પણ તે મૂળ પુરૂષ એ જ હોવા જોઈએ તે વાત શંકા ભરેલી છે.

૨ લાખાસર તળાવ કોટડીથી બોઆ તરફ જતાં અરધા-એક ગાઉ ઉપર જમણા હાથપર આવેલું છે. કોટડી સ્થપાયો અગાઉ મૈયાત્રાઓ અહીં રહેતા હતા. મૈયાત્રાના આ વાસનું નામ “ગંગાજર” હતું. અને મૈયાત્રાઓના મોવડી મનાતા લાખાજી મૈયાત્રાએ આ તલાવ બંધાવેલું હતું. મૈયાત્રાઓ કોટડીના હાલના જગીરદારો અને ભાયાતોની અગાઉ જમીનદાર હતા. અને આ લાખાસર પાસે પહેલાં તેમનું ગામ હતું તેના નિશાનો-પૂરાવાઓ હજી પણ મોજૂદ છે. આ ગામનું તોરણ વિ, સં. ૧૫૦૦ માં બંધાયું હતું જે સં. ૧૭૧૭ લગી કાયમ હતું. આ બેસો સત્તર વરસની આવરદા ભોગવી ચુંકેલા પુરાણા શહેરની ભાગોળે જે તળાવ આવેલું છે. તેની પાળે મૈયાત્રાઓના ઇષ્ટદેવ જેવા પીર સાહેબ શ્રીજયંદપીરના મકબરો ઊભેલો છે. આ જગ્યા ચમત્કારિક મનાય છે અને મૈયાત્રાઓ માત્ર તેને પોતાના ઇષ્ટદેવ માને છે. જેમનું સાહિત્ય બીજા કોઈ પ્રસંગે રજૂ કરવામાં આવશે.

ગામ (વાસ)માં રહેતા હતા. જ્યારે મથળાઓ હનુમાન-જીના દેરા પાસે (પોતાના વાસમાં) રહેતા હતા. અને તેમનામાં ધીમે ધીમે આ ભોળાનાથ પ્રત્યેનો લક્ષિતભાવ વધવા લાગ્યો. મંદિરની પેદાશ વધવા લાગી. યાત્રાળુઓની અવરજવર પણ વધી પરંતુ શંકરે તો નારદનું કામ કર્યું. લક્ષિતમાં થેલા ગનેલા મૈયાત્રા તથા મથળાઓ વચ્ચે ચક્રમક ઝરી. એક કહે કે શંકર અમારા જ્યારે બીજે પક્ષ કહે કે અમારા. ધીમે ધીમે વાતનું વતેસર થવા લાગ્યું. ચિનગારી વધતી ચાલી અને તેના પરિણામે અંતે એક દિવસે મોટું રમખાણ થયું, કેટલાકોના માથા રંગાયા. જ્યારે કેટલાકો કામ આવ્યા. પણ આખરે સમાધાની થઇ પરંતુ તે કામ ચલાઉ હતી. “હમણાં તો આપણે સમજી ગયા પણ લવિષ્યમાં જે તકરાર થાય તો ચોવટ કોણ કરે?” એ ચર્ચા થવા લાગી અને આખરે બન્ને પક્ષોના કેટલાક પીંઠ (હાથ) લોકો સાલરાઈ

૧ હનુમાનજીનું મંદિર કોટડીથી ભોજય તરફ જતાં લગભગ ૦૧ થી ૦૧૧ ગાઉ ઉપર રસ્તાપરજ આવેલું છે. કોટડી સ્થપાયા અગાઉ મથળાઓનો વાસ આંહી કને હતો અને ત્યાં તેની સાક્ષીરૂપ કબ્રસ્તાનો અને જખદેવનો ઓટલો આદિ હજીપણ કાયમ છે. આ મથળાઓ એક શૂરવીર કોમ તરીકે હજી પણ પ્રખ્યાત છે. તેમના ઇતિહાસનું સંશોધન ચાલુ છે અને સંયોગે અનુકૂળ હશે તો જનતાને અબ્જયખ પમાડનારા બનાવો ઐતિહાસિક રીતે જાહેર કરવામાં આવશે. હાલના જાહેજ ભાયાતોની અગાઉ આ મથળા અને મૈયાત્રાઓ આ જમીનના ભોકતા હતા. અને હાલના જમીનદાર પણ તેમનું કેટલેક અંશે એક વખતના જમીનદાર તરીકે માન જળવે છે. કહેવાની જરૂરત નથી, કે મથળાઓ અને મૈયાત્રાઓમાંથી ઘણા જણાઓ પોતાને હજી પણ ગરાસિયા કહેવડાવે છે.

ગયા ત્યાં નરકેશરી હાલાજી^૧ના બીજા નંબરના કુમાર બા-
વોજ સત્તાશીલ હતા. તેમની આજુ ત્યાં પ્રવર્તિ રહી હતી.

મૈયાત્રા અને મથળાઓના મોવડિયોએ પોતાની વી-
તક ગાથા તેમને કહી અને તેના બદલામાં બાવાજીએ પો-
તાના દિલાયત કુમાર ડુંગરજીની તેમને સોંપણી કરી^૨ અને
મોવડિયો વાજતે ગાજતે તેમને પોતાના વાસમાં તેડી
લાવ્યા અને તેજ દિવસે છ છ, પરાબ્ધ જમીન ઉભય પક્ષોએ
પોતાના આ નવા ઠાકોરને કહાડી આપી.

હાલના દરબાર ગઢની જગોએ એક નાનો ટેલો બાંધી
આપી, મૈયાત્રા અને મથળાઓએ તેમાં પોતાના ઠાકોરને
ઊતારો આપ્યો. ધીમે ધીમે આ ઠાકોરે પોતાની ચાલાકી
વાપરવા માંડી “મુંજે કુટુંબ સાલરાઈમેં રે અને આઉં
હીડાં છ કમ કીં અચે?” (માઝું કુટુંબ સાલરાઈમાં હોય
અને હું અહીં રહું એ તો બરાબર નહિ.) લોકોને એ
વાત સાચી જણાઈ. મોવડિયોએ આજ્ઞા કરી એટલે થયું.
તે પછી અગિયારસ, પુનેમ અને અમાસના રોજ બંને
વાસ વાળાઓ પાંખી પાળે અને પોતાના બળદો, ગાડાંઓ

૧ વધુ જણવા માટે વાંચો “વીર કેસરી ભારાજી”ની વાર્તા.

૨ હરકોઈ બગીરદારનો દિલાયત (મોટો) કુમાર પોતાની
રાજધાનીનું શહેર છોડીને બીજું ગામ વસાવે એ બીના એક
આશ્ચર્યસૂચક કહી શકાય, અને કેટલાક વાચકો પોતાની શંકાના
બળથી આ વાતને વજૂદ વિનાની માને એ સંભવિત છે. પણ આ
ઇતિહાસની સાંકળની કડીઓ ગોઠવતાં અમેને કેટલીક એવી હકી-
કતો મળેલી છે, કે જેથી અમારે “આ બાબત તદ્દન સત્ય છે.”
એમ નિશ્ચયપૂર્વક કહેવું પડે છે. કેટલાક સંયોગો અને ભેદોને
અનુસરી ડુંગરજીને સાલરાઈ છોડવું પડ્યું.

જોતરી આંહી આવે અને પથરાઓ વગેરે એકઠું કરે. ગૈધર લોકો પોતાનો રોજ મફત ભરે. મજૂર લોકો પણ મજૂરી તદ્દન મફત કરે એમ કરતાં કરતાં થોડાક માસની અંદરજ ઉભય પક્ષોએ પોતાના ઠાકોરને એક સુંદર દરબારગઢ અને તેને ફરતી વિશાળ ભીંતની ભેટ સુપરત કરી.^૧

દરબાર ગઢ તો બે-એક માસની અંદરજ તૈયાર થઈ ગયું પણ કોટડીનું કાર્ય ચણતર કામ તો ઘણા માસ સુધી ચાલુજ રહ્યું અને જ્યાં સુધી તે કામ પૂર્ણ થયું નહિ ત્યાં સુધી ઉભય પક્ષોએ પાંખી આદિ પાળવાનું અને કામ કરવાનું બિરદ અભંગ રાખ્યું. જેમ જેમ કોટડીનું ચણતર કામ આગળ વધવા લાગ્યું તેમ તેમ તે જંગલની ભયાનકતા નાશ પામવા લાગી અને તેની જગોએ સુંદરતા દેવીનું સામ્રાજ્ય ફેલાતું ગયું.

ડુંગરજ એક પક્કા મુસદ્દી અને લડવૈયા હોવા ઊપરાંત આનંદી પણ બહુ હતા. અને તેથી લોકો વારંવાર તેમની પાસે મેળાવાપર આવવા લાગ્યા. કાળી ચણતરની કોટડી ધીમે ધીમે વધુ સુંદર દેખાવા લાગી. અને લોકોનું દિલ એ તરફ ખેંચાયું, પછી જરા જેટલી પણ કુરસદ હોય તો લોકો ‘કોટડી’ તરફ દોડયા આવે. “કો હલેં તો કોટડી?” (કોટડી તરફ ચાલે છે કે ?) એ શબ્દ જનતામા વારંવાર બોલાવા લાગ્યો. કોટડીનું ચણતર કાર્ય પૂરું થઈ ગયા છતાં પણ

(૧) જડેજ શ્રી નોંધણુજનો દરબાર અસલી હોવાનું માનવામાં આવે છે. અને સંભવ છે, કે લોકોએ ચણી આપેલો મૂળ દરબાર એજ હોવો બેઠએ. હજુ પણ કોઈ કોઈ જગોએ એ અસલી ભીંતનું ચણતર કામ (કાર્ય) નજરે પડે છે.

લોકોમાં એ કોટડીનું નામ બંધ બેસતું થઈ ગયું. કોટડી, કોટડી, અને કોટડી. એ ધ્વનિ જ્યાંત્યાં સંભળવા લાગ્યો.

કોટડી તૈયાર થતાં ડુંગરજીએ બીજો પાસો ફેંક્યો. “બેલીઆ !” તેમણે કહ્યું “કોટડીતાં ભનૈ પણ બોખી લગેતી” (ભીંત તો સરસ રીતે તૈયાર થઈ છે પણ તે ઉજ્જડ જેવી જણાય છે.)

“સે, કી બાવા ! ?” (કેમ ?)

“માડુએ વગરજા હાંધ બાલી હુએ” ? (મનુષ્યોના વસવાટ વિના સર્વ ઉજ્જડ છે.)

“તડે હાંણે દેણું કુરો ?” (ત્યારે હવે કરવું શું ?) એક મોવડિયે પ્રશ્ન કર્યો.

“તડે હાંણે આઈ મીડે મું વટ અચા. આઈ ડીસોતા તીં હીડાં સુગું જંગલ અચ. તીં વરી આઈ પણ હેકલો ઐયાં. કડેને કડે જ કોય જમીનધાર કોટડી મથે ચડી અચે ત મું હેકલેનું કુરો થીએ ? પણ તીન ટાણે જ આઈ હાજર હુએ, ત ધુશ્મન પણ પાંઝા હતથ ન્યારે વંત્રે.” ઠાકોર બોલ્યે જતા હતા. તેમની જખાન પર આ વખતે સાક્ષાત ચાણાક્ય દેવી ખિરાજેલાં હતાં. ઠાકોરે ચલાવ્યું. “સાલરાઈ મુંથી આડી આય. લોબ્ધય વારા ટાંપી વઠા અઈ. તીં વરી આઈ બોય મુંથી લમા અયો. જ કોઈ ધુશ્મન ઓચિંતો મૈયાત્રેં મથે હુમલો કરે ત સુકે કે મથજેં કે કી હૈયા ખખર ન મીલે. તીં જ કોય મુંતે, કે મથજેં તેં ચડી અચે ત મૈયાત્રેં કે ખખર પૈ ન શકે.” (તમે બધાય મારી પાસે આવીને રહો, અહીંઆં આ લયંકર જંગલમાં હું એકલો છું જેથી જો કોઈ દુશ્મન મારી પર

ચઢી આવે તો હું એકલો શું કરી શકું તેમ છું. પણ જો તે વખતે તમે હાજર હો તો આપણે તેને સારી રીતે હાથ બતાવી શકીએ. તેમજ સાબરાર્ધ મારેથી આડી છે. ભોજનવાળા ટાંપી બેઠા છે. હુમલો કરવાનો લાગ શોધે છે તેવામાં જો કોઈ દુશ્મન આવ્યો તો મૈયાત્રાઓના વાસપર ચઢી આવે તો મને કે મથળાઓને એની ખાતમી કંઈ તુરતજ ન મળી શકે. તેમજ જો તે દુશ્મન મથળા ઉપર આવ્યો તો હલ્લો કરે તો મને કે મૈયાત્રાઓને તુરત સમાચાર ન મળી શકે.)

“પણ તમે હાંણુ કેણું કુરો ?” મુખ્ય જામોતરોએ આકુળ થઈને પુછ્યું.

“છેલું ઈજ, કે હીતે આજ વાસ વસાયો. ” (કરવું એજ, કે અહીં આવીને રહો.)

થોડીવાર ઘુસ ઘુસ ચાલી. મુખ્ય આગેવાનો મસલત કરવા હેલાની બાહર ચાલ્યા અને જો એક કલાક પછી પાછા ફર્યા. “બાવા ! ભલેં અસીં આ વટેજ રાંધા સીં.” (અમે તમારી પાસે રહીશું)

બીજે દિવસે ઢોલ અને સરણાઈઓના ગગન ભેદી અવાજો સાથે આ નવા શહેરનું તોરણ બાંધવામાં આવ્યું. પહેલું તોરણ શ્રી કોટનાથજીની મોટી હેલી પાસેથી તે “શેઠ પ્રેમજી ચંદા અને શેઠ પુરુષોત્તમ જેઠમલ ચેરીટેબલ ડિસ્પેન્સરી” સુધી. બીજું તોરણ મૈયાત્રાઓના રહેઠાણ પાસેથી તે શેઠ પરશોત્તમ ઉમરશીના ઘર સુધી. એ પ્રમાણે તોરણ બાંધતાં આજી બાજીના પ્રદેશોમાં ચર્ચા ફેલાઈ, કે “કોટડી તેં તોરણ બાંધાણું.” (કોટડીપર તોરણ બાંધાયું) તોરણનું

માંગલિક કાર્ય પૂર્ણ થતાં આ ગામનું નામ શું નાખવું તે પર ચર્ચા ચાલી. આખરે ઠાકોરે તનો નિર્ણય કર્યો.

“હીન ગોઠજો નાં તાં અગ્રાથીજ યો અય. જડે. ગંજો ન હુઓ તડેં પણ પાણુ મડે હીન જમીન કે “કોટડી” ચાંધા હુઆસી. તાં વરી હી તોરણ બંધાણું સે પણ ઇન નાં તેંજ, વરી પણ પાણુ મડે ભેરા થ્યા અઇયોં હીન મા-દેવજે હુકમ સેં. હી મીડે જુકો થ્યો અય, જુકો કીં થીંધો સે મીડે માદેવ જે હુકમ સેંજ. ત પોય હીન ગંજે જો નાં ‘માદેવપુર’ કો ન વજાણું (આ ગામનું નામ તો અગાઉથીજ નક્કી થયેલું છે. જ્યારે અહીંયાં શહેરનું તોરણ નો’તું બંધાયું ત્યારે પણ આપણે આ જમીનને “કોટડી” તરીકે પીછાણતા હતા. તેમજ આપણે આ જે તોરણ બાંધ્યું છે તે પણ કેવળ કોટડીની હદની જમીનપરજ એટલે આ ગામનું નામ ‘કોટડી’ જોઇએ. પરંતુ એ બધો પ્રતાપ આ સ્વયંભૂવ-શ્રી માદેવનો છે. જે કંઈ થયું છે, થાય છે અને થશે તે સર્વ એની ઈચ્છા મુજબજ. આપણે સઘળા અહીં જે એકત્ર થયા છીએ તે સરવે એ વિમુજ્જની કૃપાના બળે જ. તો પછી આ શહેરનું નામ એવું રાખવું કે જેથી આપણને અને આપણી ભવિષ્યની સંતતીને એ પૂજ્ય ઈષ્ટ દેવનું સ્મરણ અહર્નિશ યાદ રહે આથી આ શહેરનું નામ “મહાદેવપુર” નાખવું જોઇએ.) “પણુ અસાં જુકો મા’ ભારથ મેનત કરે હી કોટડી ભનાઇ અય તેજો તાં કીએં ન ને?” (પણુ અમોએ તન તોડ મહેનત કરી આ મહાભારત જેવી જે ભીંત ચણી છે તેનું તો કંઈ નહિ ને?) એક યુવકે જરા વ્યંગતાથી કહ્યું.

ઠાકોર બહુ ચાલાક હતા. પ્રશ્ન કરનારના હૃદયનો

ભાવ જાણવો તેમના માટે તદ્દન સહેલું હતું. તેઓ બોલ્યા. “ઈ ગાલ સચી અય હીન કમમેં આજી સેનત વખાણે જેડી અય. અને તેજે નાં કાયમ રે એડો કેલું ઇ મુંજ ફરજ અય. બેલીયા ! તડેં હીન શેરજો નાં માદેવપુરી કોટડી રખોંત હીં ?—હા, હા બાવા ! ઈ ભરાભર અય” સર્વ જણા એક સામટા અવાજે મોટા હર્ષનાદ સાથે બોલી ઊઠ્યા. “મહાદેવપુરી કોટડી જી જે.” આ ગગન લેલી અવાજ મહાન શક્તિના રચેલા ગોળ ધૂમટને વાંધતું ક્યાંક અદૃશ્ય થઈ ગયું કોટેશ્વર મહાદેવકી જય.”

x x x x

આ વાતને આજે સેંકડો વરસ પસાર થયા છે. અને તે દરમિયાન તો કૈક નરવીરો પેદા થયા. અને ચાલ્યા ગયા. કૈક નર પુરુષોની આહુતિયો અપાઈ. કૈક કાવા દાવા રચાયા—મૂંસાયા. કૈક લેરો દેખાઈ. કૈક પ્રકારના અવર્ણનિય રંગો દેખાયા. અને અદૃશ્ય થઈ ગયા. કે જેનું વિગતવાર વર્ણન કરવા બેઝીએ તો એક મોટું પુસ્તક ભરાય. (જે વખત આવે પ્રસિદ્ધ થશે.) આ ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ શહેરની અંદર શેઠ કાનજીભાઈ બદવજી, શેઠ પ્રેમજી ભાઈચંદા, શેઠ રણછોડદાસ જેઠાભાઈ, શેઠ ભગવાનજી જેઠાભાઈ ભટ્ટ. શેઠ શિવજીભાઈ રાગવજી, શેઠ શામજીભાઈ દેવશી, શેઠ પરસોત્તમ ઉમરસી, શેઠ લાલજીભાઈ સુંદરજી, શેઠ ખાટુભાઈ કુંવરજી શેઠ ગોવિંદજી માવજી જેવા લાખોપતિ ઉદાર શ્રીમંત ગૃહસ્થો રહે છે. આવા ઉદાર શ્રીમંત ગૃહસ્થોની જન્મભૂમિ થવાનું માન આ શહેરને ઘટે છે; અને આજે પણ દરવરસે મોટી રકમોની ઉદારતા આ શહેરમાં બતાવવામાં આવે છે. આ બધો પ્રતાપ શ્રીસ્વયંભૂ કોટનાથજીનો છે એમ શું નહિ મનાય કે ?

વીરદેવ-લાઘોજી.

૧

“જનની જણુ તો લક્ષ્મી જણુ, કાં દાતા, કાં શૂર,
કાંતો રહેજે વાંઝણી, મત ગુમાવીશ નૂર. ”

*

“નામ રહંતા ઠકકરો, નાણાં નહિ રહંત;
કીર્તિ દેરાં કોટડાં, પાડ્યાં નહિ પડંત.”

આ ભૂમિપર રાજ કરતી કોમ, જાડેજાઓએ પોતાના દેશને માટે, દેકને માટે અને ધર્મને માટે ઘણું સહન કર્યું છે; ખોયું છે. કૈક નરવીરોએ તે માટે પોતાના શિરની કુરબાની(ઓ) હસતે મુખડે કરી છે. અને આજે તેવી પવિત્ર ગાથાઓને સેંકડો વરસના વહાણા વાઈ ગયા છતાં જનતા તેમને પ્રેમથી વંદે છે, તેમની વીરતાનું સ્મરણ કરી દિગ્મૂઢ બની જાય છે; આવી પવિત્ર ગાથાઓના લીસ્તમાં હાલાપર^૧ના વીર લાઘાજીરાજનું પવિત્ર નામ દાખલ કરતાં મને આનંદ થાય છે.

૧ હાલાપર; ૧૭૬૦ ના અરસામાં કોઠારાના ઠાંકાર હાલાજીએ મોડપુરી (હાલનો મોડકુખો) મધે મોડ-ગરાસીઆઓને મારી આખો મોડાસો પોતાને કબજે કર્યો તે સાથે તેણે હાલાપુરનો પણ કબજો લીધો. આ પછી હાલાજીના યુવરાજ કુમાર શ્રી ભારાજીએ તે મેળવ્યું અને તેમણે પોતાના પુત્રોને વહેંચણીમાં આપ્યું.

કોટડી મહાદેવપુરીથી છ એક માઇલના અંતરે પશ્ચિમ દિશામાં

એ વખતે હાલાપરના લાધોળ એટલે, તો શરણાગ-
તનો આધાર સ્તંભ. દુઃખીનો ભેરુ, ચાચકોનો કરણ, લાધોળ
હજી બાળક હતા. વીસેક વરસની અવસ્થા માંડ થઈ હશે
ત્યાં તો તેમના યશના ડંકા ચોમેર સંભળાઈ ચૂક્યા. “લખેંભે
દાતાર, ઇ લાધોળ સલધાર” આ ઉક્તિ જ્યાં ત્યાંથી સંભ-
ળાવા લાગી. હાલાપરની સમૃદ્ધિ આજીબાજીના ગરાસિ-
યાઓને ખુબ ખૂંચતી હતી.

x x x x

અઢારમા સૈકામાં રાઓશ્રી રાયઘણી (પહેલા) દેવલોક
પામ્યા.^૧ તેમને અગિઆર કુંવરો હતા તેમાંથી ત્રીજા
નંબરના કુમાર શ્રી પ્રાગમલજીએ રાજ કબજે કરતાં બા-
દીના ભાઈઓએ બંદ કર્યું અને પોત પોતાના કબજાના
તથા સાબરાઈની નજીકજ ઉત્તર દિશામાં અરધા એક માઈલના
અંતર પર નદીની તળ ઉપર આ હાલાપુર આવેલું છે. તેમાં
વસતીની સંખ્યા આસરે ૧૨૦૦ થી ૧૫૦૦ જેટલી છે. જૈન
વીશા-ઓસવાળ નામક જ્ઞાતિનું પ્રબળ વિશેષ છે, આ શહેરમાં જૈન
મહાજન તરફથી એક કન્યાશાળા તથા સ્કૂલ ચલાવવામાં આવે છે.
જૈનેનું દેરાસર પણ ઉત્તમ પ્રકારની બાંધણી વાળું છે. અને તેની
ઉદમાં જૈન પુસ્તક-ભંડાર ભેવામાં આવે છે. ગામને ફરતો
કિલ્લો નથી પરંતુ દરબાર ગઢનો કિલ્લો હજી કાયમ છે. આ
કિલ્લો ચણાતી વખતે હાલાપુર અને સાબરાઈના જાગીરદારો વચ્ચે
તકરાર થતાં તેનું ચણતર કામ ઘણીજ ઉતાવળથી કરવામાં આવેલું
છે અને તેથી તેમાંનું ઘણું કામ કાચું રહી ગયેલું છે. કિલ્લો અંદ-
રના ભાગમાં મજબૂત છે પરંતુ બાહરથી તે જીર્ણ-પરિસ્થિતિના
દેખાવનો ભેવામાં આવે છે.

૧ વિક્રમ સંવત ૧૭૫૪ ના આસુ વીદ આઠમ.

થાણા દબાવ્યા જેમાં નોંધણીના કુમાર હાલાજીએ કોઠારો દબાવ્યો.^૧ આ હાલાજીના ત્રણ કુંવરો હતા. (૧) ભારોજી, (૨) ખાવોજી, (૩) હાજોજી; હવે હાલાજીનો સ્વર્ગવાસ થતાં તેમની ગાદીપર તેમના યુવરાજ ભારાજીનો હક્ક થાય પણ “આગેથી ચલી આતી હય” તે ઉક્તિ અનુસાર ભારાજીની ગેરહાજરીનો લાભ લેવાયો અને સૌથી ના ના કુંવર હાજોજીએ કોઠારાનો કબજો લીધો. આથી ભારાજીએ સુથરી આવી ત્યાં પોતાની રાજધાની સ્થાપી. આ ભારાજીને ત્રણ રાણીઓ અને અનુક્રમે ૧૦ કુંવરો હતા.

(અ) જાલીમા રાણીના. (૧) હરધોળજી. (૨) સત્તાજી, (૩) હોથીજી, (૪) ખેંગારજી (ખ) ગોહેલમા રાણીના (૧) મોકાજી. (૨) માલાજી. (૩) ખાંભણીઆજી (૪) એકનું નામ નથી મળતું) (ક) સોઢીમા રાણીના (૧) સુજીજી, (૨) કૃષ્ણસિંહજી. ૧૦ કુંવરો. ભારાજીએ તેમને આ પ્રમાણે વહેંચણી કરી આપેલી.

સૌથી મોટો કુંવર હરધોળજી સુથરી રહ્યો. તેથી નાના સત્તાજી નુંધાતડ, ખેંગારજી ખુઅડે, હોથીજી કડોલી. (ખ) ગોહેલમા રાણીના ચાર કુંવરોને લહેડી, વીઠ, જખણીઆ, એ ગામો મળ્યા. (ક) સોઢીમા રાણીના બે કુંવરો સુજીજી અને કૃષ્ણસિંહજીને હાલાપર એ પ્રમાણેની વહેંચણી મળેલી.^૨

૧ સંવત ૧૭૫૬-૧૭૬૦ ના અરસામાં કોઠારો કબજો કર્યો. આ અખડાસાનું એક મુખ્ય શહેર મનાય છે.

૨ વધુ જાણવા માટે વાંચો “વીર દેવ-ઝૂંઝારા” અને “વીર કેશરી ભારોજી” નામક વર્તાઓ.

હાલાપર આવનાર સુજાળ અને કૃષ્ણસિંહજી^૧. તેમાં કૃષ્ણસિંહજીના હકાળ થયા અને હકાળના લાધોળ થયા.

x

x

x

x

(૩)

આપણી આ વાર્તાનો સમય ઓગણીસમી સદીથી શરૂ થાય છે, કે જે વખતે કચ્છની રાજ ગાદીપર મહારાઓ શ્રી રાયધણજી (બીજા)નો અમલ પ્રવર્તિ રહેલો હતો. વીર કૃત્તેહમહમદ હજી હૈયાત હતો. તેની ‘હધડાં’ દેતી હતી. (તેની સત્તા ચાલતી હતી.)

ભાયાતોમાં કોટડીવાલા જાહેજા શ્રી પ્રાગજી પણ એક અગ્રગણ્ય સેનાનાયક હતા. આગેવાન હતા. બાયઠમાં તુર્કોનું જોર હતું. આ રાવશ્રીના અમલ દરમ્યાન રાજમાં કૈં એક પરિવર્તનો થઈ ગયાં. અંધાધૂંધીના નામે કૈં એક વીરોના આત્મા દુઃખાયા. મસ્તક છેદાયા કૈક દગા ફટકા રચાયા. કૈક રંગ ખેરંગી દીવા પ્રગટયા, ખૂઝાઈ ગયા. “ બાર ભાઇયા મંરંગી સ્થપાઈ, ફૂટી ગઈ, પુનઃ સ્થપાઈ. રાવશ્રી કેદ થયા, છૂટયા પુનઃ કેદ થયા અને છૂટયા. અને અધુરામાં પૂરું ૬૭, અને ૬૮ ના ભયંકર દુષ્કાળ પડયા. જનતા હાય મારી ગઈ. તે પસાર થતાં સીત્તેરની સાલ આવી.

હાલાપરમાં પટેલલધોશા કાંથળ, અને ચતિ પાનાચંદજી કૈંકે ધનવાન મનાતા હતા. જનતામાં તેમની આખરૂં સારી હતી. પાનાચંદ પહેલાં કોટડીમાં રહેતો હતો. પણ અહીં નહિ કાવવાથી તેમજ કુમારશ્રી લાધાજી સાથે તેનો સ્નેહ

૧ કૃષ્ણસિંહજીનું બીજું નામ કરસનજી હતું.

સંબંધ કંઈક વિશેષ બંધાતાં તે હાલાપરમાં પોતાની અખૂટ મનાતી લક્ષ્મી સાથે જઈ રહ્યો.

આ યતિ પાસે “પારસમણી છે” એવી કેટલાકોની માન્યતા હતી. ‘વાવાયાથી નળીયું ખસ્યું’ એ પ્રમાણે કેટલાક ડકાંસ માફાઓએ તો તે પારસમણીનો ચમત્કાર પોતાની સગી આંખે જોયાનો પણ ઇકરાર કરી દીધો. આવી હકીકતોથી કેટલાક લોકો ઉશ્કેરાયા. અને આવી અફવાથીજ આ કાળી ટીક્કી આપનારો બનાવ બનવા પામ્યો હતો:—

હાલાપરના ઠાકોરનો લઘોશા પટેલ મોટો ખેડુત હતો. તે પોતાના ઠાકોરને મૂળાંઓ લેખે લોગ આપતો. તેની પાસેના બળદો, અને ઘોડાંઓ તો જાણે કોઈ મોટી જાગીરના હોય તેવાં શોભતાં હતાં. દુશ્મનોએ એક જાળ ગોઠવી અને તેમાં કુંવર ફસાયા.

+ + + +

એક રાત્રે કોઈક આવી છૂપી રીતે લઘાશાના વાગડિયા બળદો હાંકી ગયું. બે-એક હબરની જોડ હતી. શિંગડીઆળાં બળદોનું હરણ થયું જાણી લઘોશા પોક મૂકતો પોતાના માલિક પાસે આવ્યો. “બાવા! આંઈ ઘણી હાજર હુંધે આઉં રનાણુંસે.” (તમે મારા માલિક હાજર હોવા છતાં હું લૂંટાયો છું.)

“પટેલ, કુરો આય ? ગાલ કર્યોસ.” (શું છે ? હકીકત કહો.)

“બાવા ! પાંઝા હાથીઆરા કો'ક પાઢેવ્યો.” (ઠાકોર ! આપણા હાથીઆરા બળદો કોઈક લઈ ગયું.)

“પટેલ ચો કુરોતા. ? કેં જાડીં ઉથ્યા અઈં ! સચી

ગાલ કર્યો. પાંખા હથીઆરા કેર પાઢેયો ? ” (પટેલ, તમે શું કહો છો ? તમે સાચું કહો કે આપણા હાથીઆરા બળદો કોણ લઇ ગયું ?)

“ બાવા ! લગવાન જાણે ! ” પટેલે એક નિઃશ્વાસ મૂક્યો.

“ હીક. ”

આટલું કહી ઠાકોર ઊઠ્યા. પોતાના માણસોને સાબદા કરી પગેરાંઓ સાથે હથીઆરા બળદોપર વાર ચઢી. નગારાંને ઢાંડી પડી. હાલાપરનું કટક પોતાના રાજવીઓ સાથે ચઢ્યું. એક રાત્રી પસાર થઇ ગઇ. તે અંદરતો ઠાકોરોએ વીસેક ગાઉ ઉપર પદ્મર (ભુજની પાસે) ગામ નજીક ચોર લોકોને પકડયા. “ સુવર ” મોટાભાઇ સુખજીએ, ચોર લોકોમાંથી એક જણને પકડાર્યો. “ હાણે મુંણસ લન જા-આંજા મરધ પુગા અઇ. ” (હવે મરદ બનજો. તમારા કાકા આવી પહોંચ્યા છે.) ચોર લોકોએ જોયું તો ઠાકોરની સેના મોટી અને મજબૂત હતી તેઓ બળદોને છૂટા મૂકી દઇ જીવ લઇને નાઠા. ઠાકોરે મોટા હર્ષથી હથીઆરા પોતાને કબજે કર્યા.

દિવસ ચડ્યો. ભાણ મા'રાજ ક્રોધમાં રાતા પીળા-થયા આવતા હતા. હાલાપરના રાજવીઓ મથુરાધમાં (મગડરી) ત્યાંથી રવાના થયા. આ વળતે તેમના હૃદયમાં આનંદની છાજો ઊછળી રહી હતી. વિજયશ્રીની કૃપાને લીધે દરેકના મુખપર ઉદ્ધાસ પ્રસરી રહ્યું હતું. પણ હાલાપરમાં એક જૂદીજ ઘટના બની રહી હતી.

દિ ઊગતાં હાલાપરમાં ચિંતાની ચિણુગારી ફેલાઇ ગઇ. ખાચઠવાલા તુરકો પોતાના માણસો સાથે હાલાપર માથે ચઢી આવ્યા હતા. ગામની આરતો પાણી ભરવા જતી હતી

તેમણે દૂરથી કેટલાક સવારોને આવતા જોયા. તેઓ પાણીનાં
ખેડાં ત્યાં કૂવાપર મેલી ગામમાં દોડી. ખવાસણો પણ
દોડી આવી. દરબાર ગઢના દુર્ગે બંધ કરવામાં આવ્યા.

આ વખતે હકાણના યુવરાજ લાધોજી સાતેક દિવસ
થયા તાપમાં પટકાયા હતા. ગોદડાં ઓઢી તેઓ પોઢયાહતા,
ખાયઠવાળાઓએ ગામને પાદરે મેલાણુ કર્યું. અને એક
માણસ સાથે ચતી અને પટેલને પોતાને શરણે આવવા
કહી મોકલ્યું. ચતી ગભરાયો કારણ કે તે અખૂટ દોલતનો
ધણી હતો. પટેલ અને ચતી વખત નહિ ખોતાં દરબાર
ગઢમાં આવ્યા. તે વખતે લાધોજી તાપના દેનમાં પડયા
હતા. “ખાવા !” ચતીએ ડુસકાં ખાતાં કહ્યું “અસાંબ
ડીં ભરજી આયા અઈ. હાંણે રામ-રામ !” (ઠાકોર ! અમારું
મોત નજીક આવ્યું છે અને તે માટે અમે તમોને છેલ્લી
વખત મળવાને આવ્યા છીએ.)

“પણ આય કુરો ?” (છે શું) કુમારે કહ્યું.

“ખાવા ! ખાયઠવારા ચડી આયા ઐ.” (ખાયઠ
વાળા ચડી આવ્યા છે.)

“કુસાય ?” (શા માટે ?)

“મુંજી મિલકત લૂંટે લાય” (મારી મિલકત
લૂંટવા માટે)

સે, કીં થીએ !” (તે કેમ બને !)

“થીએ તાં ભરાભર. હેર હાલાપરમેં કોય ધણી
હાજર નાંય. ઇ લાગ ન્યારે ચડી આયા ઐ.” (શા માટે
ન બને ? આ વખતે હાલાપરમાં કોઈ પણ ઠાકોર હાજર
નથી એટલે તેમને એમ કરતાં કોણ અટકાવી શકે તેમ છે ?)

“સે, ન થીએ. આઉં ધણી હાજર હુંધે આંકે બુકો પુછધો તેં કે આઉં ન્યારે ગીન ધોસ. પટેલ આઈ સે ચીંધાં થૈ કરો. ઈનીં છ બળં આઉં. પનૈ ગનધોસ.” (હું પણ હાલાપરનો એક ધણી (માલિક) કહેવાઉં. અને મારી હાજરીમાં તમોને જે કોઈ કંઈ કહેશે તેનો જવાબ હું માગી શકીશ. તમો નિર્ભય બની કરો. હું એ આવનાર-શૂરવીરોની બરદાસ્ત કરું છું) આટલું કહી કુમાર ઊઠ્યા. અને ખીંટીએથી તલવાર ઉપાડી-ચતી અને પટેલ કંઈ કહે તે અગાઉ દુશ્મનોની સામે જઈ ઊભા રહ્યા. “પાછ, કુત્તા ” તેમણે કહ્યું “આજ ડીં ભરછ આયા અઈ. અજ આંકે બળં પોન્યું, કે બડેજો કીં લપૈજો ખેંધેલ ન હુબો.” (તમારું મોત નજીક આવ્યું છે, આજે તમે બાણી શકશો કે બડેજો કંઈ લાપસીનો ખાનાર (નામરદ) હોતો નથી.)

યુદ્ધ બચ્યું. બરોબર બચ્યું. કુમારે જોત જોતામાં પંદરેક જણને યમસદન પહોંચતા કર્યા. કુમાર ખીમાર હતા. તેમને કૈંક થાકેડો (થાક) જણાયો. દુશ્મનોને ફાવવાનો વખત આવી પહોંચ્યો. તે વખતે તેમનો એક બાગ સ્નેહી ત્યાં આવી પહોંચ્યો. “અન્નદાતા ! આંજો ગુલામ અચી પુગો અય. માતાછ સાય અય.” (ઠાકોર ! હું આવી પહોંચ્યો છું. દેવી આપણને સહાય છે.)

તે દૂધો. એ અતિત હોવા છતાં ખૂબ લડ્યો. તેણે પાંચેક જણને યમસદન તરફ વિદાય કરી દીધા. દુશ્મનો નાઠા. કુમાર તેમની પાછળ પડ્યા. બારલી વાડ લંઘાવી આવ્યા. દુશ્મનો એટલી હિંમતથી નાઠા કે બાણે ખીંધેલું હરણ.

વિનેતા-કુમાર આનંદિત મુખે પાછા વળ્યા. તેમના હાથમાં તલવાર ખુલ્લી હતી. તેઓ બારલી વાડ ઓળંગી શહેર તરફ આવવા રવાને થયા. તેવામાં છૂપાયેલા એક દુશ્મનની ગોળીએ તેમને ઝીલી લીધા. કુંવર પડ્યા. ફરી ઊઠ્યા. તેમણે આંખુ બાંધી દૃષ્ટિ ફેરવી પણ કોઈ દેખાયું નહિ. તેઓ થાળા ખાતા દરબાર ગઢની ડેલીના ઓટલા પર આવી બેઠા. આહીંકને તેમને આરોંટ આવી ગઈ. (બેશુદ્ધ થયા) લોકોએ તેમની શુશ્રૂષા કરી. કુમાર શુદ્ધિમાં આવ્યા. “પટેલ કીડાં આય ? (પટેલ ક્યાં છે.) કુમારે મંદ સ્વરથી કહ્યું.

“જી-બાવા, અસીં હી ચીં સીં. (અમે આ રહ્યા) પટેલ અને ગુરજી ત્યાં દોડી આવ્યા. “અસાંજે હીકડો વાર પણ વિંગો નાંચ થ્યો.” (અમે સહિસલામત છીએ.)

“ત હૈયો !” કુમારે કહ્યું “બાવાકે રામ રામ દીજા. આઉં મુંજે ધરમ કે પુઆ વંજાતો. મું જો ઘોંખો મ કરજા. મુંજે ભાવરેં કે ચોજા, કે મરો, ત અમર થૈ મરજા.” (મારા પિતાશ્રીને મારા પ્રણામ કહેજો. હું મારા ધર્મનું પાલન કરતાં મરું છું અને તે માટે તમે દિલગીર નહિ થતા મારા ભાઈઓને કહેજો કે તમે જ્યારે મરો ત્યારે અમર થઈને મરજો.)

જનતા રડી પડી. કુમારનો પવિત્ર શ્વાસ ક્ષણભંગુર દેહને છોડી ગયો. કુમારની માતાઓ, બેનો, ભાઈઓ, વડીલો, મિત્રો, રડ્યા-ખૂબ રડ્યા, દિલકાટ રડ્યા; અને અત્યારે પણ હાલાપરના પાદરમાં આ ઝુંગર દેવશ્રી

લાધાજીનો પાળિયો ઉલેલો છે, અને તે જાહેજા લાયાતોને, આશ્રિતોનું રક્ષણ કરવાનું પવિત્ર સૂત્ર યાદ કરાવી રહ્યો છે. આવા એક લીધમ સમ અડગ ટેકીલા વીરનું આટલે દરજ્જે પણ ચારિત્ર્ય આંકી અણો અમારી જીંદગીને પાવન થયેલી માનીએ છીએ. વીર-દેવ શ્રી લાધાજી જીંજારના પાળિયાપર આ પ્રમાણેની નોંધ છે.

“સવંત ૧૮૭૦ના ભાદ્રા (ભાદરવા) વદ ૧૩ ને વાર સોરોઢ ને દને ગામ શ્રી હલાપરના જાહેજા શ્રી હલાજીનાં કુંઅર શ્રી લાધાજી સુરા થેઆ. અસતુ.”

કુમારશ્રી લાધાજીને નાના મોટા મળી બધા વીસેક જખમો થયા હતા પણ છેલ્લી બંદૂકની ગોળીથી તેમનો અંત આવ્યો. કુમાર જખમી થઈ દરબાર ગઢના જે ઓટલાપર આરોટયા હતા તે ઓટલો હજી કાયમ છે. તેમના મિત્રનું નામ ચોકસ મળતું નથી પણ ઘણું કરી ‘લવાનગર’ હતું. તેને પંદરેક જખમો થયા હતા. અને કુમાર પછી તે દશેક વરસ સુધી જીવતો હતો. તેની સમાધિનું સ્થાન પણ કુમારશ્રીના પાળિયાની નજીકમાંજ આવેલું છે. બંદૂક છોડનાર બાયઠનો એક (નામ નહિ જણાયેલ) સંગાર હતો. કેટલાકોનું કહેવું છે, કે આ કૃત્ય કરાવનાર કેટડીના જાહેજાઓમાંથી કોઈ વ્યક્તિ હતી. પણ આ હકીકત ગોઠવતાં તે વાત વજૂદ વિનાની માનવામાં આવે છે. છતાં પણ જો કોઈ જાણકાર બંધુ તેનો ખુલાસો કરશે તો આભાર માનીશ. કુમારશ્રી લાધાજીનો જન્મ સંવત ૧૮૫૦ ના વૈશાખ સુદ ૬ ના રોજ થયેલો એવું સાંભળવામાં આવ્યું છે.

“લેખક.”

કચ્છની વીરાંગના.

ભા ! હી રસ્તો કીડાં વેંધો ? ” (ભાઈ, આ રસ્તો કયા ગામનો છે ?)

“ ભાઈ, તોકે વઝણું કીડાં આય ? ” (બાઈ તમારે જવું કયાં છે ?)

“ ધારાધર ”

“ ત, સે ધારાધર જો રસ્તો હી ન હુએ. ” (ત્યારે ધારાધર જવાનો રસ્તો આ નથી)

“ તડે ” (ત્યારે)

“ હીતાનું હુક પંધ હલધે, ને પોય બાવરજો બન અચીંધો ત્યાંનું હીકડો ઘસ વેંધો ઉગોણું, ત, સે મ ગનજ; અને જુકો ચોતરો ઘસ વએ સે સમું હલેઆ વેજ ઇ ઘસ ધારાધર જે અજોર તેં ઉભીંધો ” (અહીંથી થોડુંક ચાલતાં બાવળના ઝાડોનું જૂથ આવશે ત્યાંથી એક રસ્તો પૂર્વ દિશાએ જાય છે. તે નહિ લેશો પણ જે રસ્તો ઉત્તર દિશામાં જાય છે તે લેશો એટલે તમે સીધા ધારાધરના પાદરમાં જઈ પહોંચશો). દુઃખી ચોરત નિઃશ્વાસ નાખતાં ચાલતી થઈ.

x x x x

સિંધુપતિ લાખાધુરા^૧ને આઠ પુત્રો હતા. તેમનાં નામ આ પ્રમાણે હતાં. (૧) ચાવડ બોથી રાણીના પેટે:-

(૧) મોડ, (૨) વેરાર, (૩) ઉઠો, (૪) સાંધ.

(૨) ચાવડ ગોડ રાણીના પેટે:-(૧) ઉનડ, (૨) જીઓ,

(૧) સંવત ૧૪૦૦ ના અરસામાં.

(૩) ફૂલ, (૪) મનાઈ. એ રીતે આઠ પુત્રો હતા. સિંધુપતિ લાખા ધુરાણનો ખરો હક્કદાર તેનો સૌથી મોટો પુત્ર મોડ હતો; પરંતુ ધુરાણનો પ્યાર ગોડ રાણી^૧ પર વિશેષ હોવાથી તેણે પોતાની પાછળ ગાદીના હક્કદાર તરીકે ઉનડને કબૂલેલો.^૨ અને લાખા ધુરાણના મૃત્યુ બાદ છૂપી રીતે સમા સરદાર ઉનડજી સિંધુ દેશની ગાદી પર ચઢી બેઠા. આ વખતે બીજા લાખાએ પોતાના નાના (માના બાપના) ના કારજ પ્રસંગે પાટગઢ^૩ મધે પોતાના મામાશ્રી વાઘમ આવડાને ત્યાં આવ્યા હતા. તેમને આ વાતની જાણ થતાં તેઓ સિંધમાં આવ્યા પણ ઉનડની તૈયારી મજબૂત હોતાં ફાવ્યા નહિ. આથી મોડજીએ એક નવી યુક્તિ શોધી. તેણે પોતાના આ હરીફ સાથે સ્નેહ સંબંધ સાંધ્યો.

જામ ઉનડ બહુજ ઉદાર અને વિશાળ દિલનો મહારાજા હતો તે પોતાના હરીફની બાજુમાં ફસાયો. હરીફના સરદાર મોડ અને મનાઈએ એક દિવસે તેને જમવા નોતર્યો.

ઠારીઢંઢ^૪ નામના એક સુંદર નાના બેટા ઉપર આ મહેફિલ ગોઠવાઈ. એક ઘડી પછી વિદાય થનાર આ મોઘેરા મહેમાનને રિઝાવવા હરીફીએ ખૂબ દિમાક કર્યો હતો.

(૧) કેટલાકો તેનું નામ “ચંદ્રકુવરબા” હોવાનું જણાવે છે
(૨) પોતાના યુવરાજ મોડજીનો હક્ક રદ કરીને. (૩) પાટગઢ: કચ્છ રાજના લખપત તાલુકાના મુખ્ય શહેર (લખપત) ની ઉત્તર બાજુએ અઢી કે ત્રણ ગાઉના સુમારપર આવેલ આ પુરાણા શહેરના ખંડેરો હજી પણ દષ્ટિગોચર થાય છે.

(૪) સિંધમાંના એક સ્થળનું નામ છે.

સિંધુ દેશની પ્રખ્યાત ખૂબસૂરત નદીઓને ત્યાં ખોડાવવામાં આવી હતી. આખો દિવસ મદિરા અને ખેડેસ્તની હૂરીઓના સહવાસનાં પસાર થઈ ગયો. સંધ્યા સમય વળતે લોજન તૈયાર થયું. મોઘેરા મહેમાન ખૂબ આનંદ સાથે જમ્યા. આગરે વિદાય થવાનો વખત આવ્યો. જામ ઉનડે બધાઓ સાથે હસી હસીને વિદાય લીધી. તે પોતાનાં અંગ રક્ષકો સાથે સવાર થયો. મોડ અને મનાઈ તેને થોડેક ચુધી મૂકવાને સાથે આપ્યા. ઉનડ નિર્દોષ હતો. હરીફાને પોતાની બાજી સમેટવાની હતી. ઉનડના અશ્વની સાથે જમણા હાથ ઉપર મોડ વાતો કરતો આપ્યો આવતો હતો. ઉનડની પછવાડે તેનો ભાઈ મનાઈ અશ્વપર આપ્યો આવતો હતો. તેની પાછળ થોડેક દૂર ઉનડના દશેક અંગરક્ષકો આપ્યા આવતા હતા અને તેમની પાછળ મોડ અને મનાઈના માણસો સશસ્ત્ર પણ સાદા પોશાકમાં લપેટાઈ આપ્યા આવતા હતા.

આ સંઘ એકાદ માઈલ આપ્યું હશે તેવામાં દુશ્મનો એ પોતાના કાર્યની શરૂઆત કરી દીધી. મનાઈ, કે જે પોતાના ભાઈ ઉનડની પાછળ શાન્તિથી આપ્યો આવતો હતો તેણે પોતાની બાજી બદલાવી અને પોતાની પાઘડી પર તેણે હાથ ફેરવ્યો આ એક સાંકેતિક નિશાન હતું. મોડના માણસો કે જેઓ થોડેક દૂર રહીને આપ્યા આવતા હતા તેઓ સાવધ બની ગયા. મનાઈએ વખત નહિ ખોતાં પોતાની તેજસ્વી તલવાર મ્યાનમાંથી બાહર કાઢી બસ એકજ ગાટકે સિંધુપતિ જામ ઉનડનું મસ્તક ભોં આપ્યું થયું. અને ઉનડના અંગરક્ષકો સામા થાય તે અગાઉ તેમના

પણ એજ હવાલ કરવામાં આવ્યા. મોડ અને મનાઈ વિજયી મુખે શહેર તરફ રવાના થયા.^૧

આ કાળમીઠ બનાવ કંઈ ઝાઝા વખત સુધી છુપો રહી ન શક્યો. વિજેતા હરીફો અકેક ડગલું જેમ જેમ આગળ વધતા જતા હતા, તેમ તેમ આ ખબર યોજનની ઝડપે ફેલાયે જતી હતી. અને તેના પરિણામમાં હરીફો શહેર (નગરસભા)માં દાખલ થાય તે અગાઉ રાજ મહેલમાં વસતી બે ઓરતો વેશ પલટો ફરી પોતાના એકજ અંગ રક્ષકની સાથે શહેરના દરવાજાની બાહર આવી પહોંચી.

આ ઓરતો સ્વ. જામ ઉનડની રાણીઓ હતી. એકનું નામ નળિરાં બીજનું નામ ખેરૂઆ. પહેલી રાણીતો તદ્દન ભોળી અને અજ્ઞાન હતી પરંતુ બીજી ઓરત અમદાવાદના બાદશાહની શાહબાદી હોવા ઉપરાંત આશાવાંત હતી.^૨

અમદાવાદમાં આ બે ઓરતો છુપી રીતે રહી, જ્યાં ખેરૂનિસાને પુરે માસે એક તેજસ્વી બાળક જન્મ્યો. તેનું નામ તમાચીજી ઉર્ફે કાકુ રાખવામાં આવ્યું. વખત જતાં બાદશાહની કૃપા થતાં તમાચીજીને બાદશાહ તરફથી લશ્કર આદિની મરદ મળી અને તેથી તેણે (તમાચીજીએ) દુશ્મ-

(૧) મનાઇના આ કૃતને “કેર” તરીકે ઓળખવામાં આવે છે “કેર” નો અર્થ ભયંકર અત્યાચાર થાય છે. મનાઇ સમા વંશજનો મેખર હોવા છતાં તે પોતાના આવા ભયંકર કૃત્યોના લીધે “કેર” તરીકે તે દિવસથી ઓળખાવા લાગ્યો. ઓઢો-જેસંગ-જખરો=એ આ મનાઇ કેરના વંશજ હતા અને અલ્લાપિ પીપરવાળા જામ-કેરના વંશજો કહેવાય છે “કેર” નો અર્થ અકેકકાર પણ થાય છે. (૨) સગર્ભા.

નોનો પરાભવ કરી સિંધનું રાજ્ય કબજે કર્યું. આંહી હવે રહેવું મુશ્કેલ ભર્યું છે એવું જાણી મોડ અને મનાઈ ગુંતરી ગઢમાં આવ્યા. ત્યાંના ગરાસિયા સાંઘ નામના રાજપૂતો હતા તેમને દગાથી મારી ^૧ એ રાજ તેમણે કબજે કર્યું તોપણ સિંધુપતિ જામ તમાચીજીની બીક તેમને અહિં સુખેથી રહેવા નોંતિ દેતી. મોડ અને મનાઈએ એ માટે એક યુક્તિ શોધી કાઢી.

આ વખતે વાગડ કચ્છપર વાઘેલાકુળ ભૂષણ શ્રીમાન ધરણસિંહજી વાઘેલાની આણ પ્રવર્તિ રહી હતી. વાગડનું મુખ્ય શહેર ગેડી હતું અને ધરણ વાઘેલાની હાજરીથી એની શોભામાં ઓર વધારો થયો હતો. વાઘેલારાજવી આ વખતે ત્રીસેક વરસની ઉમરમાં મહાલતા વીર યોદ્ધા હતા. તેમના એકજ હુકારે હજારો યુવાન વીરો પોતાના માથાની કૂરબાની કરવામાં ડરતા નહિ. વાગડ પ્રદેશમાં નાના, મોટા આળાલ, વૃદ્ધ, સ્ત્રી, કે પુરૂષ સર્વ આ ધરણસિંહજીના રાજઅમલને આનંદલેર શિરસાવધ કરતા હતા. આવા એક મહાન પ્રતાપશાળી નરૈશની બેન ઘેણબા સાથે સમા જામ મોડજીએ પોતાના યુવરાજ કુમાર સાડજીનું સગપણ કર્યું. આમાં મોડના ઉદ્દેશ બે હતા. એક તો એજ, કે સિંધુપતિ જામ તમાચી જો પોતાના બાપનું વેર વાળવાને

(૧) ગઢ ગુંતરીના રાજવીઓ સાતસાંઘના નામ આ પ્રમાણે હતાં:—(૧) વેરોજ, વેરડોજ, વેરસીંજ, કાંયોજ, કુરપાળજ, રાણોજ, રાજપાળજ: ગુંતરી—ભુજની દક્ષિણ અને પશ્ચિમ બાજુના ખૂણાપર અઢાર ગાઉ જેટલે દૂર આવેલું શહેર હતું. હજુ પણ તેના અવશેષો કાયમ છે.

કચ્છ ગુંતરી ગઢ પર ચઢી આવે તો તે વળતે આ ગેડી પતિ ધરણસિંહજીની મદદ બહુજ ઉપયોગી નિવડે અને બીજો ઉદ્દેશ એ, કે ધીમે ધીમે વાગડ કબજે કરવું. સાડ વધુ ભાગે પોતાના શ્વશુર પક્ષમાંજ રહેવા લાગ્યો. અને યુક્તિ પ્રયુક્તિ અજમાવી તેણે ત્યાં કિલ્લો બાંધવાની પોતાના સાળા ધરણસિંહજી વાઘેલાની રજા મેળવી કંથકોટ^૧ નામનો એક મજબુત કિલ્લો તૈયાર કરાવ્યો.

(૧) આ કંથકોટના કિલ્લા માટે (ધી બોમ્બે ગેઝીટીયર, વૉ. પ. ૧૮૮૦ માં) નીચે પ્રમાણે રસીકું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે.

કંથકોટ “ Kanth kot ” “ પૂર્વે કચ્છ ચાને વાગડનામના વિભાગમાં કંથકોટ નામનો એક પુરાતન કિલ્લો ત્રણ માઇલના વિસ્તારમાં એક અલગ ટેકરી પર આવેલ છે. તેની લગ્ન દીવાલોની અંદર મોટા ઘડાયેલા પથ્થરાઓ છે. અને જેમાંના અમુક ભાગપર જરૂરત પડતાં નાના નાના-પથ્થરાઓથી રીપેરીંગ કામ થયેલું છે. એમ કહેવાય છે, કે આઠમી સદીમાં ત્યાં કાઠી રાજપૂતોની રાજધાની હતી; અને તેમના પાસેથી એ સ્થળ ચાવડા રાજપૂતોના હાથમાં આવ્યું. સ્થાનિક લોકકથાના આધારે એમ માનવામાં આવે છે કે એ કિલ્લાના બાંધકામની શરૂઆત ઇ. સ. ૮૪૩ (સંવત ૬૦૦) ની સાલમાં થયું છે. મહાન યોગેશ્વર કંથજનાથના યજ્ઞ-કુંડ, ઉપર એ કિલ્લાની દીવાલનો અમુક ભાગ બાંધવામાં આવ્યો જેથી યોગેશ્વરના ગુસ્સાથી એ કિલ્લાના બંધાયેલા ભાગનું પતન થયું. કિલ્લો બાંધનારાઓએ વિનયથી યોગેશ્વરની ક્ષમા યાચી એટલે એ સાધુપુરૂષે ફરીથી કિલ્લો બાંધવાની રજા આપી. અને નિર્વિદ્ને કિલ્લો બંધાયો. એ મહાત્માજીના ઋણમાંથી મુક્ત થવા માટે એ કિલ્લાનું નામ ‘ કંથકોટ, ’ રાખવામાં

હવે સમાઓ પોતાના જાતિ સ્વભાવ પર આવવા લાગ્યા. સસો જામ સાડ ધીમે ધીમે પોતાનો કબજો વધારે જતો હતો. આથી ધરણસિંહના હૃદયમાં વહેમ ભરાયો. તેણે પોતાનો નાશ નજીક આવતો જોયો.

તેણે સમાઓની યુક્તિ સામે પ્રતિકાર આપ્યો. એક દિવસે તેણે સાડને પોતાને ઘેર જમવા નોતર્યા. જેમાં પોતાની યેનને આવવાનું પણ કહ્યું. આમાં ધરણસિંહનો હેતુ જૂઠો હતો. ધરણસિંહની યેનને દોઢેક વરસની ઉમરનો પુત્ર

આગ્યું. વિક્રમ રાજની દશમી શતાબ્દિની અધવચ્ચે તે સ્થળ “કંથળ-દુર્ગ” ના અભિધાનથી પ્રસિદ્ધ હતું અને સં. ૯૫૦ ની સાલમાં કલ્યાણ કેતાહ ના તૈલપથી ત્રાસ પામી આણહિલવાડના મૂળરાજ આ સ્થળે નાસી આવી ભરાયા હતા. અગિયારમી સદીમાં (૧૦૨૪) એવું માનવામાં આવે છે કે મહમુદ-ગીઝનવીથી ભય પામી ભીમદેવ સોમનાથથી નાસી આવી આંહી ભરાયો હતો. ૧૨ મા સૈકાની અધવચ્ચે (૧૧૪૩) “કંથાગામ” — (ઘણું કરી કંથકોટ નામ હોવું જોઈએ) ના રાજાએ નગરના રાજા સાથે મળી આણહિલવાડના કુમારપાલ સોલંકીને સામે થયા હતા. એવું કહેવાય છે. ૧૩ મા સૈકામાં તે વાંધેલા રાજપૂતોની રાજધાની થયું હતું અને ૧૨૭૦ ની સાલમાં મોડ અને મનાઇ નામના સમાઓએ તે જીતી પોતાને કબજે કર્યું. પંદરમી સદીની શરૂઆતમાં (૧૪૧૦) મુઝફ્ફરે તેને ઘેરો ઘાલ્યો હતો. ત્યારપછી ત્યાં દેદા-બેડે-બાનું આધિપત્ય થયું અને અબુલફઝલના કહેવા પ્રમાણે સોળમી સદીની આખરીએ તે કચ્છના એક ઘણાજ મજબૂત કિલ્લા તરીકે બહાર થયું. સને ૧૮૧૬ ની સાલમાં કર્નલ ઇસ્ટ સાહેબના વખતમાં તે કિલ્લો અંગ્રેજ સલ્તનતની સાથે બેઠી દેવામાં આવેલ અને તે અરસામાં એ કિલ્લાને જમીનદોસ્ત કરવામાં આવેલ તે ટેકરાની

હતો. જો આ મિજલસમાં જૈન આવે તો એનો નાનો બાળક પણ ત્યાં આવવા વિના રહે નહિ; અને જો તેમ થાય તો એક ઝાટકે પોતાના દુશ્મનનું નિકદન નીકળી જાય. આવા ઊદ્દેશથી તેણે પોતાના લાણેજને બોલાવવાની આ યુક્તિ અજમાવી હતી.

આથમણી બાબુએ ખીણમાં બે મોટા ઉંડા કુવા છે અને એક જૂની સેલોર વાવ છે. અને તેમાં રેતીથી બનાવેલ પથ્થરાના પગથિયા છે. એ ટેકરી પર પુરાતન ત્રણ દેવળોના ખંડેરા દષ્ટિ-ગોચર થાય છે. (૧) મહાત્મા કંથળજીનું સ્થળ (૨) મહાવીર ભગવાનનું દેવળ અને (૩) સૂર્યદેવનું દેવળ. તે ટેકરીના પશ્ચિમ ભાગના છેડાપર (૧૨૭૦) મોડ સમાએ ઘણું કરી એક વિશાળ દેવળ ચણાવ્યું હતું તેનું પતન થતાં ફરી તે જગોએ દેદા જાડેજાએ કંથળનાથનું દેરું ચણાવ્યું. જે હોય તે પણ એ દેવળ ૧૮૧૯ ના ધરતીકંપથી નાશ પામ્યું છે. અત્યારે ઉંચ્ચા સપાટ પ્રદેશમાં જે એક શુશોભિત દેવળ શિખરખંધી છે. એનું ગુમટ ચાર થાંભલા ઉપર ઉભું કરાયલું છે. અને અંદરના ભાગમાં પચાસન વાળેલા પૂજ્ય મહાત્મા કંથળનાથજીની આરસની પ્રતિમા છે. શ્રી મહાવીર પ્રભુજીના દેવળના મંડપના ખંડિયેરમાં દાખલ થવાના બે રસ્તા છે. દરવાજાના એક થાંભલા ઉપર એવું લખેલું છે, કે સને ૧૨૮૩ (સંવત ૧૩૪૦) માં “ આત્માદેવના બે પુત્રો લાખા અને સોહિએ એ દેવળ બાંધ્યું છે ” જ્યારે ત્યાંના પ્લાસ્ટર કરેલા પડદાની બીજી બાજુએ એવું લખેલું છે કે દેવળ બાંધનાર આત્માદેવના પુત્ર ‘પાસીલ’ છે. એ આત્માદેવનાથ ભદ્રેશ્વરના જગ-કુશાના સંખંધીઓ મનાય છે. એ જૈન દેવળોના ખંડેરાના પડોશમાં કાઠીના માનેતા સૂર્યદેવનું ઘણું પુરાણું દેવળ છે, અને તેની અંદરના લેખ અસ્પષ્ટ જણાય છે. તેમાં રૂદ્રના અવતાર શિવની

વખત થતાં જન્મ સાડ પોતાના માણસો સાથે જવાને તૈયાર થયો. તે સાથે તેની (સાડની) રાણી ન ગઈ. ધરણુસિંહે પોતાના બનેલીને ખૂબ આદર સત્કાર આપી બેસાર્યો. તેણે આબુખાબુ દ્રષ્ટિ ફેંકી પણ તેમાં પોતાની બેન કે લાણેજ કોઈ દેખાયું નહિ. આથી તે જરાક નિરાશ થયો. પણ તે કોઈએ જાણ્યું નહિ.

ખૂબ મદિરાનો રંગ ચઢતાં લાણાં પીરસાયાં; અને સાડજી જમવા બેઠે તેવામાં પચાસેક હથિયાર બંધ મનુષ્યો તેમના પર તૂટી પડ્યા. સાડજી દેવલોક પામ્યા. વખત નહિ ખોતાં ધરણુસિંહ પોતાના માણસો સાથે કિલ્લા તરફ વળ્યો. કિલ્લાના દરવાજા અંદરથી બંધ હતા. બે પહેરેગિરો જાગતા હતા. ધરણુસિંહે તેમને દરવાજા ખોલવા કહ્યું. આ વખતે સાડની દાસી દરક ત્યાં આવી પહોંચી. દરવાજાની આથે રહી તેણે જરા ગુસ્સા સાથે પૂછ્યું “ શું છે ? ”

“ દરવાજો ખોલો.”

“ તમે કોણ છો ? ”

“ તમારા મિત્રો ”

“ નહિ ”

“ ત્યારે ધરણુસિંહ ”

“ કેમ આવ્યા છે ? ”

“ અમોને કામ છે.”

“ કોનું ? ”

“ કૂલજીનું ”

“ કેમ ? ”

“ એ અમારા દુશ્મનનો વારસ છે.”

સ્તુતિના કેટલાક સ્તોત્રો છે એ સૂર્ય દેવના મંદિરમાં સૂર્ય દેવની મૂર્તિ છે; અને તેની એક બાજુએ પુરૂષ તથા બીજી બાજુએ સ્ત્રી-દાસીની મૂર્તિઓ છે.”

(Translated from the Bombay Gazetteer Vol 5-1880. P. 224-225.)

“ તમારો દુશ્મન કોણ ? ”

“ સારુ ”

“ કેમ ? ”

“ અમારી જમીન એણે
દખાવી છે.”

“ તેથી શું ? ”

“ અમેએ તેનો નાશ
કર્યો છે.”

“ ત્યારે હવે ? ”

“ તેના પુત્રનો નાશ કરવા આવ્યા છીએ જો તમે ખુશીથી
દરવાજા નહિ ખોલો તો અમારે બળ જબરી કરવી પડશે,”

“ ઠાકોર ! ” તે દાસી બોલી “ તમે ઘોઘાટ નહિ
કરો. હું પણ તમારીજ લોંડી છું. તમારો હુકમ ઉઠાવવો
એ મારો ધર્મ છે. હમણાં બેન ત્યાં ફૂલણ પોઢ્યાં છે.
તમે શાંતિથી બેસા રહો. હું ધીમે રહીને ફૂલણને આહીં ઉંચકી
લાવું છું. એટલે પછી તમારે જે કાંઈ કરવું હોય તે કરજો.”

આટલું કહી ફરાક ચાલતી થઈ. એનું આ કહેવું
સાંભળી ધરણ બહુજ ખુશી થયો. તે પોતાના મનમાં દાસીને
ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો. અરધા એક કલાક પછી ફરાક
એક બાળકને ત્યાં તેડી લાવી. તે નિદ્રાવશ સ્થિતિમાં
એના શરીર પર બહુ મૂલ્યવાન વસ્ત્રો શોભી રહ્યાં હતાં.
ધરણ ! ” તે દાસીએ રડતાં રડતાં કહ્યું “ આ ફૂલણ
હું તમોને સોંપું છું પણ તે વાતની જાણ કોઈને પડવી ન
જોઈએ. જો તમારા બેન આ વાત જાણશે તો મને જીવતી ફરવા
નહિ દે. ધરણ ! હું તમારા વચન પરજ વિશ્વાસઘાતી
બનું છું. શું કરું, કે મારી જીંદગીજ એવા પ્રકારની છે, કે
જેમાં માલિકની આજ્ઞાને તાબે થવુંજ જોઈએ એવું શિક્ષણ
અપાયું છે. ધરણ ! ”

“ કેમ ? ”

“ મને મારી વફાદારી બદલ કંઈ બદલો ? ”

“ હા, ખુશીથી.

“ શું ? ”

“ આ રત્ન જડિત વીંટી.” આટલું કહી ધરણુએ પોતાની આંગળી પરથી એક રત્ન જડિત વીંટી ઉતારી. તરતજ કિલ્લાની બારી ખોલવામાં આવી. ફરાકે વિલંબ નહિ લગાડતાં તે બાળક ધરણુએ આપ્યું. ધરણુએ હસતે વદને એ વીંટી ફરાકને આપી. પાછી બારી બંધ થઈ ગઈ.

આ વખતે ધરણુ ઘણાજ ઉદ્ધાસમાં હતો. તેણે પોતાના સૈનિકોને ચંદ્રાકારે ગોઠવી વચ્ચે જમીનપર તે બાળને સૂવાડ્યું. આ વખતે પૃથ્વીપર અંધકાર ફેલાયો હતો. પૂર્ણ બહારમાં પ્રકાશતા ચંદ્રદેવ પણ ખિન્ન થઈ એક ઘાટા વાદળના થર પાછળ આ વખતે છૂપાઈ ગયા હતા. નિર્દોષ બાળક મીઠી નિદ્રાનો અનેરો સ્વાદ લઈ રહ્યું હતું.

“મિત્રો!” ધરણુએ ગર્જના કરતાં કહ્યું “ આજે મારા દુશ્મનોનો નાશ હું સંપૂર્ણ રીતે કરી શકું છું એ માટે મુખ્ય આભાર હું તમારો માનું છું. અલબત્ત જો ફરાકે મારા તરફ પોતાની નિમકહલાલી ન બતાવી હોતો તો આ કિલ્લાને કબજે કરવું આપણા માટે મુશ્કેલ ભર્યું હોતું પણ તે આલાક અને ડાહી ખવાસણુ વખતને પીછાણી ગઈ અને તે માટે મેં તેને એક બહુ મૂલ્યવાન હીરો ભેટ આપ્યો છે કે જે વહેંચતાં તે પોતાની જીંદગી લગી એશ આરામમાં રહી શકશે; અને મારી બેનની નોકરી છોડતાં પણ તેને કંઈ સહન કરવું નહિ પડે. મિત્રો, તમોએ જોયું

હશે, કે માફ કાર્ય કરી આપનાર તરફ હું કેટલો બધો ઉદાર છું; અને જે કોઈ વ્યક્તિ મારી વિરુદ્ધ આચરણ કરતી હોય તો તેના તરફ હું એથી પણ વધુ અંશે ક્રૂર થઈ શકું છું. આજના આ માંગલિક કાર્યની પૂર્ણાહુતિ કરવા પછી હું તમે દરેકને કિંમતી વસ્તુઓની ભેટ આપીશ કે જે જોઈ તમે ઘણાજ ખુશી થઈ શકશો; પણ તેના બદલામાં તમારે મને એક વચન આપવું પડશે.” “શું ?” મુખ્ય સરદાર બોલ્યો.

“એજ, કે મેં મારા જનેવી સાડજ અને તેના પુત્ર કૂલજનો મારા હાથે ઘાત કર્યો છે, તેની ખાતમી જનતામાં તમારે ન આપવી.

“બરોબર છે. તમારા વચનને માન આપવા અમે કબૂલ છીએ.” બધા એક સામટા અવાજે બોલી ઊઠ્યા.

“મેં મારા બહાદુર સૈનિકોના મુખેથી એવુંજ સાંભળવાની આશા રાખી હતી. હવે હું માફ કાર્ય નિર્વિઘ્ને પૂર્ણ કરું છું.” આમ કહી તે પોતાના હાથમાં ચળકતું ભાલું લઈ તે બાળક પાસે આવ્યો. “મિત્રો !” તે બોલ્યો “આ કાર્ય ઘણુંજ ભયંકર છે. આ બાળકના મરણ સમાચાર જ્યારે તેની માતા સાંભળશે ત્યારે તેને કેવો આઘાત થશે !” ધરણ અટક્યો. ફરી બોલ્યો. “પણ મારે મારી જાગીર સંભાળવીજ જોઈએ. સાડજના પિતાએ જાગીર મેળવવા માટે એવા કેં એકના ખૂનો કર્યા છે. ઈશ્વર ન્યાયી છે. મોડજનો આત્મા જ્યાં હશે ત્યાંથી આ જોશે, કે પોતાના કરેલાં કૃત્યોનો બદલો મેળવવો એ મુશ્કેલ નથી.” આટલું કહી તેણે તે ભાલો એ બાળકની છાતીમાં ઘોંચી દીધો; અને પછી એક તિરસ્કાર ચુકત હાસ્યથી તે બાળકને લત્તા

પ્રહાર કરતાં એ બોલ્યો, “સાડજનો પુત્ર બનતાં તારે આટલું તો અવશ્ય સહન કરવું જોઈએ.”

આ પછી તે સરઘસ ધીમે પગલે ચાલતું થયું. કિલ્લાની અંદર દરવાજા પાસે એક જાણી ચીસ સંભળાઈ.

આ પંદરમા સૌકાની વાત છે કે જે વખતે ધારા-ધર આ ભૂમિપર એક અનેરું સ્થાન ભોગવતું શહેર હતું.^૧

હાલનાં મહાદેવપુરી કેટડી-વિંઝાણ; અને નુંઘાતડ-સા-ભરાઈ; એ ચચેની જમીનપર એનું અસ્તિત્વ હતું. હાલના માંડવી ણંદરની રમૃદ્ધિને મળતું એ શહેર હતું. આપણી આ વાર્તાના સમયમાં ચંચનો વંશજ ધૂતારો અથવા ધલૂરો નામનો મહારાજ રાજ્ય કરતો હતો.^૨

(૧) અનુમાન પ્રમાણે પણ ચોકકસ નહિ. વખત ચોકકસ મળી શકતો નથી. કેટલાકો એનું નામ ‘ખાંભણાસર’ અને ‘કાંચી-ખાપાટણ’ પણ જાણાવે છે.

(૨) “સંવત ૭૦૦ ના અરસામાં સિંધુ દેશપર ‘સાહસી’ નામક મહારાજનો અમલ હતો. તેના મૃત્યુ પછી તેના મંત્રી ચચેનો સાહસીની રાણી સુંઅધી સાથે ગુપ્ત પ્રેમ સંબંધ હોવાથી ચચે તથા સુંઅધીએ રાજ સાહસીના મૃત્યુની વાર્તા છૂપી રાખી અને રાજ્ય કુટુંબના દરેક માણસોના એક પછી એક ખૂન કરાવી સિંધુ-દેશનું રાજ્ય ચચેને અપાવ્યું. ચચેનો પુત્ર દાહીર થયો. જે સિંધનો અંતિમ હિંદુ રાજ હતો. સંવત ૭૨૯ માં ચચેનો સ્વર્ગ-વાસ થયો. અને ત્યાર પછી આઠ વરસે દાહીરને સમસ્ત રાજ્ય સત્તા સોંપવામાં આવી. બગદાદના ખલીફાની વતીએ મહમદબિન કાસમ નામના એક સેનાપતિએ દાહીરને હરાવ્યો. “કચ્છનો કેસરી અથવા ઘોઘો અને ચનેસર” “ગુજરાતી”ની ૪૫ મી ભેટ. પૃષ્ઠ ૨૭ લેખક શ્રી નારાયણ વીસનજી ઠક્કર.

તેના શહેરમાં અબ્બ ૩ અને અણુગોર^૪ નામના કરાડ વાણિયા બહુજ પ્રસિદ્ધ અને મોટા વેપારી હતા. તેઓ મહારાજા ધૂલારસિંહજી^૫ના કારભારીનું કામ પણ સંભાળતા હતા. તેમનાં કૃષિયામાં ઝીંકણી^૬ નામની એક ગરીબ મજૂરણ પોતાના બેએક, વરસના બાળક સાથે આવીને રહી હતી. તે ગામના દળણાં દળતી. તથા ડેટલાક શ્રીમંત લોકોના ઘરનું કામકાજ કરી ગુજરાન ચલાવતી; અને તે બાળક દશેક વરસની ઉમરનો થતાં ગામનાં વાછડાં ચારવા લાગ્યો. આથી લોકો તેને ગાલોડિયો કહેવા લાગ્યા. આ ગાલોડિયો સીમમાં જઈ પથ્થરાઓના ઢગલા કરી નિશાન ચીંધવા લાગ્યો. ૧૦, ૧૫, ૨૦, કદમ જેટલે દૂર ઊલેલા ઝાડોની પથ્થરાઓથી ચીંધણી, કરવા લાગ્યો. તેનો આ ધંધો નવેક વરસ સુધી ચાલ્યો.

x

x

x

x

આ દાહીર સિંધમાંથી નાસી આવી આ પ્રદેશમાં રહ્યો. તેના પુત્ર જેસિસિયા (જયસિંહ નામ હોવું જોઈએ) એ આ ધારાધર (ધારા-ગઢ)ની સ્થાપના વીર વિક્રમના તેરમા સૈકામાં કરી અને ત્યાં રાજ્ય કરવા લાગ્યો. તેના વંશમાં ધલૂરા બાદશાહનું નામ સંભળાય છે.

(૩-૪) ધી બોમ્બે ગેઝેટીયર જણાવે છે, કે, આ બે જણાઓ લાખા કુલાણીના બાપના કારભારી હતા અને તેમણે ચૌદમા સૈકામાં શ્રીમદ મુકામે આશાપુરા માતાજીનું મંદિર બંધાવેલું જે “ધરતીધૂબધી”ના લીધે જમીન દોસ્ત થતાં કરી સંવત ૧૮૮૦માં પ્રબક્ષત્રિય શેઠ સુંદરજી શીવજીએ બંધાવેલું છે.

The Bombay Gazetteer. Vol 5. 1880 P. 233.

(૫) ધલૂરો-ધૂલારો આનો અર્થ ઉદાર-લહેરી થાય છે આ નામ દુલિપસિંહને મળતું છે. (૬) ઝીંકણી=કુઃખી.

આ વખતે એક વિકરાળ વાઘ શહેરની બાબુની સીમમાં ફૂટી નીકળ્યો. દરરોજ નુકશાની કરવા લાગ્યો. શહેરનું ઘણું જંગલમાં નહિ જતાં શહેરમાંજ અટકી રહ્યું. ખેડૂ લોકો પોતાનાં સાંતીડાં છોડી શહેરમાંજ બેસી રહ્યા. ધીમે ધીમે પોકાર વધ્યો અને વાઘ પણ હવે દિન પ્રતિદિન નજીક અને નજીક આવવા લાગ્યો. આખરે શાહી ફરમાન વહ્નટયું. લાવ લશ્કર સાથે પાદશાહ વાઘનો શિકાર કરવા ચઢ્યા. સાથે તેલીખાંત-ખોલીખાં દર ઉમરાવ. ૬૩ રાજા-સખ સારી દુનિયા ચઢી. વાઘ એક અને મારનાર ઘણા. પાદશાહ પોતાની ફેજ જોઈ ખુશી થયો. સરઘસ ધીમે પગલે આગળ વધ્યું. પગીઓએ વાઘ બતાવ્યો.

તે એક ભયંકર વાઘ હતો. આ વખતે નિદ્રામાં તે ધોરતો હતો. એક તાજી મરેલી ગાય તેની નજીક પડી હતી. પાદશાહના હુબૂરિયોએ તેને પડકાર કર્યો:—કેશરી તાડૂક્યો. જાણે વન ધૂજી ઊઠ્યું હોય તેવી એની ગર્જના હતી. એ આગશ મરડી ઊઠ્યો અને કેટલાકોના પગ છૂટ્યા. ઘણાજ નરવીરો કહેવડાવતા નાસી છૂટ્યા. તોપણ સોએક જણ પાદશાહના હાથીને ઘેરી ઊભા રહ્યા. ભયંકર વાઘ ડ્રહ્યો અને તેણે શાહના હાથીપર તરાપ મારી. કુદરતની પ્રેરણાથી સર્વ જડત્વ બળી ઊભા રહ્યા. પાદશાહ અને ચમદૂત-વચ્ચે ઘણું છેટું નોતું. વાઘના નખ હાથીના ગંડ સ્થળમાં સજ્જડ ચોંટ્યા હતા. એકજ ઝપાટાથી માવત જમીનપર પડી ગયો તે વખતે એક રું રું રું કરતો પથથરો આવ્યો. વાઘના કપાળમાં વાગ્યો અને તે ભયંકર પશુ ધબ કરતું પડ્યું.

તેનો શ્વાસ ઉડી ગયો. ૨-૩ હવે બધાના ખોળિયામાં જીવ આવ્યો. પાદશાહ અજાયબ થયો. આ શું થયું ? તે એ સમજી ન શક્યો. આ આકૃતમાંથી બચવા માટે તેણે ઇશ્વરનો પાડ માન્યો. તેણે અંબાડીમાં બેઠે ચોમેર દૃષ્ટિ ફેંકી તો વીસેક કદમપર એક ઝાડ હેઠળ કદાવર બાંધાનો પુરૂષ અર્ધ નગ્ન અવસ્થામાં પાદશાહની સામે હાસ્ય કરી રહ્યો છે.

વાઘ પડતાં શૂરવીરો નજીક આવ્યા. પાદશાહનું દળ ફરીથી ઊભરાવા લાગ્યું જોત જોતામાં ત્યાં હજારોની મેદની ઉલટી; પણ પાદશાહની નજર તે વીરને ભૂલી ન શકી. તેણે તેને પોતાની નજીક બોલાવ્યો. પ્રચંડ મેદનીએ આ ભાગ્યશાળીને હડીને માન આપ્યું.

“કોણ છે ? ” પાદશાહે પ્રેમ ભાવથી પૂછ્યું.

“ગાલોડિયો.”

“ના-ગાલોડિયામાં આવું તેજ, આવું બળ-આવી કળા ન હોય. તું સત્ય કહે.”

“શું ? ”

“તું કોણ છે ? ”

“ગાલોડિયો.”

પાદશાહ અંબવાણે પડી ગયો. પોતાના મસ્તક પરથી

(૨-૩) કેટલાક પુસ્તકો કહે છે, કે “ આ બાળક સીમમાં વાછરડાં ચારતી વખતે લોઠાના ભાલાથી નિશાન તાકતો. કે જે ભાલો તેને એક લુહાર તરફથી ભેટ મળેલો હતો અને આ વાઘનો શિકાર એણે એજ ભાલાથી કરેલો. ” આ કલ્પના અમોને બંધ બેસતી નહિ જાણાયાથી અમોએ તેનું ઐતિહાસિક રીતે સંશોધન ચલાવી આ હકીકત લીધેલી છે. કચ્છી મર્દ વીરોનાં

હાથ ફેરવતાં તે બોલ્યો.

“તારા માતા પિતા ક્યાં છે ? ”

“મારો બાપ ગુજરી ગયો છે”

“મા ? ! ”

“તે જીવતી છે. ”

“ક્યાં ? ”

“આ શહેરમાં. ”

“તમે ક્યાં રહો છો ? ” પાદશાહે પૂછ્યું. તેના પ્રેમ વધતો ગયો.

“કારભારીના ફગિયામાં”

“તારી માનુ નામ ? ”

“ઝીંકણી. ”

“વારૂ ! આજની કચેરીમાં તું તારી માને તેડી લાવજે”

x

x

x

x

એ દિવસે સાંજરે રાજમહેલના વિશાળ ચોકમાં એક ખાસ સમૈયાની હેઠળ કચેરી ભરવામાં આવી હતી. મોટા મોટા અમીર ઉમરાવ, શૂરા સરદારો ને આમંત્રણ હતા. આજે ગાલોડિયાનો સિતારો ઉદય પામતો હતો. લોકો તેના માટે આતુર હતા. અણુગોર સાથે ગાલોડિયો અને તેની મા કચેરીમાં હાજર થયાં. પાદશાહે ગાલોડિયાને

પથ્થરના પ્રહારની સાંમે કેટલીક રાક્ષસી તોપો પણ નિરુપયોગી પૂરવાર થઇ છે તો પછી આ જીવીત પ્રાણી તેવા એક વીર નરના પથ્થરાના પ્રહારથી જમીનદોસ્ત થાય તેમાં અમો કે'એ અતિશયોક્તિ માનતા નથી.

પોતાની નજીક બોલાવી તેના મસ્તકપરથી વાત્સલ્ય ભાવથી હાથ ફેરવી પોતાની નજીક બેસાર્યો. “બાઈ!” તે પાદશાહે વાતની શરૂઆત કરતાં કહ્યું “તું સાચું કહીશ?”

“જી હા—અન્નદાતા.”

“આ બાળક કોણ છે?”

“કચેરીમાં શાંતિ છવાઈ ગઈ. આ વખતે એક ટાંચણી પડે તો પણ તેનો અવાજ સ્પષ્ટ સાંભળાય તેમ હતું. પાદશાહનાં દૃઢ અવાજથી જનતાનું હૃદય ધ્રુજી ઊઠ્યું.” આજ કેટલાક વરસ થયાં એ ગાલાં ચારે છે. આપણે તે જાણીએ છીએ તો પછી આવી હકુ શા માટે? એ પ્રશ્ન જનતાના હૃદયમાં ઉદ્ભવ્યો. તે મન્જૂરણ શાંત અદખ વાળી ઊભી હતી. તેના શબ્દો સાંભળવા કચેરી આતુર બની. “બુદ્ધાવિંદ! વાતની શરૂઆત કરતાં તેણે કહ્યું “એ મારો પુત્ર છે.”— “નહિ—નહિ,” તિરસ્કાર યુક્ત હાસ્ય કરી શાહે કહ્યું “તારા પુત્રમાં આવા ઉત્તમ ચિહ્નો ન હોય.”

“તી હશે!”

“તી હશે! એટલે શું? જે કંઈ હકીકત હોય તે સત્ય કહે.” શાહના સ્વરમાં કઠોરતાનો ધીમો પ્રવેશ થઈ ચૂક્યો હતો. “બુદ્ધાવિંદ!” તેણીએ કહ્યું “એ મારો પુત્ર નથી તે હકીકત સત્ય છે.”

“શું હું તારો પુત્ર નહિ?” એક અજાણી સાથે ગાલોડિયો બોલી ઉઠ્યો, “મા-મા! તું શું કહે છે? શું હું તારો પુત્ર નહિ?” આ એક બંબગોળો હતો. ગાલોડિયાના દૃશ્યથી કચેરી દ્રવી ગઈ. તે મન્જૂરણ બોલી “બેટા તું મારો પુત્ર ખરો. પણ હું તારી જનેતા નહિ.”

“કેમ? ” કચેરી સ્તબ્ધ બની ગઈ હતી.

“સમા સાડળના પુત્ર સાડળના લાખોળ, તેની હું પાળક માતા છું. ”

“મા-ઈશ્વરને વાસ્તે કહું છું, કે તું સાચું કહે. હું કંઈ સમજી શકતો નથી. ” ગાલોડિયે માથું ખંજવાળતાં કહ્યું.

“સમા સાડળની ઉન્નતિ તેના સાળા ધરણુજીને બહુ સાલતી હતી. અને તેથી એક દિવસે ધરણુજીએ સાડળનો વધ કર્યો.”

કચેરી સ્તબ્ધ હતી. આ એક સ્વપ્ન જેવી વાત સાંભળવામાં પાદશાહ તણીન બની ગયો હતો. મળૂરણે વાત ચાલુ રાખી. “સાડળનો વધ કરી ધરણુજી પોતાના માણસો સાથે સાડળના પુત્ર લાખાળનો વધ કરવાને કિલ્લા તરફ આવ્યા. તે વખતે કૂલજી પોતાના માતાજી સાથે પોઢયા હતા. કિલ્લાની બાહર થતા ઘોંઘાટથી હું દરવાજા પાસે આવી. આ વખતે કિલ્લામાં પચાસેક માણસો હતા. ધરણુજીએ કૂલજીને તેડી લાવવા મને આજ્ઞા કરી. મેં દરવાજા ખોલ્યા નોંતા. તે અંદરથી બંધ હતા. અને તેની આથે રહી હું ધરણુજી સાથે વાતો કરતી હતી. કૂલજીને તેડી લાવવાની આજ્ઞા સાંભળી હું ગભરાઈ ગઈ. પણ ફરી મને એ વખતની મારી પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આવ્યો. હું સાવધ થઈ. મહેલમાં આવી અને મારો પુત્ર એક માંચી પર સૂતો હતો તેને કૂલજીના વસ્ત્રો પહેરાવી ત્યાં તેડી લાવી.”

મળૂરણ અટકી. તેના નેત્રોમાંથી દળદળ પાણી વહેવા લાગ્યું. કદપના આવતાં પાદશાહનું રૂવાટું ફરક્યું. ગાલોડિયો

ગળગળો બની ગયો. “તું ગભરા નહિ” પાદશાહે તેને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું “તારે જે કંઈ કહેવું હોય તે બે ધડક પછે કહે હું એ બધું શાંતિથી સાંભળીશ.” એારતે અલાવ્યું.

“મારો બાળક હું ત્યાં લાવી. એથી ધરણુજી મારા પર ઘણાજ ખુશી થયા. અને મને તે બદલ તેમણે એક બહુ-મૂલ્ય મુદ્રિકા ભેટ આપી. મેં તે માગી લીધી હતી.”

“કારણ?” શાહે કરડાકીથી પૂછ્યું.

“મારે તેવો અભિનય કરવાની જરૂરત હતી. નહિતર એ દુષ્ટને શંકા જાય તેમ હતું. પહેલાં તો મેં ધરણુજીની સાથે યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા કરી પણ કિલ્લાની અંદર જોઇતાં માણસો અને સાધનોનો અભાવ હતો.”

“રાસ્ત?”

“પછી તે બાળક ધરણુજીને સોંપી બારી બંધ કરી હું તેની પાછળ છૂપાઈ રહી તેમનો વાતોલાપ સાંભળવા લાગી.”

“શું?”

“એ યાદ લાવતાં હું સહન નથી કરી શક્તિ. મને કંપારી છૂટે છે.”

“વાર?”

“પછી પોતાના ભાલાથી એ બાળકનો નાશ કરી વાજતે ગાજતે ધરણુજી ત્યાંથી વિદાય થયા. હું ધીમે ધીમે રડતી મહેલમાં આવી. આ વખતે મારા બા સાહેબ ઉઠ્યા હતા. “શું છે?” તેમણે ગભરાટથી મને પૂછ્યું. મેં જવાબ ન આપ્યો. પણ બાનો આગ્રહ વધતો ગયો. છેવટે મારે સત્ય કહેવું પડ્યું. મેં કૂલજીનો બચાવ કરતાં મારા એકના એક

વહાલા બાળકનો લોગ આપી દીધો એ જોઈ બા સાહેબ બહુ પસ્તાયા અને એ દિલગીરીમાં તેમણે પોતાનું શરીર તેજ વખતે છોડી દીધું. હવે અહીં રહેવામાં સલામતી ભર્યું નથી એવું બાણી એ કૂલજ સાથે વેશ પલટો કરી હું ત્યાંથી ચાલી નીકળી. અને આજ કેટલાંક વરસ થયાં આ શહેરમાં ઝીંકણીના નામથી આવીને રહી છું. આ ગાલોડિયો બીજો કોઈ નહિ પણ તમારા મિત્ર સમા સાડજનો પુત્ર લાખોજ પોતેજ છે. મેં તેનું મારા જીવથી પણ અધીક જતન કર્યું છે અને હવે તે હું આપ અન્નદાતાને સોંપું છું.”

આ એકરાર પૂર્ણ થતાં બધા અબ્બયબ થયા. ગાલોડિયો બામસાડનો યુવરાજ છે એવું જ્યારે બહાર થયું ત્યારે સર્વે તેને માન અને દયાથી જોવા લાગ્યા. પાઢશાહ અને કચેરી રડી પડી. દશેક મિનિટ પછી સ્વરને સત્તેજ કરી પાઢશાહે કહ્યું “બેન ઝીંકણી, તું ખરેખર સ્ત્રી જાતીમાં નૂર છે. તારી નિમક-હલાલી ધન્યવાદને પાત્ર છે. તે તારા સ્વામીનું રક્ષણ કરવામાં તારા એકના એક વહાલા પુત્રનો લોગ આપી દીધો એ તારી નિમકહલાલીનાં હું જેટલાં વખાણુ કરું તેટલાં આછાં છે. વધુમાં આ કૂલજએ આજે મને નવું જીવન અર્પ્યું છે. તમારા ઉપકારોમાંથી હું છૂટી શકું તેમ નથી અને તેની બદલીમાં હું તારા આ પુત્ર કૂલજને મારી એકની એક લાડકવાઈ પુત્રી રૂપાં અર્પણુ કરું છું. એને મારો જમાઈ બનાવું છું. કૂલજને તેના બાપનો ગરાસ કબજે કરવા મારા તરફથી બધી જાતની મદદ મળશે.

+ + + + +

અને આ પછી કહેવાની લાગ્યેજ જરૂરત રહે છે, કે

તે પછી ધવૂરા પાદશાહિ પોતાની રાજકન્યાના લગ્ન મોટી ધામધૂમ સાથે ફૂલજી વેરે કરી આપ્યાં. અને પછી મોટું લશ્કર આપી, ધરણુજીને ઝેર કરવા મોકલ્યો. વખતને અનુસરી ધરણુજીએ ફૂલજી સાથે સમાધાની કરી અને પોતાની પુત્રી ઘેણુ ફૂલને પરણાવી. આખરે ફૂલજીએ ધરણુને માર્યો અને પોતાની આણુ ત્યાં વર્તાવી. આ ફૂલજીના લાખોકુલાણી અને ધાએજી નામના બે પ્રતાપી પુત્રો થયા. ૧

(૧) ધરણુજીના નાશ વિષે એવી કથા છે, કે; “કંથકોટનો કિલ્લો કબજે કર્યા પછી ફૂલજી તેમાં રહેતા હતા. આ વખતે ધરણુજી અને ફૂલજી વચ્ચે પૂર્વનાં વેર ભૂલાયાં હતાં પણ દરરોજ રાત્રે ચોપડ રમતી વખતે તેની રાણી ઘેણુ પાસા ઢાળતાં એવું કહેતી કે, “ઢળપાસા જેમ ધરણુનાં ઢળ્યાં.” (આનો અર્થ એવો થાય છે કે, મારા પિતા ધરણુજીએ પોતાના દુશ્મન જામ સાડજીનો નાશ વગર વિલંબે કર્યો તે રીતે હે પાસા તું મારા દુશ્મનોનો નાશ કર.) આ મેળાંથી ફૂલજી બહુજ ગુસ્સે થતા તોપણ દુશ્મનોની ઓઢાદમાંથી ઉતરેલી આ ચોરત બંધ નોતી રહેતી. આ પરથી ફૂલજીએ ધરણુને મારવાનો વિચાર કર્યો.

ધરણુજી શિવનો ચુસ્ત ઉપાશક હતો. ભક્ત હતો અને તેમાં સિકા ગામના કાગેશ્વર મહાદેવપર એને આસ્થા બહુજ, તે બનતાં લગી તો દરરોજ ગેડીથી અહીં આવતો દરેક સોમવાર એના માટે તો નકકી હોયજ. સોમવારના રોજ ધરણુજી આ કાગેશ્વરજીના દર્શન કરવાને અવશ્ય આવતોજ. ફૂલજીએ તે ધ્યાનમાં રાખ્યું અને એક દિવસે ઓઢાણુ આવેલી ઘોડીએને તેણે રસ્તાપર ચારવાને છૂટી મૂકી દીધી. આ ઘોડીએને જોઈ ધરણુજીનો ‘રત્નાકર’ છેડાયો તેથી કાણુમાં રહ્યો નહિ અને આખરે તે ઘોડીએના ટોળામાં ગયો જ્યાં ફૂલજીએ તેના ઘાત કર્યો, અને તેના મોઢાનો દેખાવ કામમ રહે તે રીતે તેના શરી-

મહાત્મા મામૈયો દેવ.

અ બડા અણુભંગનો જીવ આજે ખુશીમાં હતો. જે મહા-ત્માના દર્શન કરવાને એ કેટલીક મુદત થયા આતુરતા ધરાવતો હતો તે વીર આજે તેની રાજધાનીમાં આવનાર હતા.

તે મહાત્માનું નામ મામૈયો દેવ હતું. જૂનાગઢના

રની ચામડી ઉતરાવી નાખી અને કોઇ ન જાણે તે રીતે રાણીના બેસવાના મોટા ચાકળા હેઠળ પથરાવી મૂકી. અને તેજ રાત્રે ચોપડ રમત રમાઈ. આ વખતે રાણી સગભાં હતી. અને તેણે પાસા ઢાળતાં પોતાની આદત મુજબજ હંમેશનેા દુહો કહ્યો “ઢર પાસા જીંધરણુજી ઢર્યા.” આ મેણું સાંભળી પૂલજી જરા હસ્યો. રાણીને વહેમ ગયો. તેણે પોતાના પતિને હસવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે પૂલજીએ વ્યંગમાં ચાકળો ઉપાડી ધરણુના પાસા ઢળેલા તેને બતાવ્યા અને વધુમાં કહ્યું કે “રાણીજી મને તમારે છંછેડવામાં સાર નથી. તમેાએ હવે જાણ્યું હશે, કે ધરણુના પાસા (અવનતિ) કેવા ઢળ્યા છે.”

પૂલજીના આ કથનથી રાણી બહુજ ગુસ્સે થયા અને વખત નહિ ખોતાં એક તેજસ્વી કટાર લઈ પોતાના પેટમાં હુલાવી, પૂલજીએ આડો હાથ નાખ્યો પણ મોડું હતું. પેટ ચીરાતાં તેમાંથી એક બાળક જીવતું નીકળ્યું. તેનું ખૂબ જતન કરતાં એ મોટું થયું તેનું નામ ઘાઓજી પાડવામાં આવ્યું. અને પૂલજીના મરણ બાદ કચ્છની ગાદીપર લાખો પૂલાણી અને પઢ્દરની ગાદીપર ઘાઓજીના કુમાર પુચ્ચરોજી બીરાજ્યા. જેની આખ્યાયકા “જમ પુચ્ચરો અને રાજૈ”ના નામથી જનતામાં હજી સુધી પ્રસિદ્ધ છે.—

લેખક.

રા'ખેંગાર (ચાથા) નો એ જીવન દોસ્ત હતો. તેની ચમત્કારિક વિદ્યાની કીર્તિ તેના આવવા અગાઉ કચ્છ સમસ્તમાં પ્રસરી ગઈ હતી. મોટા મોટા જગીરદારો, શૂરાઓ, રોગીઓ, અને આસ્તિક જનો તેના પગની રજ મસ્તક પર ચઢાવી પાવન થવાને આતુર બન્યા હતા.

મામૈયો કચ્છનો એક ખરેખર વિદ્યાતા જેવો હતો. એ મહાત્માના સ્થૂળ શરીરને ગયે આજે પાંચ પાંચ સૈકાના વા'ણા વાય છે; તો પણ કચ્છીઓ તેની ગાથાને પ્રેમપૂર્વક યાદ કરે છે એજ તેની મહત્તા અને પ્રભુતાની સાક્ષી રૂપ છે.

જૂનાગઢના રાજવી રા'ખેંગારની રજ મેળવી એ કચ્છ તરફ આવવાને રવાને થયો હતો. કેટલેક દિવસે તે ધુમલી આવ્યો. ત્યાંના જેઠવા નરેશે તેનો ખૂબ આતિથ્ય સત્કાર કરી પોતાનો પ્રેમ બતાવ્યો. કેટલાક દિવસ રોકાઈ ત્યાંથી જેઠવા નરેશની રજ લઈ તે ફરતો ફરતો વડસરની ઉત્તરે ત્રણ ગાઉ ઉપર આવેલ નલિનપુરમાં^૧ આવી પહોંચ્યો.

(૧) હાલનું નલિયા. આ શહેર વિશે કરનલ બારટન (Colonel Baron) સાહેબ જણાવે છે કે

“Naliy a in abda'sa, north latitude 23°31 and east longitude 68° 51, four miles from Tera, with a population of 5238 souls, is one of the most thriving towns in west cutch. Walled and well built it has a class of prosperous traders, some of them local dealers in piece goods, hard were, and sugar, others retired merchants who have made fortunes in Bombay or Zanzibar’ (The Bombay Gazetteer Vol, 5. 1880 P. 245,)

તે વખતે વડસરના અધિપતિ તરીકે વીર અખડાની સત્તા પવર્તિ રહેલી હતી. તે એક વચની અને શૂરવીર ક્ષત્રિય બન્યો હતો. આશ્રિતો અને યાચકોનો એ આધાર સ્તંભ હતો. ધર્મપર તેને શ્રદ્ધા હતી. મામૈયા દેવની કીર્તિ તેના કણેપર જ્યારથી આવી હતી ત્યારથી તેના હૃદયમાં એક લાલસા જાગી હતી “હું એ મહાપુરુષના દર્શન ક્યારે કરું ?” તે આવા વિચારમાં હતો ત્યાં તેને સમાચાર મળ્યા કે પ્રસિદ્ધપીર મામૈયો થોડાક દિવસ થયા નલિનપુરમાં આવી પહોંચ્યો છે.

આ સમાચારથી તે બહુજ ખુશ થયો અને તુરતજ પોતાના એક વિશ્વાસુ નોકરને કેટલાક સવારો, એક પાલખી અને મસાલ સાથે પીરને બોલાવવા મોકલ્યો. “જીએપીર !” તે સરદારે મામૈયા દેવ પાસે આવી નમ્રતાથી કહ્યું “અબડો-અણુભંગ આકે તલલે તો “ (મહારાજ ! અબડો તમેને મળવા બહુજ આતુર છે.) “લલેં આઉં સુભાણે અચંઘોંસ. હી ધીમાક બણી વંજોસ માંકે ઇ, ન જાપે.” (લલે હું કાલે સવારમાં આવી પહોંચીશ. આ સવારો અને પાલખીઓ લઈ જાઓ. મને એ માન ન જોઈએ.)

સરદાર નમન કરી પોતાના રસાલા સાથે ચાલતો થયો તેણે આ સમાચાર અખડાને આપ્યા. અબડો એના આવવાથી પોતાના શહેરને કૃતાર્થ થયેલો માનવા લાગ્યો.

આને વડસરમાં ખૂબ આનંદ વર્તાઈ રહ્યો હતો. પાંચેક સો યુવાન લઠ્ઠખંધ યોદ્ધાઓનું ટોળું વીર અખડા સાથે શોભી રહ્યું હતું. સૌથી આગળ અખડાના માનીતા દિસ્તાદ (લંગાઓ) ઢેલને ઢાંડીથી ગજવતા ચાલ્યા આવતા હતા.

તે પછી શહેરની સુંદરીઓ પાણીના ભરેલાં બેડલાં લઈ ચાલતી હતી. મામૈયાનું એ સ્વાગત હતું.

ચાર સવારોને રસ્તાપર ઊભાડવામાં આવ્યા હતા. દેવની વેલ આવતી જૂએ એટલે કપડીની નિશાની કરી સૂચના આપવી એવો પ્રબંધ ગોઠવાયો હતો દેવની વેલ દેખાઈ અને સવારે તેના આવવાની સૂચના આપી એટલે વીર-અણુભંગ ઉઠાસમાં આવી પોતાના સાગરિતો સાથે જરા આગળ વધ્યો.

ગામને પાદરે આ જૂથ ગોઠવાયું હતું. દેવની વેલ આવતાં લોકોએ ‘જીએપીર’ના ગગના લેદી અવાજોથી પોતાને હુર્ષ જાહેર કર્યો. વેલ ઊભાડવામાં આવી અને પીર હેઠે ઊતર્યા. લોકો તેમને પગે પડ્યા. વીર અણુભંગે પણ આ મહાત્માના પવિત્ર હસ્તને ખરા હૃદયભાવથી ચુંબન કર્યું. ગામની સુંદરીઓએ પીરને તિલક કર્યું. પીરે બેડામાં એકેક કોરી નાખી, આવેલ બહેનોને પગે પડ્યો.

ફરીથી આ સરઘસ વાજતે ગાજતે શહેરમાં આવ્યું. વીર અબડાના વિશાળ ડેલામાં પીરને ઉતારો આપવામાં આવ્યો. તુરતજ ડેલાની અંદર બે મોઢ પાથરવામાં આવી તે પર સફેદ દૂધિયા રંગના ગાદલાં બિછાવવામાં આવ્યા. વીર અબડો મહેમાનો માટે પ્રાણુ પાથરતો. “ખમુ” પોતાના વિશ્વાસુ લંગાને સંબોધી અબડાએ કહ્યું “પીરબાવાજી સર-ભરામેં ખામી ન અચે” (દેવના સ્વાગતમાં ઉણમ આવવી ન જોઈએ.)—

“ખમાં, બાવાકે પીરની મેમાન બાવાજી ચ્યા અઈ.

પોય ખામી કુલાય અચે !? ” (પીરશ્રી આપ જેવા મોટા રાજવીના પરોણા થયા છે તો પછી તેમના સ્વાગતમાં ખામી શા માટે આવે ? એટલે કે નજ આવે.) આ વાત-ચીત પીરે સાંભળી. તેઓ દિલમાં જરા કચવાયા. પણ અબડો મુસદ્દી ન હતો. નહિતર પીરશ્રીના ચહેરા પરથીજ તેમનો ભાવ જાણી શકત.

આખું ગામ પીરને પગે લાગી ગયું. આડા અવળા ગપોટા મારતા બપોરના રોટલાનો વખત થયો. પીરને બોલાવવા નોકરો આંટાપર આંટા ખાવા લાગ્યા; પણ પીર આજે જમવા નો'તા ઊઠતા. છેવટે અબડો બોલ્યો. “બાવા, માની ટાણું થયો.” (મહારાજ, જમવાનો વખત થયો છે.) “અજ મુંકે ભૂખ નાંચ.”—(આજે મને ભૂખ નથી લાગી) પીરે જવાબ આપ્યો. “સે, કીં કમ અચે ? ખાવો જમે' તજ આડિં જમાં નકાં મુંકે ખેણ હરામ અચ.” (જો તમે જમવા ઊઠો તોજ હું જમીશ નહિતર મારે ખાવું હરામ છે.) અબડાએ કહ્યું. તેની આ હઠ જોઈ પીર ઊઠ્યા. દર-બાર ગઠની અંદરના એક સ્વચ્છ ઓરડામાં પાટલા ઢાળવામાં આવ્યા હતા.

કેટલીક તાંસળીઓ જૂદી જૂદી વાનગીથી ભરેલી લાવવામાં આવી. હાથપગ ધોઈ પીર અને અણભંગ નજીક નજીક બેઠા. અબડાના ચાર પાંચ માનીતા મુખ્ય સરદારો પણ એજ હારમાં જમવા બેઠા. ખવાસો વાસણ લઈને આવજીવ કરી રહ્યા હતા. છાશ, રોટલા, અથાણું શાકની તાસકો આવી પહોંચી દરેકને પીરસાઈ.

બધાઓએ જમવાનું શરૂ કર્યું. અણુલંગ ખાસ આગ્રહ કરીને પીરશ્રીને પીરસાવતો આવે. રસોઈપરની મેનેજમેન્ટ, (દેખરેખ,) આજે આપણા ખમું ઉત્સાહની હતી. અબડાનો એ જમણા હાથ જેવો હતો. અબડો એને પૂછ્યા વિના પાણીએ નોતો પીતો. પણ વીર અણુલંગને એ ખ્યાલ ન હતો કે, ખમું લંગો છે. “લંગા ન થીએ પીર.” એ કહેવતને તે આ વખતે ભૂલી ગયો હતો. બધા જણ ખાવાની લહેજતમાં પડ્યા હતા. જૂદી જૂદી બનાવટના શાકની લહેજત સર્વ જણ ચાખી રહ્યાં હતાં. તેવામાં ખમુંએ પોતાની ચાલાકી વાપરી એક તાંસળી પીરના પાટલા પાસે સેરવી દીધી. દેખાવમાં તે શાક હતું. પણ જાણકાર હોય તેજ જાણી શકે કે તેમાં ભયંકર દગો છે. વીર અણુલંગના મોતનું એ આમંત્રણ છે.

નવીન શાકની તાંસળી પોતાના પાટલાની નજીક આવતાં પીર ચમક્યા. રામ ! રામ ! કહેતાં તેઓ ઊઠ્યા. બધા અબચબ થયા. જમવાનું પડતું મૂકાયું. અણુલંગ કંઈ કદપનાજ કરી ન શક્યો. ‘લા-અણુલંગ!’ પીરશ્રીએ જરા ગુસ્સા ભરેલા અવાજથી ચલાવ્યું “મુંજ મેંમાની લાય આઈ જેકે ચ્યા હુઆ તેંજ કરતૂક નેયારો.” (લાઈ અણુલંગ ! તમોએ મારી સરભરા કરવાનું તમારા જે વિશ્વાસુ માણસને કહ્યું હતું તેનું કારસ્તાન તો જૂઓ.)

“કો બાવા !” (કાં-દેવ શું છે ?)

“ઈ આખર પંઢજી જાત તેં વ્યો.” (એ છેવટ પોતાની જાત પર ગયો.) “ખમું !” તેમણે જરા ઓજસ્વિતાથી ચલાવ્યું. “હીતે અચ. મરદેજી મેરજો લાલ તો ઠીક ગીડે

આય. પણ તું ધેવાનો અઘર્યેં. ભૂત, ઝુન, કે છડી તો ખેતર પારસેં ખેડ કે અય પણ ખેર!” (ખમું, અહીં આવ. તેં વીર અણભંગની કૃપાનો લાલ ઠીક મેળવ્યો છે. પણ તું મુરખ છે. ભૂત-પ્રેતને છોડી તેં ખેતરપાળ સામે બાથ ભીડેલ છે. પણ ખેર!) તે હવે અણભંગ તરફ ફર્યો. “તું શુરો અંજે.” તેમણે કહ્યું “તું લે’રી અંચે.” તું શૂરવીર છો : તું આનંદી છો. આટલું કહી તેમણે એક નિઃશ્વાસ નાખ્યો. ફરી ખોલ્યા.

“તો હીન હલકી જાતસેં હીતરી મડે મોંખતકે અય. ઇનતેં હીતરો મડે ઇતખાર રખે અય. તેંતા મુંકે લગે તો, કે હાણે તોજે મોત ઓડો આયો ખપે—પરદેશી લાછા જે હથાનું તું મરને. તું તોજે હિંદુઆપણું વંચાઇને.” (તેં આ હલકી જાત (લંગા) સાથે મિત્રતા બાંધી તેનાપર આટલી હદ સુધીનો વિશ્વાસ રાખ્યો છે તો હવે તારૂં મોત નજીકમાં આવ્યું હોય એવું મને જણાય છે. વિદેશી બાદશાહના હાથેથી તારૂં મૃત્યુ થશે અને તું તારો હિંદુ-ધર્મ પણ ખોઈશ.)

“ખમું! પાણીને લોટો ખણી અય” (ખમું, ! પાણીનો લોટો લાવ. પીરશ્રીએ આજ્ઞા કરી.)

ખમુંએ આ સર્વ હકીકત સાંભળી હતી. તે એક ખૂણામાં ઊભો ઊભો ધુબતો હતો. પણ હાથેથી છટકી ગયેલી બાજી એમ તુરત સુધરે તેમ ન હતું. પાણીનો લોટો લઈ તે પીરની નજીક આવ્યો. તેમાંથી પાણીની એક અંજલી ભરી તેમણે તે તાંસળીપર છાંટી. બધા આશ્ચર્ય

પામ્યા. તે એક મોટું કુતૂહલ હતું. શાકની તાંસળી અંદરથી એક મ્હોટો ખિલાડો કૂદીને બાહર આવ્યો.

હવે તે વાત દરેકના સમજવામાં આવી. અબડો ખૂબ પસ્તાયો. પીરની ઘણીજ આજીજ સાથે માપી માગવા લાગ્યો. પણ હવે શું થાય ! પીરની જબાન રામનું બાણ હતું. પીર જમ્યા વિના ઊઠ્યા.

ગામના બધા લોકોએ પીરને રોકવા માટે ઘણી કોશિશ કરી પણ પીર રોકાય તેમ ન હતું. કારણ કે તેમણે હવે પોતાની ‘લીલા’ સમેટવાની હતી. પીર મામૈયો અહીંથી તેજ દિવસે નગર સમૈ તરફ રવાના થયો.^૧

(૧) આ પછી કેટલોક વખત પસાર થઈ જવા બાદ સિંધના ઉમર કોટની સુમરીઓ આ વીર અબડાને શરણે આવી. દિલ્હી-પતિ અલ્લાઉદ્દીનશાહ તેમની પાછળ ચાલતો વડસર આવી પહોંચ્યો. સુમરીઓ પાછી સોંપી દેવા બાદશાહે તેને ઘણો સમજાવ્યો પણ આશ્રિતોનો એ પાળક હતો. શાહી આજ્ઞાનો અનાદર કરી એ વીર તેની સામે લડ્યો. આ યુદ્ધમાં એણે ઘણી બહાદુરી બતાવી છેવટે તે સંવત ૧૩૫૬ ના શ્રાવણ સુદ ૧૨ ને દિને મરણ પામ્યો તે વખતે તેની ઉંમર ૨૫, વરસની હતી. આ યુદ્ધની શરૂઆત સંવત ૧૩૫૬ ના જેઠ સુદ ૧ ના રોજ થયેલી. અને લોકોકિત અનુસાર કહેવામાં આવે છે કે તે વખતે આકાશમાં ઘનઘોર ઘટા સાથે વર્ષાદ ચઢી આવ્યો. આ વખતે વીર અબડાનું હૃદય દ્રવી ગયું. તેમણે તે માટે પોતાના વડીલ ખંધુ શ્રીમોડજી (કે જે મોડવીર તરીકે ઓળખાય છે.) તેમને આજીજ સાથે કહ્યું કે “આ વર્ષાદથી મારો હર્ષ તૂટી જાય છે. માટે જે તમે આ વરસાદને અટકાવો તો હું આ માંગણિક કાર્ય દિલ્હરીને પૂર્ણ કરું.” કહેવાય

કસૂબલ વીર.

કોટડીના જાડેજા શ્રીપ્રાગજીનું પૂર હતું. પ્રાગજી એટલે કચ્છના લાયાતોની જબાન; પ્રાગજી એટલે સમગ્ર કચ્છનો એક મહાન ચાણાક્ય વીર; આ પ્રાગજીને પૂછ્યા વીના કચ્છના રાવશ્રી પાણીનું એક ટીપું પણ ન પીએ; એજ પ્રાગજીની સદલાહ ઉપર કચ્છના લાયાતો,—જાડેજા વીરોના મસ્તકો ઝૂકી રહેલાં હોય; અને વધુ આશ્ચર્યજનક તો એજ, કે ખુદ-ખ-ખુદ કંપની સરકારનો એજંટ કમાન મેકમરડુ સાહેબ તો એને આધીનજ. જાણે એનો ખાસમિત્ર; આ પ્રાગજીના દાયરામાં બે, યુવાન મરદોનો પ્રભાવ ખૂબ હતો.

વીર અખડાજી અણુભંગના દાયરામાં જન્મ એકજ વીર ચોરસાજી મૂછને ત્રણ ત્રણ વળ દઈ બેસતો તે મુજબ આ

છે કે મોડપીરની પ્રાચીનાથી વર્ષાદ ખંધ પડી ગયો અને આ યુદ્ધ ૭૨ દિવસ લગી ચાલ્યું ત્યાં સુધી વરસાદની એક ધ્રુદ સરખી પણ પડી નહિ. અને અઘાપિ પર્યંત જનતાની એક એવી દ્રઢ માન્યતા છે, કે જેઠ માસના જેઠી નક્ષત્રમાં બે ગાજવીજ થાય તો તે પછી ૭૨ દિવસ સુધીમાં વર્ષાદનો એક પણ છાંટો વરસે નહિ. અખડા અણુભંગનું ખરું નામ જામ જખરોજી હતું. તેના બીજા બે ભાઈઓના નામ મોડજી અને સપડજી હતાં. જામ રાયધણજી (સંવત ૧૨૩૧-૧૨૭૧) ના પુત્રોના નામ આ પ્રમાણે હતાં (૧) દેદો (૨) ઓઠો (૩) ગજણુ (૪) હોથી (૫) પોંચલો. રાયધણજીએ તેમને આ પ્રમાણે ગરાસ વહેંચી આપેલો:—નંબર ૨ વાળા ઓઠા-જીને લાખિયાર વીઅરાની રાજગાદી (૧) દેદાને બે પાંતિમાં કચ્છનો પૂર્વ ભાગ. સીકાથી ઉગમણી તરફ વાગડ, મચ્છુ કાંઠો અને અંબર ચોવીસી (૩) ગજણુજીને વેઆર ડુંગરની આથમણી તરફનો ભાગ

મહાન ચાણક્ય પ્રાગજ્ઞના દાયરામાં બ-બે ચોરસાજી-યુવાનો મૂછને આમળતા બેસી રહેતા. એકનું નામ ખીંચરો જ્યારે બીજાનું નામ હાજોજી હતું.

તેઓ જાતે મથળા હતા; જમીનદાર હતા. હિન્દુઆ ધરમ પાળતા શૂરવીર હતા; છતાં તેમની બળવાન ભૂજ-ઓએ કદી અન્યાય નોતો કર્યો. ગામના સરવે લોકો આ

(૪) હોથીજીને બંદરા ઈત્યાદી બાર ગામ અને (૫) પોંચલાને ગરાસમાં જીડબ આદી ગામ મળ્યાં. આમાં ત્રીજા નબરના બારાપતિ ગજાજીને હાલોજી અને જીયોજી નામના બે કુંવરો હતા. ગજાજીના સ્વર્ગવાસ પછી મોટા કુંવર હાલાજીએ પિતાનો ગરાસ કબજે કરી લીધો અને પોતાના નાના ભાઈ જીયાજીને તેમાંથી કંઈપણ આપ્યું નહિ આથી જીયોજી રોસાઇને પોતાના કાકા ઓઠાજી પાસે લાખિયાર વીચરે જઈ રહ્યા. ત્યાં તેમને મોડજી, અબડોજી અને સપડજી નામે ત્રણ કુંવરો જન્મ્યા.

જમ રાયધણજી પછી જમ ઓઠોજી ગાદીપર આવ્યા તેમના પછી જમ ઘાઓજી ગાદીપર બેઠા. ઓઠોજી નાનો છતાં તેના વંશજો લાખિયાર વીચરાની ગાદીપર રાજ્ય કરે એ ગજાજી વંશજ સાંખી શક્યા નહિ. તેથી બંને વંશો વચ્ચે નિરંતર ટટા થયા કરતા હતા. ગજાજીના યુવરાજ હાલાજીના મોટા કુંવર રાયધણજી જમ ઘાઓજીને વારંવાર કનડવા લાગ્યા. જમ ઘાઓજીના દેવ થયા પછી તેમના યુવરાજ વહેણજી ગાદી પર આવ્યા એટલે ગજાજી વંશજ રાયધણજીએ લશ્કર એકઠું કરી તેમની સામે લડાઈ જાહેર કરી. આ વખતે બારાપતિ ગજાજીના કુમાર જીયાજીના પુત્ર મોડજી જખરાજી અને સપડજીની શૂરવીરતા પાસે તેનું કંઈ શાવ્યું નહિ. આથી ચોવટું થઈ અને રાયધણજીએ પોતાના આ ત્રણ ભાઈઓને તેમના પિતાની પાંતિનો ગરાસ પાછો આપી સ્નેહ સાંધ્યો.

પોતાના પિતા જીયાજીની પાંતિનો ગિરાસ મળતાં મોટાભાઈ

બે વીરોની આયના બરાબર પાળતા. બાર ભાઈયું રાજ હોવા છતાં પણ કોઈની મગફળ નોતી કે કોટડી સામે એક આંગળી પણ ચીંધી શકે ?

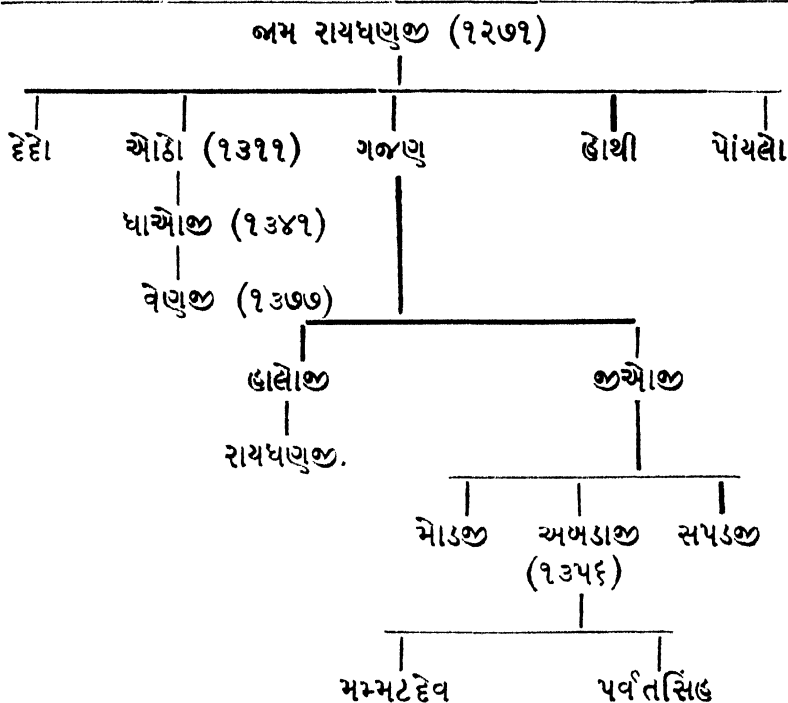
પ્રાગજીની તેમનાપર સંપૂર્ણ કૃપા હતી. તેમને પડ્યો બોલ પ્રાગજી ઉથાપતા નહિ. પ્રાગજીની ગેરહાજરીમાં આ મથળાવીરો ગામનું ભૂષણ બનતા. ગામની આબરૂ

મોડજીએ તે પરથી પોતાનો હાથ ઉઠાવી લીધો અને મોડકુબો નામક એક શહેર વસાવી ત્યાં રહેવા લાગ્યા તે પ્રદેશ મોડજીના નામપરથી મોડાસા તરીકે ઓળખાવા લાગ્યો. મોડજીએ પોતાનો હક્ક જતો કરતાં બીજા નંબરના ભાઈ જખરાજી પોતાના લઘુ બંધુ સપડજીની સંમતિથી પોતાનો ગરાસ સંભાળવા લાગ્યા અને તેના નામ પરથી એ પ્રદેશ અબડાસાના નામથી ઓળખાવા લાગ્યો:—અબડા અણુભંગની ધર્મ પત્નિનું નામ સુભગાદેવી હતું અને તેના કુમારોનાં નામ મમ્મટદેવ અને પર્વતસિંહજી હતાં. આમાં યુવરાજ કુમાર આ યુદ્ધ ભૂમિ અંદર વીર ગતિને પ્રાપ્ત થયો હોવાથી બીજા નંબરના કુમાર પર્વતસિંહ ગાદીપર આવ્યા અને તેમાંથી અબડા અણુભંગનો વંશ આગળ ચાલ્યો છે. આ યુદ્ધમાં જન્મ અબડાજી સાથે તેમના બંધુ મોડજી તથા સપડજી પણ દેવલોક પામ્યા છે. અને તેઓ મોડપીર તરીકે મોડપુર યાને મોડકુબા મધે પૂજાય છે. અને જન્મ અબડાજી વડસરમાં અબડાપીર તરીકે પૂજાય છે. આ ભયંકર રણસંગ્રામનો ઘોષ પાડતું એક ભવ્ય કષ્ટસ્થાન વડસરના પાદરે ઊભું રહી જનતાને આ વીરોની ગાથાનું ભાન કરાવી રહ્યું છે. જન્મ અબડાજીનો જન્મ સં. ૧૩૩૧ ના ફાગણ સુદ ૧૫ ના રોજ થયો હતો. = (વધૂ માટે વાંચો શ્રી નારાયણ વીસનજી ઠક્કર કૃત કચ્છનો કેશરી નામક ઐતિહાસિક પુસ્તક.)

જન્મ અબડાજીની વંશાવળી આ પ્રમાણે ગોઠવવામાં આવી છે.

તેમના હાથમાં સોંપાતી. પ્રાગજી મુસદ્દી હતા. તેઓ આ વીરોને બરાબર પીછાણી ચૂક્યા હતા.

પ્રાગજીના વડીલ બન્ધુ શ્રીદોસાજી કોટડીની ગાદીપર હતા. તેઓ પણ વીર પુરુષ હતા. ક્યારે-ક્યારેક વીરોનો દાયરો ભરાતો ત્યારે મરદાનગીથી ભરેલી વાતોની છોળો ઊડી રહેતી.

કેટલાકોનું કહેવું છે, કે મામૈયાદેવનું મૃત્યુ પણ એજ અર-સાનાં થયું છે તેનો પાણિયો જઘણીઆથી ફુલાય તરફ જતાં તેનાં “ ઈન્દ્રિય ધ્રો ” નામના કૂવાથી પચાસેક કદમને આસરે જટલે દૂર એક નાના ઢેખાપર આવેલો છે તેપરના અક્ષરો તદન ભૂસાઈ ગયા છે અને કાળની અસરથી થયેલા લીસોટા પ્રત્યક્ષ દેખાઈ આવે છે.

આમાંથી મોટો ખીંચરોજી કાકા જ્યારે હાજોજી ભાત્રીજા હતા. કાકા-ભાત્રીજા બંને વચ્ચે ઉમરમાં કાંઈ ઝાઝો તફાવત નોતો. બન્ને યુવાન હતા, વીર હતા. બાહુ-બળથી શરીર ફાટું ફાટું થઈ રહ્યું હતું; પણ તેઓ પરણ્યા નોતો. વીરોના દાયરામાં અવાર નવાર જીવ સટોસટની હોડ રમાતી.

કોટડી જાગીરનું પૂર હતું. રિદ્ધિ, સિદ્ધિની રેલમછેલ હતી. નોકર-ચાકરો પણ સોનાના ઘરેણાં પહેરી નીકળતા. ખવાસણોના પગમાં “અધઅધમણિ કડિયું” દેખાવ દેતી. જાગીરપર ઇશ્વરની કૃપા હતી. કોટડી જાગીરદાર સર્વ વાતે સુખી હતા. તેમની જાગીર જેવાં બળદો-ઘોડાંઓ-ઊંટો-ખીજી જાગીરોમાં મળવાં મુશ્કેલ હતાં. અને તેમાં પણ ઠાકોરશ્રી દોસાજીની ઘોડી માણુકિ તો હદ ઉપરાંતના વખાણુને પાત્ર હતી. મોટા મોટા જાગીરદારો આવી માણુકિને જોઈ ગયા. દિગ્મૂઢ બની ગયા. ખુદ: રાવસાહેબે તેને જોવાની ઇચ્છા કરી અને છેવટે કપ્તાન મેકમરડુ સાહેબે પણ તેની માગણી

મામૈયાનું બનાવેલું “ઇન્દ્રિયધ્રો” આ ભૂમિપર કંઈક અજબ વસ્તુ છે. રાત્રી અને દિવસ એમાંથી પાણીતો વહાજ કરે છે કહેવાય છે કે આ મરૂભૂમિપર કેટલાએ ભયંકર દુષ્કાળો આવી ગયા તોપણ આ કૂવામાંથી પાણી ખૂટતું નથી. વાવ પણ જીર્ણ થઈ ગઈ છે અને તેમાનું પાણી તદ્દન ગંધાય છે.

આ મામૈયો દેવ સો વરસનું ભવિષ્ય આલેખી ગયો છે અને દર વરસે એક વખત એ પોથી (પુસ્તકનું) એકજ પાનું ઉથલાવાય છે અને તે દરેક પાને એક શ્લોક જૂની લીપીમાં હાથેથી લખાયેલો છે. આ પોથીના શ્લોકોપર ત્યાંની જનતાને અચળ શ્રદ્ધા છે. અને દર વરસે તે પોથીની પૂજા પત્રી કરવામાં આવે છે.

કરી; પણ કોટડી જાગીરદારની ઘોડીપર ચડવાની એમની સુખીઓ નહિ ! એવું દોસાજી અભિમાનમાં બોલતા.

માણુકિ માટે તેમને ખૂબ અભિમાન હતું, અને ખરેખર માણુકિ તે માણુકિજ હતી. તેની કિંમત અમૂલ્ય હતી. માણુકિની એકજ હજીજીટીથી—દરબારગઢની, લયંકર દિવાલો ધણુધણી ઊઠતી. માણુકિના પગના દાબલા સાંભળી ભલભલેરા સવારો મોઢામાં આંગળીઓ નાખતા. માણુકિ સરવાંગે ચોખખી હતી. રેશમ જેવું તે એનું શરીર. છાંયડામાં પણ લખે પડયું, શું એનો મોરો ! શું ચાલવાની છટ્ટા ! દોસાજી દરબારમાં આ ઘોડી દેવાંશી મનાતી. બે વખત તેની પૂજા થતી, ચારેક વખત ઠાકોર ખુદઃ ઘોડારમાં આવી તેના પરથી હાથ ફેરવી જતા. માણુકિ એ કોટડીનું નૂર હતું, ભૂષણ હતું ઠાકોર એના માટે મગરૂર હતા.

એક દિવસે દાયરો ખૂબ ભરાયો હતો. કસૂંબાની છોળો ઊડી રહી હતી. “બાવા ! જરાક ગીનો, સે, કીં કમ અચે ! આંકે માતાજી સોં એ” કહેતા કસૂંબલ વીરો એક બીજાના ગળાં દબાવી એક બીજાના મોંમાં લાલ કસૂંબો ઘોંચવા લાગ્યા. બે-એક ભાટ આ વખતે આનંદની વાતોને ‘ચસ’ ચડાવી મેળાવાને દીપાવતા હતા. આ ધીંગાણાથી ઠાકોરનો ડેલો આખો ગાજી ઊઠ્યો હતો. તેવામાં અશ્વ-શાળામાંથી માણુકિની ‘હીસ’ સંભળાઈ. આ વખતે તેના જોગાણુનો વખત હતો અને એક નોકર જોગાણુનો તોખરો

આ પોથી કુલાયના ઠકરાઈએના દરબારમાં છે. ઓખા મંડળમાં “માણુક ” ની અવટંકથી ઓળખાતા વાઘેરો આ અબડાજીના વંશજો હોવાનું કહેવાય છે.

ભરી માણુકિને ખવડાવવાને જતો હતો તેને દૂરથી આવતો દેખી માણુકિએ હીસ કરી, પોતાનો પગ જમીન પર પછાડ્યો. તેના આ પ્રચંડ પડછંદાથી ડાયરો ખળભળી ઉઠ્યો. “ભલે માણુકિ ભલે !” ગઢવીએ ઠાકોરને રંગ આપતાં કહ્યું. “ઠાકોર ! ભલે આપરી માણુકિ ભલે. ઠાકોર ! ઇતો માણુકિ ઈંદર માંરાજને ઘેર સોભે હોં આપુ !” ગઢવીને કસુંબો ચઢ્યો હતો અને તેથી તે ઠાકોરને ખુશ કરવા લાગ્યો. “અરે ! ઈંદર માંરાજ પણ ઇને લાયક ન હોય, ઠાકોર !” બારોટે હાંકે રાખ્યું, ડાયરો બારોટની હકીકત સાંભળવા આતુર બન્યો. “બાપ ઠાકોર ! ઈ માણુકિ શી કિંમતની છે બાપ ?” બારોટે પૂછ્યું. “ગઢવી ! એની કિંમત કરનારો હજી કોઈ જન્મ્યો નથી.”

“ઇ કેમ બાપ !”

“ઇ માણુકિ ઉપર હું સિવાય બીજો કોઈ બેસશે તેને બેઈ લઈશ.”

“તી હશે બાપ !” બારોટે ચીનગારી મૂકી. “બાપ ઠાકોર ! ઇતો ભલ ભલેરી પડી છે. તોહારી ઘોડી સારી છે; પણ ઇનાપર ચડનારા ઇથી પણ સારા હશે હાંકે બાપ !”

“એટલે-ગઢવી ?” ઠાકોરના નેત્રો જરા વિકર્યા. તેમને કસુંબાનો રંગ ચઢ્યો હતો. વાતનું વતેસર થવા લાગ્યું. બારોટ ચાલાક હતો તે વખતને પીછાણી જઈ બોલ્યો, ‘બાપ ! આંહી તો રામના રાજ છે. પણ જો હોય ઈ ઘોડી વાગડમાં તો તમારી બબરું પડે.’

“દીઠી તમારી વાગડ.” ઠાકોરે તિરસ્કારથી કહ્યું. અહીંઆ તમારી વાગડને પણ વટાવી જાય તેવા વીર-મરદો પડ્યા છે પણ તમની માએ શેર સૂંદ નથી બાધી, કે જે મારી માણુકિને છોડી જાય. ‘હાં-હાં-બાવા !’ એક જણ

વચ્ચે બોલી બિઠ્યો “આઈ મેં સંભારે કુછો. અસીં આંજી આયના રખોંતા નકાં.”

‘નકાં કુરો ?’

ઠકર ! આજી માણકિ જેડયું સો માણકિયું જ હુએં ત પણ અસાંકે વાર ઇતરીજ લગે. બોલનાર યુવાન જરા ગુસ્સાથી આટલું કહી રહ્યો હતો. તેના સ્વરમાં જુસ્સો હતો. તીખાશ હતી. પણ ઠાકોર એથી વધુ તીખા હતા. તેમણે મૂછપર હાથ નાખી કહ્યું “ખીંઅરા ! જ તું સાગૈ હુએં ત અચીજ છોડેલાય”-‘અને બાવા, જ આમેં કીં જોર હુએ, ત અચીજ વાઘોડ કરેલાય.” (‘ખીંઅરા ! જો તું મરદ હોય તો ઘોડી છોડવા આવજો’-‘અને બાવા ! જો તમારામાં પાણી હોય તો પછવાડે વાર ચડજો.’) ખીંઅરાએ ઠાકોરને જડબાં તોડ જવાબ આપ્યો, દાયરાના રંગમાં આમ ભંગ પડતો જોઈ કેટલાક ડાહ્યા લોકો વચ્ચે પડ્યા, અને આડી-અવળી વાતો નાખી વાતને ઓલવી દીધી, એકાદ કલાક પછી દાયરો વિખેરાઈ ગયો.

ઠાકોર બિઠ્યા પણ તેમના મનમાં ચિંતા હતી. તેઓ ખીંઅરાને સારી રીત પીછાણતા હતા. અને તે માટે તેમણે આજથી પોતાની અશ્વશાળા પર વધુ જાપ્તો રાખવા માંડ્યો. રાત્રી દિવસ પહેરેગીરો ભરેલી બંદૂકો સાથે રોન ભરવા લાગ્યા. આ વાત શહેર અને તેની આજુ બાજુના પ્રદેશમાં વીજળી વેગે ફેલાઈ ગઈ. અને હવે શું થશે તે જાણવા માટે જનતા ઉત્સુક બની રહી.

આંહીતો એવું કંઈપણ નોંતું. ઠાકોરના ડેલે દરરોજ દાયરો ભરાતો. કસૂબો ઘૂંટાતો અને ધીંગામસ્તિ થતી. ખીંઅરો તેમાં ભાગલેતો. જાણે કશું પણ બન્યું નહોય તેમજબ

વ્યવહાર ચાલતો, એમ કરતાં કરતાં અમાસનો દિવસ આવ્યો.

અમાસની ઘનઘોર રાત્રી ધીમે ધીમે આ જગતપર ફેલાવા લાગી. તેનો શીહા પડદો જગતને ધીમે ધીમે ઢાંકવા લાગ્યો.

ચોપાંચો આવી ગયાં. દોહાઈ થઈ ગઈ. મંદિરોમાં આડતીઓ વાગી ગઈ. છેવટે રાત્રીના આઠ વાગ્યાની નમાજ પણ સંભળાઈ. નવનો સુમાર થતાં મંદિરોમાં ‘શયન’ થયાં અને ઠાકોરશ્રી પણ વાળુ કરીને પોઢયા. કિલ્લાના દરવાજા અંદરથી બંધ કરવામાં આવ્યા. તેને મજબૂત તાળાંઓ દેવાયાં, કુચ્છીઓ ઠાકોરને હવાલે થઈ. અને નોકરો પણ ગપોટા મારતા ધીમે ધીમે નિદ્રાધીન થયા, અગિયારનો સુમાર થતાં ઘનઘોર શ્યામતા ફેલાઈ ગઈ. કોઈ કોઈને દેખી ન શકે તેટલી હદ સુધીના કાળાં થર ફેલાયાં. તે વખતે કૃષ્ણ વસ્ત્રધારી બે વ્યક્તિઓ ધીમે પગલે ચાલી દરબાર ગઢના દુર્ગ પાસે આવી અટકી.

કિલ્લાની અંદર શાંતિ હતી. પહેરેગીરો ઘસઘસાટ ઊંઘતા હતા. “હાજા !” એક વ્યક્તિએ બીજી વ્યક્તિને સંબોધી કહ્યું “લાગ ભરોભર અય. તું ઉભીરોજ ” મોકો બરાબર છે તું ઉભો રહે જે આટલું કઠી તે વ્યક્તિ કિલ્લાના દરવાજાથી સહેજ લાંબી ગઈ પછી પોતાના ગજવામાંથી “અંદનઘો ” કાઢી તેના પૂછડાની સાથે આભેલ રેશમની મજબૂત દોરી બાંધી કિલ્લાની ઊંચી ભીંતપર ઘા કરી, હંમેશની ટેવાયલી ‘ઘો’ ભીંતમાં સજ્જડ ચોંટી ગઈ. પછી તે વ્યક્તિ ધીમે રહી ઉપર ચઢવા લાગી. થોડીક મિનિટની અંદર તે દુર્ગના ઉપરના ભાગમાં દાખલ થઈ.

કિલ્લાની અંદર તદ્દન શાંતિ હતી. એ હિંમતબાજ વ્યક્તિ હેઠે ઊતરી અશ્વશાળા પાસે આવી. અશ્વશાળાનો દરવાજો અધૂરો બંધ હતો. વખત નહિ ખોતાં તે વ્યક્તિએ

જમીનપરથી ધૂળ ઉપાડી તેને “જંજીરા” મંત્રથી પડી કિલ્લાના દરવાજાને આપેલ તાળાપર ફેંકી એટલે તે મોઢું અને મજબૂત તાણું આપની મેજે ઊંઘડી ગયું. ધીમે રહી તેણે દરવાજો ખોલ્યો, બાહર તેનો ભત્રીજો ઊભો હતો, તે અંદર આવ્યો. તેના હાથમાં ખુદલી તલવાર હતી.

પછી બંને જણા અશ્વશાળામાં દાખલ થયા, ભાગ્ય-વશાત્ આ વખતે બધા પહેરેગીરો નિદ્રામાં પડેલા હતા. તેઓ કેટલીક ઘોડીઓ પાસેથી પસાર થઈ માણુકિ પાસે આવ્યા. વખત નહિ ખોતાં તેની ડોકમાંની સાંકળ છોડી ધીમે ધીમે જમીન પર રાખી સાથે લાવેલ ચોંકડો ચડાવી માણુકિને બાહર લાવ્યા.

માણુકિ બાહર નીકળી, અશ્વશાળાને છોડી કિલ્લાને પણ વટાવી ગઈ કિલ્લાની બાહર આવતાં માણુકિપર પડછી મંડાઈ, મજબૂત રીતે તગ ખેંચાયો, પછી ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરી કાકો-ભત્રીજો માણુકિપર ચઢી બેઠા, કાકો આગળ બેઠો તેના હાથમાં માણુકિની લગામરહી અને ભત્રીજો તેની પાછળ બેઠો. માણુકિ ઊડી, પવનવેગી માણુકિએ પોતાના પગ ઉપાડ્યા. બે એક સેકંડ થઈ ત્યાંતો પાધરના અવાડા પાસે આવી પહોંચી: પણ અંધારી રાત્રી હોતાં માણુકિ જરા ઠેસાઈ. “કાકા માણુકિ ઠેસાણી !” હાજીએ ખીંચરાને કહ્યું. “ન બચ્યા, ઇમાણુકિ નતી ઠેસાણે પણ પાંજા ડીં ઠેસાણે તા.” (કાકા માણુકિને ઠેસવાગી-ના, દીકરા એ ઠેસ માણુકિને નથી વાગી પણ આપણા નસીબને ઠેકરવાગી છે.)

“તડેં કાકા !”

“તડે કુરો ! ઇતાં વેસ વધો સે ભુજે છૂટકો.”
ખીંચરાએ કહ્યું. (અર્થ સાધ્યામિ કાં દેહ પાત્યામિ)

માણુકિને એડી લગાવવામાં આવી અને તે ઉપડી વણ વણને ન ચાળખાય તેવી પૂર ઝડપથી માણુકિ ઉપડી.

પોલડિયા, મઉં, ગઢ, પસાર કરતાં ભુજનો પાદર દેખાયો. આજે માણકિ પણ શૂરપર ચઢી હતી. તેણે પોતાનું ઝવેરાત દેખાડવા માંડયું. ભુજ છોડતા અંબરનું પાદર દેખાયું. અને દિ’ રાસ ખાન ચડતાં ચીરઘના રણમાં લગલગ ૩૬ ગાઉ ઉપર માણકિ આવી ઊભી.

x x x x

“છાલાસરે માણકિ છાલાસ !” રણમાં આવતાં ખીં-અરાએ લગામ ખેંચી ઘોડીને ઊભી રાખી. કાકો ભત્રીજે હેઠા ઊતર્યા. આજે ઘોડીનું પાણી જોઈ ખીંઅરા ખુશ ખુશ બની ગયો હતો. તેણે માણકિની પીઠ થાબડતાં કહ્યું “માણકિ તોકે ભલેં તોજ મા જનમ ડીને અચ, માણકિ તું ખરેખર માણકિજ ઐયેં,” (માણકિ તને તારી માતાએ ભલે જન્મ આપ્યો. તેં તારા નામ મહિમાને વધાર્યો છે.) કહી કાકાએ તેની કેશવાળી પર એક ચુંબન કર્યું.

ઘોડીપરથી હેઠે ઉતરી ચોકડો કાઢી લઈ તેને છૂટી મૂકવામાં આવી. અને કાકો ભત્રીજે આંહીકને સિરામણ પીવા માટે જરા રોકાયા. પહેલાં તેમણે અપ્રીણની દાખડી ખોલી તેમાંથી એક બીજને અપ્રીણ આપ્યું. ઉપરથી જરા ઠુંગો કર્યો. અપ્રીણ ચડતાં તેઓ ભાણદેવને પગે પડ્યા અને પછી જરા લેટ્યા.

દિ’નમતાં તેઓ ઊઠ્યા. પુનઃ એક બીજને અપ્રીણ આપ્યું અને પછી સાથે લાવેલ રોટલાઓને ઈન્સાફ આપવા માંડયું, આખી રાત્રીના પરિશ્રમથી તેમને થાક પુષ્કળ લાગ્યો હતો. કાકો-ભત્રીજે પોત પોતામાં ખૂબ હાસ્ય વિનોદ કરતા આવે અને રોટલા ખાતા આવે ત્યાં તો છેટેથી ધૂળ ઊડતી જણાઈ. ખીંઅરાએ ત જોઈ ખાવાનું અધ વચ્ચે મૂકી તે ઊઠ્યો. “હાજા ! તેણે કહ્યું “ઉથી ને માણકિ પાઠે અચ. વાર અચી સેડઈ. વિગ જલધી વિગ ઘોડ નકા માણક

વધ (જા અને માણુકિ લઈ આવ. પછવાડે વાર ચડી આવે છે, જા. તુરત જા. નહિતર માણુકી હાથથી ગઈ સમજવી.) હાજો તુરત ઊઠ્યો. ચોકડો લઈ તે દોડ્યો, અને માણુકિને પકડી લાવ્યો. તુરતજ તેના પર પડછી માંડી તંગ તાણી હાજો ચઢ્યો, વાર તદ્દન નજીક આવી પહોંચી.

તેમાં કોટડીના ઠાકોરના ભાયાતો અને નોકરો હતા, તેમણે તેમને પડકાર્યા, “ખીંચરા!” પ્રાગજીએ કહ્યું, “તોંકે રંધ આવ, તું હકડો ખરેખર મુણસ અંચે તોજો ગુનો માફ કરીયાતો પણ,” (તું એકલો ખરેખર મરદ છો. તારો ગુનો માફ કરે છું. પણ.)

“પણ કુરો ખાવા ? ” દૂર ઉભેલા ખીંચરાએ કહ્યું.

“પણ ઇ, કે માણુકિ અસાં કે પાછી ડે.” (પણ એમ કે માણુકિ ઘોડી અમને પાછી આપ)

“સે, નથીધો, ખાવા ! ઇતાં જેજી મા શેર સૂંઠ ખાધેં હુંને તેજાપુતર ઇનતે ચડધા સમજયા ઠક્કર ! (ઠાકોર એમ નહિ બને. જેની માએ શેર સૂંઠ ખાધી હશે તેના દીકરા આ ઘોડીપર ચડશે. સમજયા ઠાકોર !) ”

“અડે ખીંચરા, તું ઠક્કરજે ચે સામું મ નેઆર ને ડાઓથી.” (અરે, ખીંચરા તું ઠક્કરના બોલવા સામું મ જો અને હાલો થા.)

“સે ન પીધોસ ખાવા. આઉં જીરે હું ધે ઇ માણુકિ આંકે ન મલધી.” (એમ નહિં થાય ખાવા, હું જીવતો છું ત્યાં સુધી માણુક તમને નાહ મળે.)

મુસદ્દી પ્રાગજીએ ખીંચરાને સમજાવવા ઘણી કોશેશ કરી પણ એ એકનો બે ન થયો. આખરે પ્રાગજીએ ખીંચરા તથા તના ભાત્રીજાને કેદ કરવાનો હુકમ કર્યો. “ખખર-ધાર ! ” પ્રાગજીએ પડકાર કર્યો. “ખીંચરેજો હીકડો વાર પણ વંધો થયો ન ખપે.” (ધ્યાન રાખજો. ખીંચરાને

જરા પણ ઇજા ન થાય) ઠાકોરનો હુકમ થતાં ધીંગાણુ મચ્યું. ખૂબ રંગ જામ્યો ખીંચરાએ આ વખતે પોતાની અપૂર્વ બહાદુરી બતાવી એક ખરો કચ્છી વીર-યુવક કેટલી હદ સુધી કુરબાનીની કથા જાણે છે તે પ્રત્યક્ષ કરાવ્યું. ખીંચરાનો ભાત્રીજે પણ કાંઈ કાચો પોચો નોતો. તેપણ એક વીર યુવક હતો, કાકાની પીઠનું રક્ષણ કરતાં કરતાંએ લડ્યો, તેની માણુકિએ આ વખતે કમાલ કરી મૂકી હતી તે હાજાજીની આજ્ઞાને તાબે થઈ દશ-દશ, અને વીસ-વીસ ગજ જેટલું ફૂદતી ફૂદતી વળાક લેતી હતી.

કાકો અને ભત્રીજે ખુબ લડ્યા. દિલભરી લડ્યા, અને આખરે એક સવારે પ્રાગજી ઠાકોર ન જાણે તેવી રીતે ચુપકીથી બંદૂક છોડી; ખીંચરાની ચીંધણી કરી કાળમુખી ગલોલી છૂટતાં તે ખીંચરાના હૃદયની આરપર નીકળી ગઈ. ખીંચરો પડ્યો. એ જોઈ હાજે ઘોડીથી હઠો ઊતર્યો, પોતાની તલવારના એકજ ઓટકાથી તેણે માણુકિના બે ટુકડા કર્યા અને પછી એ યુદ્ધ પર ચઢ્યો. તે ખૂબ લડ્યો અને આખરે શૂરો થયો; સૂર્યાસ્ત સમયે કોટડીનું લશ્કર વીલે મોઢે ત્યાંથી પાછું ફર્યું.

આજે પણ ચીરધ્વના રણમાં આ વીરોના પાણિયાં હજી ઊભા છે અને માણુકિએ જેટલા ભાગમાં ફૂદકા માર્યા છે તે ભાગ પર પાણિયા બોળવામાં આવ્યા છે. અને અદ્યાપિ ત્યાંથી પસાર થતા જાહેજી ભાયાતોના આણુંઓ આંહી થોડોક વખત સુધી રોકાય છે. કસૂંબો કાઢી આ વીરોની ખાંભીઓને ચડાવી પ્રેમથી વઢે છે, ધન્ય હો એ અડગ ટેકીલા નરવીરોને. ^૧

(૧) આ બનાવ વિ. સં. ૧૮૭૨ ની આસપાસ બન્યા હોવાનું માનવામાં આવે છે. કોટડીમાં આ બે વીરોના આ સ્થાન છે અને તેના વંશજો (ભાયાતો) તેમની પુજા પત્રી કરે છે. Joshi.

(સમાપ્ત.)

